

VRHNIŠKI RAZGLEDI 11

VRHNIŠKI RAZGLEDI

leto 11

VRHNIŠKO MUZEJSKO DRUŠTVO
VRHNIKA 2010

MARIJA OBLAK ČARNI OB 11. ŠTEVILKI VRHNIŠKIH RAZGLEDOV	7
ALENKA AUERSPERGER NAROD SI BO PISAL SODBO SAM; NE FRAK MU JE NE BO IN NE TALAR! OB 100. OBLETNICI IZIDA CANKARJEVE DRAME HLAPCI	11
ALENKA AUERSPERGER, MARIJA OBLAK ČARNI CENZURA UPRIZORITVE CANKARJEVE DRAME HLAPCI	40
OLGA PIVK PODLIPA IN ŽAŽAR V ZAPISIH PETRA HICINGERJA IN NJEGOVIH NASLEDNIKOV	52
OLGA PIVK ZAČETKI ŠOLE V PODLIPI	59
JANEZ KOS PREBIVALCI STARE VRHNIKE PO POPISU DUŠ OD LETA 1834 DO 1847	65
MARJANA KOS IZ ZGODOVINE CANKARJEVEGA DOMA NA VRHNIKI	84
MARJANA KOS JOŽE SIKYTA (1910–1971) GRADBENIK, IGRALEC, PEVEC	104

TATJANA HOJAN VRHNIŠKA UČITELJSKA RODBINA LEVSTIK-MICHLER	
- VINKO LEVSTIK (1844-1925)	108
- ZORA ALBINA LEVSTIK-MICHLER (1893-1983)	112
- IVAN MICHLER (1891-1982)	113
TATJANA HOJAN KAREL MATAJEC (1863-1923), ŠOLSKI VODJA	
	119
TATJANA HOJAN ALBINA MALAVAŠIČ ZAKRAJŠČEK (1895-1964), VRHNIŠKA UČITELJICA	
	124
KATARINA OBLAK BROWN JANEZ PETKOVŠEK (1852-1941), PREZRTI GEOLOG	
	129
IZA TRŠAR MARJAN BREGAR (1928-2009) KARIKATURIST IN ILUSTRATOR	
	139
MARKO MUŠIČ JOŽE COREN (1933-2010) UNIV. DIPL. INŽ. GRADBENIŠTVA	
	143
DRAGICA PELAN O ŠPORTU NA VRHNIKI PO 2. SVETOVNI VOJNI, II	
	147

JANEZ ŽITKO ELEKTRIFIKACIJA NOTRANJSKE, II	158
TATJANA OBLAK MILČINSKI MOČILNIK, POLJUDNOZNANSTVENI LIST, KI GA JE LETA 1940 IZDAJAL DIJAŠKI KROŽEK »VRHNIKA«	164
MARIJA OBLAK ČARNI O ŠOTI IN KONOPLJI NA BARJU PO PRIPOVEDOVANJU MARIJE HLADNIK (1912–2010)	181
NATAŠA OBLAK JAPELJ ODKRITJE SPOMINSKE PLOŠČE BRATOMA JAGER	185
MARIJA OBLAK ČARNI, JANEZ KOS PROJEKTNNA NALOGA »MUZEJ VRHNIKA«	190
GAŠPER TOMINC VRHNIŠKA KRONIKA OD DECEMBRA 2009 DO DECEMBRA 2010	196
MARIJA OBLAK ČARNI POROČILO O DELU MUZEJSKEGA DRUŠTVA VRHNIKA V LETU 2009	212
MIRA RANČOV OBČNI ZBOR MUZEJSKEGA DRUŠTVA VRHNIKA LETA 2010	219

OB 11. ŠTEVILKI VRHNIŠKIH RAZGLEDOV

Enajsti zvezek Vrhniških razgledov, ki je pred nami, prinaša 24 različnih prispevkov petnajstih avtorjev. Zvezek smo pripravljali v letu, ko je minilo sto let od izida Cankarjevih Hlapcev, drame, katere uprizoritev so takrat prepovedali in je prišla na oder šele po pisateljevi smrti. Ob obletnici objavljamo v uvodnem delu članek **Narod si bo pisal sodbo sam; ne frak mu je ne bo in ne talar!** in prispevek **O cenzuri uprizoritve drame**, avtorice Alenke Auersperger.

Cankar je dramo Hlapci napisal v Sarajevu, kjer je obiskal brata Karla in bil gost bosanskega nadškofa dr. Josipa Stadlerja. Avtorica, komparativistka in novinarka, v članku podrobno raziskuje okoliščine, v katerih je drama nastala. Predstavi nam razmere doma in na Dunaju, v katerih je Ivan Cankar živel in ustvarjal. Poda se tudi v Bosno in v Sarajevu raziskuje tamkajšnje vire o dogajanjih, ki jih je Cankar neposredno doživel, ko je v prostorni sobi nadškofijske palače pisal Hlapce.

Bosno je več ko po 400 letih osmanske vladavine leta 1878 zasedla Avstrija in nato je po tridesetih letih tudi formalno pri-

ključila. Nanjo so razširili dedne pravice Habsburžanov in jo tako »povzdignili do enakopravnega člana avstrijskih dežel in narodov«, je pisal časopis za politiko in gospodarstvo *Bosnische Post* ob Cankarjevem prihodu in v nemščini in hrvaščini označeval vladarjevo željo, naj bi bilo ljudstvo privrženo cesarski in kraljevi državi. Aneksijo je pozdravljala tudi Stadlerjev Hrvatski dnevnik, časopis za interese bosanskih in hercegovskih Hrvatov. Cesarja Franca Jožefa je predstavil z željo, da bi združil Dalmacijo, Istro, Slovenijo [!], Medžimurje, Bosno, Slavonijo, Hercegovino zemljo in Rijeko kot hrvatske dežele. Oglasili so se Srbi proti uvažanju germanizacije, svoje so zahtevali tudi Madžari. Aneksija je izzvala odzive v evropskih državah, tudi v Vatikanu. V tako razgreto vzdušje je 9. septembra 1909 prišel Ivan Cankar.

Pred tem razmer v Bosni pisatelj ni najbolje poznal. Že po nekaj tednih pa je napisal prvo poglavje drame Hlapci in v njem znameniti memento: **Narod si bo pisal sodbo sam; ne frak mu je ne bo in ne talar!** Koliko Bosne je vnesel v svoje delo, katero snov je prinesel s seboj, se sprašuje avtorica in ugotavlja, da

se je že »v njegovem ljubljanskem obdobju nabralo dovolj snovi za razmišljanje o narodu, tem živem telesu posameznikove biti, v dunajskem se je izbrusil do ostrine«, jese- ni 1909 pa je dozorela misel na maksimo, veljavno vse do današnjih dni. Cankar je v Sarajevu dokončal Hlapce. V vlogi župnika v drami prepoznamo osebnost dr. Josipa Stadlerja. Sredi novembra 1909 se je vrnil domov. Pred tem je tekst poslal v Ljubljano založniku Schwentnerju. Ko je drama čez tri mesece izšla, je bila njena uprizoritev že poldrugi mesec prepovedana.

Sledi še prispevek **O cenzuri uprizoritve Cankarjeve drame Hlapci**, ki sta ga pripravili Alenka Auersperger in Marija Oblak Čarni. Dramo je nameravalo uprizoriti Deželno gledališče v Ljubljani. Policijski oddelek v Ljubljani jo je poslal v oceno članu cenzurnega sosveta Antonu Funtku s pripombo, da igra žali duhovščino in bi lahko prizadela del publike. Funtek je našel nekaj sumljivih mest, za katera je menil, da jih je treba izpustiti ali omiliti. Glede na to oceno je Policijski oddelek poslal Hlapce v dodatno presojo deželnemu sodnemu svetniku Francu Milčinskemu kot članu cenzurnega sosveta. A ta je igro vrnil, ker je ravnatelj Deželnega gledališča medtem sporočil, da jo umika s programa. Objavljen je celoten cenzurni spis v izvirni obliki ter njegova transliteracija in prevod.

Naslednji je prispevek Olge Pivk **Podlipa in Žažar v zapisih Petra Hicingerja in njegovih naslednikov**. Avtorica najprej predstavi Petra Hicingerja (1812–1867), duhovnika, zgodovinarja, pesnika in pisatelja kot izredno plodovitega ustvarjalca. Bil je lokalni kurat v Podlipi v letih 1846 do 1859. Pisal je v slovenščini in nemščini in se često podpisoval kot Podlipski. Objavljal je literarne prispevke, pesmi, članke o kmetijstvu, živinoreji, prispevke o zgodovinskih dogaja-

njih, temelječe na arhivskih virih. Zbiral je tudi narodno blago.

V naslednjem članku **Začetki šole v Podlipi** iste avtorice je prikazana težka in več kot stoletje dolga pot od prvih vesti o poučevanju branja in pisanja v času ustanovitve duhovnije v Podlipi leta 1790 do enorazrednice v šol. letu 1909/10. In še takrat so ljudje ustanovitvi nasprotovali, ker so se bali stroškov. Žažar se je takrat odločil za svojo šolo. V Podlipi so začeli šolsko poslopje graditi leta 1914. Odslovili so otroke iz Smrečja in Podpeska, ker so tam odklonili prispevek za novo šolo. Šolsko poslopje so dogradili leta 1919.

Janez Kos nam v članku **Prebivalci Stare Vrhnike po popisu duš od leta 1834 do 1847** najprej predstavi popis Status animarum, ki ga je Cerkev uvedla po letu 1750, da bi spremljala versko življenje vsakega posameznika. Nato poda popis prebivalcev po hišnih številkah, velikost hišne posesti, hišna imena in druge podatke. Dodal je tudi današnje oblike hišnih imen, ki jih je decembra 2010 zbral Andrej Erznožnik.

Marjana Kos je v prispevku **Iz zgodovine Cankarjevega doma na Vrhniki** predvsem po ustnih virih pripravila pregledno sliko nastanka in delovanja te osrednje kulturne ustanove na Vrhniki. Dodala je prispevek o življenju in delu **Jožeta Sikyte (1910–1971)**, gradbenika, pevca in igralca, ki je ta (takrat imenovan Prosvetni) dom projektiral in karsneje v njem v igrah in operetah tudi nastopal, jih pogosto celo režiral ter poskrbel za scenaristiko.

Tatjana Hojan tudi v tem zvezku nadaljuje z življenjepisi vrhniških učiteljev. Predstavi učiteljsko rodbino Levstik-Michler: dolgoletnega vrhniškega učitelja in šolskega upravitelja **Vinka Levstika (1844–1925)**,

ki je bil že Cankarjev učitelj, hčerko **Zoro Levstik Michler (1893-1983)**, učiteljico in zeta **Ivana Michlerja (1891-1982)**, učitelja in znanega speleologa. Poleg njih podaja življenjepisa **Karla Matajca (1863-1923)**, šolskega vodje, ki ga opisuje tudi Karel Grabeljšek v knjigi spominov na otroška leta, in Vrhničanke **Albine Malavašič Zakrajšček (1895-1946)**.

Katarina Oblak Brown v svojem prispevku **Janez Petkovšek (1852-1941)**, prezrti **geolog** odkriva življenje in delo v Bevkah rojenega strokovnjaka, ki je deloval na Dunaju. Iza Tršar predstavi življenje in delo kariaturista in ilustratorja **Marjana Bregarja (1928-2010)**, Marko Mušič pa objavlja **In memoriam Jožetu Cornu (1933-2010)**.

Tatjana Oblak Milčinski je v članku **Močilnik**. **Poljudnoznanstveni list**, ki ga je pred **70 leti** izdajal dijaški krožek na Vrhniki povzela in obsežno predstavila vsebino obeh zvezkov, ki sta izšla julija in decembra 1940.

Dragica Pelan v prispevku **O športu na Vrhniki po drugi svetovni vojni, II** piše v glavnem o ženski telovadbi. Prispevek Janeza Žitka **Elektrifikacija Notranjske, II** pa odkriva vse pogostejše pojavljanje malih sončnih elektrarn. Oba sta nadaljevanji prispevkov iz prejšnjih števil Vrhniških razgledov. Zapis **O šoti in konoplji na barju** je po pripovedovanju Marije Hladnik pripravila Marija Oblak Čarni. Nataša Oblak Japelj pa je napisala poročilo o **Odkritju spomin-ske plošče bratoma Jager** v Bistri. **Projektno nalogo »Muzej Vrhnika«** v okviru strategije razvoja kulture, turizma in športa na Vrhniki sta pripravila Marija Oblak Čarni in Janez Kos. Gašper Tominc je napisal **Kroniko Vrhnike** december 2009–december 2010. Na koncu je objavljeno še poročilo Marije Oblak Čarni o **delu Muzejskega društva Vrhnika v letu 2009** in Mire Rančov poročilo o **občnem zboru Muzejskega društva Vrhnika**, 16. novembra 2010.

Vsem, ki so prispevali k izidu tega zbornika, se iskreno zahvalim.

Na Vrhniki, 23. marca 2011

urednica
Marija Oblak Čarni

NAROD SI BO PISAL SODBO SAM; NE FRAK MU JE NE BO IN NE TALAR!

OB 100. OBLETNICI IZIDA CANKARJEVE DRAME Hlapci

Če gledamo z odprtim srcem, vidimo, da sežejo korenine slovenske državnosti tudi v Bosno in Hercegovino. Tam je Cankarjevo pero že leta 1909 zapisalo, na kakšnih temeljih naj nastane slovenska država. Nič drugače kot v okviru, v Hlapcih nakazanega trdnega in globoko zastavljene- nega, sklepa: »Narod si bo pisal sodbo sam; ne frak mu je ne bo in ne talar.« Minila so desetletja, da smo Slovenci na Zboru odposlancev slovenskega naroda od 1. do 3. oktobra 1943 v Kočevju potrdili ta program. Ne v celoti. Bilo je še prezigodaj. V zatemnjeni dvorani, kjer so prisostvovali delegati in zavezniški odposlanci, po umiku italijanske vojske in tik pred napadom nemškega Wehrmachta sredi druge svetovne vojne, so prisotni mogli izraziti željo Ivana Cankarja. Z veliki- kimi črkami so nad tribuno prvega slovenskega parlamenta zapisali: »Narod si bo pisal sodbo sam.« Pobudo, da bi zbor potekal pod okriljem teh velikih besed, je dal Boris Kidrič. Sašo Sedlar, Nikolaj Pirnat, Božidar Jakac in Dore Klemenčič so v naglici naredili portrete vodij zavezniških držav. Tudi te so postavili nad odrom. Stene dvorane so na hitro obdali z letvicami, vse je bilo svečano. Napis »Narod si bo pisal sodbo sam« so domobranci kasneje zabrisali s strelj.¹

1. Zasedanje Zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju od 1. do 3. oktobra 1943. Za delovnim predsedstvom zbora so razobešene zastave štirih zavezniških držav. V sklepnem proglasu zbora je Edvard Kocbek predlagal: "Danes je prišel tisti trenutek zgodovine, ko bomo morali v zadnjem in najsilnejšem naporu združiti vse sile in jih položiti na oltar domovine, da postanemo popolni gospodarji svoje usode ...", kar je bilo v skladu s tistim, kar je pisalo nad odrom. (Fotografijo je odstopil Pokrajinski muzej Kočevje.)

Ker sem pred davnimi leti študirala primerjalno književnost in ker sta nam oba profesorja, dr. Anton Ocvirk in dr. Dušan Pirjevec, govorila, da je potrebno pri obravnavi literarnega dela nadvse upoštevati okoliščine, v katerih je delo nastalo, me je Ivan Cankar večkrat vabil k sebi – kam drugam kot v Sarajevo, kjer je nastala njegova temeljna drama Hlapci. Kakšno leto dni po vojni v Bosni in Hercegovini sem začela obiskovati osrednji Zemaljski muzej z edino tam dostopnim Hrvatskim dnevnikom, letniki in številkami, v katerih so bila objavljena nekatera Cankarjeva dela pred letom 1909. Prostori muzeja so bili ledeno hladni, na nek način je še vedno trajala vojna – zdaj v obliki boja za muzejsko dediščino, katere zadnje ostanke naj bi razdelili med različne narode na jugu, ki so se začeli združevati prav v Cankarjevem času. Zato z vpogledom v gradivo, ki se nanaša na začetek 20. stoletja, ni bilo težko izluščiti Cankarjevo misel in odgovoriti na vprašanje, čigavi hlapci smo. V vojnah so vsi služabniki, sužnji, Slugani – kot v nekdanjem srbohrvaškem jeziku pravijo Hlapcem. Vsi služimo, služimo spremenljivemu času. Ta je najzvestejši hlapec med hlapci.

Bosnische Frage

Ko se je ob koncu poletja 1909 Franc Jožef I. odpravljal z Dunaja v Ischl, je Ivan Cankar še tehtal, ali naj bi z Dunaja potoval k starejšemu bratu v Pariz ali k mlajšemu Karlu v Sarajevo. Odločil se je za pisano orientalsko mesto ob Miljacki, v katerem bo na prvi pogled opazil na ulicah *največ mohamedancev, judov in vojaštva*; Bosna in Hercegovina je, kot vemo, po več kot štiristo letih osmanske vladavine zamenjala imperialne barve. Vsiljivo je vanjo leta 1878 stopilo najprej vojaštvo, trideset let kasneje pa je tudi formalno priključena Habsburški monarhiji. Do aneksije je Avstro-Ogrska vodila upravno politiko na osnovi 25. člena Pogodbe med Nemčijo, Avstro-Ogrsko, Francijo, Veliko Britanijo, Italijo, Rusijo in Turčijo z dne 13. julija 1878 berlinskega kongresa ter ni štela Bosne in Hercegovine za svojo last. Njen suveren je bil sultan. Z aneksijo pa so te pravice prešle na avstro-ogrskega vladarja.

Tudi na tem oddaljenem koncu cesarstva so časopisi poročali ljudstvu, da je njihov vladar na dopustu v Bad Ischlu; posebej slovesno pa so se spomnili njegovega rojstnega dne 18. avgusta (1830). Ob Cankarjevem prihodu v Sarajevo tri tedne kasneje so na oknicah kioskov, porumenelih od sonca, še vedno viseli zbledeli ostanki Bosnische Post, časopisa za politiko in gospodarstvo, ter v nemščini in hrvaščini doneče oznanjali vladarjevo željo, naj bi bilo ljudstvo sedaj in v prihodnje privrženo c. und kr. državi. Besede so vzbujale strahospoštovanje.

»Mi v Bosni in Hercegovini slavimo vzvišen in prelesten rojstni dan našega vladarja, tokrat s posebno veselim navdušenjem, ker se spominjamo, da je ta isti dober vladar – od tega ni preteklo še niti eno leto – v 60. letu svoje slavne vladavine, v 79. letu življenja, glede usode teh dežel odločil s tem, da je nasledstvene pravice Habsburžanov razširil tudi na njih in jih tako vzdignil do enakopravnega člana avstro-ogrskih dežel in narodov. Ta odločitev za blagor kronskih dežel in njenega prebivalstva ni potekala brez odpora.«²

Organ für Politik und Volkswirtschaft Bosnische Post je tako v svoji 79. številki priznal, da zasedba in tridesetletno bivanje Habsburžanov v otomanskem Vilayetu Bosna nista potekala brez odpora. Njena posledica je bila izselitev prebivalstva v Turčijo, Malo Azijo, Ameriko in drugam. Samo v prvih petih letih po uveljavitvi nove oblasti se je iz Bosne in Hercegovine odselilo kakšnih 8.000 oseb. Večina se jih ni vrnila nikoli več. Na njihovo zemljo je Deželna vlada naseljevala koloniste. Vlada je, na primer, takoj po okupaciji v Krajini »naselila 12.000 hrvaških kmetov, ki so delno uzurpirali zemljo staroselcev«.³

Tovrstno etnično čiščenje – pozneje, skozi stoletje večkrat ponovljeno in nežno poimenovano kot *le nettoyage ethnique* – je pospešilo razglasitev *Wehrgesetzes*, uvedbo vojaške obveznosti in leta 1881 z njo povezano Hercegovsko vstajo.

V svojem vzvišenem slogu je Bosnische Post pojasnjeval, zakaj so Habsburžani pri širitvi nasledstvenih pravic naleteli na odpor: »Skrupulozni agitatorji so vnesli med ljudstvo neko gibanje ene izmed sosednih držav. Nekatere države so imele namen, da bi Bosno in Hercegovino odcepile od monarhije, ki jo je v tridesetih letih s pomočjo mučeniškega dela, ob neprecenljivih žrtvah z denarjem in sredstvi naredila dostopnejšo kulturi, narod pa iz nizkega anarho političnega položaja in iz gospodarskih težav dvignila v urejeno, z modernimi zakoni in uredbami izjemne učinkovitosti, oskrbljeno državo. To ščuvanje proti monarhiji, ki so ga netili sovražniki osrednje evropske zveze, je našlo med prebivalstvom Avstro-Ogrske izjemen odpor. Kot eden so se dvignili narodi in zbrali okrog svojega vladarja in po vseh deželah je kot silna burja odjeknil klic: 'Življenje in kri za našega cesarja, življenje in kri za domovino!'«⁴

Bosna in Hercegovina kot »enakopraven član avstro-ogrskih dežel in narodov« v tridesetih letih sicer ni veliko napredovala. Novi »član« je pridobil nekaj vojašnic in uradov; izobraževanja prebivalstva pa Dunaju, še posebej ne muslimanov, ni bilo mar. Kar »94,65 % bošnjaškega prebivalstva v Bosni in Hercegovini je bilo v evropskem smislu nepismenega«⁵. Hvala Bosnische Post in podcenjujoči ton glede tega, da so Habsburžani dvignili okupirano deželo v kulturi dostopno in urejeno državo, je sredi poletja 1909 razjezila celo časopis za interese bosansko-hercegovskih Hrvatov, Hrvatski dnevnik. Poskrbel je, da je Bosnische Post takoj dobil odgovor v smislu: »Kulturni tečaj analfabetom okrog Bosanske pošte«. Ostro novinarjevo pero je zapisalo: »Medtem ko se naši preprosti ljudje z lahkoto naučijo arnautskega jezika, turškega, italijanskega, nemškega pa tudi drugih jezikov, kulturni rojaki idiotov okrog Bosanske

Sarajevo, Alifakovac
САРАЈЕВО, АЛИФАКОВАЦ

2. Sarajevo pred prvo svetovno vojno. Pogled z Alifakovca. Na fotografiji je v ospredju pokopališče (mezarje) z nagrobnimi kamni muslimanov (nišani) in dvema turbetoma (mavzolejema). Na levi strani fotografije spodaj je znamenita knjižnica -viječnica. (Foto je iz Rokopisne zbirke NUK-a.)

Pošte v dvajsetih in tridesetih letih niso bili sposobni naučiti se hrvaškega jezika, jezika dežele in narodov, ki so ga prišli *kultivirati*. To najbolje ilustrira njihovo *kulturno pionirstvo*, prišli so, da bi si zagotovili sinekuro, kruh, kar pa se tiče kulture, so uvideli tudi sami – da jo med kulturnim narodom ni potrebno širiti.⁶

A *Bosnische Post* je še naprej rad postavljala *bosnische Frage* na prvo stran. Z njim je ljudem vsiljeval nemščino. Ljudstvo pa je bodril v smislu: »Življenje in kri za našega cesarja!«

Zloslutno priseganje na bojno pripravljenost, podkrepjeno s klicaji, kažejo vse pogosteje tudi drugi *branitelji* Bosne in Hercegovine. Srbi, katerih ideal je bila pred aneksijo Bosne in Hercegovine avtonomna Bosna, so dvignili glas: »Srbski sokoli bodo brez dvoma konsolidirali našo družbo in vsakega od nas naredili za branitelja te nesrečne deželice«, so zapisali v Srpski riječi in dodali: »Vsak srbski sokol več – velja za močnega, zavednega borca v boju proti invaziji germanizacije! Srbski Sokol, zdravo!«⁷ Najbrž je bila to posledica nenehnega pritiska vlad Nemčije in Avstrije na Rusijo in njene balkanske varovance. »K ruski vladi so redno prihajala obvestila o pripravah avstrijske vojaške strani za preventivno vojno proti Srbiji. Uradni ruski krogi, prav tako, niso mogli spregledati dejstva, da je načelnik generalštaba Moltke [Helmuth Johan Ludwig von] spodbujal svojega avstro-ogrškega kolega, naj vse spore s Srbijo rešuje z oboroženo roko.«⁸ Ruska vlada si je zastavila nalogo na vsak način odpraviti vojno nevarnost z meja Srbije; marca 1909 je Izvoljski [Aleksander Petrovič, ruski zunanji minister] obvestil srbsko vlado, naj se zaradi neugodnih mednarodnih okoliščin nujno odreče zahtevi po ozemeljskih kompenzacijah za Bosno in Hercegovino in prepusti silam, naj rešijo to vprašanje. Ob

vsem tem, seveda, ni mogla, da ne bi bila vpletena tudi angleška diplomacija.

A svoje pravice zahtevajo tudi Madžari. »Madžari zahtevajo Bosno pod krono svetega Štefana!«⁹ Madžarska je na svoj način preprečila razglasitev bosansko-hercegovske ustave. Septembra 1909 se pritiski stopnjujejo. Madžarska je prek neodvisne stranke zahtevala, da bi moral razglasiti bosansko-hercegovsko ustavo ogrski kralj in ne istočasno avstrijski cesar. Zahtevali so tudi, da bi morali v Bosni in Hercegovini ukiniti že vzpostavljeno mesto guvernerja, namesto tega pa ustanoviti mesto bosansko-hercegovskega bana, ki naj bi bil v vsem podrejen ogrskemu ministrskemu svetu in ne bi smel imeti nobene direktive glede obračanja, niti na skupno vlado niti na dvor.¹⁰ Tudi Kossuth zahteva od vlade, naj se Ogrski prizna gospodarsko neodvisnost, da se v prvi vrsti dovolijo samostojne banke ... »To bi pomenilo predzadnji korak do personalne unije,« komentira Hrvatski dnevnik.¹¹ Éljen Magyarország! Naj živi Madžarska! Za omenjeno vodilo pa se navdušuje tudi Deželna vlada za Bosno in Hercegovino.¹²

V takšno razgreto vzdušje, prvo leto po aneksiji Bosne in Hercegovine, 9. septembra 1909, je stopil Ivan Cankar. Narodnostna, verska in jezikovna vprašanja so se v javnosti strastno prepletala.¹³ Pred tem razmer v deželi, kamor je prispel, ni preveč dobro poznal. Že po nekaj tednih svojega bivanja v nadškofovski palači pa je napisal prvo poglavje drame *Hlapci* in v njem znameniti memento, primeren tedanjemu evropskemu vzdušju: »**Narod si bo pisal sodbo sam; ne frak mu je ne bo in ne talar!**« Bližajoči se razpadi cesarstev in I. svetovna vojna so nakazovali nove poteze na političnem zemljevidu sveta. To je najbrž dobro slutil, saj je posledice oboroževanja in socialne stiske, ki je nastajala v monarhiji,

3. Hrvatski dnevnik, 11. septembra 1909, dva dni po prihodu Ivana Cankarja v Sarajevo. (Foto je iz delovnega gradiva A. Auersperger.)

že opisoval. Koliko Bosne je vnesel v svoja dela, katero snov je prinesel s seboj in jo vgradil v dramo? V kakšnih okoliščinah so nastali Hlapci? Sta si brata pomagala glede na to, da sta bila svetovnonazorsko dokaj vsaksebi?

Za širjenje prave hrvaške zavesti

Ivanov brat Karl Cankar je postal duhovnik vrhbosanske nadškofije leta 1903. Kmalu je napredoval v kateheta v šoli usmiljenih sester (21. 8. 1904), v tajnika nadškofa dr. Josipa Stadlerja¹⁴ (14. 9. 1908) in kasneje tudi dr. Ivana Šarića. Nekaj časa, a ne prav dolgo, je bil odgovorni urednik Hrvatskega dnevnika in Nedelje. Nazadnje je bil župnik.¹⁵

»Vsprejel sem mesto v uredništvu. Ne vem, kako bo,« je pisal bratu Ivanu, dan preden je izšla prva številka Hrvatskega dnevnika, bojevitega glasila klerikalnih pro-avstrijskih krogov.¹⁶ Pisanje za dnevnik oziroma objava Ivanovih del v obliki podlistka ali ob svečanih dnevih, ob božiču ali veliki noči, je bil, kot vemo, razlog,

da ga je Josip Stadler povabil na obisk v vrhbosansko nadškofijo. Literarna dela so popestrila strani dnevnika; razen del Ivana Cankarja so bila natisnjena še dela Augusta Strindberga, Marka Twaina ... in veliko zgodovine: o bosanskem kraljestvu, kraljici Katarini, o Zrinskih in Frankopanih ...

Poslanstvo tedaj 56-letnega doktorja filozofije in teologije, graditelja cerkva, semenišča, sirotišnic in doma za ostarele, Josipa Stadlerja, je bilo usmerjeno v prvi vrsti v širjenje prave hrvaške zavesti. S tem namenom je začel izdajati časopis za interese bosansko-hercegovskih Hrvatov.

Program Hrvatskega dnevnika, katerega prva številka je izšla 2. januarja 1906, je bil takšen:

1. Buditi, negovati in širiti v Bosni in Hercegovini in drugih hrvatskih pokrajinah pravo, čisto hrvaško zavest, brez prime-si strankarstva in pristranosti.
2. Spodbujati narod k čistosti morale, k živi veri, jeklenemu značaju, spoštovanju

in obrambi svojih narodnih svetinj in pravic, k delu na političnem, gospodarskem, socialnem in kulturnem polju.

3. Spoznavati Bosno z Bosno, to je, spoznavati Bošnjake med seboj, predvsem z različnimi kraji, z dopisi iz vseh krajev Bosne, a pogosto omenjati njeno preteklost in preteklost drugih hrvaških dežel, s tem spodbujati med narodom rodoljubna čustva.
4. Spoznavati Bosno z drugimi, posebno s slovanskimi stranmi sveta in od tam črpati za narod tisto, kar je poučno in koristno. Prav tako spoznavati z Bosno tujce, katerim je Bosna še vedno *terra incognita*.
5. Vzgajati pri ljudeh čut za resnico in pravičnost, lepoto in medsebojno ljubezen.
6. Spremljati in podpirati dobro delo vseh Hrvatov, kjerkoli se nahajajo.
7. Ne se ukvarjati posebej z verskimi vprašanji, ker pa so Hrvati povečini katoliki, izhajati iz stališč naše vere in zavračati vsak napad nanjo.
8. Ne se vtikati v druge veroizpovedi, upoštevati njihove vernike in paziti na njih vselej kot na svoje brate po krvi.

Prvo delo Ivana Cankarja, objavljeno v omenjenem časopisu, je bila črtica Krivica (1906), zadnje pa Pokojne duše (1909).¹⁷ Karl Cankar je bil urednik časopisa od začetka izhajanja do 28. 3. 1908. Zamenjal ga je odgovorni urednik Rudolf Boić. Od 1. septembra 1909 dalje je bil urednik Ivo pl. Dobržanski. Od 23. oktobra 1909 pa Kalist Tadin.

Deželni vladi širjenje *prave hrvaške zavesti* ni bilo pri srcu, a še posebej ne uvajanje hrvaškega jezika kot prevladujočega jezika v Bosni in Hercegovini. Kaj bodo rekli Srbi?

In kaj muslimani, ki so se v svojih verskih šolah, mektebih, učili arabščine in turščine, za svoj jezik pa štejejo bosanski jezik¹⁸?

Zato je deželna vlada pod pritiskom srbskega in hrvaškega političnega gibanja z internim ukazom 4. oktobra 1907 obvestila vse organe oblasti, da se mora deželni jezik povsod službeno imenovati »srpsko-hrvaški«, torej »srbo-hrvaški«. »S tem je uradno ukinjen izraz bosanski jezik.«¹⁹ Izraz bosanski jezik je bil ukoreninjen med Bošnjaki, zato je vlada s posebnim ukazom dober mesec dni kasneje njim le dovolila, da v okviru samoupravnih uradov in šol svoj jezik še naprej imenujejo bosanski.

Pri časopisu za interese bosansko-hercegovskih Hrvatov, Hrvatskem dnevniku, se niso dosti ozirali na uradno uvedbo srbohrvaškega jezika. Uporabljali so hrvaški jezik.

4. Hrvatski dnevnik, detajl naslovnice.

Monsinjor Karl je med hitenjem v sarajevsko ulico Čemaluša 172, kjer je pomagal v redakciji Hrvatskega dnevnika, in med urejevanjem spisov, ki so ga čakali v nadškofovi pisarni, med mašami in drugimi vsakdanjimi opravili, težko našel čas še za Ivana. Vse bolj pogosto sta mu zato delala družbo dr. Ivan Šarić iz nadškofije in dr. Anto Buljan, katehet na gimnaziji v Sarajevu.

K pisanju Hlapcev je Ivan Cankar sedel že drugi dan, a mu sprva delo ni šlo kaj preveč od rok.²⁰ Preden je razgrnil pred seboj vprašanje, o katerem je nameraval pisati, in tisto, ki se nanaša na pravice narodov ter opis notranjih trenj v monarhiji, se je s snovjo dotaknil ljubezni in razkril svoj odnos do te mehkobne, vsakemu bitju prijetne vsebine.

»Dobil še nisi, pa si že izgubil«

»Je bil Ivan Cankar v Sarajevu nadškofov ali bratov gost?« je vprašal Mato Zovkić, generalni vikar Vrhbosanske nadškofije v začetku mojega poizvedovanja o okoliščinah, v katerih je bila drama napisana.²¹ »Ker je bil pisatelj gost dr. Josipa Stadlerja, je stanoval na tej strani rezidence.« Pokazal je sobo, s katere se je razgled širil proti stavbi na drugi strani dokaj tesne ulice, danes imenovane Kaptol.

»Imam prijetno sobo, kot ustvarjeno za delo. Zajtrk mi prinesejo gor, kosilo in večerjo pa jemo skupaj z nadškoфом.« je pisal svoji ljubi nevesti Steffi.²² Ko je končal tretje dejanje drame – to je bilo 16. oktobra 1909 – pa je svoji najdražji potožil: »Ostaneta še dve dejanji. Nasproti mojega okna gradijo hišo; prej bo končana kot moja drama. Škof me tolaži s tem, da ima hiša le dve nadstropji, moja drama pa pet.«²³

Ko pa je bilo za njim še zadnje dejanje, je spoznal: »Vsak krovec in cestni pometać je brezskrben po storjenem delu in gre ponosno domov. Jaz sem končal delo, ki bi ga lahko imenovali bleščéče in stojim tukaj kot berač.«²⁴ Zaročenka ga potolaži: »Tudi pri nas je tako kot pri Tebi. Veliko delamo, a nimamo veliko od tega. Tudi ta draginja na Dunaju je strašna. Nikakor ne moreš dovolj zaslužiti. A kaj bi s tarnanjem, važno je, da smo zdravi, mar ne!«²⁵

Zakaj mi ne pišeš, zakaj ne prideš? Če ne moreš priti, bom jaz prišla k Tebi, so sledile prošnje 22-letnega dekleta, pripravljenega na poroko s pisateljem. Pisma so postala vse redkejša. Kot da bi se zloslutno začele uresničevati sanje, ki jih je kljub svoji preproščini, pomanjkanju časa in denarja za znamke, prve dni novembra opisala nevesta svojemu dragemu: »Sanjalo se mi je, da si mi bil pisal, da ne boš nikoli več prišel k

nam, ker si tam našel eno drugo in se boš z njo tudi poročil. Zaradi tega sem zbolela, odšla k oknu in se pognala v globino. V hipu sem se prebudila in bila presrečna, da so to le sanje. Prebujena sem imela oči polne solza. In tako se mi sanja o Tebi skoraj vsak dan.«²⁶

S svojo okorno roko, vajeno šivanke, naprstnika in sukanca, bolj kot peresa, je prosila, naj kmalu, čim prej napiše, kdaj ga lahko pričakujejo ... In na koncu goreče: Von Deiner Steffi aber viele viele Küsse.

Prve vrstice drame Hlapci, napisane v sobi nadškofove rezidence, so posvečene ljubezni. Pojemajoči ljubezni, ljubezni, kakršna je bila v drami med Jermanom in Anko: »To svojo ljubezen občutim že kakor grbo, ali kakor kozavo lice, ali zakrpano suknjo. Ne upam si predte z njo,« je dejal izvoljenki učitelj, ki je nekoliko kasneje težavo z ljubeznijo še potrdil: »Dobil še nisi, pa si že izgubil! Večer, še predno je bil dan!«²⁷ To je bilo hkrati Cankarjevo resnično ljubezensko slovo, ki se je zgodilo prav med pisateljevim bivanjem v Sarajevu, čeravno sta si kasneje izmenjala še nekaj pisem in obljub.

Kaj se je zgodilo s pisateljevo dunajsko ljubeznijo? Ko je prišel Ivan na stanovanje na Lindauergasse 26, v XVI. dunajskem okraju, je bila Steffi stara 12 let. Bila je otrok, ki se je v starosti takole spomnila svoje ljubezni: »Sprva je hodil molče skozi našo sobo, polagoma se je pa vse bolj ustavljal v njej, dokler mu ni nekega dne mati pogrnila pri naši mizi. Poljubil me je že kot otroka, tu pa tam. Celó rad.«²⁸

Je ženskam le razlagal svoja čustva in nič kaj drugega? Pismo iz Sarajeva zaročenki v začetku oktobra 1909 govori o tem, kakšen je imel odnos z Dunajčanko: »Včeraj ponoči me je prebudil šum in sem pomislil, da si se ti premaknila v postelji. Naglo sem

5. Razglednica gospodični Steffi Löffler na naslov, kjer je Ivan Cankar stanoval med svojim bivanjem na Dunaju. Naslovljenki je napisal pozdrave v slovenščini, pozdrave v nemščini pa je trikrat rahlo prečrtał. (Fotografija je iz Rokopisne zbirke NUK-a.)

prižgal luč – o Jerum! Silno velika prazna soba in dež je udarjal na okna. Dolgo nisem mogel zaspati ...»

Svojo dramo Hlapci je Ivan Cankar na začetku in na koncu uokviril z ljubeznijo. Kakšna je bila ta ljubezen? »Človek navadno beži od tistega, česar se boji ... Toda Cankar je nosil v sebi močno oviro, da bi razvil v sebi pravo spolno ljubezen oziroma da bi lahko sprejel tujo ljubezen. Že materina ljubezen ga je obremenjevala, čeprav jo je potreboval in hrepenel po njej.«²⁹ Prav k materi, temu zvestemu občudovalcu in podporniku, se vrne Jerman v zadnjem dejanju Hlapcev. »Mati, na vaša usta gledam – o, ne besede; že nasmeh bi me blagoslovil ... o mati, bolj nego prej bi rad blagoslova in ljubezni ... bolan sem in slab, besede materine željám ... o mati, nikar na pot, dokler me ne blagoslovite ...«³⁰ Materine ljubezni željan je ostal vse do konca dni, saj ni znal razvijati drugačne – ljubezni, ki je »ukvarjanje z ljubljenim

človekom, skrb za njegov blagor. To je prizadevanje, da bi čim globlje prodrl v bistvo ljubljenega človeka, da bi v njem našli sebe. To je istovetenje z njim, prevzemanje njega vase in dajanje sebe njemu.«³¹

Cankar, ki je s svojo globoko čustvenostjo znal odpreti toliko ljubezenskih vrat, je največkrat ob najtrdnejših korakih zastal, se utrudil. Podobno vedenje nakazuje v drami Jerman v odnosu do Anke. V razrahljanih odnosih je bil Ivan tudi z brati in s sestrami. Karlu je nekoč omenil: »Jaz veliko mislim na vas vse in – Bog vedi zakaj – nič prijetno mi ni pri srcu.«³² Brata sta si odkrito dopisovala in se med seboj podpirla vse do decembra 1917. Podobne stike je Karl ohranjal z bratrancem Izidorjem Cankarjem, ki se je od vsega sorodstva – sicer s presledki – najresneje ukvarjal z njegovim delom in se zanimal zanj. Karl je Izidorju opisal svoj položaj v nadškofiji leto dni po Ivanovem odhodu iz Sarajeva.

Vseh besed prva in zadnja ...

Odpisal mu je prav naravnost:

»In jaz naj dajem duha, poleta in navdušenjem *narod* za dobre in plemenite stvari: za praktično krščanstvo v javnem življenju, za socialno organizacijo, za nacionalni smisel, za hrvaško državno jedinstvo in neodvisnost, za odpor proti magjarskemu vplivu in proti infiltriranju avstrijsko-nemške misli itd.«, je potožil 33-letni Karl, monsignor Karlo svojemu bratrancu Izidorju. »Vse te lepe reči bi moral dan na dan deklamirati, dokazovati in z velikim ognjem ponavljati. In to bi se bralo, reklo bi se: izvrsten članek, Cankarju vsa čast, »on je na svom mjestu«, in g. Šarić bi še pridodal: 'Moj Cankaru, sam Vas je Bog nama doveo!' Ko bi ti le videl to brezkončno naivnost okoli mene in sicer naivnost v vsakem oziru. Kadar n. pr. moj dobri nadbiskup govori o politiki! Če je prisotna kakšna tuja oseba, jaz kašljam na vso silo, da se njegove imenitne politične ideje ne razumejo popolnoma. In pa moj ljubi prijatelj in protektor dr. Šarić! Odkar je v saboru prebral ono izjavo, prepričan je v dno duše, da je postal epohalen političar, ki bi odslej mogel živeti od samih interviewov. Zraven si še pomisli, da je vodja stranke arhitekt Vančaš, kateri me še danes ne razume, če mu razlagam program od leta 1894. in sedaj sodi!«³³

Breme, ki ga je nosil 33-letni Karl Cankar, res ni bilo lahko. Kaptol, sarajevski kaptelj je bil središče moči, dober del oblasti. Ta, *vseh besed prva in zadnja* oblas se je naslanjala na še višjo oblast na dunajskem dvoru in na temelje vatikanske kurije. Vse dotedanje spore, ki so nastali v zvezi s pisanjem Hrvatskega tednika in prepovedmi ter cenzuro, je znal dr. Stadler v dogovoru z nadrejenimi nekako zgladiti, vse dokler *oblast* ni spremenila mesto bivanja in je njevo vlogo prevzel Beograd.

Karl je v pismu Izidorju omenil nadškofa, katerega politične ideje je poskušal prekriti s kašljem, da bi ne bile slišane. Najbrž je mislil na tiste ideje, ki so bile povezane s Hrvatsko katoličko udrugo, ki se je sicer formalnopravno konstituirala šele 1911, in to na podlagi Stranke prava iz leta 1894. Ivanovo bivanje v Sarajevu je padlo prav v čas največjih polemik med Hrvatsko narodno zajednico (HNZ) in Hrvatsko katoličko udrugo (HKU). Polemike med HNZ, ki so jo podprli tudi bosanskohercegovski frančiškani, in Stadlerjevo politično HKU so se razrasle in so *po vulgarnem tonu in ostrini prekašale vse ostale podobne polemike v Evropi*.³⁴

In omemba dr. Ivana Šarića?³⁵ Na saboru je dr. Šarić izjavil, da je za avtonomijo Bosne, toda »v hrvaški državi« in da HKU »ne more priznati na ozemlju hrvaškega kraljestva nobenega drugega imena, nobenega drugega naroda in nobenih drugih emblemov, razen hrvaških«. ³⁶

In arhitekt Vančaš³⁷, ki še petnajst let po sprejetju programa Stranke prava »ni razumel njenega programa«?³⁸ Pravaši so si prizadevali, da bi se narod, ki živi na Hrvatskem, v Slavoniji in Dalmaciji, na Reki, s Kotorjem in Medimurjem, v Bosni in Hercegovini in Istri, združil v eno samostojno državno telo, v okviru habsburške monarhije, goreče pa bi podprli tudi brate Slovence in slovenske dežele, da bi pristopile k temu državnemu telesu. To je plod naivnosti, je mislil Karlo, in sicer *naivnosti v vsakem oziru*.

Karl se je znašel med možmi, ki so vse bolj odločno zastopali združitev Bosne in Hercegovine s Trojednico³⁹, kot so imenovali nekoč fevdalno Hrvatsko, Slavonijo in Dalmacijo, se začeli umikati ter kazati navzven tisti *obešenjaški humor posebne vrste*.

»Ali znate še moliti očenaš?«

Učitelji v Hlapcih so zbrani na verandi vaše gostilne in pričakujejo rezultate volitev. V upanju, da bo zmaga na strani liberalnega tabora in ne na strani tistega, ki bi (bo) prinesel nad domovino »dolgo in pusto noč« (Minka), med navidezno brezbržižnimi opazovalci, ki jim ni tako zelo mar, kako se bo obrnila tehtnica z glasovi (Lojzka), med varljivo resnicoljubnimi, ki se prikazujejo kot naprednjaki, ker to ustreza tedanjemu stanju (Komar), poznavalci razmer in sovražniki duhovščine (zdravnik), prinese poštar glas, da je zmagala konzervativna stranka. Nastane kratek premor. Po vesplošnem prerekanju začnejo govoriti s plahim, neodločnim glasom. Prvega dejanja je konec. Preden pade zastor, se na vrtnih vratih pojavi župnik. Visok, rejen, ponosen. Klanjajo se mu vsi. »Edini Jerman stoji mirno daleč ob strani; za hip se srečata pogled njegov in župnikov.« Kako značilno za dejansko Ivanovo obnašanje v vrhbosanski nadškofiji septembra 1909!

Okoliščine je Karlo s sicer razrahlanim spominom več kot trideset let kasneje pojasnjeval Izidorju Cankarju: »Spočetka mi je bilo malo nerodno, kajti Ivan ni prav nič prikrival svoje svobodne miselnosti, ki ni imela s pozitivnim verskim življenjem nobenega opravka. Pri skupni večerji in kosilu, kjer smo bili samo mi trije, ako ni bilo slučajnih gostov, smo opravljali molitve pred jedjo in po jedi vsak zase natihoma; Ivan je v času molitve stal 'hab't acht', dlani ob nogah, in se ni prekrižal. Ob nedeljah, seveda ni hodil k maši, vstajal je pozno, zvečer je prihajal kasno domov. Večerjali smo ob osmih; on se je ponavadi zakasnil, in ko je prišel, je bil večkrat precej vinjen. Meni je bilo seveda malo neugodno, a nadškof se je delal, kakor, da vsega tega ne opazi. Ljubeznivo se je smehljajal, skušal včasih z njim malo debatirati, in kadar je bilo z Ivanom od sile

hudo, mi je samo pripomnil: 'Ne prenaša vina; slab je, pa to ni nič hudega.'⁴⁰ Mislil pa si je svoje.«

Blagost, povezana s strogostjo. V drugem dejanju Hlapcev ima župnik pred učiteljem, ki ne prikriva svoje svobodomiselnosti, dolg monolog. Sedé, kajti sedé ljudje ponavadi niso pripravljene na prepir, pravi: »Od nekdanj že, od tistega dné, ko ste prišli v lepo našo faro, sem vas cenil; zakaj človek ste, ki poslušá pošteno in odkritosrčno besedo ter je ne izvračá in zavija v svojem duhu, še preden je bila izgovorjena,« pravi župnik prijazno in nadaljuje nazorno: »Boli me, da vas vidim na potu, koder ljudstvo ne more za vami. Če bi recimo, pijanec tam na cesti – če bi recimo, kričal in mahal: táko in táko je moje prepričanje, kdor je moje sorte, hódi za mano ... kaj bi storil pameten človek? Stran bi se ozrl in bi šel po svoji poti.« Nato še bolj preudarno, a spoštljivo doda: »Gospod, če pa bi se jaz tako nemarno vedel, in če bi se vi tako nemarno vedli – kaj bi reklo ljudstvo? Reklo bi: nisi vreden, da si moj učitelj in vodnik, med pijance pojdi in nečistnike, njim prerokuj, ki médnje sodiš!«⁴¹ Je tu kanček odgovora tistim, ki so izgubili na deželnozborskih volitvah, na katerih je sodeloval tudi Ivan Cankar, pogosto vinjen in bolan?

V petem dejanju drame sprašuje župnik do tedaj nespokorjenega učitelja Jermana: »Ali znate še moliti očenaš?« Jerman, ob misli na umirajočo mater, zlomljeno odgovarja: »Še bi ga molil.«⁴²

Ob poslovljni zdravici katoliškemu bosenskem duhovništvu v Sarajevu je Ivan Cankar priznal, da prej katoliških duhovnikov ni poznal, zdaj pa je uvidel na svoje oči, da so to možje idealov, ki vedo samo za Boga in ljudstvo. Govor je ganil vso družbo, nadškof pa je pozneje dejal Karlu: »Pa smo ga vendar spreobrnil.«

»Lahko le ugibamo, koliko se je Cankar zavedal paradoksalnosti svojega položaja ...« je zapisal sarajevski poznavalec slovenske moderne dr. Juraj Martinović. »Bil je dobrodošel gost človeka, ki je bil idejno in duhovno še najbolj podoben ideologu slovenskega klerikalizma, dr. Antonu Mahničju, na kar nedvoumno kaže tudi Stadlerjev odnos do Kranjčevića [Silvije Strahimir] kakšno leto poprej.«⁴³

Dodal je še, da Cankar v Sarajevu najverjetneje ni imel stikov s tamkajšnjimi razumniki ali kulturniki, da političnih somišljenikov med sarajevskimi socialisti sploh ne omenjamo in da je v nacionalno in versko jasno razmejenem kulturnem življenju Sarajeva med Hrvati prevladovalo izrazito nasprotovanje med liberalno meščansko linijo in nadškofijo, ki je predstavljala steber precej okornega klerikalizma. Takih stikov ne bi ne nadškof ne Karlo sprejela z naklonjenostjo, poleg tega bi bil nekdo, ki prihaja iz nadškofije in kot sodelavec Hrvatskega dnevnika, v teh krogih najbrž sprejet s sumničenjem.

Res nenavaden položaj v nadškofiji z vsó ustaljeno dogmo ter s političnimi angažmaji vrhbosanskega kapitlja na eni strani in s Cankarjevim pogledom, obrnjenim k socialni demokraciji na drugi. Karl je že vnaprej, pred Ivanovim prihodom, prosil nadškofa, naj ne sili v Ivana s svojo dogmatiko in naj ga s te strani pusti na miru; sam pa si je mislil, »da bo škof s svojo pojavo, s svojim svetim življenjem in s svojo vedro in veliko dušo vsaj nekoliko vplival na njega, ako bo dalj časa z njim v stiku.«⁴⁴ Tako se je tudi zgodilo.

Kajetan Ogrizek je celo pisal o »tajnih obredih ob Miljacki«. Toda: Izidor Cankar, ki je bil tudi sam teolog, pripominja: »Dvoma ne more biti, da so bili ti 'tajni obredi' izvršeni resno in mišljeni iskreno, toda prav gotovo

je, da to ni bilo 'spreobrnjenje' v pravem pomenu besede, kot je mislil sarajevski nadškof. Ivan Cankar se je poslej sicer smatral za katoličana, kakor je zatrjeval prijateljem in kakor vem iz razgovorov z njim tudi sam, toda to katolištvo ni bilo dogmatično verno in ni bilo zasidrano v organizaciji cerkve, marveč v zgodovini slovenskega naroda.«⁴⁵

Tajni obredi ob Miljacki sploh ne bi imeli kakšne posebne teže, če ne bi bilo vzporednice med Josipom Stadlerjem in literarnim Jermanom v tretjem, četrtem in petem dejanju Hlapcev. Poznavanje miselnosti jezuita, ki je tako globoko vplival na razvoj političnih dogajanj v južnem delu monarhije, nas vsekakor pelje do vprašanja: So takšne reminiscence upravičene? »Ne bi rekel. Cankarjeve Hlapce je treba gledati v odnosu na Kralja na Betajnovi in Martina Kačurja,« je bil mnenja nekdanji profesor slovenske književnosti na sarajevski Filozofski fakulteti Juraj Martinović, ko sva sedela v tamkajšnji hrvaški kavarnici Napretka⁴⁶ in pila bosansko kavo. »To pa – da prepušča pisatelj v drami prihodnost Kalandru – je vpliv Etbina Kristana.«⁴⁷

Lepa reč je svoboda

Ne upiraj se. Besede so sicer namenjene učitelju. Učiteljem nasploh. Učiteljsko vprašanje je bilo tudi v Bosni in Hercegovini pogosto omenjeno. »Prišel je čas, da se učiteljsko delo prizna in da se dostojno nagradi ...«, je pisal Hrvatski dnevnik.⁴⁸

Vzvod literarnega oblikovanja dialogov med učiteljem in župnikom v Hlapcih je še posebej Ukaz c. kr. deželnega šolskega sveta za Kranjsko z dne 16. januarja 1907⁴⁹ in Izvršilni predpis k dokončnemu šolskemu in učnem redu leto dni kasneje. Zganil se je Učiteljski tovariš in začela se je dolga, nadvse dolga polemika. Režimu je bilo »že vnaprej jasno, da se bodo največja naspro-

tovanja, ko gre za prosveto in šolo, pojavila tam, kjer se bodo pojavila vprašanja, kdo naj bi imel največji vpliv na izobraževanje šolske mladine.«⁵⁰ Tako je bilo v Bosni in Hercegovini, podobno pa tudi v ostalih habsburških deželah, na Kranjskem, na Štajerskem.

»Naš ideal je svobodna šola. Ta ideal velja za vse šolstvo, v prvi vrsti naj se uresniči pri ljudski šoli,« je pisal Dragotin Lončar v Učiteljskem tovarišu.⁵¹ Kaj hoče svobodna šola? Lončar je naštel tri bistvene točke: Svoboda otroka. Svoboda učitelja. Svoboda šolske organizacije. Od tu vzklik Komarja (preden se je spreobrnil) v Hlapcih: »Lepa reč je svoboda ...« Ali zdravnikov glas: »Lepa beseda je napredek ...«⁵²

Lončar je podčrtal besedici *svoboda staršev*, ki pošiljajo svoje otroke v šolo. Kako doseči zastavljene cilje?

1. Z uvedbo splošne in enake volilne pravice v vse zakonodajne in avtonomne zastope.
2. Z demokratizacijo in avtonomijo šolstva. In končno:
3. Z ločitvijo Cerkve od države.

Skoraj predrzne misli v času, ko je v tesnih šolskih razredih potekal pouk z neločljivim prepletanjem državne in cerkvene vzgoje. Hkrati je šola služila tudi kot instrument razvijanja kulta do habsburške monarhije. Pouk se je vselej začel s petjem cesarske himne:

Bog ohrani, Bog obvari
nam cesarja, Avstrijo!

Modro, da nam gospodari
s svete vere pomočjo.

Branimo mu krono dedno
zoper vse sovražnike,

s habsburškim bo tronom
vedno sreča trdna Avstrije.

»Cerkvena vzgoja se je preživela, ker stoji v nasprotju z moderno kulturo, z moderno vedo in z modernim življenjem. Gre za versko strpnost, za spoštovanje osebnosti kot take, gre za svobodo vesti. Cerkvena vzgoja nima potrebne objektivnosti za gmotne in duševne zahteve modernega človeka, zato njena vzgoja ne more biti cilj novodobne šole.« Profesor na mestni realki v Idriji Dragotin Lončar razloži v posebnem ponatisu iz Učiteljskega tovariša, zakaj je kvarna državna vzgoja. »Državni centralizem mori in duši samostojnost in individualnost posameznih narodov. Njegova šablonska, birokratična vzgoja tlači vsak svobodni polet, ker hoče imeti avtomate, a ne svobodnih državljanov. Državna vzgoja degradira šolstvo na politiško deklo, dasi bi moralo biti po svojem bistvu kulturna naprava in prav ničesar drugega. Iz teh razlogov se mora državna vzgoja zamenjati z narodno vzgojo, ki naj služi potrebam dotičnega naroda, obenem pa zbujata smisel in porazumevanje za humaniteto in solidarnost pri interesih, ki se tičejo kulturnega napredka vsega človeštva.«

Razumljivo je, da se je konzervativna javnost vznemirila; zlasti potem, ko je podal Engelbert Gangl v Učiteljskem tovarišu in v Narodu podobna stališča. Časopis Slovenec je v uvodniku Liberalno učiteljstvo napovedal neizprosni boj z besedami: »... Brezverska šola, ali kakor oni pravijo. Svobodna šola. Na tem temelju stoji tudi vsa liberalna učiteljska 'Zaveza'. Zato pa moramo odkrito povedati vsemu učiteljstvu, da tu ne bomo poznali več slepomišenja. Kdor je pristaš liberalno-socialnodemokratske struje v učiteljstvu, po naših mislih ne more biti sploh ljudski učitelj. Kdor je član organizacije, ki tako odločno pobija najsvetejša čustva našega naroda, ne sme vzgajati otrok temu narodu.«⁵³

6. Hrvatski dnevnik predstavi v Bosni in Hercegovini hrvatskega kralja Franca Jožefa I., v želji, da bi združil Dalmacijo, Istro, Slovenijo, Medžimurje, Bosno, Slavonijo, Hercegovino zemljo in Rijeko kot hrvatske dežele. (Fotografija je iz delovnega gradiva Alenke Auersperger.)

Kaj naj naredi učitelj, ko se zave, da pod veliko cesarjevo podobo na zidu, ki je ponavadi visela pred učenci na desni strani table, ni, kot nekoč, nobenega krščanskega znamenja? Pritrdi znamenje nazaj na zid. K temu ga obvezujeta Ukaz deželnega šolskega sveta in Izvršilni predpis k dokončnem šolskem in učnem redu v poglavju o učilih: »Tudi se je ozirati na nabavo slik za svetopi-semko zgodovino in za liturgiko ...«⁵⁴

Zato vrne tudi nadučitelj v drugem dejanju Hlapcev razpelo na porjaveli žebelj v šolski knjižnici in pravi: »Naš učiteljski zbor se zaveda svojih dolžnosti do Boga in do naroda.« Župnik pa k temu doda: »Zavedati se mora. – Ker verujem, da spoznanje ni samo na jeziku, temveč, da je tudi srca prešinito, se mi zdi, da ni potreba obilo nadaljnjih naukov. Rad bi še rekel: učitelj ostani za svojim plotom, za tistim, ki sta mu ga postavila cerkev in ljudstvo. To se pravi, da naj se ne ukvarja s takimi stvarmi, ki

niso njegov posel in za katere ga ljudstvo ne plača.«⁵⁵

To je povsem nekaj drugega od tistega, za kar se je zavzemal Učiteljski tovariš. In povsem blizu iztočnicam, kakršne je ponudil pred leti dunajski župan na 5. avstrijskem katoliškem sestanku, kjer je bil prisoten tudi Karl Cankar kot poročevalec Vrhbosne.

Kaj je na V. avstrijskem katoliškem sestanku povedal že nekoliko osiveli dr. Lueger? »Znak križa ostane v naših šolah,« je dejal in se spomnil izkušenj svojega županovanja. »Če me vprašate, kako smo to dosegli, vam bom povedal eno samo čarobno besedo. Imenuje se agitacija. Vsi moramo delati, agitirati, najprej v mestih in nato po vaseh, v največjem mestu in v najbolj oddaljeni vasi, od tega bomo imeli nekaj, tedaj bodo katoliški sestanki blagoslovljeni za našo cerkev.«

»Ven z njim!«

Ivan Cankar je prvi dve dejanji drame pisal kot satiro. V drugem se je ponorčeval celo iz samega sebe in odnosa cerkvenih oblasti do njegovih del. Ob *čiščenju* šolske knjižnice po zmagi konzervativnega tabora izločita Komar in nadučitelj najprej knjige Gregorčiča, Aškercja, Tavčarja ...

Zakaj prav te? Takšne so bile Mahničeve ocene literatov. Gregorčiču je, na primer, očital panteizem. »Vobče je pa Mahnič po vsej pravici kazal na liberalizem, ki se je širil s slovensko literaturo. Če je Gregorčiča preostro sodil, ni preostro sodil n. pr. Aškercja, ki je res začel oznanjati pri nas odkrit naturalizem in panteizem. Toda tudi Aškerc je 'zorel v slovenskem naprednem mišljenju', to je, v tedanjem liberalizmu, ki ga je širil Stritar, 'pravi oče takratnega slovenskega liberalizma', ki si je pa še nadeval 'figovo drevo dobrega krščanstva'.«⁵⁶ In Tavčar? Ta se je »že izmlada versko zane-maril, na Dunaju napil liberalizma in tako je nastopil v javnem življenju kot pravi libe-ralec, brez čuta za Cerkev in versko življe-nje, poln pa liberalnih fraz.«⁵⁷

Nadučitelj in Komar v Hlapcih odvržeta in odsuneta z nogo nazadnje še dela Cankar-ja, kajti, »ta še libe-ralec ni, temveč, vrag vedi kaj!« »Ven z njim!« pravi Komar. Je bilo izločanje knjig v šolski knjižnici prirejeno zato, ker se je Cankar hotel ponorčevati iz tedanje ozkosti odločujočih krogov ali nje-gova aluzija na Jegličovo uničenje Erotike?

Anton Bonaventura Jeglič, rojen leta 1850, je prišel v Sarajevo prav tako na povabilo dr. Stadlerja kot kasneje Karl. Star je bil ko-maj 32 let. Posebej je bil povezan s Hčera-mi božje ljubezni, veliko je pisal za Vrhbo-sno. V sarajevski nadškofiji, kjer je postal tudi kanonik, je posvečen v pomožnega škofa. V mestu na Miljacki je ostal celih

16 let. Tam je februarja 1898 dočakal tudi imenovanje za ljubljanskega knezoškofa.⁵⁸ Njegova strogost v tej vlogi se je večkrat pokazala kot pretirana: »Cankar je izdal grde, opolzke pesmi; jaz sem vse pokupil, da ne pridejo ljudem in mladini v roke (dal sem 478 gld); s tega silna jeza Naroda in pri dijakih,« je nekoč priznal.⁵⁹

Dr. Jegliču je bilo zaradi tega kasneje žal in se je o sežigu izgovoril, da je bil takrat še mlad. Bil je star 49 let. Niti Ivan niti Karl se v Bosni nista srečala z dr. Jegličem. Govorilo pa se je tam o njem kot o vzornem Slovencu.

Franc S. Finžgar je kasneje ob neki priložnosti omenil dr. Jegliču, da bo Nova založ-ba izdala Cankarjeva zbrana dela.

»Je velika žrtev za zadrugo, pa kulturno sil-no važna stvar,« je odvrnil Finžgar.

»Cankar – duhovit pisatelj, nenavadno du-hovit mož. Le založite ga.«

»Pa bomo izdali vsega, prav vsega. Tudi Erotiko,« je nekam plaho dostavil Finžgar.

»Vsega, seveda vsega. Mora biti celotno delo,« je tedaj odvrnil Jeglič. Finžgar se je ob tem tiho začudil in odkritosrčno pove-dal: »Erotiko ste, prevzvišeni, vi zažgali. Ali ste hudi, da smo jo natisnili?«

Škof se je nasmehnil: »Saj res. Pokuril sem jo. Sem že čisto pozabil. Nič ne de. Saj ne vemo, zakaj je bilo to prav. Morda je zato sedaj umetniško tako čist. Nič umazan, ka-kor so marsikateri drugi. Bog je dober.«⁶⁰

Kako razumeti takšna dejanja? »Večina iz-med duhovnikov tiste dobe, so bili otroci Dunaja,« je ob iskanju gradiva v zvezi s Kar-lom in Ivanom mimogrede omenil dr. Mato Zovkić, sicer dober poznavalec Jegliča in dogajanj okrog Vrhbosne. »Za njih je bil po-jem katoliškega nekaj, kar je iz preteklosti in kar je treba varovati. Ne pa uvajati česa novega.«⁶¹ Komu so sledili otroci Dunaja?

Povejmo si kar na tihem

Glasba, glasba in še enkrat glasba. Ob koncu leta 1907 se izteka 10-letno Mahlerjevo upravljanje v dunajski *Hofoperi*. Svetinja postane Wagner. V operi se zbira *crème de la crème*, tudi *schönererjanci*.⁶² Pravilo postaja: »Varovati kulturo in ohraniti neskrajšano pravico ljudstva [das Recht des Volkes] do njihove umetnosti. Roke proč od te svetinje.«⁶³ Tako imenovani *Volk* predstavljajo tudi delodajalci in delavci, ki se organizirajo politično. Tej čudni povezavi priskoči na pomoč katoliška Cerkev z novimi duhovnimi ustanovami.

Za pospeševanje idej Leona XIII. so že leta 1892 ustanovili na Dunaju Združenje znanstvenikov za gojitev znanosti in umetnosti v krščanskem duhu, t. i. Leonovo družbo. Ta družba naj bi postala pomembna nosilka kulture v avstrijskem katolištvu, razširila pa se je hitro tudi v drugih deželah monarhije. »Še isto leto so organizirali slovenski katoliški shod, da bi rešili družbenopolitične, kulturne, nacionalne in socialne probleme prebivalstva v krščanskem duhu,« piše Janez Juhant. »S tem so katoličani priznali vero kot socialnopolitično relevantno. Krščanskosocialni teoretiki Karl Vogelsang (1818–1890), Alois Liechtenstein (1846–1920), Franz Martin Schindler (1847–1922) in praktiki, kot je bil Karl Lueger (1844–1910) so izoblikovali zamisli za nov družbeni red in jih poskušali uresničiti tudi v praksi. Krščanskosocialne stranke so se podale na področje dela. Odločilno je bilo delavsko vprašanje. Delavcu bi bilo treba omogočiti volilno pravico. Tako je dejal Alois Lichtenstein na zasedanju krščansko-socialnih poslancev: 'Delavstvo se nahaja v stanju vrenja. Ampak to nam ne sme preprečiti, da delavstvu zagotovimo elementarno politično pravico, ki jo v drugih državah že ima, pravico do zastopstva v parlamentu.'«⁶⁴

Z idejami Karla von Vogelsanga se spozna tudi Janez Evangelist Krek. »Kot socialni reformator je kot pglavitni vzrok za težaven položaj delavcev, kmetov in obrtnikov videl v neomejenem liberalizmu, ki ga je uvedel kapitalistični način gospodarjenja,« pojasnjuje Franci Avsec v Krekovem zborniku.⁶⁵ Na delavce in kmete se obrača Cankar v Hlapcih – še posebej v četrtem dejanju. Jerman odgovarja Kalandru v najbolj pesimističnem tonu: »Povejmo si kar na tihem in na samem, da so klavrni časi, ki jih živimo, in še bolj klavrni kraji, kamor smo obsojeni. Nazadnje pa si še povejmo, da ne bomo izpreobrili ne časov in ne krajev – toče ne boš zagovoril in kamna ne boš izpremenil v sočno prst ...«⁶⁶ Izven dramskega dogajanja je poln upanja razmišljal Ivan Cankar. Prav ob Krekovem grobu bo napovedal: »Bolj nego kdaj zaupajmo v svoj narod, verujmo vanj in njegovo slavo! Kajti njive, ki je imela take orače in take sejalice, ne pomori slana, ne pobije toča; in žetev bo obilna, ko pride čas!«⁶⁷

Krek je priljubljen tudi na jugu monarhije. Hrvatski dnevnik obvešča *hrvaško* bralstvo v Bosni in Hercegovini, da je v *krilu* Slovenske trgovske šole ustanovljena posebna zadružna šola, ki bo dajala fantom temeljno izobrazbo s področja zadružništva. Dr. Krek bi bil pripravljen tudi sam priti v Sarajevo in izvesti socialni tečaj. Več oktobrskih števil dnevnika – v času Ivanovega bivanja v Sarajevu leta 1909 – je posvečeno socialni demokraciji.⁶⁸

Kdo je prinesel socializem v Bosno? Pod tem naslovom podaja dnevnik kratko zgodovino delavskega gibanja. Najprej so prišli na plan z zahtevami delavci v gradbeništvu. Pomladi 1905 so imeli že 10-urni delavnik; tedaj se pojavi prva lastovka, ki oznanja lepše čase pod plaščem rdeče internacionale-socialne demokracije. Od kje je prišla in kdo se je v njenem imenu nepričakovano pojavil

tudi v Sarajevu? »*Ta odakle nego iz Beograda, a u osobi nekog P.* [Vase Pelagića]« – predvidno omenja Hrvatski dnevnik. Vsi mislijo na lepše čase. Na svobodo.

Narod si bo pisal sodbo sam

Hoch Lueger! Dunajski župan, ki so mu tako klicali na V. avstrijskem katoliškem sestanku leta 1905, je spomnil prisotne na storjene napake, ko »se nam je poizkusilo ukrasti ideje, ideje svobode, enakosti in bratstva, ki jih imajo, pravzaprav, samo katoliki. Toda zagotavljam vam, nazaj bomo osvojili te tri stvari: svobodo, enakost in bratstvo. Osvobodili se bomo straha pred ljudmi, osvobodili se bomo straha pred židovskim tiskom, svobodni bomo pred tistimi, ki so ravnali z nami na najbolj grd način ...«⁶⁹

Na sestanku je govoril tudi Viktor Kolb, jezuit, katerega stališča so se že naslednje leto jasno izoblikovala v smislu: »Volitve v parlament niso le politično, ampak tudi religiozno dejanje, so opredelitev za ali proti Bogu, za ali proti veri.« Ta bojujoči se politični katolicizem, ki je v Avstriji imel ob Habsburžanih že stoletno tradicijo, je še naprej poglobljajl vrzeli med klerikalci in židovskimi liberalci. Cerkev je bila že okrog leta 1900 vsaj na Dunaju, s podaljšano roko krščanskosocialne stranke, neobvladljiv političen faktor moči.⁷⁰

Zakaj je ob omembi Dunaja skorajda nujna omemba tamkajšnjega župana, duhovnega podpornika Stadlerjevega kroga? Ne smemo pozabiti, da je *deputacija bosansko-hercegovskih katolikov* na Dunaju po aneksiji dobila podporo dr. Luegerja, ki je bil tudi zagovornik nemštva. »Dunaj je nemški in mora ostati nemški ... Na tleh naših prednikov hočemo biti svobodni, na tleh, kjer so krvaveli naši očetje, naj vlada krščansko ljudstvo,« je govoril dr. Lueger.⁷¹

Svoboda je vsem na ustnicah. Tudi liberalcem. Toda: »Paradoks liberalizma je, da čeprav zahteva človekovo svobodo, pripusti k svobodi le nekatere. Večina v družbi je izključena iz te temeljne možnosti, ker nima enakih možnosti kot samo peščica privilegiranih,« osvetljuje družbena vprašanja časa Janez Juhant v svoji razpravi o konfliktu katoliške Cerkve in sodobnega sveta. »Zato je razumljivo, da se katoliški kristjani tistega časa na liberalizem gledali negativno in v čedalje bolj polemičnem razmerju. Dunajski krščanskosocialni krog okoli Karla Luegerja je povezoval liberalizem z Židi.« In nadaljuje: »Prvotno enovito gibanje se je kasneje na Dunaju razdelilo v krščanskosocialno in protižidovsko gibanje. Krščansko socialno gibanje se je po Vogelšanu zavzemalo za ohranitev ideje katolištva v nemškem narodu kot ohranjevalke in varuhinje katoliškega verskega nauka v zahodnem svetu.«⁷²

Toda Hrvatski dnevnik se je prav v času Cankarjevega bivanja v Sarajevu kljub vsemu upal postaviti po robu idejam, kot je ta: »Kdor prihaja na Dunaj, se mora obvezno učiti nemški jezik, kajti tukaj ima svoje vzdrževanje.« V članku *Učimo se od Nemcev* postavlja Stadlerjev časopis Luegerjevo zahtevo na pravo mesto. Namreč, če imajo na Dunaju navodila, da se morajo prišleki naučiti nemščine, zakaj naj ne bi to pravilo veljalo v Bosni in Hercegovini, da bi se gosti naučili hrvaščine. »Mar ni prava sramota, da so v bosanskohercegovskih službah uradniki, ki ne znajo niti črhniti hrvaško in še več; nekaj desetletij služijo v Bosni, se upokojijo in še zmeraj ne znajo hrvaško, kot da so službovali nekje v Kongu v Afriki. Proti vsem takšnim neotesanim in nevljudnim gostom, pa tudi proti nehrvaškim šolam v vseh hrvaških pokrajinah bi moralo najneobzirnejše postopati složno vse ljudstvo; proti nehrvaškim šolam v vseh hrvaških pokrajinah bi moralo vse ljudstvo začeti

brezobziren boj proti nemškim in madžarskim šolam, kajti za tistega, ki prihaja na hrvaška tla, bi moralo biti obvezno, da se nauči hrvaškega jezika, kajti tukaj ima svoje vzdrževanje. Učimo se od Nemcev!»⁷³

Težko je razumeti zglede s prestolnice kot tudi vrhbosanskega nadškofa, ki je novembra 1908 po svečanem sprejemu – tega je priredil dr. Lueger na Dunaju – in toplega pozdrava v Zagrebu, takoj po vrnitvi sprejel sklep o organiziranju »lastnega« zduženja, že omenjeno Hrvatsko katoliško udrugo. Želja po uveljavitvi hrvaškega jezika v Bosni in Hercegovini in s tem razširitev hrvaške države je bila tako velika, da je zaslepila celo turobne zvoke straž z Rena, ki so se nezadržno vsiljevali Evropi in tlakovali podlago za kar dve vojni v istem stoletju.

Karl Cankar je prepoznal geslo »Arier gegenüber den Juden«, ariji proti judom, če ne prej, zagotovo pa tedaj, ko je poročal s V. katoliškega sestanka na Dunaju. Težko bi verjeli tudi, da Ivan Cankar ne bi vedel za skupino antisemitov, ki je v Avstro-Ogrski že leta 1893 delovala znotraj krščansko-socialne stranke. Pisatelj je nazadnje tudi sam sprva verjel v ponavljajoče se dunajske molitvice, »ki jih molijo voditelji socialdemokracije ob delavskih žuljih kakor vsakdanji očenaš« in ki bi se dale »vse skupaj spraviti v kratke in jedrnate besede rajnega dunajskega kralja Luegerja: 'Ljudje, ki hodijo za prvi maj v Prater, so pravi lumpi.«⁷⁴

Ivan Cankar, ki je dovolj dolgo živel v XVI. dunajskem okraju, podobnemu eni sami delavnici, ki ni bila samo trdnjava socialne demokracije, temveč obenem dom uboštva in jetike, je vendarle kmalu že od daleč »razložil organiziranega delavca od 'divjaka'; ne po rdečem nageljnu, po krvavi kravati, ali po znamenju v gumbnici, temveč že po hoji, po obleki, po obrazu, po vsem

7. Prvi vlak je pripeljal v Sarajevo 5. 10. 1882, in sicer iz Bosanskega Broda, Doboja in Zenice. Po tej progi je najverjetneje potoval Ivan Cankar septembra 1909. Avstro-Ogrska je sicer ustvarila bogato mrežo železnic, da bi v okupirani deželi izkoristila gozdove in rudna bogastva. Na vzhodni meji monarhije je tako nastala ena izmed novih ozkotirnih prog – Neue Bahn. (Foto je iz Rokopisne zbirke NUK-a.)

vedenju. Morda ni živel nič lažje od drugih, morda je bil tudi sam že okusil, kaj da se pravi brezposelnost in beda; vse na njem je razodevalo ponos in samozavest, vero vase in v prihodnost; torej same čednosti, ki jih je v Slovencih preklicano malo, v slovenskem meščanstvu pa čisto nič.«⁷⁵

Na osnovi teh spoznanj je postavil v drami Hlapci močnega, perspektivnega kovača, katerega prve besede so na moč podobne tistemu, kar je zapisal v delu Kako sem postal socialist. Kalander se pojavi v tretjem dejanju, ko se drama prevesi iz satire v tragiko: »Je že tako gospod! V naših krajih je malo mož, pa še tisti so le s težavo; za nas je Bog najprej babo ustvaril, dedca pa iz njenega rebra.«⁷⁶ A iz tega igrivega, prizanesljivega uvoda Kalander kmalu preide na negotovost marsikaterega tedanjega Evropejca: »Malo da nisem zatajil svoje pameti za skledo žgancev, pa bi zameril drugim, ki jo tajé, svojo pamet, za celo tolsto kračo? Po mojem je stvar taka, da je človek najpoprej zato na svetu, da živi. Tisti žganci bi se mi bili prav čedno prilegli; koliko je svet na boljšem, ker sem jih zapravil?« V dunajskem predmestju gradijo Obdachlosenasy!, pribežališče za brezposelne, sovraštvo do

8. Hrvatski dnevnik, 26. marca 1909. (Foto je iz delovnega gradiva Alenke Auersperger.)

tujcev naraščča. Leta 1908 in 1909 obiše dunajski parlament mladi mož iz Linza, Adolf Hitler. V državnem zboru zavlada zaradi sovražnosti v jubilejnem letu in aneksijski krizi posebna agresivnost. »Vse številne nacionalne kravale, ki so jih prinesli v parlament, so tam razpihovali naprej; predvsem konflikte na Češkem, pa tudi tiste v Ljubljani, kjer so Slovenci demonstrirali proti načrtovani postavitvi italijanske univerze v Trstu.«⁷⁷

»Cesarjeva podoba ...«

Kaj je bila Avstro-Ogrska leta 1909, ko je Ivan Cankar pisal Hlapce? Konzervativna katoliška država, v kateri se je gojila hierarhija in disciplina po papeževem okusu. V resnici je papež sovražil Slovane, ne glede na to, ali so pravoslavni ali ne. Favoriziral je dunajsko politiko proti Slovanom v vsakem pogledu; Cerkev je postala zavora osvobodilnega prizadevanja in pravičnih nacionalnih teženj Hrvatov in Slovencev.

»V kolikor so nastajali škofje in duhovniki v Hrvaški in Sloveniji kot 'rodoljubi' je bila vendar njihova politika politika zvestobe in pokorščine Avstro-Ogrski, a to je bilo tisto, kar je papež želel, ker je smatral Avstro-Ogrsko za edino čvrsto trdnjavo proti 'nevarnemu vzhodu'.«⁷⁸

Že mladi cesar Franc Jožef I. je ohranjal dežele skupaj z zatiranjem demokratičnih in nacionalnih sil s pomočjo močne vojske in policije. V njegovi mladosti je bila Avstro-Ogrska največja evropska država za Rusijo. V rabi pa je bila še vedno stara šala iz Metternichovih časov: *Oblast temelji na strumnih vojski soldatov, sedečih uradnikov, klečečih duhovnikov in plazečih se denunciantov.*

Cesarjeva podoba v vojaškem oblačilu z medaljami na prsih je nenehno prisotna v Cankarjevih Hlapcih, čeravno ga omenja le dvakrat, recimo v drugem dejanju: »Cesarjeva podoba ... dobro ... ampak nič božjega ni ... treba bi bilo krščanskega znamenja ...«⁷⁹

Avstrijski cesar in ogrski kralj Franc Jožef I. je povsod *prisoten*. Da bi ga ljudstvo še bolj vzljubilo, prinašajo časopisi podrobnosti iz njegovega osebnega življenja. Že več kot deset let je brez žene. In medtem ko v sarajevskem oficirskem klubu šepetajo, kako se *kaiser* vsako jutro sprehaja s *prijateljico* Katharino Schratt z dunajskega Burgtheatra, prinaša Bosniške Post podrobnosti o cesaričini smrti.⁸⁰ Čeravno je minilo 11 let od atentata, v šolah še vedno praznujejo njen god; na njen godovni dan ni pouka. Bližina cesarja po svoje godi delu prebivalstva na jugu monarhije. Dunaj postaja bližji od Carigrada. In vse prijetnejše zvenijo očetovske besede: *An Meine Völker! A stvari ob aneksiji le ne gredo gladko.*

Cesarjev tajni svetnik dr. Stadler zaskrbljeno zapiše na spremno pisemce Karlu ob njegovi potrditvi za tajnika: »Slišim, da Italija in Rusija nista hoteli pristati na aneksijo Bosne; Francija in Anglija pa bi pristali pod pogojem, če pristaneta Italija in Rusija. Le Nemčija je pristala brezpogojno.«⁸¹

Zelo pomenljiva opomba: Le Nemčija je pristala brezpogojno.

Pokóri se, ne upiraj se ...

V sredino dramaturškega zapleta, v tretjem dejanju Hlapcev, postavi Ivan Cankar predstavnika moči, župnika, ki – ne preveč blago – poučuje: »Kajti ena beseda je, ki je živa in vsem razumljiva: oblast! Živa je od vekomaj, vseh besed prva in zadnja. Pokóri se, ne upiraj se, je poglavitna zapoved; vse drugo je privesek in olepšava.«⁸²

Kako razumeti misli in besede, za katere je malo verjetno, da ne bi bile izrečene na podoben način, jeseni leta 1909, v – s politiko obremenjenem ozračju Kaptola – in se ne bi dotaknile Ivana Cankarja? Kakšno je bilo pojmovanje te ene besede, ki je usodno iz-

oblikovala desetletja ob prelomu stoletja v krogih vrhbosanske kurije⁸³ in je pripeljala hkrati do ultimativnih pisateljevih postulatov o narodu, ki si bo pisal sodbo sam; ne frak mu je ne bo in ne talar? Mar le ni v vlogi župnika v Hlapcih povsem prepoznavna osebnost dr. Josipa Stadlerja, ki je »skromen do askeze, milosten do samozatajevanja, ki si prizadeva vse tisto, kar mu pripada od zemeljskih dobrin uporabiti za blaginjo Cerkev in revnih«,⁸⁴ hkrati pa mu manjka elastičnosti v odnosu do drugih veroizpovedi? Je milosten in oblasten. Obenem pa mu pripisujejo, da je v svojem verskem žaru pokristjanjeval; odtujeval ženske in otroke drugih veroizpovedi. Muslimani in vlada so mu nadvse zamerili prozelitizem, tako kot tudi sejanje razdora s frančiškani. Mar nima tudi župnik v Hlapcih težavo z javnim mnenjem? Kakšna je njegova značajska podoba?

»Razglasili so me za krvoločnika in okrutneža, ki pohódi, kar mu je na poti in se ne méni za jok trpečih,« pravi v zagovoru. In nadaljuje: »Mnogokdaj nimam, da bi dal beraču, ki me sreča na cesti. Toliko jih je, ki jedo moj kruh, da ga sebi skópo režem,« odgovarja župnik v tretjem dejanju Hlapcev in pojasni, kaj pričakuje od ljudi: »Povedal pa sem vam to reč zategadelj, da vam povem še nadalje: nikomur, ki jé moj kruh, ne gledam na usta, če se je prekrížal, preden je ugriznil; ne vprašam ga za grehe, ne gonim ga v cerkev. Ali eno je potrebno in je ukaz: da pokaže name, kadar ga vprašajo, kdo mu je gospodar.«⁸⁵

Časopis vrhbosanskega nadškofa zagovarja nadškofa: »Simptomatično je, kako se poskuša okarakterizirati nadškofa Stadlerja, in tukaj se navaja kot strašilo nekakšen prozelitizem, ki ga Srbi ponavadi z uspehom uporabijo, da pridobijo muslimane. Tukaj ne gre zato, koliko ima nadškof Stadler kot cerkveni knez pravico boriti se za katolici-

zem; toda kar zadeva Hrvate, pa le ni težko potrditi, da se oni danes borijo izključno za integriteto monarhije, in se bodo šele potem, ko so dokončali ta boj s Srbi, borili naprej za zedinjenje Bosne z materjo zemljo hrvaško.«⁸⁶

O takšnem programu so se dogovarjali za zidovi Kaptola tik pred aneksijo. Eho tega vzdušja je odmeval; oblikoval je Cankarjev pogled na balkansko preureditev, ki ga je drastično prikazal tri leta kasneje v ljubljanskem Mestnem domu: »Lahko bi rekel, da je v političnem oziru kjub *enemu* žezlu in *eni* himni Zagreb skoraj dalj od Ljubljane, nego Pariz ali Madrid.«⁸⁷ In še več. Menda se je v medklicu obregnil celo ob samo mater monarhijo, ki nas je Slovence, Čehe in druge narode strogo držala na vajetih: »Pustimo to oficielno Avstrijo v njenem lastnem dreku.« Jeseni 1909 je vsekakor dokončno dozorela misel za maksimo, veljavno vse do današnjih dni: »**Narod si bo pisal sodbo sam ...**« Preiskovalni sodniki so bili pozorni in so se pridno ukvarjali z *mednarodnima incidentoma*, ki sta jih povzročila – besedilo za Hlapce in besede o rešitvi vprašanja slovenskega naroda, na predavanju pred Ljubljančani. Tedaj je Ivanu Cankarju izven literature, izven tistega, kar je sam zapisal, jasno zabičano: »Pokori se, ne upiraj se.« Kajti vse drugo je privesek in olepšava.

Privesek in olepšava (frančiškani)

Vade in pace. Dr. Stadler je – pet let potem, ko je leta 1889 sredi Sarajeva blagoslovil sarajevsko katedralo – blagoslovil še samostan svetega Antona, prebivališče frančiškanov. Z njimi ni bil vedno v dobrih odnosih.

V tedaj dvomilijonski Bosni in Hercegovini so bili do vzpostavitve redne cerkvene hierarhije, 5. julija 1881, edini predstavniki katolikov frančiškani, ki so prišli v južnoslovenske dežele kmalu po ustanovitvi svojega

reda, to je leta 1224. Z ahdnamo, posebno listino, ki jim jo je dodelil sultan Mehmed II. Fatih⁸⁸, in s številnimi zakoni – fermani je bilo frančiškanom dovoljeno delo tudi v osmanski državi.

Tri leta po avstro-ogrski okupaciji se je z objavo Apostolskega pisma papeža Leona XIII. začela v Bosni in Hercegovini učinkovita katoliška akcija. Omenjeno pismo se je opiralo na cesarja z besedami: »Posebej se veselimo ponujene priložnosti, da lahko poskrbimo za vse duhovne potrebe in ureditev tistih, ki živijo v pokrajinah Bosni in Hercegovini. Zaradi spremenjenih okoliščin in političnega položaja upravlja z njimi in jim sedaj vlada predragi nam sin v Kristusu Franc Jožef, avstrijski cesar in ogrski apostolski kralj.« Z njegovo naklonjenostjo je Sveti sedež lahko organiziral novo cerkveno pokrajino »v tistem delu Ilirika, ki ga je Božja previdnost v svetel spomin Katoliške cerkve izročila potomcem.«⁸⁹ Ustanovljene so: nadškofija Vrhbosna in tri škofije – v Banja Luki, Mostarju in Trebinju – kajpak, na negodovanje frančiškanov, ki so bili v Bosni in Hercegovini pod imenom Bosne srebrene že stoletja. Privilegij so dobili leta 1444 z dekretom papeža Evgena IV. Njihovega premoženja se ni smel nihče dotakniti, nihče jim tudi ni branil, da pripeljejo k sebi brate od drugod. Toda svoje vrste so radi dopolnili z domačimi ljudmi, kar med verniki ni ostalo neopazno. Zaradi tega so nanje gledali s simpatijami. Frančiškani so zavzeli defenzivno držo in se prilagajali okoliščinam.

V Bosni in Hercegovini se je znašla nova cerkvena katoliška hierarhija v posebnem položaju. »Škofija je ustanovljena tako rekoč samo na papirju,« piše podrobnejše Luka Đaković. »Svetni kler je bil brez tradicije, s tem pa tudi brez resne opore med ljudmi, brez materialne osnove, srečal pa se je tudi s problemi ogorčenega boja z re-

dovniškim klerom, v katerem so bili frančiškani v prizadevanju, da bi ohranili svoje župnije, porinjeni v obrambni položaj.«⁹⁰

Že leto po prihodu je nova cerkvena hierarhija začela s sekularizacijo frančiškanov. Od 60 se jih je sekulariziralo kar 40. Nekaj let kasneje je nadškof *na svoje učilište sprejel tudi frančiškanske klerike*. Mnogi se niso vrnili v samostane.

Sicer se je dr. Stadler lotil najprej ustvarjanja gnotne podlage za bodoče delo. Kупoval je zemljišča po vsej Bosni in Hercegovini, skupine hiš v Sarajevu, poslovne stavbe, sadovnjake, predvsem pa stavbna zemljišča za verske ustanove ... Po Vancaševi oceni je vrednost imetja Vrhbosanske nadškofije leta 1909 znašala kar 4.896.667 kron.⁹¹ (Mimogrede: Cankar jih je za Hlapce dobil 400). Nadškof je imel zelo kmalu neverjeten vpliv v političnem in gospodarskem življenju Bosne in Hercegovine; pogosto je svoja načela tudi javno zagovarjal. Posegal je na področja, ki so bila daleč od duhovnega, vplival je na širitev varelške železarne proti Brezi; vse manj pa mu je ostajalo časa za delo v nadškofiji. »Sicer je bil prepričan, da je razum treba podrediti verskim dogmam, voljo pa zakonom!« opisuje nadalje nadškofova stališča Luka Đaković. K temu dodaja, da je Stadlerjeva propaganda poskušala nasprotovati načelom *absolutne narodnosti*, ki jo je meščansko-liberalna struja že zastopala. Ordinariat je pogosto in zavzeto ponavljal, da mora imeti vsaka vzgoja pred očmi oba človekova elementa, to je duha in telo, ki se morata harmonično razvijati. Po tej maksimi je naravnano tudi politično vodenje privilegijev klera, kar izhaja že iz samih cerkvenih dogem. Zaradi tega se kot skupni imenovalec vseh teh principov vse nanaša na ugotovitev, da 'so katoliki v Bosni in Hercegovini Hrvati in da se morajo boriti za svojo nacionalno samobitnost, za enotno Hrvaško, še

9. Josip Stadler. (Fotografija je iz zapuščine Izidorja Cankarja, Arhiv Republike Slovenije.)

bolj kot za to, pa se morajo boriti za Božje kraljestvo, da bi zavladalo dušam hrvaškega katoliškega naroda.¹⁹²

Zaradi istovetenja katolištva in hrvatstva ter poskusov ustvarjanja prepričanja, da sta ta dva pojma nedeljiva in zaradi nekaterih svojih stališč nasploh prihaja Stadler v nasprotja, ne le s frančiškani, ampak sčasoma tudi z vse številnejšim meščanstvom (z izobraženstvom, obrtniki, s trgovci, z uradniki). Laiki niso razumeli tega istovetenja le kot lastne izključitve iz političnega življenja, ampak tudi postavljanje v pasivno-podrejeni odnos do katoliške hierarhije. Zaradi odpora do doseljenega svetnega klera in jezuitov so se ljudje začeli vse globlje povezovati s frančiškani v trajnejšo zvezo, kajti tudi samim frančiškanom je bilo po-

trebno, da se oprejo na skromno ekonomsko podlago hrvaškega meščanstva v boju z redno hierarhijo. Sodelovanje je omogočala frančiškanska tradicija, ki je ni motil liberalizem meščanskih idej.

Leta 1907 je dr. Stadler v imenu cerkvene uprave prosil Deželno vlado v Sarajevu za avtonomijo katoliške Cerkve v Bosni in Hercegovini. Zavzel se je za cerkveno svetno avtonomijo, ki jo je na osnovi cesarskega dekreta že uveljavila pravoslavna Cerkev. Čeprav je na vse strani izven Bosne pisal peticije, vlada tega ni sprejela, ker je upoštevala, da bi morala takšen predlog sestaviti komisija duhovnikov in laikov, strinjati pa bi se morali z njim tako diacezanski kot redovniški kleriki in drugi predstavniki v državi. Glede na avstro-ogrsko vlado v Bosni in Hercegovini je dr. Stadler mislil, da bi morali imeti katoliki v okupirani deželi več pravic kot pravoslavni ali muslimani. Razprtije so se povečevale. Dosegle so višek, ko so frančiškani obtožili nadškofa, da namerava zrušiti že omenjeno Hrvatsko narodno zajednico (HNZ) ali osnovati novo s pomočjo redovnih bratov. Nova nadškofova organizacija je, kot vemo, imela namen delovati kot politična in gospodarska organizacija Hrvatov katolikov na hrvaškem in katoliškem temelju.

Kdo so pravzaprav največji nasprotniki te organizacije? O tem govori Karlova nadvse resignirana ocena tedanjega položaja v Bosni in Hercegovini v pismu bratrancu Izidorju: »Patrioti« so vsi od prvega do zadnjega blasirani, do mozga pokvarjeni, hinavski, fizično in moralno sifilistični, brez idej in brez volje. In ti možje reprezentirajo narod. In dobro ga reprezentirajo. Kajti narod ni veliko bolji od svoje inteligencije. Bolan je na duši in na telesu. Odgojen je v servilnosti, hinavščini in nezaupnosti. Zamenjarjen je in bolan, pa se v lastnem gnoju dobro počuti. Potreboval bi usmiljenega Sa-

maritana, ki bi ga skozi nekoliko generacij zdravil ne samo z oljem in vinom, ampak v prvi vrsti s šibo in bičem. In ni ga, ki bi imel to korajžo. Sistematično se gre za tem, da ostane pri starem za vse večne čase. In frančiškani nosijo zastavo. Ta gadja zalega, ki je čez 400 let zastrupljevala, izžemala in moralno in materialno uničevala maso, gre zdaj naravnost za tem, da ubije v ljudstvu še tisto malo katoliškega duha, ki ga je v njem /ker bosanski narod v resnici ni bil odgojen v veri, ampak v praznoverju/, in da ga pripravi na razkol. Tako pokvarjenega elementa menda še ni rodila nobena zemlja, kakor so naši 400-letni 'mučenci za vjero Isusevu'. Ljudje brez vseh idealov, ki bi jih povzdignili vsaj za jedno ped nad nivo živinskega sveta. In zdaj si pomisli moj toliko zavidani in očitani položaj.⁹³ Zelo podobno se pred publiko usloči Jerman in s svojimi (Ivanovimi) besedami pravi razdivjani publiki: »Hlapci! Med vas bi Kristus ne prišel z besedo, prišel bi z bičem! Norec, ki se je napravil, da bi vam odklepal to pamet desetkrat zaklenjeno.«⁹⁴

Globoka čustvena prizadetost, ki jo odraža Karlovo pismu bratrancu, seveda ne razkrija drugih pogledov na odnose v Bosni in Hercegovini in na tedanje politično življenje. Okrog leta 1909 je bilo ozračje tako vroče, da se je z njim ukvarjal celo sveti Oče. Pietro Bastien, poročevalec pepežu Benediktu XV., je v zvezi z reševanjem nekaterih sporov zapisal, da je bil dr. Stadler pod vplivom »ne čisto zmernih svetovalcev, med drugim tudi svojega pomočnika monsinjorja Šarića in svojega tajnika monsinjorja Cankarja, ki je bil hkrati tudi urednik njegovega političnega lista«. Ko je nekaj let kasneje pisal o zadevi, je don Pietro Bastien predlagal pepežu, da bi moral Stadler odstopiti ali pa bi mu morali določiti koadjutora.⁹⁵

Brez prepoznavanja tega političnega ozadja bi težko razumeli, kam je meril Ivan Can-

kar z replikami o oblasti in o narodu, ki mu vlada več vrst oblastnikov, o narodih, ki **si bodo pisali sodbo sami**. Že v njegovem ljubljanskem obdobju se je nabralo dovolj snovi za razmišljanja o narodu, temu živemu telesu posameznikove biti; v dunajskem se je izbrusil do ostrine, sarajevsko pa mu je s svojo neposrednostjo in toplo asinhronostjo potisnilo pero v roke tako, da je tako rekoč v eni potezi izrisal dramo.

Minilo bo nekaj let, ko bo prav za zidovi Kaptola nastal še eden od predlogov, kako naj bi bilo rešeno vprašanje narodov na jugu in tudi slovenskega naroda. Namreč »... da je močna in napredna Hrvaška mnogo večji dobitnik za Slovence kot pa slabotna in za življenje nesposobna Jugoslavija, ki ji manjkata zgodovinska tradicija in notranje razmerje med silami.«⁹⁶ No, to se ni uresničilo. Udejanile pa so se mnoge druge zamisli monsinjorja Stadlerja in monsinjorja Šarića. Ne bo minilo dolgo, ko bo dr. Šarić napisal pesem *Oda poglavniku*, Bosna in Hercegovina pa bo začela dobivati barve rdeče-bele šahovnice.

Ponižna in miroljubna je naša namera

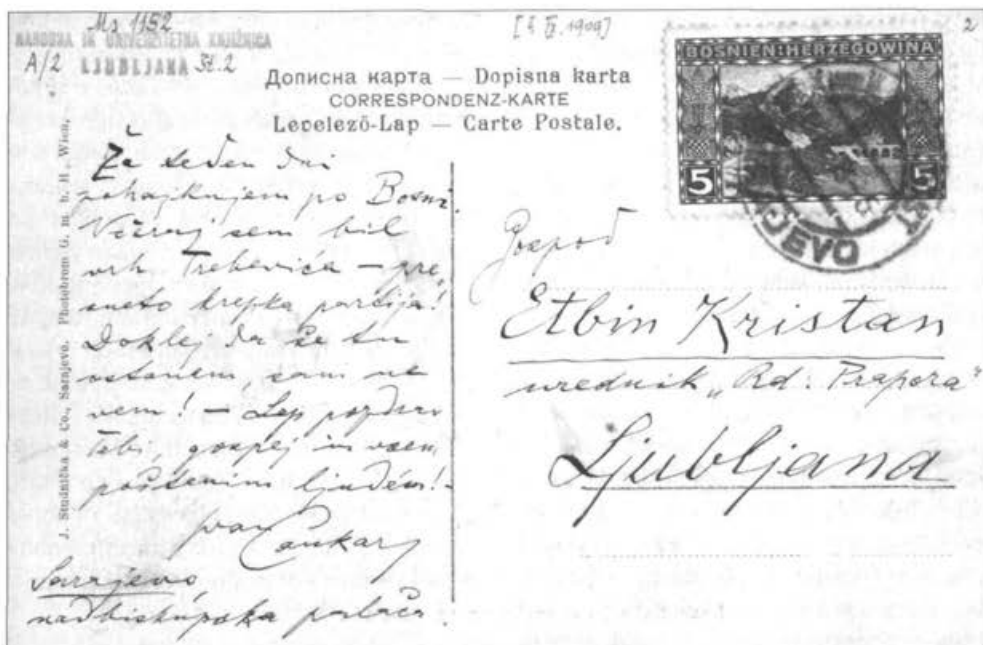
Ivan Cankar, ki še dve leti pred svojim obiskom v Sarajevu imenuje slovenski narod anonimni, predava zdaj o tem, da se je za narod treba boriti. Opozori na nemštvo, ki polni evropski prostor z vseh koncev. Še posebej ob *krvavih dnevih v Ljubljani, septembra 1908*. Pojasnjuje, zakaj je avstrijsko vojaštvo ubilo dvoje mladih ljudi. »Nekaj mladih, nespametnih ljudi je v petek in soboto zvečer 'demonstriralo' po Ljubljani, razbilo par sto šip, prepevalo, žvižgalo in ukalo. To naj bi bila 'revanša za Ptuj, kjer so bili slovenski izletniki od nemških nacionalcev tepeni ... Mi jih obsojamo ...«, piše pisatelj v Rdečem praporju in komentira. »Avstrijska armada, tista armada, za katero žrtvuje ljudstvo milijarde, tista armada je

slavila v nedeljo zvečer svoj veliki praznik; zakaj slavno je premagala enega gimnazijca in eno kontoartistinjo!«⁹⁷ Vzdušje je napeto. Glasilo jugoslovanske socialne demokracije nekaj mesecev pred tem istega leta nagovarja bralce: »Volilci! Nobena stranka Vam ne daje toliko jamstva, da se bo z vso močjo bojevala za splošno in enako volilno pravico, kakor socialno-demokratska, ki je prisiljena ne le po svojem programu, ampak tudi po življenjskih potrebah svojih pristašev in ki je svojo bojovno voljo in moč že izkazala v borbi za državnozbornsko volilno reformo.«⁹⁸ Jerman v Hlapcih se z blagostjo ozira po bojovni volji: »Tudi se nismo zbrali, da bi v tej krčmi Bogá odstavljali in zoper cesarja se puntali. Ponižna in miroljubna je naša namera in mislim, da jo izvršimo v prijaznosti.«⁹⁹

Ali tako so me na tla potisnili ...

Ivan Cankar pozdravlja priključitev Bosne k monarhiji ob obletnici z vrha Trebeviča z besedami Etbinu Kristanu: »V dan obletnice aneksije si ne morem kaj, da Te navdušeno ne pozdravim ter Ti kličem trikratni gromovit Živió-ó!«¹⁰⁰ Kaj se je zgodilo potem, ko je 7. oktobra 1909 svojemu *sodruhu* iz socialno demokratične stranke Etbinu Kristanu pisal iz Sarajeva, da pozdravlja aneksijo; dober mesec dni pozneje pa se je razšel z njim, kot je dejal, iz političnih razlogov?

Še pred dvema letoma je imel Ivan Cankar v Trstu predavanje, za katerega ga je najprej pridobil Etbin Kristan, nato so mu pisali pa še odborniki Ljudskega odra. Tedaj je odločno povedal: »Jaz ponižni slovenski pisatelj in vseslovenski socialist sem si mislil, da sem povsod domá, kamor postavim svojo nogo v slovenski domovini. Zdaj vidim, da so narodnjaki ukrenili drugače in jemljem to stvar na znanje. Kar se pa nas socialnih demokratov tiče, izjavljam, da ostanemo vseslovenski, kakor smo bili in da se drži-

10. Cankarjeva razglednica Etbinu Kristanu s pozdravi njemu in „vsem poštenim ljudem“. (Fotografija je iz Rokopisne zbirke NUK-a.)

mo trdno svoje narodne avtonomije, ki ne bo obsegala samo tržaško okolico, temveč vslo Slovenijo, od Adrije do Drave!¹⁰¹

Etbin Kristan je pod vplivom avstromark-sizma zagovarjal leta 1909 kulturno avtonomijo na podlagi personalnega načela, to je ne glede na ozemlje, kjer prebivajo posamezni člani naroda. Cankar je menil, da je jugoslovansko vprašanje politično vprašanje in ne kulturno-jezikovno, kot ga je obravnavala Tivolska resolucija.

Ob pomembnem dogodku je Ivan pisal Karlu: »Prav čedne pozdrave! Danes rešujemo v Švicariji (kjer stanujem) jugoslovansko vprašanje. Bridkost!¹⁰²

Od Ivana Cankarja nekoliko starejši Etbin Kristan je pripravil skupaj z J. Demetrovičem v Ljubljani 21. in 22. novembra 1909 konferenco jugoslovanskih socialističnih strank. Govoril je o kulturni in jezikovni

integraciji Južnih Slovanov, to je Srbov, Hrvatov, Bolgarov in Slovencev, ki so zgolj nekakšen element bodočega enotnega naroda in se je zato treba sporazumeti o skupnem narodnem jeziku in pravopisu. To slednje – povezovanje političnega vprašanja z jezikovnim – je Cankarja razjezilo tako močno, da se konference ni udeležil. Poznal je Kristanov koncept. »O tem, kako je reagiral Cankar, je pisal J. Kocmur v članku Malo popravka (Slovenija, 3. januar 1936) naslednje: 'V kmečki sobi poleg dvorane, kjer so bili zbrani zborovalci, je Jože Petrič s kemično tinto razmnoževal besedilo resolucije, tam je tudi sedel Cankar, srepo bulječ v okno na vratih, kakor da hoče s pogledom predreti neprozorno steklo ... Sedel je nepremično s hrbtom ob steni, levico v hlačnem žepu, desnico stisnjeno v pest na mizi. Na-beri!, rečem, stopivši bliže, moleč mu z desnico papir (prvi odtis resolucije). Pusti me! Fej! Zakriči ves besen, in še preden sem imel čas umakniti se, zamahne z

desnico po papirju, da mi natrgan pade iz rok. Začne se premikati v ostrih sunkih, kakor da sedi prikovan na žarečem oglju, udarjati ob mizo, neprestano sikajoč: *Fej, svinje! Izdajalci! Judeži!* V hipu šine pokonci, vrže na glavo klobuk in obleče površnik, plane skozi vrata, neprestano sikajoč; Barabe! Svinje!¹⁰³

To je bilo dobra dva meseca po tem, ko je napisal »**Narod si bo pisal sodbo sam, ne frak mu je ne bo in ne talar**« – in dva meseca po tistem, ko je v prostorni sobi sarajevske nadškofije v Hlapcih zapisal o narodu in njegovem spreobračanju v dialogih s Kalandrom. Učitelj je iskal soglasje za svoje ideje pri kovaču, socialist je pri socialistu pričakoval potrditev svojih besed in podporo: »Jaz pa ti povem: če pridejo sami razbojniki na to zborovanje – mednje pridem in jim povem natanko tisto, kar sodi razbojnikom. Ni trma, tudi ne bahávost. Ali tako so me na tla potisnili, tako so me zasmehovali, tako so pljuvali prédme, da se jim moram pokazati pred lice, povedati, da nisem na tleh, ne opljuvan.«¹⁰⁴ Tu Cankar *udejanja* in vidi samega sebe; slabotnega in bolnega, ki je zastavil vse, da bi pokazal, da ni na tleh. Podobno pričakuje tudi od drugih – pa tudi od naroda, ki bi ga rad videl pred seboj krepkega in razvitega. Zato ga izzove in poziva na boj. »Boj za popolno socialno in politično osvobojenje – zakaj brez socialne in politične svobode je nemogoča kulturna svoboda. Dokler bo ljudstvo suženj družbe, suženj tega anonimnega naroda – dotlej bo tlačanila in bila brezpravna in ponižana tudi duševna kultura.«¹⁰⁵

Čas je zvest hlapec

Dokončal je Hlapce in se po dobrih dveh mesecih vrnil v Ljubljano. Telesno in duhovno se je v Sarajevu popravil, razširil obzorje, uvidel razsežnosti zunanjih in notranjepolitičnih trenj in iz njih izluščil snov;

materialno pa si ni opomogel.

Dober mesec po vrnitvi iz Sarajeva novembra 1909 je na kratko povzel grozo, v kateri se je znašel. Ta se je v naslednjih devetih letih življenja še stopnjevala. V enajstih točkah je Steffi Löfflerjevi napisal:

»Ljubljena Steffi, zamisli si moje stanje,

1. tri dni do božiča;
2. nič denarja;
3. daleč od Tebe;
4. Ti ne pišeš;
5. otožno deževno vreme;
6. raztrgani čevlji;
7. razcefrane hlače;
8. nobenih gumbov;
9. nič svežega perila;
10. moja igra prepovedana;
11. strahovit zobobol;

Skupaj: siva beda¹⁰⁶

Takšno je bilo stanje največjega slovenskega pisatelja; zrelega moža in moškega, ki ga ustvarjalno dobro poznajo že na Dunaju, v Trstu, Pragi in v Ljubljani.

»Moja igra prepovedana« – pri tem je mislil na Hlapce, ki jih je poslal založniku Lavoslavu Schwentnerju v začetku novembra 1909, pred odhodom iz Sarajeva. Ko je drama čez tri mesece izšla, je bila uprizoritev že poldrugi mesec prepovedana, čeravno jo je *pisal tako živo, da je videl obraze in glavo razločeval*. Pa tudi sanjal je ponoči o njej. Drama je poleg mladostnih Romantičnih duš edina Cankarjeva drama, ki ni bila uprizorjena v času pisateljevega življenja. Tudi kasneje je niso uprizorili najprej v Ljubljani, pač pa v Trstu¹⁰⁷, in to šele leta 1919, in zatem v Zagrebu¹⁰⁸; in šele leta 1964 tam, kjer je bila napisana – v Sarajevu.¹⁰⁹

»Novi časi« oziroma »Nova pota«, kot je prvotno nameraval imenovati dramo, so bili prepovedani. Bühnenstück je prevzel 15. decembra 1909 *Polizeiabteilung* v Ljubljani pod številko 3528. Da je uprizoritev drame prepovedana, je vedel že pred 21. decembrom, saj je tedaj pisal o tem svoji *liebste Steffi*. Odgovorila mu je, da se Slovenci lahko do dna svoje duše sramujejo, ker tako malo skrbijo za svojega največjega pesnika.¹¹⁰ Pri tem je dekle, preprosto, kot je bilo, a ljubeče, saj svojega dragega imenuje *največji pesnik*, mislilo tudi na njegove strgane hlače, na njegov gmotni položaj. Saj »ko boš nekega dne umrl, ne boš potreboval ničesar več«. Povej jim to, tem Slovincem, ki si jim pomagal iz anonimnosti, in temu svetu povej! Videla ga je nesmrtnega kot pesnika in pisatelja, ljubljenega človeka.

Ne, nisem čisto na tleh ... Tudi ne more biti na tleh človek, ki si je zastavil maksimo: **Narod si bo pisal sodbo sam; ne frak mu je ne bo in ne talar.**

V *sivi bedi*, kjer se je znašel Ivan Cankar po prihodu iz Sarajeva, je prepoved drame omenjena šele na desetem mestu. Na prvem je, spet tako paradoksalno kot v celotnem prejšnjem sarajevskem obdobju, določitev časa: »Tri dni do božiča«. Življenje in smrt se tam dotikata – kot zapiše v petem dejanju Hlapcev: »Koliko je še do božiča?« Ženski glas odvrne: »Tri dni do svetega večera.« »Že? Čas je zvest hlapec, ni ga treba klicati. Zmerom je človek pripravljen, a ko pride ura, pride prezgodaj,« odgovori Jerman.¹¹¹ Samo čas daje končne odgovore, a ne brez upanja na novo življenje. Ne brez upanja na *Nove čase* in *Nova pota*.

Sporočilo za javnost s črno obrobo je označil dobri zvesti brat, ki je spremljal in čutil vsak drget peresa med nastajanjem Hlapcev v vrhbosanski nadškofiji in ki je objavljajl njegova dela še pred njegovim prihodom v Bosno in Hercegovino. Najskrbnejši njegov častilec, monsinjor Karl Cankar, je 11. decembra 1918 zapisal, da se je Ivan Cankar, slovenski pisatelj, preselil v večnost uživaj **Resnico, Lepoto in Dobroto**, ki jim je skušal služiti s svojimi deli. Na prvo mesto je postavil Resnico. Brez odgovora, kdo je v Resnici hlapec. Zanesljivo je edino: Čas je zvest hlapec. Je gospodar nad vsemi hlapci.

11. Hlapci, naslovnica Schwentnerjeve izdaje drame iz leta 1910. Natisnil A. Slatner v Kamniku.

OPOMBE:

- 1 Ustno pričevanje Bogdana Osolnika, leta 1999. Glej tudi knjigo: B. Osolnik, *O koreninah slovenske državnosti*, Dolenjska založba, Novo mesto, 1998.
- 2 *Bosnische Post*, 18. 8. 1909.
- 3 Mustafa Imamović: *Historija Bošnjaka*, Bošnjačka zajednica kulture Preporod, Sarajevo, 1998, 367–370. V nadaljnjem besedilu: Imamović.
- 4 *Bosnische Post*, 18. 8. 1909.
- 5 Imamović: 385.
- 6 *Hrvatski dnevnik*, 28. 8. 1909.
- 7 *Srpska riječ*, 8. 8. 1909.
- 8 Rusija i aneksiona kriza 1908–1909, urednik Branko Pavičević, *Crnogorska akademija nauka i umjetnosti*, Titograd 1984, 43.
- 9 *Hrvatski dnevnik*, 11. 9. 1909.
- 10 *Ibidem*.
- 11 *Hrvatski dnevnik*, 6. 10. 1909.
- 12 *Hrvatski dnevnik*, 13. 10. 1909.
- 13 Imamović, 371.

V Bosni in Hercegovini je bilo v času avstro-ogrsko okupacije največ Bošnjakov (38,73 %), ob popisu leta 1910 pa je število zaradi izselitev močno upadlo (32,25 %). Leta 1910 je živel 1.898.044 prebivalcev. Poleg 612.137 Bošnjakov, ki jih je statistika zajela kot muslimane, je živel še 825.918 pravoslavnih, 434.061 katolikov in ostalih 26.428. V: *Stanovništvo Bosne i Hercegovine*, Naučna knjiga, Beograd 1955, 48.
- 14 Dr. Josip Stadler se je rodil 24. 1. 1843 v Slavonском Brodu. Po gimnaziji je študiral na rimskem Germaniku, postal doktor modroslovja in bogoslovja in bil leta 1868 posvečen za duhovnika. Po vrnitvi iz Rima je postal prefekt v zagrebškem semenišču, leta 1881 pa imenovan za nadškofa v Sarajevu, kjer je deloval 37 let, do 8. 12. 1918, ko je umrl star 75 let.
- 15 V odločbi za upokojitev Karla Cankarja so sledeči podatki: Od 1. 9. 1904 do 30. 8. 1908 duhovnik oziroma kot piše v odločbi parohijski sveštenik; od 1. 9. 1908 do 31. 5. 1923 tajnik v Vrhbosanski nadškofiji; od 1. 6. 1923 do 12. 4. 1924 kanonik vrhbosanskega Kaptola v Sarajevu. Upokojen 12. 4. 1924. Arhiv Republike Slovenije (nadalje AS), Zbirka Izidorja Cankarja, fasc. III, zapuščina Karla Cankarja.
- 16 Zbrano delo Ivana Cankarja (nadalje ZD) 26, 349. Glej tudi: Zoran Grijak: *Prispevek Ljudevita Dostala k razvoju hrvaško-slovenskega sodelovanja v Bosni in Hercegovini*, *Annales*, 12, 2002, 1.
- 17 V *Hrvatskem dnevniku* objavljena Cankarjeva dela:

24. december 1906: *Krivica*
30. marec 1907: *O, domovina, ti si kakor zdravje!*
25. december 1907: *Pozdravljeni!*
14., 15., 16., 17., 18., 19., 21., 22. in 23. januarja 1908: *Kovač Damjan*
25. januar 1908: *Pavličkova krona*
5. in 6. februar 1909: *Zdenko Petersilka*
3. in 4. marec 1909: *Brez doma*
5. in 6. marec 1909: *Povest o dolgem nosu*
14., 15., 16., 17. april 1909: *Jure*
27., 28., 29. april 1909: *Budalo Martinec*
1. maj 1909: *Za križem*
2. novembra 1909: *Pokojne duše*

Posamezne letnike in številke Hrvatskega dnevnika hranijo v Zemaljskem muzeju v Sarajevu. Razen že omenjenih del v Vrhniških razgledih, leto 7, (41–56), so objavljena v dnevniku še tri: Zdenko Petersilka, *Brez doma* in *Povest o dolgem nosu*. Morda bi v arhivih in knjižnicah, na primer v Zagrebu ali na Dunaju, še odkrili kakšno posamezno številko Hrvatskega dnevnika, kjer je bilo objavljeno delo Ivana Cankarja, a to bi bila že stvar možnosti, ki jih omogoča raziskava v okviru znanstvenega inštituta.
- 18 Prve šole v času osmanske države se imenujejo sibjan-mektebi in so verske šole. V njih poučujejo arabsko oziroma turško pisavo. Kasneje jo prilagajajo prvotnemu ljudskemu jeziku, ki ga imenujejo bukvica (Buchviza) in čirilica (chiriliza, chiriliza). V 15. stoletju dodajo arabski pisavi, prilagojeni turški, znake, kot so: p, c, č, ć. Imenujejo jo arebica (tudi aljamiado, alhamiado).
- 19 Imamović, 382.
- 20 Prvi dve poglavji drame je poslal založniku 22. oktobra, tretje 26. oktobra, četrto 1. novembra in peto 6. novembra 1909.
- 21 Pismo monsinjorja Mate Zovkića, generalnega vikarja Vrhbosanske nadškofije, 30. 8. 1999. V arhivu avtorice.
- 22 ZD 29, 103.
- 23 ZD 29, 112.
- 24 ZD 29, 117.
- 25 ZD 29, 368.
- 26 ZD 29, 366.
- 27 Hlapci, ZD 5, 8, 9.
- 28 ZD 29, 299.
- 29 Dr. Marijan Košiček: *Ženska in ljubezen v očeh Ivana Cankarja*, založba Tangram 2001, Ljubljana, 161–165. Nadalje: Košiček.
- 30 Hlapci, ZD 5, 64, 65.
- 31 Košiček, 161–162.
- 32 ZD 26, 100.
- 33 Karlo v pismu bratranču Izidorju Cankarju, 28. 9. 1910, AS Zbirka Izidorja Cankarja, fasc. 2.
- 34 Luka Đaković: *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata*, *Globus*, Zagreb 1985, 316. Nadalje: Đaković.

- 35 Ivan Šarić: Med Ivanovim bivanjem v Sarajevu je že pomožni škof. Rojen je 27. septembra 1871 v Travniku. Šolal se je v Travniku in Zagrebu, kjer je na Teološki fakulteti tudi promoviral za doktorja teologije (1898). Maja 1908 je imenovan za pomožnega škofa vrhbosanskega. Po Stadlerjevi smrti oziroma leta 1922 je postal vrhbosanski nadškof. Po drugi svetovni vojni je živel v emigraciji, najprej v Avstriji, nato v Madridu. Umril je leta 1960.
- Zadnje njegovo delo je prevod Svetega pisma - Stare in Nove zaveze. Časopisa Vrhbosna, kjer je bil dolga leta njen urednik, si ne bi mogli predstavljati brez njegovih člankov. Napisal je delo Spominska knjiga iz Bosne (1901) in več zbirk pesmi. Prva, z naslovom Pesmi, je izšla leta 1911, dve leti po Cankarjevem obisku v Sarajevu. Dr. Šarić in Ivan Cankar sta se precej družila in bila v stikih tudi kasneje, ko je bil Ivan že v Ljubljani. Pomožni škof se je obrnil na pisatelja in ga prosil, da bi napisal oceno o njegovi zbirki pesmi v kakšnem izmed slovenskih časopisov. Dodal je še, da je imel pokojni Kranjčević rad njegove pesmi; s čimer je najbrž želel poudariti, naj jih Ivan ne zaobide kar tako. Ivan prošnje ni izpolnil. Vseeno sta se srečala še enkrat v Ljubljani leta 1915.
- 36 Mustafa Imamović: Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak BiH od 1878-1914, Sarajevo 1976, 233.
- 37 Josip Vancaš (1859-1932). Arhitekt, ki je svoje največje mojstrovine ustvaril v Sarajevu in Ljubljani. Ko je bila dokončana sarajevska katedrala, je bil Vancaš odlikovan za projekt izgradnje z viteškim križem Franca Jožefa I., kasneje 1898 pa ga je papež Leon XIII. odlikoval z viteškim križem sv. Jurija. Njegova večja dela: v Sarajevu: katedrala, Deželna banka, Vojna pošta, Grand hotel, glasbena šola; v Ljubljani: Škofijski zavod v Šentvidu, hotel Union, Mestna hranilnica. Projektiral je 70 cerkva, 12 šol, 10 bank in 102 stanovanjska objekta.
- 38 Program Stranke prava sprejet na skupščini v Zagrebu, 28. julija 1894.
- 39 Ko je poslanec Vancaš govoril v saboru, je omenil Trojednico, s katero naj bi se povezala Bosna in Hercegovina, kot je ustrezalo željam Hrvatov, njihovim nacionalnim aspiracijam in idealom.
- 40 ZD 29, 363.
- 41 ZD 5, 31.
- 42 ZD 5, 63.
- 43 Juraj Martinović: Književnost, Četrta stran trikotnika, znameniti Slovenci in slovenska društva v Bosni in Hercegovini 1878-2000. Mladinska knjiga Založba, d. d., Ljubljana 2008, 151-202.
- 44 ZD 29, 565.
- 45 ZD 29, 364.
- 46 Hrvatsko kulturno društvo, katerega predsednik je bil Anto Alaupović, je svečano odprlo Napretkovo palačo 28. 9. 1913. Povorka, v kateri je sodelovalo 15.000 ljudi, je izjemno hvaležnost za novo pridobitev izrazila dr. Josipu Stadlerju.
- 47 Juraj Martinović je rojen leta 1936 v Sarajevu, kjer je tudi diplomiral iz zgodovine jugoslovanskih književnosti in srbsko-hrvaškega jezika. V Ljubljani je magistriral in doktoriral iz slovenske književnosti. Martinović je avtor petih knjig o slovenskih pisateljih in književnosti, pesniške zbirke ter okoli 150 znanstvenih in strokovnih del. Je redni član ANUBiH, dopisni član SAZU ter dobitnik več nagrad in priznanj. Bil je direktor Inštituta za jezik in književnost v Sarajevu ter župan Sarajeva. Iz: Četrta stran trikotnika, 151.
- 48 Hrvatski dnevnik, 14. 3. 1907.
- 49 Ukaz c. kr. Deželnega šolskega sveta za Kranjsko z dne 16. januarja 1907, št. 4776, ex 1906, o izvršitvi šolskega in učnega reda z dne 29. septembra 1905, št. 13.200, min. ukaznik št. 49.
- 50 Mitar Papić: Školstvo u Bosni i Hercegovini, izdavačko preduzeće Veselin Masleša, Sarajevo 1972, 9.
- 51 Dr. Dragotin Lončar: O šolski reformi, ponatis iz Učiteljskega tovariša, založilo uredništvo Učiteljskega tovariša, Ljubljana 1908, 4-5.
- 52 ZD 5, 18.
- 53 Liberalno učiteljstvo, Slovenec, 4. 5. 1908.
- 54 Ukaz c. kr. deželnega šolskega sveta za Kranjsko z dne 16. 1. 1907, št. 4776, ex 1906, 12.
- 55 ZD 5, 29.
- 56 Aleš Ušeničnik: Pomen prvega slovenskega katoliškega shoda, Revija katoliške akcije, Ljubljana 1942, 5-8, 112.
- 57 Ibidem, 100.
- 58 Jegliča je imenoval cesar za knezoškofa ljubljanskega 11. 2. 1898.
- 59 Dr. Jože Jagodič: Nadškof Jeglič - Majhen oris velikega življenja, Družba sv. Mohorja, Celovec 1952, 172.
- 60 F. S. Finžgar: Samo mimo grede ..., Slovenec, 4. 7. 1937, 149.
- 61 Pogovor avtorice z dr. Matom Zovkičem leta 1999 v Sarajevu.
- 62 Pristaši Georga von Schönererja, vodja nemškega socialnega gibanja, ki je bistveno vplival na Hitlerjev antisemitizem.
- 63 Brigitte Hamann: Hitlers Wien, Lehrjahre eines Diktators, Piper, München, Zürich 1996, 95. Nadalje: Hamann.
- 64 Janez Juhant: Der Konflikt Katholische und neuzeitliche Welt, Im Feuer der europäischen Ideenzüge, (Europa 2020, Bd 24), Wien Zürich, Berlin, Münster 2008, 138-140.
- 65 Franci Avsec: Dr. Janez Ev. Krek in zadružništvo, Dr. Janez Evangelist Krek ob 90. obletnici smrti, Inštitut za gospodarske in družbene študije, Ljubljana 2007, 119-120.
- 66 ZD 5, 46.
- 67 ZD 25, 144.

- 68 Naša socialna naobrazba, Hrvatski dnevnik, 18. 10. 1909.
- 69 Vrhbosna, 5. 12. 1905, 385–386.
- 70 Hamann: 421.
- 71 »Wir wollen auf dem Boden unserer Vater freie Männer sein und das christlichen Volke soll dort herrschen, wo unsere Väter geblutet haben.« Hamann, 41.
- 72 Ibidem.
- 73 Učimo se od Njemaca, Hrvatski dnevnik, 12. 10. 1909.
- 74 'Die Leute, die am die ersten Mai in den Prater zieh[e]n, sind lauter Lumpen.' Kako sem postal socialist, ZD 25, 120.
- 75 Ibidem.
- 76 ZD 5, 34.
- 77 Hamann, 175.
- 78 Pismo neznanega avtorja Izidorju Cankarju, AS, zbirka Izidorja Cankarja, III, 500–9, inv. 331.
- 79 ZD 5, 24.
- 80 Der Tod der Kaiserin von Irma Gräffin Sztaray, Bosnische Post, 11. 9. 1909.
- 81 AS, Zbirka Izidorja Cankarja, 2, III. Dopis dr. Stadlerja o imenovanju Karla Cankarja za tajnika v Vrhbosanski nadškofiji s spremnim pismom 14. 9. 1908.
- 82 ZD 5, 43.
- 83 V Vrhbosanski nadškofiji so kurijo leta 1909 zastopali: Josip Stadler, Ivan Šarić, Ivan Koščak, Stjepan Hadrović, Tomo Igre. Tajnik je bil msgr. Karlo Cankar. Vir: Vjerezakonske oblasti i zavodi, I. Rimokatoličke, A: Nadbiskupija Vrhbosanska u Sarajevu, Bošnjak Kalendar, Sarajevo 1909, 72.
- 84 Zoran Grijak: Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlerja, Dom i svijet, Zagreb 2001, 573–576. Memorandum dr. Kuha o nadbiskupu J. Stadleru od 18. studenog 1903.
- 85 ZD 5, 42.
- 86 Bosanska piramida, Hrvatski dnevnik, 29. 4. 1908.
- 87 Slovenci in Jugoslovani, ZD 25, 233.
- 88 Ahdnamo je izdal sultan Mehmed II. Fatih 28. 5. 1464 v skladu s šerijatskimi predpisi po padcu Bosne na prošnjo predstojnika frančiškanov Anđela Zvizdovića Vrhbosanskega. Dokument je zagotavljal katolikom mir in svobodo veroizpovedi. Kot verska skupnost so frančiškani v Bosni in Hercegovini obstali in preživelii vse do današnjih dni. Ob vzpostavitvi svetne cerkvene oblasti so bili frančiškani pogosto v razkoraku z njo; v novejšem času, na primer, so v Hercegovini postavili romarsko središče Medugorje, kar škofiji v Mostarju ni bilo preveč všeč.
- 89 Luka Đaković: Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata, Globus, Zagreb 1985, 81. Dalje: Đaković.
- 90 Đaković, 176.
- 91 Đaković, 95.
- 92 Đaković, 177.
- 93 Karlo Cankar v pismu Izidorju Cankarju, 28. 9. 1910, AS, Zbirka Izidorja Cankarja, fasc. 2.
- 94 ZD 5, 55.
- 95 Zoran Grijak: Politička djelatnost nadbiskupa Josipa Stadlerja, Dom i svijet, Zagreb/2001, 579–588.
- 96 U odbranu hrvatstva, izjava Vrhbosanskega nadškofa dr. Josipa Stadlerja in 51 meščanov Sarajeva, Hrvatski dnevnik 20. 11. 1917.
- 97 Rdeči prapor, 23. 9. 1908.
- 98 Rdeči prapor, 19. 2. 1908.
- 99 ZD 5, 52.
- 100 ZD 28, 38.
- 101 Iz predavanja v Trstu, 24. in 25. 4. 1907.
- 102 ZD 26, 116.
- 103 Tivoli 1909, Naša sodobnost, 705.
- 104 ZD 5, 36.
- 105 ZD 25, 183.
- 106 ZD 29, 125.
- 107 Dramo je v Trstu uprizorilo Slovensko gledališče, 31. maja 1919. ZD 5, 181.
- 108 Dramo je v Zagrebu uprizorilo Kraljevsko hrvatsko zemaljsko kazališče, 10. septembra 1919, ZD 5, 185.
- 109 Dramo je v Sarajevu uprizorilo Narodno pozorište Sarajevo, 22. februarja 1964.
- 110 ZD 29, 373.
- 111 ZD 5, 57.

CENZURA UPRIZORITVE CANKARJEVE DRAME HLAPCI

Za cenzurni postopek v zvezi s Hlapci Ivana Cankarja se je Deželna vlada odločila že v začetku decembra 1909. Policijski oddelek v Ljubljani, kjer naj bi dovolili predstavo v Deželnem gledališču, je prejel dramo v obravnavo 15. decembra 1909. *Polizeiabteilung* je zadevo zaupal v presojo članu cenzurnega sosveta Antonu Funtku, 24. decembra 1909, z opombo, da igra žali duhovščino in da bi lahko prizadela religiozna čustva enega dela publike. Anton Funtek je dokončal svojo ekspertizo v manj kot dveh tednih in jo poslal Deželnemu predsedstvu 5. januarja 1910.

Ogorčen zaradi prepovedi uprizoritve je Ivan Cankar nameraval dramo brati v veliki dvorani ljubljanskega Mestnega doma, nato pa še v tržaškem Delavskem domu. Vendar do tega ni prišlo ne v Ljubljani ne v Trstu.

Čeprav je Funtkovo poročilo priloženo spisu, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije (AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, t. e. 169), lahko le ugibamo, kje se nahaja 62 sumljivih mest, na katerih temelji prepoved uprizoritve Hlapcev; dela, za katerega je sam menil, da je trdno kot iz kamna. Tudi sam tega ni vedel in je celo razpisal nagrado – en cesarski cekin – za tistega, ki bi našel prepovedane odstavke.

Ob koncu januarja 1910 so Hlapci izšli v knjižni izdaji. Toda uprizoritev je bila že dolgo prepovedana.

Pesnik in prevajalec Anton Funtek, sicer 14 let starejši od Ivana Cankarja, je v svoji ekspertizi omenil najprej osem neprimer- nih izrazov in več mest, ki ne bi smela biti dovoljena. V kakšnem kontekstu? Kateri izrazi so motili cenzorja? Na katerih straneh jih najdemo v Zbranem delu, v peti knjigi?

Tercijalka:

V 1. dejanju odvrne učiteljica Minka učiteljici Geni: "Ti bi se ne genila, če nas že danes ta dan vse po vrsti napravijo za mežnarice in tercijalke!" (ZD 5, 11.)

Črna sodrga:

V 1. dejanju govorita o Komarju. Minka pravi: "Stavil je že deset litrov, da bo črna sodrga v zemski prah poteptana ... tako je rekel: v zemski prah poteptana ... in da bo prapor svobodne misli ... tako-rekoč ... kako pa ti sodiš?" (ZD 5, 12.)

(Črni) ščurki:

V 1. dejanju pravi Komar: "Kaj se to pravi: so zmagali, so zmagali? *Smo*, se reče! Ampak kje se je nabralo toliko ščurkov?" (ZD 5, 14.)

Farška volja:

V 1. dejanju pravi Komar županu: "Ne ostane! Kaj se to pravi – črna ostane? To je že napol podobno vdanosti v božjo in farško voljo!" (ZD 5, 15.)

Farjem se odkriva:

V 1. dejanju ima zdravnik daljši govor, v katerem med drugim pravi zbranim: "Poznam naše ljudstvo, kakor ga malokdo pozna. V cerkev hodi in na božja pota, farjem se odkriva in bero odrajuje; ali vse to je le gola navada, stara narodna šega; in farji so le zaščitniki in varuhi teh šeg in navad." (ZD 5, 15.)

(Farji so) nadzorniki:

V 1. dejanju se zdravnik in nadučitelj pogovarjata o vzgoji na znanstveni podlagi, ki naj ljudstvo odvrne ... Nadučitelj nadaljuje: " - na prirodnoznanstveni podlagi odvrne v skorem času od teh cerkvenih veselici in njih nadzornikov." (ZD 5, 15.)

Z oskrunjenim jezikom:

V 2. dejanju omenja župnik Jermanovo mater. Jerman plane: "Ne imenujte je, svetnice, s tem oskrunjenim jezikom!" (ZD 5, 33.)

Črnomavharjem:

V 4. dejanju pravi pijani Pisek: " ... Ali jim bomo pokazali, črnomavharjem, kaj?" (ZD 5, 49.)

Največ za cenzorja spotakljivih besed ni izrekel učitelj Jerman, ki skupaj s Kalandrom pripelje razpoloženje v dramo do razgibane spopada z množico v četrtem dejanju Hlapcev, pač pa zdravnik, in sicer v prvem dejanju. Nasploh je našel Anton Funtek največ *sumljivih* besed v prvem dejanju. Kasneje je označil mesta - zaradi katerih drama ne bi smela na oder - kar s stranmi rokopisa in z dodatnimi oznakami spodaj, na sredini itd.

Čeprav Funtkova ocena še ni bila dokončana, je Ivan Cankar vedel, da namerava deželna vlada poslati dramo pred cenzurni svet dunajske vlade (zum Zensurbeirat der Zentralregierung). Tako je pisal Steffi Löffler 27. decembra 1909.

Toda 31. januarja 1910 ji je v pismu sporočil, da je dramo po nasvetu cenzurnega sveta prostovoljno umaknil. Želel je doseči, da bi prepoved uprizarjanja veljala samo za Kranjsko, ne pa za vse avstrijske odre. Še vedno je namreč upal, da bi dramo lahko uprizorili v Pragi, kjer je, kot je sam menil, "zrak nekoliko bolj svobodnejši in čistejši".

Ko je deželno predsestvo prejelo Funtkovo presojo o drami Hlapci, je zadevo poslalo 11. januarja 1910 še svetniku Deželnega sodišča Francu Milčinskemu kot članu cenzurnega sveta v Ljubljani, da dà tudi on spoštovano izjavo. Franc Milčinski pa je 28. januarja 1910 vrnil spis deželnemu predsestvu, ker mu je ravnateljstvo slovenskega gledališča sporočilo, da je igro umaknilo.

Ravnateljstvo slovenskega deželnega gledališča je 29. januarja 1910 dalo izjavo, ki jo je podpisal ravnatelj F. Govekar, da umika prošnjo za uprizoritveno dovoljenje drame. Istega dne je bila zadeva dana *ad acta*. Vendarle najdemo na istem dokumentu opombo, ki opozarja na notico v Slovencu, z dne 10. februarja 1910.

Klarikalno učiteljstvo je namreč na sestanku ljubljanske podružnice Slomškove zveze izdalo izjavo in protest. Odločno je zavrnilo in obsodilo, "da se je človek v osebi J. Cankarja v dramo Hlapci drznil in ostudno blatiti učiteljstvo sploh". Apelirali so tudi na visoko c. k. Deželno vlado, "naj zabrani, da se omenjeno grdenje učiteljstva ne bo smelo javno uprizarjati". Prepoved uprizoritve pa je bila že zdavnaj odločena, zato je čudno, da je ocena dodana spisu, ki je dramo v petih aktih že dalo *ad acta*.

Prepoved Cankarjeve drame se je najverjetneje opirala na Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, izdan in razposlan 30. junija 1873. V enem izmed paragrafov te "postave" je

namreč rečeno: „Take tiskovine, ki se izdadó in razširjajo proti propisom tiskovne postave, ali katere je zaradi njih vsebine v javnem interesu preganjati, sme varnostno oblastvo zaseči bodi si na ravnost ali pa če državni pravdnik stvar sproži. V vseh drugih slučajih sme samo sodišče na tožbo in v njej storjeni predlog zasebnega obtožitelja zasego (konfiskacijo) ukazati. Proti ukazu začasne zasege nij dopuščena posebna pritožba.“ (Paragraf 487).

Kaj bi lahko storil Ivan Cankar?

Kot Jerman v drami je pisatelj stoično sprejel trpljenje. Spraševal se je o človeški in božji pravičnosti. Prepovedano je bilo delo, ki je polno svetopisemske motivike, in to s strani tistih, ki so dajali znamenja, da so najbolj zapriseženi Bogu.

Na dramo so legle sence polemik, ki se jih Hlapci niso otresli vse do današnjih dni.

Pogled v cenzurni postopek je ena izmed poti k razumevanju razlogov, zakaj je bila v času življenja Ivana Cankarja drama prepovedana. Morda bo spodbuda raziskovalcem, ki bodo proučevali Hlapce v širši luči družbenih razmer in tedanje zakonodaje.

V nadaljevanju v celoti objavljamo cenzurni spis oziroma konvulut. Vsebuje naslednje dopise:

- poročilo policijskega oddelka o drami, pripravljeno po uradni dolžnosti,
- oceno prof. Antona Funtka, člana Cenzurnega sosveta v Ljubljani,
- nalog deželnemu sodnemu svetniku Francu Milčinskemu za dodatno mnenje,
- sporočilo Deželnega gledališča v Ljubljani, da je igro umaknilo.

Transliteracija: Peter Ribnikar, dr. Matevž Košir

Konvolut

Polizeiabteilung.

Präs. Laibach, am 15/12 1909

1909

E.-Nr. 3528 v Mit Beilagen.

Pol.

Polizeiabteilung
Präs. Laibach,
am 15./12 1909
E. Nr. 3528 Mit-
Beilagen
Pol.

Theater-Direktor

Dramatično društvo

legt vor das zur Aufführung am landschaftlichen
Theater in Laibach bestimmte

Theater Direktor
Dramatično društvo
legt vor das zur Aufführung am landschaftlichen
Theater in Laibach bestimmte

Bühnenstück:

Hlapci
Drama in 5 Akten
von Ivan Cankar.

Bühnenstück:
Hlapci
Drama in 5 Akten
von Ivan Cankar

Die Aufführung diese _____
auf dem hiesigen landschaftlichen Theater wird dem
Direktor Herrn _____

Dringend
Nujno

bewilligt.

Laibach _____ 190...

Nach genauer Durchsicht als Erledigung,

Nach genauer Durchsicht
als Erledigung:
Po natančnem pregledu
kot rešitev:

Prodava

v tokajšnem delnem gledališču dovoljuje se
dramatičnemu društvu v Ljubljani _____

Ljubljana, _____ 190...

Amtsvertrag:

*"Hlapci" ist ein
kannbar. Delo des
genannten Dramatikers
des hiesigen freisinnigen
Theater des hiesigen*

*Nimm 24/12 1909
Koll.
Exp: 24/12 1909*

Mund: 24. 12. 1909 B
Koll. 24. 12. 1909
Exp.

Amtsvertrag:

*Hlapci ist ein Thea-
terwerk, welches den
ohnmächtigen Kampf
des schlimen freisinnigen
Teiles in slowenischen...*

Predlog po uradni dolžnosti:

*Hlapci so gledališko delo, v katerem se zdi, da hoče
avtor prikazati brezmočen boj slabega svobodomi-
selnega dela slovenskega...*

Volk gegen die
 Geistlichkeit sind die
 zu dieser gehörende
 Volksmasse darstellen
 zu wollen scheint.
 Als Knechte (Hlapci)
 der Geistlichkeit werden
 just diejenigen hinge-
 stellt, deren Aufgabe
 es ist, das Volk zu
 verziehen die Lehrer-
 schaft.
 Die im ersten, Akte
 auftretenden Personen
 sind fast alle volle
 Hass gegen die An-
 hänger der Geistlich-
 keit. Im zweiten Akte
 handeln fast alle als
 Heuchler. Dies den Lehren
 des Pfarrers ist nur
 der Wille der politischen
 Macht zu erkennen:
 handle wie es uns
 lieb ist, dein Gewissen
 ist Nebesache.

...Volkes gegen die
 Geistlichkeit und die
 zu dieser haltende
 Volksmasse darstellen
 zu wollen scheint.

Als Knechte (Hlapci)
 der Geistlichkeit werden
 just diejenigen hinge-
 stellt, deren Aufgabe
 es ist, das Volk zu
 verziehen die Lehrer-
 schaft.

Die im ersten, Akte
 auftretenden Personen
 sind fast alle volle
 Hass gegen die An-
 hänger der Geistlich-
 keit. Im zweiten Akte
 handeln fast alle als
 Heuchler. Dies den Lehren
 des Pfarrers ist nur
 der Wille der politischen
 Macht zu erkennen:
 handle wie es uns
 lieb ist, dein Gewissen
 ist Nebesache.

... naroda proti duhovščini in proti tisti ljudski množici, ki je na strani duhovščine. Za hlapce duhovščine je predstavljeno prav učiteljstvo, ki bi moralo imeti nalogo vzgajati ljudstvo. V prvem dejanju nastopajoče osebe so skoraj vse polne sovraštva proti pristašem duhovščine. V drugem dejanju obravnavajo skoraj vse kot hinavce. Te nauke župnika se prepozna kot željo po politični moči: delaj kot je nam ljubo, tvoje prepričanje pa je postranska zadeva.

Das Stück kann nach
Ansicht des Gefertigten auf der
Slowenischen Bühne
in Laibach nicht aufgeführt
werden, ohne das
religiöse Gefühl ^{eines Teiles der Publikums} zu verle-
tzen. Daher

Das Stück kann nach
Ansicht des Gefertigten auf der
Slowenischen Bühne
in Laibach nicht aufgeführt
werden, ohne das
religiöse Gefühl ^{eines Teiles der Publikums} zu verle-
tzen. Daher

auf einem Umschlagbogen
über den Stück
wird
dem Herrn k. k. Professor
Anton Funtek als
Mitglied des Zensurbei-
rates in

Laibach

zur sehr gefälligen Ab-
gabe der Ausserung über-
mittelt.

Laib XII. 1909

N. N. 24. 12.

N. N. 20. 12.

G. 22. 12.

Stück eines Aufführungsbogen
über den Stück
Wird
dem Herrn k. k. Professor
Anton Funtek, als
Mitglied des Zensurbei-
rates in
Laibach
zur sehr gefälligen Ab-
gabe der Ausserung über-
mittelt.
Laib. 12. 1909

Po mnenju podpisanega, delo na slovenskem odru v Ljubljani ne more biti uprizorjeno, ne da bi prizadelo religiozna čustva enega dela publike.

Zato je na ovoj dan ta komad gospodu c. k. prof. Antonu Funtku kot članu Cenzurnega so-
sveta v Ljubljani, da posreduje čimprejšnjo izjavo.

Ljubljana, XII. 1909

Hoves k. k. Landesparlament!

Die Verhandlung ist mit dem Beschlusse vom 24. Dg.
1909, Z. 3528/Sol, zur Abgabe der Aufzeichnung über,
unvollständigen Entwurf, Klagen 'von Frau Landman
wegen der unrichtigen Angabe der 'Ferienpflicht' der
Lehrkräfte, die, ausserordentlich freigelegt sind,
infolge eines für die unvollständige Partei unrichtigen
Wahrscheinlichkeit bezüglich ihrer Abgrenzung in,
der, und unvollständig gegen den, 'Kontrollamt'
der Geschäftigkeit, die mit dem dem Verfahren verfahren;
die hierherüber wird, dass unvollständig den anderen Teil,
den mit Verfahren, 'Entwurf und Fort' unvollständig
müssen. Dieser Entwurf wird gleich der Autor
unvollständig und, 'Bedarf unvollständig zu kommen, mit
es unvollständig unvollständig wie Ferienpflicht (Lfg 4),
eine weitere Lfg, 'unvollständig (Lfg 7), 'Kontrollamt' (Lfg 8),
'Kontrollamt' (Lfg 9), 'Kontrollamt' (Lfg 10),
'Kontrollamt' (Lfg 11), 'Kontrollamt' (Lfg 12), 'Kontrollamt' (Lfg 13),
unvollständig.

Der freigelegte Entwurf hat demnach eine
unvollständige Angabe der unvollständigen unvollständig,
'unvollständig', 'unvollständig' und 'unvollständig', die unvollständig
unvollständig unvollständig unvollständig unvollständig unvollständig.
Es gilt für den unvollständig der unvollständig die unvollständig
unvollständig unvollständig unvollständig, die unvollständig unvollständig
unvollständig unvollständig: Lfg. 2, 3, 4 (unvollständig), Lfg. 11, 12,

Hohes k. k. Landespräsidium!

Die Tendenz das mir mit Erlasse am 24. Dez. 1909 Z. 3528/Pol, zur Abgabe der Ausserung übermittelten Dramas »Hlapci« von Ivan Cankar richtet sich einerseits gegen die »Fahnenflucht« der Lehrerschaft, die anfänglich freicheitlich gesinnt, inolge eines für die geistliche Partei günstigen Wahlergebnisses plötzlich ihre Überzeugung ändert, und anderseits gegen den »Trauerstand« der Geistlichkeit, die als an dem bestreben geleitet hingestellt wird, das zuersehen den beiden Stellen als Verhältnis »Knecht und Herr« eintreten müsse. Diesen doppelzweck glaubt der Autor teilweise auch dadurch erreichen zu kennen, dass er verletzte Ausdrücke wie: tercijalka (pg. 4), črna sodrga (5), črni ščurki (7), farška volja (8), farjem se odkriva (8), farji so nadzorniki (8), z oskrunjenim jezikom (32), črnomavhar (58) anwendet.

Im sonstigen enthält das Drama eine beträchtliche Anzahl von grobsatirischen Ausfällen, Redenzudrängen und Sentenzen, die bereits an anderer Seite in Wucht angezeichnet sind. Ich pflichte den Bedenken des Zensors bis auf folgende Stellen bei, die nicht freigegeben werden konnten: pg. 2, 3, 21 (unten), 23 (unten),

Visoko cesarsko-kraljevo Deželno predsedstvo!

Tendenco, ki mi je bila dana, s policijskim odlokom št. 3528 dne 24. decembra 1909, da dam izjavo o drami Ivana Cankarja "Hlapci", se usmerja na eni strani proti dezertertvu učiteljstva, ki je prvotno usmerjeno svobodnjaško, nato pa zaradi za duhovniško stranko ugodnega volilnega rezultata na enkrat spremeni svoje prepričanje; na drugi strani pa izkazuje žalostno stanje duhovščine, ki je umeščeno v stremljenje, da mora biti med obema stanovoma razmerje, kot razmerje „hlapec in gospod“. Ta dvojni namen misli avtor doseči tudi s tem, ko uporablja žaljive izraze kot so: tercijalka (st. 4), črna sodrga (5), črni ščurki (7), farška volja (8), farjem se odkriva (8), farji so nadzorniki (8), z oskrunjenim jezikom (32), črnomavhar (58), Sicer vsebuje drama znatno število grobih satiričnih izpadov, govoranc in misli, ki na drugi strani že nakazuje obračanje v nasilje. Kot cenzor sem obvezen izraziti pomislek glede sledečih mest, ki ne bi smela biti dovoljena: st. 2, 3, 21 (spodaj), 23 (spodaj),

29, 30, 31 (in der mitte), 38, 41, 46, 70, 72,
73 und 77.

Das Drama »Hlapci« wäre nur unter der
Bedingung freizugeben, daß sowohl die zitierten
Schmähwörter als auch die angestrichenen Stellen
mit der Worten angegebenen Einschwenkung sind,
bzw. entsprechend gemildert wurden,
worauf das Drama neuerlich der Zensur vorzu-
legen wird.

Laibach, 5. Jänner 1910.

Anton Funtek,
Mitglied des Zensurbeirates,
Präsident.

29, 30, 31 (in der mitte), 38, 41, 46, 70, 72,
73 und 77.

Das Drama »Hlapci« wäre nur unter der
Bedingung freizugeben, dass sowohl die zitierten
Schmähwörter als auch die angestrichenen Stellen
mit der Worten angegebenen Einschwenkung aus-
geschieden, bzw. entsprechend gemildert wurden,
worauf das Drama neuerlich der Zensur vorzu-
legen wird.

Laibach, 5. Jänner 1910

Anton Funtek,
Mitglied des Zensurbeirates

29, 30, 31 (v sredini) 38, 41, 46, 70, 72, 73 in 77.

Drama Hlapci bi bila dopuščena samo pod pogojem, da bi te citirane žaljivke, kot tudi nakaza-
na mesta izpustili, oziroma primerno omilili, nato bi dramo ponovno predložili v cenzuro.

Ljubljana, 5. januarja 1910.

Anton Funtek,
član Cenzurnega sosveta

K. K.
LANDESPRÄSIDIUM IN KRAIN
Präs: Laibach, 7. januar 1910.
Nr. 69

Pečat na hrbtni strani izjave:

Prejeto: c. k. Deželno predsedstvo na Kranjskem, Ljubljana, 7. januarja 1910. Št. 69.

1900.

K. k. Landes-Präsidium in Laibach.

Nr. 69 ^v 1900 Präsentatum

Datum 7/1 910 in
Zahl 1 Einlauf-
stücken

Zum Präs.-Expedi: am	1900
Mundiert:	<u>M. J. 10. D.</u>
Kollationiert:	<u>M. J. 10. D.</u>
Expediert:	

Nach der Exped. abstreifen:	
Präs.-Akten-Nr.	
Land.-Reg.-Akten-Nr.	

Prof. Anton Funtek
als Mitglied des
Zensurbeirates mit
seiner Äusserung über
das Theaterstück (Drama)
»Hlapci« von Ivan
Cankar

SEHR DRINGEND

Prof. Anton Funtek
als Mitglied des
Zensurbeirates mit seiner Äusserung über
des Theaterstück (Drama)
»Hlapci« von Ivan
Cankar

durch einem Umschlage
über des Stegtbach
dem Herren k. k. Landes Gerich-
TRAT
Franz Milčinski
als Mitglied des Zensur-
beirates in Laibach
zur ehegef. Abgabe
der Äusserung

Laib. I/910;

Prof. Anton Funtek
über das Theaterstück
»Hlapci« von Ivan
Cankar
dem Landes
Gerichtsrat
Franz Milčinski
als Mitglied des Zensur-
beirates
zur ehegef. Abgabe

in Kopie
L. J. 10. D.
11. 11.
1900

N. N. 11/I. 1910;
N. N. 10. I.
N. N. 9. I.;

Prof. Anton Funtek kot član Cenzurnega sosveta z njegovo izjavo o drami "Hlapci" Ivana Cankarja [ZELO NUJNO]
je dano na ovoju preko Stegtbacha gospodu cesarsko kraljevemu deželnemu sodnemu svetniku Francu Milčinskemu kot članu Cenzurnega sosveta v Ljubljani, da poda čimprejšnjo izjavo.

Ljub. I./ 910

N. N. 11/I. 1910; N.N. 10. I., N.N. 9. I.;

C 355

1910

K. k. Landespräsidium in Laibach.

Zl: 69 / Pol.

Laibach, am 11. Jänner 1910.

Zl: 69/Pol.

Dem

Herrn k. k. Landesgerichtsrat Franz Milčinski als
Mitglied des Zensurbeirates

in

Laibach

./ zur ehegefälligen Abgabe der Aeusserung.

Der k. k. Landespräsident:

Se videti
visekemu s. k. Zensurnemu predsedstvu
v Ljubljani,
ker je umaknjen slov. gledališča pot.
pisane sporočilo, da je igra umaknjen.
v Ljubljani, 28/1 1910.
Milčinski

Dem

Herren k. k. Lande-
sgerichtsath Franz
Milčinski als Mitglied
des Zensurbeirates in
Laibach./ zur ehegefälligen
Abgabe der Aeusse-
rung.Der k. k. Landespräsi-
dent:
SchwarzSe vrača
visokemu c. kr. dežel-
nemu predsedstvu v
Ljubljani,
ker je ravnateljstvo
slovenskega gle-
dališča po pismu
sporočilo, da je igra
umaknilo.
V Ljubljani, 28/1 1910.
Milčinski

Gospodu cesarsko kraljevemu deželnemu sodnemu svetniku Francu Milčinskemu
kot članu Cenzurnega sosveta v Ljubljani
./ za čimprejšno oddajo izjave.

Cesarsko kraljevi deželni predsednik:

Schwarz

Präs. Laibach, am 28/1 1910

E.-Nr. 355 Mit Beilagen.

Bel

Podpisano ravnateljstvo izjavlja da, umatno poročajo
za uprizoritveno dovoljenje drame »Hlapci«
in potrjuje sprejem besedila te igre.

Ljubljana dne 29. januarja 1910.

[Handwritten signature]
ravn.

[Handwritten signature]

ad akta

Laibach am 29/1. 1910

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

Vide Notiz im Slovenec # 32 d.

10/2. 1910.

45 8 1910

Präs. Laibach, am 28. 1.
1910

E. - Nr. 355 Mit ... Beilagen.
Pol.

Podpisano ravnateljstvo izjavlja, da umakno prošnjo za uprizoritveno dovoljenje drame »Hlapci« in potrjuje sprejem besedila te igre.

Ljubljana, dne 29. januarja
1910

f. Govekar
Ravn.

Žig.: Intendencia slovenskega deželnega gledališča v Ljubljani

Sohier

ad akta

Laibach am 29. 1. 1910

nn., nn., nn.

Vide Notiz im Slovenec

No 32 v.

10. 2. 1910 Slovenec

No 45 J 1910

Tako tu

ad akta

Ljubljana 29./1. 1910

Glej notico v Slovencu št. 32,
10. 2. 1910 in št. 45, 1910

PODLIPA IN ŽAŽAR V ZAPISIH PETRA HICINGERJA IN NJEGOVIH NASLEDNIKOV

12. Portret Petera Hicingerja, Dom in svet, 1898.

Peter Hicinger (Hitzinger)

Peter Hicinger, duhovnik, pesnik in pisatelj, se je rodil 29. junija 1812 v Trziču in umrl 29. avgusta 1867 v Postojni. Njegova družina je prišla na Kranjsko s Tirolskega. Njihov priimek je bil Izinger (tudi Peter se je do vstopa v semenišče podpisoval tako). V ljudsko šolo je hodil v Trziču in Novem mestu, kjer je končal tudi tri razrede gimnazije, ostale tri z licejem in bogoslovjem pa v Ljubljani. Kot kaplan je služil v Kamni Gorici, Mokronogu in Dobu. Leta 1847 je prišel v Podlipo kot samostojni dušni pastir oz. lokalist, od tam pa leta 1859 v Postojno za župnika in nato dekana.¹

Pisal je v slovenskem in nemškem jeziku. Že kot 18-leten dijak je objavljala pesmi v Kranjski čbelici. Poleg pesmi je objavil povest *Močni baron Ravbar z dolgo brado* (1858) in med leti 1859 do 1864 je izdajal *Domači koledar slovenski*. Po naročilu Slovenskega društva

je sestavil prvi zemljevid v slovenskem jeziku *Obraz cele zemlje v dveh polkroglah*. V Novicah, Zgodnji Danici in Učiteljskem tovarišu je pod psevdonimoma *Znojemski* in *Podlipski* objavljala slovenske članke in pesmi. Besedila v nemščini pa je objavljala v nemških časopisih: *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, *Blätter aus Krain*, *Illyrisches Blatt*, *Laibacher Zeitung* in drugih. V Zgodnji Danici je objavil nabožne pesmi in razne zgodovinske razprave, zlasti o cerkveni zgodovini; v glasilu *Mittheilungen* pa okoli 60 člankov o različnih zgodovinskih temah, pri čemer se je opiral na arhivsko gradivo.

Poleg zgodovinskih del je pisal tudi o cerkveni umetnosti in liturgiji, cerkvenih oblačilih in posodah, zvonovih in pokopališčih; za Wolfovo izdajo Sv. pisma je poslovenil nekatere knjige Stare zaveze; popravil je imenik duhovnikov ljubljanske nadškofije. Mnogo je pisal o petju; zbral in objavil je veliko narodnih pesmi. Nekaj pesmi je prevedel iz latinščine in nemščine. Poudarjal je, da je duhovnik lahko izvrsten pesnik, ker »pesnika ne nese samo predmet njegovega petja visoko, temveč peruti, katere so mu od stvarnice dane«.

Objavil je tudi gospodarske poučne članke o kmetijstvu, obrti, vinogradništvu, živinoreji, čebelarstvu, gozdarstvu, celo knjigo je posvetil idrijskemu rudarstvu. Opozarjal je na novosti in izume, ki bi utegnili služiti rojakom.

Mala slovenska stran s zlo razločnim jezikom.

Unstran Verhnike je kos zemlje, ki obseže Borovniško, Presersko in en del Ižanske fare, kjer je beseda od soseskine toliko razločena, da ljudje iz drugih bližnjih krajev ondašnih prebivalcev ne morejo vselej razumeti; zakaj razun posebniga zavijanja imajo za veliko reči druge iména. Sosedje jih s posebnim iménam kličejo, katero kaže njih poprejšnji revni stan, jim pa zdaj celó ni v sramoto, kér po svoji pridnosti namesti lesenih čevljev ali cokol nosijo usnjate; pravijo jim namreč coklarji. Nekatere besede damo tukej v pokušnjo, kdor je bliže tam, jih bo več znal; morebiti bi se marsiktera neznana slovenska beseda vmes našla. Takó pravijo: rezavec, razmetavec za ženitniskiga starušina, dersiela za družico, kaból za škač, zmuznik za posteliše ali špampet, vernéle za vrata ali lesu pri vertu, triha za zvezan kozlec (Doppelharfe); katernjác za cajno, korbico; in še dosti družiga.

Podlipski.

13. Podlipski: Mala slovenska stran ... Kmetijske in rokodelske novice, 1849.

14. Peter Hicinger.

Zahteval je, da se v ljudskih šolah poučuje v materinščini, v urade pa naj se slovenščina uvaja polagoma. Zagovarjal je postopen razvoj in zmernost, s tem pa se je zapletel v spor s tistimi, ki so zagovarjali hitrejše in radikalnejše spremembe.

Na področju jezikoslovja se je najhuje spoprijel s Franom Levstikom, kjer pa je potegnil kratko in si ga je Levstik kasneje večkrat ostro privoščil.

Fran Levstik: Hicingerjeva novoletna noč 1860

*Slovenija blaga, ti upanje moje!
Gorel sem vedno za koristi vse tvoje,
Pisal sem od kamnov in zgodovine,
Krog sebe sem trosil jezikovne luščine,
Celo kratka obleka kočmavka
Bila je moje slave oznanjejavka...*

Josip Benkovič: Peter Hicinger, Dom in svet, 1898, letnik 11, št. 4, str. 130.

Benkovič o njem pravi: *bil je trd Gorenjec, srednje, čvrste postave brez posebnih telesnih lastnosti. Vnanjost njegova in kretanje sploh, zlasti pa trda, osorna beseda ni imela prav nič prikupljivega na sebi, pač pa je le odbijala. A pod trdo grčavo skorjo je utripalo najblažje srce. Poznal je dobro svojo največjo hibo, s katero je zagrenil sebi in drugim toliko ur. Krotil je to odurno vihravost; žal, da se je otresti ni mogel. Bil je vroč, ognjevit, nagel mož, ki je hitro mislil, sodil in delal; vse to pa z nekim ognjem, ki mu je dostikrat škodil. Njegovo pero je bilo izredno ostro in pikro, zato je mnogokrat naletel na odpor. Kadar je izvedel kaj nepovoljnega in neljubega, razvnel se je takoj do srditosti; a jeza ga je hitro minila. Govoril je rad z vsakim človekom in vsakemu rad svetoval. Zlasti tistim se je kazal prijaznega in celo hvaležnega, nad katerimi je kdaj po krivici zrojil in jih užalil, a mu tega niso zamerili, ker so ga poznali.*

Ko so ga premestili v Podlipo za lokalista, ga je pričakalo zelo slabo stanje, ki ga je v naslednjih letih poskusil čimbolj izboljšati. Popraviti je dal pritlično župnišče, kamor je dal narediti nove pode, vrata, okna, stonpice, streho. Sčasoma so prizidali tudi par podstrešnih sobic. Delo so opravili domačini, iz sosednjih Rovt in Šentjošta pa so podarili les. Popravili so tudi mežnarijo, ki pa jo je eden njegovih naslednikov, Ignac Okorn, dal podreti. Kamen so uporabili za dozidavo nadstropja pri župnišču. Hicinger je dal napraviti veliki zvon. Odločil se je tudi za popravila cerkve v Žažarju. Uredil je bero za podlipskega duhovnika in druge dajatve, ki so jih do tedaj dajali vrhniškemu kaplanu in cerkovniku. Učil je otroke brati in pisati. Pomagal je ljudem v pravnih zadevah in pripomogel k razdelitvi občinskih pašnikov. Cerkevne pevke je učil petja in zlagal pesmi. Ko je zmanjkalo denarja, je sam popravil cerkveno opravo, tesal, rezljal, slikal in celo šival cerkveno obleko. Ustanovil je bratovščino Presvetega zakramenta in širil bratovščino Jezusovega in Marijinega srca.

Zaradi slabega gmotnega položaja in boleznj je težko živel, zato je večkrat zaprosil za premestitev na kakšno boljšo župnijo. Pri tem se je skliceval na svoja izvrstna spričevala, na pisateljske zasluge za Cerkev in šolo, na vse delo, katero je izvršil v prid podlipski župniji. Ker pa je bil v sporu s škofijskim šolskim nadzornikom, ljubljanskim stolnim kanonikom Zavašnikom, je ta preprečil, da bi ga predstavili, čeprav je imel škofa na svoji strani. Večkrat je hodil v Ljubljano prosit, naj ga vendar premestijo, a se je vsakič skoraj sprl in ničesar dosegel. Izgubil je zaupanje do svojih stanovskih prijateljev. Ko je nekoč spet prišel peš v Ljubljano in je med potjo izgubil še tisto malo denarja, ki ga je imel s seboj, ni hotel prositi za prenočišče, ampak je prenočil kar pod milim nebom. Potem je leta 1859 le dočakal

premestitev v Postojno, ker se je zanj zavzel vrhniški dekan Andrej Pečar. Ljudem je ostal v spominu kot vesten, natančen, precej oster učitelj in katehet.

O vožnji slovenščine

*Kdaj so počasi jo
Vlekli volički
Zdaj pa jo peljejo
Čili konjički.*

*Mnogo voznikov je,
Kdo jih če šteti!
Iščejo križem se
Vsi prehiteti.*

*Stranski tam hot! kriči,
Bistahor! prednji;
Stranski tu žene hi!
Stoj! ha! poslednji.*

*Čudno, da dalje gre,
Da se ne zvrne,
In da se skoraj že
Vse ne raztrne!*

Josip Benkovič: Peter Hicinger, Dom in svet, 1898, letnik 11, št. 4, str. 102.

Zgodovina Podlipe in Žažarja

Majhna je ta naša cerkvena sošeska, in malo po svetu znana, in marsikdo me sprašuje, kje da leži tista Podlipa, ker namreč ni ravno poleg velike ceste, temuč konec pol drugo uro dolge, ne široke dolinice, proti solnčnemu zahodu od Verhnike, na poti v Žirovsko dolino. Naša podfarna cerkev sv. Brikcija škofa, kateri je bil učenec sv. Martina, stoji prav prijazno na malim gričku, in pod njo vas sredi sadniga drevja, in zraven na drugo stran nekaj ravniga polja,² je zapisal Hicinger.

Podlipa je do 22. junija 1265 spadala pod gospostvo koroškega vojvode Ulriha III.,

15. Podlipa, 2007 (foto: Janez Žitko).

ko jo je podaril bistriški kartuziji, ki jo je sam ustanovil in ki je imela nad ozemljem tudi sodno jurisdikcijo. Tako je ostalo do leta 1782, ko je Jožef II. razpustil kartuzijo, Podlipa pa je postala posest verskega sklada. Leta 1825 je kartuzijo kupil bistriški gospod Franc Gale in s tem, do zemljiške odveze leta 1848, dobil v last tudi Podlipo.³

Področje Žažarja je vojvoda Henrik Koroški 16. avgusta 1326 podelil Marquardu Polhograjskemu. Kasneje je zamenjalo več lastnikov, dokler niso leta 1668 prišli pod logaško gospostvo.

Prvotno je Podlipa imela 8 hub, Žažar pa 6. Ko so obdelali še do tedaj neizkoriščeno zemljišče, se je prva povečala na 13, druga pa na $8 \frac{1}{3}$ hube. Meja med njima je nekoč tekla po grebenu hriba med Kajndolom in Hojnikom, kot izpričuje dokazilo iz leta 1355. Gozdovi in pašniki, ki so se razprostirali po pobočjih nad podlipsko dolino do vrha gričev, so bili last Podlipcev, vendar so prebivalci Žažarja ves čas segali čez greben

na podlipsko stran. Zaradi stalnih pritiskov prebivalcev Žažarja je med gosposkama Logatec in Bistra v letih 1668, 1681 in 1715 prišlo do več poravnav, v katerih je Podlipa izgubljala zmeraj več služnostnih pravic glede izrabe gozdov in pašnikov, ki so se širili na severni strani doline v hrib. V sporu leta 1796 so prebivalci Žažarja dobili v last ves zgornji del omenjenega področja, medtem ko je Podlipa ostalo spodnje pobočje.

Podlipa je bila do leta 1851 samostojna občina, potem pa ne več, ker baje »ni bilo nikogar, ki bi bil zmožen za župana«. Okrajno glavarstvo je povprašalo Hicingerja, kaj meni glede lastne občine. Odgovoril je, da naj se raje priključijo Vrhniki. Kasneje je to obžaloval, ampak je bilo prepozno. Podlipa je postala podobčina skupaj z Žažarjem in skupni podžupan je bil hkrati odbornik občine Vrhnika. Leta 1907 je postala samostojna podobčina.

Ljudje v Podlipi so se največ ukvarjali s kmetovanjem, poleg tega pa so opravljali

tudi obrtniška dela: bilo je 10 zidarjev, 4 krovci, 3 krojači, 4 čevljarji, 4 tkalci (ki so poleti delali kot krovci in zidarji), 2 kovača, 2 tesarja, nekaj mizarjev in celo urar. Mlinarji so bili Skubelj, Razor, Pajsar in Mrvc, pri Kovtrovih je bila žaga. Bilo je tudi 12–15 čebelarjev. Dober vir zaslužka je pomenilo čipkarstvo. Svoje izdelke so pošiljali c. k. čipkarski šoli v Idrijo.

Ljudje pa so iskali boljše življenje tudi v tujini. Leta 1892 jih je preko 100 odšlo v Ameriko, med njimi precej deklet, nato pa vsako leto nekaj. Nekateri so se vrnili domov, drugi so ostali.

Družba sv. Mohorja je štela 73 članov. Leta 1909 so ustanovili Katoliško slovensko izobraževalno društvo, med leti 1910 in 1916 je delovala Hranilnica in posojilnica, ki je zaradi pomanjkanja prometa hitro propadla; od leta 1922 Prostovoljno gasilsko društvo in leta 1937 so ustanovili Podružnico Sadjarskega in vrtnarskega društva.

Prva svetovna vojna jih je zaradi odmaknjenosti deloma obšla. Gostili so begunsko družino iz Gorice, najbolj pa so občutili rekvizicije. Dvakrat je prenočevala v Podlipi tudi vojska, ker je bilo na Vrhniki preveč vojakov, enkrat pa so šli samo mimo na poti v Žiri.

Po koncu vojne leta 1918 so komaj uro hoda stran postavili demarkacijsko črto med Italijo in Jugoslavijo. Podpesek, Praprotno Brdo, Logarše, Sovra in Gradišče iz župnije Rovte so ostali na podlipski strani. Tudi umrle so pokopavali v Podlipi.

Leta 1919 je začela delovati orožniška postaja, ker je bilo zaradi bližine demarkacijske črte veliko tihotapljenja in prekupčevanja z manufakturnim blagom, ki je sprva potekalo kar javno. Kasneje so prešli tudi na živino, tobak in drugo. Čeprav so Italija-

ni mejo zagradili z bodečo žico in trdo postopali z ujetimi tihotapci, so bili zaslužki preveliki, da bi to lahko ustavilo promet. Samo še bolje so se organizirali in oborožili. Pri vsem tem dogajanju so zelo dobro služile tudi gostilne. Ko so se leta 1921 Italijani umaknili na rapalsko mejo, se je uneslo tudi tihotapstvo.

Zgodovina cerkva v Podlipi in Žažarju

Obe cerkvi sv. Brikcija v Podlipi in sv. Ane v Žažarju obstajata že vsaj 400 let. O veliki starosti cerkva govori gotska gradnja presbiterija, kakršen je bil v Podlipi pred letom 1803, pri cerkvi v Žažarju pa je ohranjen še danes, pravi Hicinger v župnijski kroniki.⁴ Sicer pa je cerkev prvič omenjena v seznamu cerkvenih dragocenosti leta 1526.⁵

V vizitacijah ljubljanskega škofa Rainalda Scarlichija leta 1631 je cerkev v Podlipi opisana kot zelo revna. Imela je samo oltar sv. Brikcija in namesto zvonika višji zid z lino na severni strani, kjer je visel zvon. Prezbiterij je bil obokan, ladja pa ne. Imela je samo majhno okno. Leta 1671 so dogradili nov zvonik, ki so mu kasneje dodali še zvon, in za tem tudi oltar sv. Martina. Okrog cerkve je bilo že leta 1631 obzidano pokopališče, ki so ga leta 1803 razširili.⁶

Cerkve v Žažarju je že od začetka izgledala bolje. Oltar je ob vizitaciji leta 1608 blagoslovil škof Johannes von Sarzano. Ob vizitaciji 1631 je imela že zvonik z dvema zvonovoma. Kor je bil obokan, ne pa tudi ladja. Pripravljali so že drugi oltar sv. Neže, ob cerkvi pa je bilo tudi ograjeno pokopališče. Leta 1769 je ladja dobila obokan strop.

Ko je bila Podlipa skupaj z Žažarjem povzdignjena v samostojno lokalijo,⁷ je postala cerkev v Podlipi premajhna in prerevna. Tako so leta 1803 sezidali novo cerkev, za katero so krili stroške s prispevki verskega

sklada, posojilom sosednjih cerkva in deloma s pomočjo domače in sosednjih občin. V njej so predvideli tri oltarje. Glavni je bil postavljen leta 1804,⁸ zvonik pa je ostal nespremenjen do leta 1827, ko so ga zvišali in mu naredili lično streho. Stroškov je bilo 411 goldinarjev, ki so jih v glavnem krili s prispevki iz verskega sklada, manjši del pa je nosila občina. Novo cerkev je 5. septembra 1830 posvetil ljubljanski knezoškof Anton Alois Wolf. Na glavnem oltarju so shranili relikvije sv. Modesta, Zosima in Amonizije. Leta 1835 sta bila postavljena dva stranska oltarja, posvečena sv. Janezu Nepomuku in sv. Donatu mučencu.

Današnje harmonično zvonjenje smo postavljali postopoma, piše Hicinger. Leta 1838 smo postavili nov zvon, ki je težak 1030 funtov in je stal 792 gl. v tonu Ges, 1843 mali zvon, težak 500 funtov in v tonu H, ki smo ga zamenjali za stari zvon in doplačali še 100 gold. in veliki zvon, ki tehtal 1552 funtov, v tonu Es, ki so ga zamenjali za starega in dodali še 1052 gold.

Stari križev pot so prenovili in blagoslovili leta 1848, leta 1900 pa so na Dunaju kupili novega.

Cerkev v Žažarju je leta 1829 dobila nov obokan kor za pevce in leta 1857 novo streho, prekrito z opeko. Leta 1836 so postavili oltar sv. Florjana za 60 gold., leta 1858 oltar sv. Neže za 90 gold. in leta 1857 prižnico za 40 gold.

Dušno pastirstvo nad Podlipo in Žažarjem je izvrševala najprej župnija Vrhnika, ki je bila sprva del župnije sv. Peter v Ljubljani, leta 1325 pa je že omenjena kot samostojna župnija. Prav tako je v listinah iz tistega časa omenjen vrhniški duhovnik gospod Matija.⁹ Ker pa je bila Podlipa precej oddaljena od farne cerkve in dolina večkrat poplavljena ter težko dostopna, je cesar-

ska komisija za cerkvene zadeve leta 1778 predlagala, da postane Podlipa samostojna glede dušnega pastirstva. To se je zgodilo šele leta 1790, ko je Podlipa končno dobila lastnega kaplana, vendar ustanovno pismo o tem ni ohranjeno. Poleg Podlipe in Žažarja naj bi v to lokalijo spadala tudi občina Smrečje iz vikariata Šentjošt in področje, ki sicer spada v vikariat Rovte, a se nagiba k Podlipi. Prebivalci omenjenih krajev so se temu uprli. Na koncu je prišlo pod Podlipo le nekaj hiš iz Smrečja. Podlipa je v Hicingerjevem času štela 38 hiš in 220 prebivalcev, Žažar 33 hiš in 210 prebivalcev in iz Smrečja je pripadlo 5 hiš oz. 30 ljudi. Lokalija je štela skupaj 460 duš, nad vsem pa je imel patronat verski sklad.¹⁰

Da bi olajšali obiskovanje sv. maše, so že prej od časa do časa prihajali župniki v Podlipo. Takrat so bili nastanjeni v mežnariji. Leta 1767 je bila zgrajena nova hiša za kurata, ki jo je dal zgraditi zadnji bistriški prelat Bruno Ortner. Od takrat se v Podlipi omenja več duhovnikov. Od leta 1790 je bil tam nastanjen stalni kaplan, vmes pa kdaj tudi ni bilo nikogar. Tedanjo kuratsko hišo oz. današnje župnišče so popravljali leta 1826, zlasti pa v letih 1849–50. Pri obnovi so tako z vozno kot ročno tlako pomagali predvsem domačini pa tudi prebivalci Žažarja, sosednje župnije pa predvsem z lesom. Poleg tega je bilo še za 300 gold. stroškov.

Leta 1867 so na župnišču dozidali še eno nadstropje. Delo je vodil takratni župnik Ignac Okorn, stroškov pa je bilo poleg naturalnih dajatev še 400 gold. Leta 1878 so deloma prezidali, deloma dozidali gospodarsko poslopje. Naslednje leto so napravili nov vodnjak, leta 1891 pa novo obhajilno mizo, ki jo je za 124 gold. izdelal Andrej Kucler z Lesnega Brda. Na novo so izdelali tudi malo bandero, krstni kamen in nova barvna okna. Prvič po 60 letih so imeli spet

birmo, birmal je knezoškof Jakob Missia. Leta 1892 so zamenjali dva podkorna stebriča, naredili cerkvene klopi in omaro za obleko, prvič pa so obhajali tudi misijon. Istega leta so ustanovili Družbo treznosti, ki pa med Podlipci ni bila preveč popularna. Od 1852 je obstajala Bratovščina Presvetega Rešnjega telesa, od 1896 Bratovščina Presvete družine, od leta 1897 Marijina družba za fante in dekleta, leta 1902 so ustanovili Tretji red sv. Frančiška, pa Bratovščino Presvetega srca Jezusovega, Bratovščino živega rožnega venca in Karmelsko bratovščino. Istega leta so prenovili oltar sv. Donata in ga posvetili Naši ljubi Gospe, naslednje leto pa oltar sv. Janeza Nepomuka. Posvetili so ga sv. Jožefu. Poslikavo je opravil podobar Jakob Jeršič iz Rovt. Leta 1904 je prišla na vrsto obnova božjega groba in zvonika, kupili so novo nebo s sliko sv. Rešnjega telesa in zastavo dekliške Marijine družbe, obnovo pa so potrebovali tudi podiji pri oltarjih in spovednica.¹¹

Med prvo svetovno vojno so leta 1917 za vojaške potrebe zaplenili najprej veliki zvon in nato še srednjega. Ko so snemali veliki zvon, se je ob padcu na tla raztreščil na 21 kosov. Vojaška uprava je za zvonove plačala odškodnino. Denar, ki so ga dobili za orgelske piščali, so naložili za nove orgle, ki pa jih zaradi medsebojnih nesoglasij potem niso kupili. Zato pa so leta 1920 kupili dva nova zvonova, za katera so veliko prispevali tudi Rovtarji (Žažarčani pa ne, ker so imeli svoje načrte). Brez župnikove vednosti so nabavili zvonove za žažarsko cerkev, ki so jim jih med vojno, prav tako kot v Podlipi, zaplenili za vojaške potrebe.

Župniki, ki so opravljali dušno pastirstvo v Podlipi:

Franc Brešar, 1790–1795
 Jožef Messissnel, 1795–1810
 Ignac Muha, 1812–1814
 Alfonz von Abramberg, 1814–1817
 Jožef Snanc, 1822–1831
 Lukas Trampuš, 1831–1834
 Anton Košir, 1835–1841
 Lorenc Stupica, 1841–1847
 Peter Hicinger, 1847–1859
 Johan Celer, 1860–1864
 Ignac Okorn, 1865–1872
 Moric Goslar, 1872–1875
 Janez Arko, 1878–1888
 Karol Kurent, 1889–1890
 Jožef Laznik, 1890–1892
 Ivan Šege, 1892–1895
 Anton Jemec, 1895–1908
 Janez Možina, 1908–1911
 Leopold Kolbezen, 1911–1913
 Franc Šmid, 1913–1922
 Franc Šušteršič, 1922–1925
 Josip Gnidovec, 1925–1931
 Alojzij Tomc, 1931–1949

Viri in literatura:

- 1 Josip Benkovič, Peter Hicinger, *Dom in svet 1898*, št. 4 in 5; Slovenski biografski leksikon, str. 323; Nadškofijski arhiv Ljubljana, Kronika župnije Podlipa.
- 2 Peter Hicinger, *Iz Podlipe*, Žirovski občasnik, 1987, str. 8.
- 3 Nadškofijski arhiv Ljubljana, Kronika župnije Podlipa.
- 4 Glej opombo 3, po zapisu P. Hicingerja.
- 5 Zgodovinski utrinki iz Podlipske župnije, Župnijski urad Podlipa (Silvo Novak), str. 4.
- 6 Glej opombo 4.
- 7 Lokalija je teritorialna in delno upravna enota Cerkev, ki ima stalnega duhovnika.
- 8 Glej opombo 5, str. 9; Hicinger navaja letnico 1808.
- 9 Matjaž Ambrožič, *Župnijska cerkev spreobrnjenja sv. Pavla na Vrhniki*, 2002, str. 9; Hicinger navaja leto 1408.
- 10 Glej opombo 4.
- 11 Glej opombo 3, po zapisu Hicingerjevih naslednikov.

ZAČETKI ŠOLE V PODLIPI

Šolska kronika, ki so jo začeli pisati okoli leta 1900, nam ponuja slikovit opis tedanjih razmer.¹ Začetek šolskega pouka Podlipo je začetek duhovnije. Duhovniki (do leta 1776 lokalisti² imenovani) so bili prvi učitelji, ki so učili od začetka samo brati, kakega pri-dnejšega učenca tudi pisati. Pričajo nam o tem zelo stari katekizmi (iz leta ok. 1800). Posamezniki so se učili tudi sami ter pri duhovnikih v ta namen dobivali potrebnih knjig (abece ali plateltof). To je bila doba samoukov. Marsikateri starejši mož zna dobro brati in pisati, taki so zvečine sedaj člani družbe sv. Mohorja. Če se ga vpraša, kdo ga je navadil, odgovori: Enkrat ali dvakrat sem šel v šolo v farovž, da so mi črke pokazali, potem sem se sam učil na paši, pisal črke s kredo po vratih in jih z nožičem vrezoval v bukve t. j. bukov lub. Sploh pa se mora trditi, da je več starih žensk, ki znajo brati, kot moških. Pri marsikateri osemdesetletni ženici se vidijo molitvene bukvice.

Vendar je v podlipski župniji primeroma več analfabetov kot drugod. Vzroki so zlasti tile:

- 1) Duhovniška služba je bila v prejšnjih časih Podlipo ena izmed najslabših, zato so se duhovniki hitro menjavali, kar je slabo vplivalo na verski in šolski pouk.
- 2) Podlipska dolina je precej izolirana in prebivalci so le malo občevali s sosednjimi župnijami – dokler ni bilo ceste, celo z Vrhniko malo – zato pa so ostali do najnovejših časov precej nevedni. Tu ni bilo nikake posebne

kupčije niti z lesom, ker so posestva majhtna, niti z živino, ker je kraj za živino, zlasti govedorejo, skrajno neugoden. Za Žažar (»za jezerom« ali »za žirom« t. j. bukovim gozdom; govori se še vedno Zažer, v Horjulu celo Zajžer) to večinoma ne velja. Tudi semnjev ni bilo.

3) Revščina. Otroci so morali iti zelo mladi služiti in tako je trpela vzgoja.

4) Ženitev. Podlipci so oddajali svoje hčere večinoma iz župnije, sami pa so se ženili po hribih, kjer so bili otroci v prejšnjih časih še bolj zanemarjeni. Takim materam je »manjkalo« prave vneme za poduk svojih otrok. Ko se pišejo te črtice, je visoki c. k. deželni šolski svet že sklenil (leta 1900), da se v Podlipi ustanovi redna šola jednorazrednica, a kot nasprotniki javljajo se večinoma stari analfabeti s stalnim izgovorom, da bodo potem otroci pod kaznijo siljeni v šolo, da bode šola preveč stala, da naj ostane pri starem, da je ni treba itd.

5) Stalno preseljevanje. Ker je kraj nerodovit, se prebivalstvo v Podlipski soseski čudovito hitro menja. Nekateri hiše imajo v primeroma kratki dobi že tretjega gospodarja. V novejšem času je mnogo gospodarjev odšlo v Ameriko, doma so ostale žene in otroci, kar gotovo slabo vpliva na vzgojo in omiko. Zopet drugi očetje so rokodelci, zidarji, tesarji itd. Očetov po cele tedne ni doma in nasledek je, da so otroci zanemarjeni. Le kjer so stalni domovi in kjer so otroci pod nadzorstvom starišev, cvete lepo družinsko

življenje, le tam cvete tudi domača šola kot predhodnica redne šole. Znano je, da je tak domači poduk bil običajen že od nekdaj v marsikateri samotni kmetški hiši, kjer je oče učil brati sina, kjer imajo že od davna domačo knjižnico - malo omarico. Iz zgoraj navedenih okoliščin je razlagati, zakaj se je ta poduk v tukajšnji župniji slabše razvil kot marsikje drugje. Vzrokov je še več, med zadnjimi ni žalostna razvada žganjepitja.

Še pred ustanovitvijo redne duhovnije (lokalije) leta 1790 je tu službovalo že več duhovnikov. Nato se je do leta 1900 zvrstilo 17 duhovnikov, od katerih so bili za šolo najbolj zaslužni: Peter Hicinger (1847-1859), ki je brezplačno učil otroke brati in pisati v župnišču ali v tedaj še obstoječi mežnariji. Trudil se je tudi spodbuditi cerkveno in narodno petje; Janez Celar (1860-1864); Ignacij Okorn (1865-1872) je imel skoraj redno šolo v župnišču, kjer je dal napraviti klopi. Poučeval je tudi petje in sadjarstvo. Tudi on ni za to dobival nobenega plačila; Mavricij Goslar (1872-1875); Janez Arko (1878-1888) je za poučevanje dobil 60 goldinarjev, kuharica Marija Kontel pa 25 goldinarjev za poučevanje ročnih del. Okrajni šolski svet Ljubljana je pohvalil g. Arka, češ da je učil kar nekaj let z »najboljšim uspehom«. Po njegovi smrti je pouk zastal, ker nekaj naslednikov zaradi bolezni ali zelo kratkega obdobja bivanja v Podlipi ni prevzelo poučevanja otrok. Leta 1892 so Podlipci sami prosili, da bi se začel šolski pouk. Šolski nadzornik je predlagal zasilno šolo, ki bi potekala pozimi, kot v času g. Arka in kakršno so imeli baje tudi pri sv. Katarini in na Golem.³

Leta 1893 je okrajni šolski svet Ljubljana naznanil organistu Francu Trohi, da je glede na odlok deželnega šolskega sveta njemu poverjen zasilni pouk v Podlipi, »dokler se ne ustanovi redna ljudska šola«. Poučeval bi otroke vseh sosesk, ki spadajo k fari,

in sicer »za poskušnjo do konca tekočega leta proti mesečni nagradi 10 goldinarjev«. Istočasno so prosili tudi župni urad, da bi dovolil uporabo prostora v župnišču. Župnik je dovolil brezplačno uporabo za zasilno šolo, vendar le začasno, ker je prostor le za silo ustrežal za učilnico in shrambo za šolske potrebščine. Soba je bila premajhna, temna in premalo zračna.

Tako je Troha prevzel poučevanje. Za to je mesečno dobival po 15 goldinarjev iz šolskega fonda za normalke. Večkrat je zaprosil za povišico, ki jo je utemeljeval s tem, da naporno dela vsak dan vsaj 4 ure. Poučuje 80 in več otrok, od tega pol v višji skupini, pol pa v nižji; poleg rednih ur je tudi več pisarniškega dela. Poleg tega ima ob četrtkih še 2 uri ponavljalne šole za vse učence. V šoli so poučevali branje, pisanje, računstvo, risanje in verouk, ki ga je imel vsakokratni župnik.⁴

Leta 1894 je bil prvič voljen tudi krajni šolski svet za Podlipo. Predsednik je postal župnik Ivan Šega, namestnik Franc Jurca, odbornika pa Jože Mole iz Žazarja in Luka Jereb. Čez štiri leta je predsedovanje prevzel novi župnik Franc Jemec. Od leta 1899 so začeli redno delati proračun za potrebe šole, kjer je bilo predvideno, da se nabavi omaro, zemljevid Evrope, Avstrije, Kranjske, Palestine, slikovno biblijo, računski stroj, podobe za nazorni pouk, stensko abecedo itd. To leto je tudi začetek šolske knjižnice, za katero je župnik Jemec podaril 25 knjig, nabavili pa so tudi vse številke Detoljuba in se naročili na Slovenskega učitelja. Šola se je vpisala v Družbo sv. Mohorja ter se naročila na Vrtec s prilogo Angelček.⁵

Do konca šolskega leta 1907/08 je bila šola v župnišču. Ker je župnik Ivan Možina potreboval prostore sam, je krajni šolski svet najel edino sobo, ki jo je bilo možno dobiti, v hiši Janeza Meleta št. 15. Vsi člani družine

16. Šola v Podlipi, zgrajena v letih od 1914 do 1919, fotorazglednica. Fotografiral učitelj Boris Brus ok. leta 1950.

so bili v Ameriki, zato so posestvo upravljali drugi. Namesto njega je dal dovoljenje c. k. varstveni urad na Vrhniki. Sanitarni inšpektor, ki si je prostor ogledal, je ugotovil, da je 30 m² dosti premalo za 93 učencev v dveh skupinah. Nobenega zračenja in higienskih naprav ni bilo, zato je predlagal, da se zgradi nova šola. Okrajni šolski svet Ljubljana je predlagal, da bi se z novim šolskim letom začasno »otvorila« redna ljudska šola, ki bi bila, dokler se ne bi sezidalo novo šolsko poslopje, pač na edini tedaj možni lokaciji. Namestili bi tudi izprašano učno moč. Zanimalo jih je, če bi redni učitelj imel stanovanje in dobil plačano stanarino.⁶

V šolskem letu 1909/10 se je zasilna šola spremenila v enorazredno ljudsko šolo. To je povzročilo nasprotovanje prebivalstva, ker jim ni bila všeč misel, da bodo morali otroke redno pošiljati v šolo. Bali pa so se tudi dodatnih stroškov. Otroci so se veliko ukvarjali tudi s klekljanjem in jim je za šolo zmanjkovalo časa in volje.

Županstvo na Vrhniki je prevzelo stroške za najemnico, stanarino za novo učno moč in ostale šolske potrebščine. Potem so ugotovili, da je za nove klopi premalo prostora. Pozivali so, naj čim prej pride nova učna moč, ker začasni učitelj Troha zavira priprave. Predsednik krajnega šolskega sveta Ivan Jereb je poročal, da šola ima potrebna učila, le klopi ni kam postaviti. Februarja 1910 je zaprosila za službo učiteljica Erna Blaznik, ki je do tedaj učila v Ligojni in tudi dobila mesto provizorične učiteljice v enorazredni ljudski šoli v Podlipi. Letno plačo 800 kron in vodstveno nagrado 60 kron je plačeval kranjski šolski fond za normalke. Franc Troha pa je za minulo delo dobil enkratno pomoč 100 kron.

Šolo so obiskovali učenci iz Podlipse in Žarjarja, pa tudi nekaj otrok iz Podpeska in Smrečja, ker jim je bila mnogo bližja kot njihovi matični šoli v Rovtah in Šentjoštu. V povprečju je vsako leto prihajalo po 95 otrok. Zelo bi potrebovali novo šolo. V ta

namen je bilo sklicanih več komisijskih ogledov, vendar se niso mogli dogovoriti niti za primerno lokacijo.

Leta 1909 so na seji oskrbnštva podobčine Žažar prebivalci Žažarja izrazili željo, da bi imeli svojo šolo. Podprla sta jih krajni šolski svet Podlipa in občina Vrhnika. V zadnjih petih letih je iz Žažarja hodilo v šolo v Podlipo v povprečju 47 otrok, ki pa so imeli več kot uro hoda daleč in pozimi dostikrat sploh niso prihajali. Avgusta 1910, ko se še ni nič premaknilo, je podžupan Žažarja Martin Trček sporočil, da so že izbrali prostor in zaprosili za učitelja, ki bi vsaj trikrat tedensko prišel poučevati otroke. Ker je nekdanji zasilni učitelj Franc Troha izgubil službo v Podlipi, bi lahko za primerno odškodnino prišel k njim.

Obravnavali so tudi vprašanje, ali prešolati Smrečje in Podpesek v Podlipo. Občina Vrhnika je bila za to le v primeru, če bi občini Rovte in Šentjošt, kamor kraja spadata, kaj prispevali za šolo. Ti dve pa si seveda nista želeli nakopati dodatnih stroškov. Ugotavljali sta, da hodijo v Podlipo le otroci iz nekaterih hiš.

Nekateri prebivalci iz Podpeska in Smrečja so prosili, da bi njihovi otroci smeli še naprej hoditi v Podlipo v šolo, čeprav njihovi občini nista hoteli ničesar prispevati, občina Vrhnika pa je zato zahtevala prepoved sprejemanja njihovih otrok v šolo.

Novembra 1911 je nova podlipska učiteljica Marija Šibovc pozivala, naj končno že kaj naredijo, ker je šolska soba v obupnem stanju, vendar je lastnik hiše Mele ne dovolil popravljati.

Žažarčani so spet zaprosili za novo šolo, ker je do Podlipse predaleč in še premalo prostora za vse otroke. Zaradi vsega tega so julija 1912 razpisali komisijski ogled v Žažarju in Podlipi.

Maja 1913 je sporočal predsednik šolskega sveta Podlipa Leopold Kolbezen, da je hiša, kjer je sedaj šola, naprodaj in da morajo zato ven, nimajo pa kam dati klopi in učil. Naslednje leto je bilo posestvo prodano Tomažu Trohi. Ta je sicer dovolil, da pouk poteka še naprej, ne pa uporabe drugih prostorov. Tako so morali imeti v sobi shranjena celo drva. Sicer pa je bila zgradba v zelo slabem stanju. Sobe sploh ni bilo mogoče ogreti, zato so s 1. marcem zaključili pouk. Verouk je župnik poučeval v župnišču.

Potem so le uspeli prepričati Marijo Krvina iz Podlipse št. 4, da jim je prodala parcelo. Marija Šibovc je zaprosila za mesto učiteljice v novoustanovljeni šoli v Žažarju, kjer so bili očitno bolj uspešni s svojimi zahtevami.

Vrhniški župan Franc Tršar in nadsvetnik Kobal sta prišla na ogled najprej k župniku. Potem so se obrnili na predsednika Izobraževalnega društva v Podlipi Antona Železnika. Društvo je imelo v lasti Društveni dom, v katerem je bila dvorana za prireditve, ki pa še ni bila ometana in je bila brez poda. Dogovorili so se za najem do 15. 6. 1915. Krajni šolski svet Podlipa je moral najprej napraviti lesena tla, ometati strop, napraviti peč in stranišče. Društvo si je pridržalo pravico, da priredi 3 igre na leto, vendar da s tem ne ovira pouka. Okrajni šolski svet je želel doseči, da bi bila možna uporaba Doma, dokler ne bo nove šole, na kar pa društvo ni hotelo pristati, ker se ni vedelo, kdaj to bo. Njihove slutnje so se izkazale za zelo umestne. Pogodbo so nato 15. 4. 1914 vendarle podpisali.

Maja 1914 so odslovili vse otroke iz Smrečja, ker niso bili všolani v Podlipo, zato so Smrečani užaljeno povedali, da nočejo imeti nič več s Podlipci. Svoje otroke bodo pošiljali v Šentjošt in tudi ne bodo nič prispevali k gradnji nove šole.

17. Žažar 2010, št. 1: lokacija šole, zgrajene ok. leta 1927, št. 2: prva lokacija šole, ki je danes v ruševinah (foto Janko Mole).

Županstvo Vrhnika je sporočilo, da so kupili 1200 m² veliko parcelo za šolo, vrt in telovadišče od Marije Krvina, kar je bilo dogovorjeno že leta 1912. Primernejši bi bil sicer prostor poleg kapelice oz. križa, ki pa ga ni hotela prodati. Gradnja naj bi se začela oktobra 1914 in zaključila junija 1915, dela pa bo vodilo županstvo.

Začela se je prva svetovna vojna, in to je bil izgovor, da je gradnja zastala. Krajni šolski svet Podlipa se je marca 1916 pritožil, da ne vedo, kdaj bo šola dokončana, kajti vse se dela mimo njih. Vse stvari vodi stavbni odbor na Vrhniki, ki je že od začetka delal mimo dogovora, ko je odkupil manjšo parcelo, kot bi bilo potrebno. Z Vrhnike so odgovarjali, da je bila stavba do začetka vojne narejena na grobo, potem pa so graditelje poklicali v vojsko in bo vse skupaj morale počakati konca vojne. Že leta 1914 so kupili svet in septembra je bila parcela tudi vpisana v zemljiško knjigo kot Ljudska šola Podlipa. Krajni šolski svet Podlipa

nima nobene pristojnosti sklepati kakšnih koli pogodb. Okrajni šolski svet Ljubljana je nato ukazal občini Vrhnika, da mora dokupiti še manjkajoči del zemljišča, šolski svet Podlipa se razširi še z enim ali dvema zastopnikoma iz občine in naj prevzame nadzor nad stavbo. Izmenjali so veliko besed, premaknilo pa se ni nič.

10. junija 1916 je prišel v Podlipo birmovat škof Anton Bonaventura Jeglič. Zgrozil se je, ko je izvedel, da otroci s Podpeska in iz Smrečja ne obiskujejo šole, ker se posestniki branijo prispevati za zidavo nove šole in zato je občina Vrhnika prepovedala prihajanje teh otrok v Podlipo. Že 18 mesecev so bili brez pouka. Apeliral je tudi na višje oblasti, a povsem brez uspeha.

Na občini so na vse ukaze vztrajno odgovarjali, da ni gradbenega materiala, da primanjkuje delavcev; šolski svet pa nazaj, da edino, kar manjka, je volja, medtem pa otroci zmrzujejo v društvenem domu,

ki je slabo izoliran, in se poleti dušijo, ker prostora ni mogoče zračiti. Ničesar se ni spremenilo. Vse niti je imel v rokah stavbni odbor Vrhnika, v katerem ni bilo nobene ga člana iz Podlipo. Predsednik stavbnega odbora je bil župan Franc Tršar, ki je bil istočasno tudi član okrajnega šolskega sveta Ljubljana. Avgusta 1918 je šolski voditelj Pečenko pisal na deželni šolski svet in navajal Tršarjevo izjavo: »Ne bo v Podlipi šole ne v starih šolskih prostorih, a nova šola tudi ne bode dozidana.«

8. januarja 1919 je v časopisu Slovenec izšel članek **Iz Podlipo: V tukajšnjem kraju so v razdalji 200 m od župne cerkve in šole pomešane kar tri župnije (Podlipa, Rovte, Šentjošt), tri občine (Vrhnika, Rovte, Šentjošt) in dvoje okrajnih glavarstev (Ljubljana in Logatec). Zaenkrat povemo javnosti le o tem, kakšno je v tem vrtincu občin naše šolstvo. Otroci iz občin Rovte in Šentjošt imajo do šole v Podlipi samo eno minuto do četrte ure hoda, do svoje občinske šole pa poldruugo uro, in sicer po kozjih stezah čez nepristopne hribe. Že sedem let prosijo občani iz Rovt in Šentjošta, da bi jih šolska oblast všolala v Podlipo, kjer imajo šolo kar pred nosom. Neštete prošnje, deputacije, osebna posredovanja, uradne komisije, ogledi itd. se vrste že sedmo leto, a ne ukrene se ničesar, dasiravno bi bila zadeva lahko v četrte ure rešena. Šolska oblast je mirno in vedoma gledala, ko je bilo 40 otrok več let brez vsakega pouka, ker se ji ni ljubilo šolskega okoliša pametno preurediti. Celo osebne prošnje g. knezoškofa, naj se odpravijo neznosne šolske razmere, niso izdale nič. Če se že vsaka mala šolska zamuda mora obravnavati, ali je potem odgovornim šolskim oblastem res vseeno, če so otroci brez pouka? ... Medtem ko novo šolsko poslopje v Podlipi že od leta 1914 stoji nedovršeno in prazno, mora 100 otrok prezebat v neki gledališki dvorani, kjer se često cel dan niti led ne more otajati. Tako je že peto zimo.**

29. marca istega leta je okrajni šolski svet Ljubljana le izdal odlok o všolanju Smrečja in Podpeska v Podlipo. Prav tako so končno usposobili novo šolo, ki je postala dvorazrednica, vendar še vedno samo z eno samo šolsko sobo, v kateri je potekal izmenični pouk.

Učitelji, ki so po letu 1918 poučevali v Podlipi:⁷

- Danilo Pečenko (januar 1918–december 1920), stalni učitelj, vodja
- Josipina Vittori (januar 1920–julij 1923), stalna učiteljica
- Tomaž Bitenc (december 1920–februar 1924), nadučitelj
- Julija Spitzer (september 1923–?), stalna učiteljica
- Franja Pišek (marec 1924–marec 1925), stalna učiteljica, voditeljica
- Pavel Podobnikar (marec 1925–januar 1935), stalni namestnik šolskega upravitelja
- Ana Radanovič (maj 1928–december 1928), nadomeščanje
- Franciška Stražišar (januar 1929–marec 1929), volonterka
- Boris Brus (september 1934–oktober 1939), učitelj
- Rozalija Urbančič (avgust 1940–?), stalna učiteljica
- Boris Brus (oktober 1943–?), učitelj

Opombe:

- ¹ Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), Kronika osnovne šole Podlipa, prepis strani 1-3.
- ² Lokalija je teritorialna in delno upravna enota Cerkev, ki ima stalnega duhovnika (*lokalista*).
- ³ Glej opombo 1, str. 4-5.
- ⁴ Arhiv R. Slovenije (v nadaljevanju AS), SI AS 136 Okrajno glavarstvo Ljubljana-okolica, šk. 32.
- ⁵ Glej opombo 1, str. 6-7.
- ⁶ Glej opombo 4.
- ⁷ ZAL, VRH 46, Osnovna šola Podlipa, škatla 7, mapa 776.

PREBIVALCI STARE VRHNIKE

PO POPISU DUŠ OD LETA 1834 DO 1847

Za papeža Pavla V. so 1614 v Rimskem obredniku med drugimi liturgičnimi navodili priporočili tudi zapise stanja duš – status animarum. Sčasoma so jih škofijske sinode predpisale kot obvezno evidenco katoliških vernikov. Na našem območju so začeli te zapise sestavljati po letu 1750, razširili pa so se po 1830.¹ Prvi ohranjeni status animarum župnije Vrhnika je iz let 1822–1834, naslednji so iz let 1834–1847 (3 zvezki), 1847–1870, 1857–1871 (3 zvezki), 1870–1883 (3 zvezki, gostači), 1873–1880, 1881–1894 (3 zvezki, gostači), 1914 (3 zvezki, gostači).² Skupaj je torej 17 zvezkov, ki jih danes hrani Nadškofijski arhiv Ljubljana.³ Z vodenjem stanja duš je Cerkev spremljala versko življenje vsakega posameznika, saj je verska svoboda, ki se je uveljavila z reformami cesarja Jožefa II., spodbudila odmike od rednega opravljanja verskih dolžnosti. Ta vidik nas v tem prispevku ne zanima. Zanimajo nas drugi podatki, ki jih nudi status animarum 1834–1847.

V treh zvezkih statusa animarum župnije Vrhnika 1834–1847 so popisani farani po naseljih: Hrib, Lesno Brdo, Blatna Brezovica, Sinja Gorica, Mirke, Drenov Grič, Stara Vrhnika, Bevke, Verd, Velika Ligojna, Mala Ligojna in Vrhnika;⁴ v njihovem okviru pa po hišnih številkah.

Dne 9. januarja 1846 je po preglednici, zapisani v II. zvezku, živelo v župniji 4600 duš,

18. Stara Vrhnika, okoli leta 1910.

to je 2119 moških in 2381 žensk.⁵ Na Stari Vrhniki, ki je predmet tega spisa, je tedaj živelo 230 moških in 228 žensk – skupaj 458 prebivalcev. Verniki so popisani po latinskem tiskanem obrazcu: Loc. (kraj), Familia nomen vulgare (družinsko in domače ime), Conditio (stan), Tempus nativitatis, confirmationis, 1. mae confessionis, 1. mae commun., copulationis, mortis (čas rojstva, krsta, prve spovedi, prvega obhajila, poroke, smrt), Scientia religionis (versko znanje) anno millesimo octingentesimo (leta tisočosemsto) 33–34 ... 59–60, Adnotatio (opomba). Vsaka družinska skupnost (ali hišna skupnost) je popisana na svoji strani. Popisovalec je poleg podatkov po obrazcu zapisal še hišno številko in družinsko posest (polovična kmetija, tretjinska kmetija, četrtinska kmetija ali kajža). Najprej je zapisal ime in priimek gospodarja, nato ime gospodinje in njen dekliniški priimek, nato imena njunih otrok, imena njunih sorodni-

kov (staršev, bratov, sester), imena in priimke hlapcev in dekel ter pastirjev in drugih ljudi, ki so živeli pod gospodarjevo streho. Moža in ženo je vedno označil s kraticama pf in mf (pater familias, mater familias – oče, mati družine), otroke pa s fil (sin, hči). S kraticami je označil tudi vdovce in vdove, sorodnike, služinčad. Včasih je navedel, od kod se je kdo priženil ali primožila, od kod je prišel za hlapca ali deklo, kam je odšel.

Zaznambe so pisale različne roke, saj so podatke sproti dopolnjevali tudi po letu 1847, čeprav so 1847 začeli pisati nov popis stanja duš.

Kot že povedano, so pri prvih štirih popisih duš popisovali duše po vaseh in po vrstnem redu hišnih števil ne glede na to, ali so bile njihove družine lastnice hiš ali so bile te duše v njih najemnice. Leta 1870 pa so popise družin, lastnice hiš in popise najemnikov stanovanj ali hiš ločili. O najemnikih stanovanj ali gostačih so v obdobju do 1883 zbrali podatke v treh zvezkih, za obdobje 1881–1894 pa tudi v treh zvezkih. Najemniki stanovanj, gostači so bili praviloma delavci. Ta ločitev gospodarjev hiš in najemnikov dokumentira pojav delavskega sloja na Vrhniki, ki je sočasen z nastajanjem industrije in delavstva na Slovenskem.

Na Stari Vrhniki je bilo v obdobju 1834–1847 65 hišnih števil; od njih so bile tri hiše last istega gospodarja, dva gospodarja pa sta imela po dve hiši. V njih je živelo 61 hišnih skupnosti, ki so jih sestavljali: gospodarjeva družina, družina njegovih otrok, družina starih staršev, tete in strici, gospodarjevi in gospodinjini bratje in sestre, dekle in hlapci ter gostači. Družin (oče, mati, otroci) je bilo 113, od tega vdovskih družin (oče ali mati, otroci) 14, brez otrok pa so bili 3 pari. V posamezni hiši sta poprečno prebivali dve družini (1,7). V mnogih se je stiskalo veliko ljudi. Pri hiši pri Kirnu je farni duhovnik vpisal v status animarum 17 ljudi: gospodarja Terč-

ka, ki se je v hišo priženil z Zaplane, njegovo ženo, sedem njenih otrok, Terčkovo taščo in njegovega brata ter svakinjo, tri dekle in hlapca in še eno žensko. V hiši Hodnikovih je v statusu registriranih 18 ljudi: gospodinjinina in sinova družina, hlapci in dekle. V hiši Jurija Corna na Razoru sta vsaj občasno gospodarjeva in sinova družina šteli 20 članov, z gospodarjevo teto 21; pri hiši pa sta bila še 2 hlapca, 8 samskih moških in 4 ženske, ki so k hiši prišle iz okoliških vasi.

Na osnovi podatkov statusa moremo ugotoviti le rodovna, sorodstvena razmerja, deloma pa moremo ugotoviti tudi člane hišne skupnosti, ki niso bile v sorodstvenih razmerjih z gospodarjevo družino; torej člane, ki so bili pri njih v službi ali na stanovanju. O gmotnih in pravnih razmerjih med sorodniki, med staro in mlado družino, ni podatkov. Bržkone smemo o njih sklepati le po tem, da je gospodar v statusu vedno zapisan na prvem mestu, in da je posest izročil svojemu otroku, ko se je ta poročil oziroma da je posest prešla na otroke ob smrti staršev. Navadno so posest po starših prevzeli sinovi.

Starostna slika Starovrhničanov nam pokaže, da je bilo skoraj 33 % prebivalstva, starega do 18 let; najbolj aktivnega dela prebivalstva med 19 in 45 let je bilo 55 %; prebivalstva, starega od 46 do 87 let, pa skoraj 12 %; prebivalcev, starih 70 in več let, je bilo le 7. V razdobju, ki ga zajema status, je pred dopolnjenim prvim letom starosti umrlo 17 otrok, do svojega petega leta jih je umrlo še 34. Med šestim in osemnajstim letom jih je umrlo 15, med devetnajstim in petdesetim letom starosti je umrlo 31 ljudi, med enainpetdesetim in sedemdesetim letom starosti je umrlo 42 ljudi, po sedemdesetem letu starosti pa 11 (najstarejši moški je bil star 86 let, najstarejša ženska pa 71). Leta 1834 je izbruhnila kolera, ki je v petih letih pobrala 53 ljudi (največ leta 1836).⁶ Po skopih podatkih sodeč je največ ljudi umrlo januarja, februarja in avgusta.

19. Žegnanje zvonov, 11. in 12. junij 1921. (Zgibanka Stara Vrhnika, izdalo Kulturno društvo Stara Vrhnika, 2008.)

Povprečna življenjska doba moških, izračunana na primeru 76 oseb, je znašala 31 let, poprečna življenjska doba žensk, izračunana na primeru 74 oseb, pa 31,3 leta.⁷

Kako je pri hiši tekel ritem rojstev, porok in smrti, vzemimo za primer Škatlove. Gospodar Matija Čelesnik se je rodil leta 1780, njegova žena Uršula Zorc pa leta 1781. Poročila sta se verjetno leta 1808, ko sta bila stara 28 in 27 let. Leta 1804 se jima je rodil prvorojenec Janez, bodoči gospodar. Za njim so se rodili: leta 1809 Peter, leta 1812 Gašper in leta 1814 Jurij. 25-letni Janez se je najbrž leta 1828 poročil s 22-letno Heleno Boh z Vrzdence. Njuna hči, dala sta ji materino ime Helena, se je rodila 1829; leta 1831 se je rodila Neža, leta 1833 se je rodil tretji otrok Luka; naslednje leto sta umrla on in Neža; leta 1835 se je rodila Marija. Istega

leta se je njen stric Peter priženil na Hrib. Leta 1836 je Marija umrla najbrž za kolero. Naslednje leto se je rodil Martin, leta 1839 pa Franc. Leta 1840 se je njegov stric Jurij priženil k 21-letni Mariji Grum, hčeri vdove Helene, na številki 26; naslednje leto pa stric Gašper k Riharjevi na Hribu. Leta 1842 se je rodil sedmi Janezov otrok Gašper; leta 1843 hči Marija, ki je leta 1845 umrla; leta 1847 se je rodil še njegov deveti otrok Anton. Po Janezovi smrti leta 1849 sta se rodila leta 1851 Matevž in leta 1852 Janez. Mati Helena je torej v 23 letih rodila 11 otrok. Ko je rodila zadnjega otroka, je bila prvorojenka stara že 23 let. Pri hiši sta bili še Katarina Boh in vdova Barbara Jeraj.

Največ je bilo družin z dvema otrokoma (21), sledile so jim družine z enim otrokom (17), družine s štirimi otroki (17), petimi

(13), šestimi (10), sedmimi (8); z osmimi otroki sta bili 2, devetimi 3, desetimi 1; dve družini pa sta imeli celo 11 otrok in dve 12 otrok. Otrok, rojenih zunaj zakona, je bilo 6. Vdovcev in vdov brez otrok je bilo 6. Ponovno pa se je poročilo 14 vdov in vdovcev. Zanimiv je primer Valentina Abrehta, ki je pri svojih 38 letih ovdovel, se potem poročil z 21 let mlajšo Marijo Železnik, po rojstvu drugega otroka z njo je umrl (1846), na kar se je vdova Marija leto po Valentinovi smrti poročila z Luko Kovačičem. Valentin je imel v prvem in drugem zakonu pet otrok, Marija pa v drugem zakonu še enega. Tudi njegov sosed Gregor Grum se je dve leti po očetovi smrti prvič poročil, star 24 let. Ko pa mu je žena pri 30 letih umrla, se je drugič poročil z Elizabeto iz Male Ligojne. V prvem zakonu je imel dva, v drugem pa tri otroke.

Razen v dveh izjemah so se vdovci poročali z mlajšimi ženskami – mlajšimi tudi dvajset in več let.

V statusu naštejemo 29 hlapcev, 3 pastirje in 32 dekel. Na Staro Vrhniko so prišli služit z Rakitne, iz Logatca (3), z Zaplane (3), Vrzdence, iz Rovt (5), Horjula (2), Blatne Brezovice, Žirov (6), Šentjošta (2), Vipave, s Starega Vrha in z Vrha, Vrhniko, iz Žažarja (3), Ledin, Hotederšice, Hribških Rovt, Petkovca, iz Podlipe; 29 pa jih je prišlo iz neznanega kraja. Hlapci in dekletke so službo tudi menjali. Tako je hlapec Gašper Požar iz Logatca služil pri treh gospodarjih; tudi dekla Helena Slovša iz Logatca je zamenjala tri gospodarje. Poleg hlapcev in dekel je pri družinah bivalo 75 moških in žensk, ki so prišli iz istih krajev kot hlapci in dekletke, a njihov položaj pri družini ni označen. Te ljudi moremo šteti med gostače.

Sorodniki posameznih družin, hlapci, dekletke in gostači, torej prebivalci brez svojih hiš in posesti, so v času med letom 1834 in sredo 19. stoletja na Stari Vrhniko tvorili

okoli 39 % stalnega in občasnega prebivalstva, kar izpričuje že močno razslojenost.

Prebivalci na Stari Vrhniko so imeli malo posesti. Kmetij, ki so jih šteli kot polovične, je bilo le 6, dvotretjinski kmetiji sta bili 2, tretjinskih je bilo 20, četrtninskih 25, eno so cenili kot osminko in le ena je bila za četrtno večja kot cela kmetija. Kajže so bile 4. Pri mežnarju Lovrencu Grumu, kovaču Martinu Rodetu in mlinarju Lovrencu Kenku in še pri dveh hišah posest ni navedena.

Župan, ki je prebival v hiši št. 31, je bil Blaž Sternad; leta 1844 je bil star 73 let. Sinu Gregorju je verjetno leta 1846, ko se je poročil, »čez dal« hišo in posest. Hiša št. 42 je bila hiša »starega župana«, po domače Španova hiša. Imela je celo kmetijo in četrtno kmetije povrhu. Prav ta povečana posest, (imenovali so jo župnica), je bila nekdanje plačilo za opravljane županske službe. Torej je bil prednik, leta 1798 rojenega hišnega gospodarja Martina Nagodeta, župan. Imel je 11 otrok. V njegovi hiši pa so živeli še njegovi trije bratje, dve sestri in svak, dekleta ter še dve ženski. V hiši št. 27 pa se omenja Martin Rovar, ki je označen kot cal[ator], t. j. sel, sluga ali klicar.

Podatki o porokah so bolj skopi. Tisti, ki so navedeni, pa pričajo o tem, da so zakonske zveze najbolj pogosto sklepali v pustnem času, februarja, v treh primerih maja. Navadno je bil ženin starejši od neveste. Ženini so bili vaščani, prihajali pa so tudi iz okoliških krajev: Podlipe, Žažarja, Starega Vrha (2), Zaplane in Ligojne. Tudi neveste so se na Staro Vrhniko primožile iz Ligojne (6), Blatne Brezovice (5), Podlipe, Bistre, Verda (3), Plešivca, Hotederšice, Ravnika (2), Sinje Gorice, Krošlovega griča, Starega Vrha (2), Vrhniko, Podsmrečja, Bevk, Pajdeša, Mirk, Zaplane, Žirov, Logatca, Smrečja, Vrzdence in Šentjošta.

Običajno sta mladoporočenca rodila prvega otroka že po letu dni. V dveh primerih

moremo ugotoviti, da je bil otrok spočet pred sklenjenim zakonom. Največ Starovrhničanov je bilo rojenih v mrzlih mesecih (novembra 55, decembra 53, januarja 67, februarja 53), v drugih mesecih je bilo največ rojenih maja (55) in avgusta (61). Ob rojstvu prvega otroka je bilo 16 očetov, starih od 20 do 24 let; 39 jih je bilo starih od 25 do 30 let, 23 očetov je bilo starih od 31 do 40 let; 6 pa je bilo očetov, ki so bili ob rojstvu prvega otroka stari 41 do 53 let. Matere so rodile do svojega 30 leta starosti 72 prvorojencev in rojenk. Rodili sta 15-letnica in 18-letnica; 37 mater je prvič rodilo, ko so bile stare od 20 do 24 let; največ prvorojencev, 14, so rodile 24-letne. Potem pa do njihove starosti 30 let število prvih porodov niha med 4 in 8. Po 30 letih oz. do 40 let starosti je prvič rodilo le še 10 mater. Ena pa je rodila še v svojem dvainštiridesetem in ena celo v svojem triinštiridesetem letu, vendar ji je otrok še v istem letu umrl. Torej so bila očetovska leta najbolj plodna med 25. in 30. ter materinska med 20. in 24. leti.

Med 30 moškimi krstnimi imeni so bila najbolj priljubljena imena Janez (47), Franc ali Frančišek (36), Martin (28), Jakob (27), Lovrenc (20); priljubljeni sta bili tudi imeni Matija in Matevž. Najštevilnejše žensko krstno ime med 17 vrstami imen je bila Marija, Maruša, Mina, Mica (142), sledijo mu Helena (47), Uršula (38), Neža (34), Elizabeta (30), Jera (24) Marjeta, Meta (18), Barbara (11) in druga. Pri vsej množici Marij je enkrat samkrat zapisano ime Mica, dekle, ki je prišla iz Rovt, kar je gotovo izraz njene uboštva.

Družinskih priimkov je bilo 49 vrst. Najbolj pogosta sta bila priimka Grum in Rode (12 primerov), sledijo jim Kenk (8 primerov), Petkovšek, Slabe, Ogrin (5 primerov), Strnad, Vogrin in Corn (4 primeri), Čelesnik (3 primeri); drugih 39 priimkov pa najdemo le v dveh ali enem primerku. Dekliških priim-

kov družinskih mater je bilo 69 vrst. Tudi med njimi je bilo največ takih, ki so se pisale: Rode (6) in Grum (5), njim pa slede tiste, ki so se ob rojstvu pisale: Novak, Skrutnik, Jeraj (po 4 primeri) in Zalaznik, Tomažin, Ogrin (po 3 primeri); drugih 61 vrst deklških priimkov gospodinji pa se pojavi le v dveh ali enem primeru.

Popis duš na Stari Vrhniki 1834–1847 podajamo po hišnih številkah. Poleg hišne številke je domače, hišno ime⁸ in velikost kmetijske posesti. Nato sledijo imena gospodarja in gospodinje, pisana z veliki črkami; pod njimi imena njihovih otrok, napisana z malimi črkami; imena samskih sorodnikov, dekel, hlapcev in drugih, ki so živeli pri družini, so napisana z malimi črkami, priimki pa z velikimi. Družinske enote v posamezni hiši so označene z znakom ▲. Pri večini so navedeni rojstni podatki (*), datuma poroke in smrti (+), če so se poročili ali umrli v obdobju 1834–1847; včasih pa so navedene tudi duše preko tega časovnega okvira. Tu in tam so podane tudi opombe. Avtorjeve opombe so v oglatih oklepajih []. Taki sta n. pr. opombi pri dveh osebah and[rogynus] - dvospolnik, affin[is] sorodnik po ženitvi, svojec ali cons[onguineus] krvni sorodnik. Hišna imena in priimki so navedeni v današnjem pravopisu, v okroglih oklepajih v izvornem zapisu, v oglatih oklepajih pa so dodane današnje oblike hišnih imen, ki jih je decembra 2010 zbral in ljubeznivo dovolil objaviti Andrej Erznožnik. Domača, hišna imena so v statusu zapisana v petem sklonu (npr. per Kobal). Osebna in krajevna imena so podana v današnji obliki. Vsa imena, osebna in krajevna, so v dokumentu napisana v bohoričici. Latinske in nemške oblike osebnih imen so prevedena v »uradne« slovenske oblike, tako je npr. latinsko ime Johannes ali nemško Johann prevedeno v Janez, Maria pa vedno v Marijo. Saj so slovenske imenske inačice (npr. Maruša, Mica) uporabljene le izjemoma.

1 Pri Bujnčarju (per Bujnzharju), [pri Bančerju, Bančerjov], tretjinska kmetija

▲ MARTIN JURCA (Jurza) *2. november 1797, + 1850 – MARIJA GRUM *1794, +

Marija *24. avgust 1821, Gregor *20. maj 1824, Matija *22. februar 1829, Valentin *11. februar 1832, Jera *1835

▲ MARTIN DEŽELA (Deshela), vdovec, *1772, +1844 v Preserju, NEŽA *1766, +1839 v Preserju

▲ MARIJA OGRIN

Neža *22. januar 1853, Franc *25. marec 1855

2 Pri Jesenčanu (per Jesenzhanu), [pri Ježenčan, Ježenšk], četrtingska kmetija

▲ MATEVŽ KENK *30. avgust 1801 – MARIJA SLABE iz Hotederžice

Franc *17. november 1828, Marija *15. september 1832, Jakob *25. april 1834, +1836, Janez, +3. april 1836, Uršula *16. avgust 1838, Martin *30. avgust 1840, Barbara *1. december 1842, Jera *21. februar 1845

Tomaž MAKOVC (Makovz), hlapec z Rakinne, Jera BRUS (Bruss), dekla s Hotederšice, Helena SLABE, gospodinjinina sestra *13. april 1795, +1838

▲ JAKOB KENK, Matevžev oče, *1774, +1841 – URŠULA LENARČIČ (Lenarzhizh) *1775, +1841

Andrej *18. november 1799, Uršula *5. september 1805, Primož *8. junij 1809, Marija *14. avgust 1811, poročena z Jakobom Suhadolnikom, 5. februarja 1844

3 Pri Blažovcu (per Blashovzu), [pri Blažuc, Blažucov], četrtingska kmetija

▲ JAKOB PETKOVŠEK (Petkoushek) *30. junij 1805 – MARIJA POPIT *5. december 1800

Marija Popit, Marijina nezakonska hči, *4. september 1821, poročena 1845

Tomaž *15. december 1823, Apolonija *24.

januar 1826, Jera *8. februar 1828, Matevž *1. september 1830, Helena *1. april 1833, +1837, Uršula *18. avgust 1835, Franc *29. januar 1838, +1841, Jernej *14. avgust 1840, Mihael *17. september 1843

▲ ŠTEFAN POPIT, Jakobov oče, *1773, + februar 1839 – HELENA SMERTNIK *1775, +21. februar 1849

Ana *1804, poročena 1837 na Hrib, Mina *21. avgust 1811, poročena v Ljubljano 1838, v Cukrarni v Ljubljani

4 Pri Miheliču (per Mihelizhu), [pri Mihelč, Mihelčov], četrtingska kmetija

▲ JANEZ SLABE *20. maj 1791 – MARUŠA RODE, Janezova prva žena, *1790, +1836

Helena *22. april 1824, Uršula *12. september 1828, Marija *20. junij 1833, Anton *12. junij 1821, +1836

HELENA VERHAVC (Verhauz), Janezova druga žena, *1800, iz Horjula

Anton *24. maj 1838, Jožef *11. marec 1840, +23. oktober 1840, Marjeta *1842

Matija HOBIJAN, Marija PETROVČIČ (Petrovzhizh) *22. januar 1817, iz Vrzdence Jurij CELARC (Zelarz), Meta POŽENEL (Po-shenu)

▲ MARIJA SLABE, vdova *1774, +1836

Andrej *22. november 1800, Tomaž *27. december 1810, poročen 1838, Neža *5. januar 1813, poročena 1839 v Verdu, Marija ABRECHT, vdova *1803, Stara Vrhnika

5 Pri Kranjcu (per Krajnzu), [pri Kranjcu, Kranjcov], četrtingska kmetija

▲ PRIMOŽ CASERMAN (Zasermann) *8. junij 1800 – MARIJA RODE *6. avgusta 1798, +1836, Primoževa prva žena

Peter *29. junij 1828, Nikolaj *6. december 1830, Jakob *14. julij 1833, +1834, Terezija *1833, +1836

MARIJA STERNAD, Primoževa druga žena, s Stare Vrhnike št. 31

Martin *24. oktober 1837, Simon 25. oktober 1839, Marija *1842, Pavel *21. januar 1844, +22. januar 1844, Primož *8. junij 1847

Marija LIKAR, dekla iz Rovt *1815, Janez ZORE (Sore), hlapec iz Logatca

▲ APOLONIJA CASERMAN (Zassermann), vdova, *1781, +1836

Jurij *18. april 1816, gostač, Stara Vrhnika, poročen 1843, Uršula *1822, poročena 1849 na Stari Vrhniki št. 67, Marija *1827

Urban URBANČIČ (Urbanzhizh), vdovec, *21. maj 1820, v Logatcu

6 Pri Skrotniku, [pri Skrotnk, Skrotnkov], tretjinska kmetija

▲ LOVRENC HOMOVC (Homouz) iz Rovt, *1. avgusta 1789, +1836 – HELENA NOVAK 1786, +1850

Marija *4. september 1809, poročena 1836 na Stari Vrhniki št. 50

Elizabeta *11. november 1812, poročena 1840 v Sinjo Gorico, Apolonija *1815, poročena 1842 na Breg, Janez *6. maj 1821, Gregor 25. februar 1825, Peter *15. junij 1827, Jakob *29. april 1830, Valentin *13. februar 1833

MATLJA TURK, Helenin drugi mož, iz Rovt, *1786

▲ sin Janez, 8. februarja 1847 poročen s HELENO ISTENIČ (Istenizh) iz Vasi št. 57

Andrej *29. november 1847, Janez *17. november 1850, Jurij *23. avgusta 1850, Marija *6. avgust 1851

Tomaž HOMOVC, Janezov stric, *8. december 1794, Blaž HOMOVC, kajzar na Vrhniki, *1843

Marija *4. september, 1836 poročena v kraju št. 50

Barbara KENK, dekla iz Horjula, *30. november 1811, Urh PETRIČIČ (Petrizhizh)

7 Pri Kokalju, [pri Kokalj, Kokalov], polovična kmetija

▲ BLAŽ MIKŠ (Miksh) *2. februar 1775 – BARBARA BORŠTNIK (Borshtnik) *1774, +1850, Gregor *7. marec 1811

▲ MATJAŽ MESEC *16. februar 1805, doma na Stari Vrhniki št. 50, +1854 – HELENA FRANK, Matjaževa prva žena, *12. april 1813, iz Velike Ligojne št. 20, +1. februar 1845, Uršula *20. oktober 1836, Jožef *9. maj 1839, Jera* 20. februar 1842, Anton *1. januar 1845, +24. julij 1845

MARIJA POPIT, Matjaževa druga žena, poročena 26. maja 1845, *4. september 1821

Jernej *17. avgust 1846, Luka *15. oktober 1849, Franc *1852, Helena *1854

Jožef MESEC (Mesiz) je v Rihemberku pri Vipavi

Janez SLOVBA, hlapec, Tomaž JURJEVIČIČ (Jurjeuzhizh), *10. februar 1824, hlapec z Vrha

8 Pri Markovcu (per Markovzu), [pri Markovc, Markovcov], tretjinska kmetija

▲ MATJAŽ SKRUTNIK (Scrutnik) *24. februar 1781, +1836 – MARUŠKA ČUTI (Zhuti) *1781, +1835

Elizabeta *29. oktober 1805, Marija *9. april 1811, Neža *18. januar 1819

▲ hči Elizabeta, poročena z MARKOM SUHADOLNIKOM *30. avgust 1813 na Blatni Brezovici

Katarina *24. november 1835, +6. januar 1838, Jakob 28. april 1838, Tomaž *18. oktober 1840, Marija *14. junija 1843, Marjeta *16. junij 1846, Katarina *18. april 1848, +1851, Janez *19. junij 1850, +1850, Ivana *9. junij 1853

Jernej KOS, hlapec, Gašper POŽAR (Poshar), [hlapec], *5. januar 1822

9 Pri Verbiču (per Verbizh), [pri Verbič, Verbičov], tretjinska kmetija

▲ JANEZ GRUM *2. maj 1795, +1852 – JERA SLABŠE (Slabshe) [prva žena] *1793, +1836 – MARIJA KRIVINA, Janezova druga žena, iz Podlipe, *1807

Matjaž *19. februar 1838, Neža *8. januar 1841, Gregor *22. februar 1847

▲ LOVRENC MOLE *9. avgust 1775, +1826 – MARUŠA GRUM iz kraja *1791

Jera *25. februar 1826

Andrej MUČ (Muzh), hlapec, *1822

▲ MARTIN MESEC (Mesez), gostač, *10. november 1822 – JERA MOLE, *25. februar 1826

10 Pri Kobalu, [pri Kobal, Kobalov], četrtinska kmetija

▲ LOVRENC OGRIN *9. avgust 1788, + – NEŽA ZORC (Sorz) *1789, s Stare Vrhnike št. 34, Matjaž *22. februar 1813, Franc *1. oktober 1829, poročen 1844

▲ sin Matjaž, poročen 1844 z MARJANO TELBAN iz Bistre št. 10, *5. november 1819, +1853, Janez *21. februar 1844, Gašper *4. junij 1848, Frančišek *29. november 1850, Marija *3. november 1854, Anton TELBAN, Marjanin nezakonski sin, *13. januar 1842

Marija PODLIPEC (Podlipz), dekla, Cila ISTONATI, dekla, *1823, iz Rovt št. 11, Marija KOGOVSĚK (Kogovshek), dekla, *11. junij 1823, iz Žažarja, Matija PIVK (Piuk), vdovec

▲ LUCIJA GREGORKA, stara 34 let

Uršula *30. avgust 1856

11 Pri Jurčovšu (per Jurzhovshu), [pri Jurčovsk]

▲ MARTIN NAGODE *10. november 1826 – ANA RODE *14. julij 1826, poročena 1851, oba s Stare Vrhnike št. 42 in 27

12 Pri Jelovščanku (per Jelovshzhanku), [pri Elovščnk, Elovščnkov, to ni več ime te hiše], četrtinska kmetija

▲ JAKOB RODE *7. julij 1787, +1838 – HELENA GRUM *1792, +19. september 1843

Jera *1. marec 1821, Tomaž *16. oktober 1825, Marija 1. marec 1829

▲ sin Tomaž, poročen z MARIJO LEVC (Levz) iz Verda 38, *12. januar 1829

Marija *19. avgusta 1849, +19. avgust 1849, Frančišek *29. februar 1852, Marija *2. avgust 1855

13 Pri Martinitu, [pri Martinet, Martinetov], četrtinska kmetija

▲ JAKOB LESKOVEC (Leskoviz), stari, *2. julij 1808 – MARUŠA NOVAK *1809 iz Ligojne št. 16

Marija *8. april 1829, Matjaž *16. februar 1831, Elizabeta *6. november 1837, Terezija *12. september 1842, Jurij

▲ JAKOB LESKOVEC (Leskoviz) *1763, +1835 – HELENA SKRUTNIK (Scrutnik) *1783, +1. november 1841

Uršula *21. september 1804, Janez *4. april 1815, poročen 2. februarja 1847, Luka BRENC (Brenz), hlapec, *18. oktober 1787

14 hiša je opuščena (abgetragen), pripada [Meščevim] v hiši št. 50, četrtinska kmetija

15 Pri Komarju, [pri Komar, Komarjov], četrtinska kmetija

▲ GAŠPER NOVAK, vdovec, *1. januar 1761, +1847

Jera *6. december 1799, Jurij *25. maj 1802, Štefan *24. december 1809, Neža *26. december 1815

Marjana JERAJ *1821 iz Blatne Brezovice

16 Pri Slugatu, [pri Slugat, Slugov], tretjinska kmetija

▲ MARKO JELOVŠEK (Jellouschek) *25. april 1799, +1834 – URŠULA ZORC (Sorz) *1805, s Stare Vrhniko št. 54, Peter *28. september 1827, Martin *9. november 1833, +1833

▲ JANEZ KRIŽAJ (Krishaj) *13. maj 1802 iz Podlipe št. 15, Uršulin drugi mož, poročena 1835, dvojčka Janez in Marija *3. maj 1836, Jera *15. oktober 1838, Franc *27. januar 1845

▲ MARTIN ZORC (Sorz), vdovec, *7. oktober 1769, +13. januar 1844 – NEŽA *19. januar 1770, +1841, Simon ZORC (Sorz), brat Uršule, *11. december 1812

Anton JELOVŠEK (Jelloushek), Markov brat, *13. januar 1812

Tomaž BOŽIČ (Boshizh) *17. februar 1826

17 Pri Lokancu (per Lkancu), [pri Lokanc, Lokancov], tretjinska kmetija

▲ GREGOR KOZJEK (Kosjek) *15. februar 1787, +25. december 1845 – NEŽA NOVAK *1789, +1838, iz Ligojne št. 21

Matevž *3. september 1811, Bartel *13. avgust 1814, Katarina *25. november 1820, Marjeta *11. julij 1824, Ana *4. julij 1827, Simon *19. oktober 1829, Neža *4. julij 1833, +1837

▲ sin Matevž, 1839 poročen z NEŽO SALANIK, *1810, iz Ligojne št. 21

Helena *17. maj 1842, Matevž *25. oktober 1844

18 Pri Primčku (per Primzhku), [pri Primčk, Primčkov], četrtninska kmetija

▲ LOVRENC TERČEK (Terzhek) *27. julij 1811 – MARIJA ŠUŠTERŠIČ (Schussterschizh) *22. maj 1808, s Pešivce št. 4

Janez *14. junij 1836, +1836, Matija *17. februar 1838, Gregor *27. februar 1842, Neža *21. januar 1846, Marjeta *6. julij 1847, +15.

julij 1847, Katarina *5. november 1848

Anton ŽAGAR (Shagar), hlapec, kajzarjev sin

▲ MATEVŽ TERČEK (Terzhek), vdovec, *15. september 1785, +1849, poročen februarja 1846 z vdovo MARIJO *24. maj 1818

Tomaž, Matevžev sin iz prvega zakona, *17. december 1820

sestra Marija *14. avgust 1802, +1838 in brata Tomaž *29. december 1804, ter Gregor SLABE *11. december 1807

19 Pri Čuku (per Zhuku), [pri Čuk, Čukov], tretjinska kmetija

▲ JOŽEF BRATINA, vdovec, *17. maj 1792, +3. januar 1849 – APOLONIJA ZALAZNIK (Salasnik) *8. februar 1799

Janez *12. junij 1819, Marija *11. maj 1821

▲ LOVRENC GRUM *29. julij 1815 – MARIJA RUDOLF *11. avgust 1812, iz Hotederšice št. 73, poročena 1839,

Marija *6. oktober 1841, +1846

Jožefova brata Franc *8. avgust 1805, in Janez BRATINA *7. junija 1808, poročena 1835, iz Otelce

Neža *15. december 1807, Marjeta *8. julij 1809

20 Pri Abrehtu, [pri Abraht, Abrahtov], tretjinska kmetija

▲ VALENTIN ABREHT *29. januar 1803, +1846 – DOROTEJA TOMAŽIN (Thomasin) *4. februar 1799, +1841

Marija *20. april 1833, +1836, Apolonija *8. februar 1836, Neža *14. januar 1840, +1840

Valentinova druga žena MARIJA ŽELEZNIK (Shelesnik) *9. april 1824

Luka *10. oktober 1843, Matevž *12. september 1845

▲ LUKA KOVAČIČ (Kovazhizh) iz Žazarja, poročen 17. maja 1847 z Valentinovo vdovo Marijo Železnik

Marija *2. avgust 1850,

Janez ŽELEZNIK (Shelesnik), brat Marije Železnik, Janez ABREHT, Valentinov brat, *27. december 1792, +1838

21 Pri Godcu (per Godzu), [pri Gocu, Gocov], tretjinska kmetija

▲ ŠTEFAN GRUM *23. december 1787, +1837 – HELENA CORN (Zrn) *15. julij 1788, s Stare Vrhnike št. 49

Neža *11. december 1811, poročena 1838, Gregor *27. februar 1815

Marija *29. januar 1818, Jurij *24. maj 1824, Jera *14. maj 1827, +1836, Katarina *20. november 1829, +1834

▲ sin Gregor, poročen 1839 z ANO BRENČIČ (Brenzhizh), Gregorjeva prva žena, *14. julij 1814, +29. maj 1845

Bartol *24. avgust 1842, +3. december 1843, Elizabeta *24. oktober 1844

ELIZABETA, Gregorjeva druga žena, iz Male Ligojne št. 12

Gašper *3. januar 1849, Jera *11. januar 1853, Anton *4. januar 1856

22 Pri Bizjaku (per Bisjaku), [pri Bizjak, Bizjakov], tretjinska kmetija

▲ JANEZ NOVAK *3. maj 1797 – JERA TOMAŽIN (Thomasin) *16. maj 1790, z Ravnika št. 14

Janez *20. maj 1819, Jurij 19. april 1821, vojak 1840, Barbara *4. december 1824, +1837, Matevž *30. avgust 1834, +1836

Tomaž NOVAK *7. december 1821

▲ sin Janez, 1849 poročen z MARIJO JERAJ *1829, iz Sinje Gorice

Marija *12. september 1853, Luka *11. oktober 1856

23 Pri Andrejčkovcu (per Andrezhkovzu), [pri Andrečkovc, Andrečkocov] osminska kmetija [v tej hiši je bil rojen slikar Simon Ogrin]

▲ LUKA OGRIN *4. oktober 1805, s Stare Vrhnike št. 55 – MARIJA SKUBELJ (Scubu) *21. januar 1811

Luka *15. avgust 1834, Gašper *30. december 1836, Lovrenc *4. avgust 1840, +5. avgust 1849, Jožef *16. maj 1845, +2. avgust 1845, Frančiška *29. marec 1847, +1853, Simon *6. oktober 1851, [slikar]

20. Rojstna hiša slikarja Simona Ogrina, Stara Vrhnika št. 23, "pri Andrejčkovcu (foto last družine Mole).

Gašper POŽAR (Poshar), hlapec, *5. januar 1822, iz Logatca

▲ SIMON SKUBU (Scubu) *23. oktober 1780 – MAGDALENA PROŠNIK (Proshnik) *8. julij 1838

24 Pri Jelojnovcu (per Jelojnovzu), [pri Alojovc, Alojovcov], dvotretjinska kmetija

▲ TOMAŽ GRUM *10. december 1787 – URŠULA ŽITKO (Shitko) *19. oktober 1783, s Krošlovega griča, +1836

Marija *1. november 1817, poročena 1846, Franc *3. december 1819

Jožef VIDMAR, samski, pastir,

Helena ŠLOSAR (Schlosser), [dekla?]

▲ Tomažev sin Franc, poročen z ANO SMUK iz Bevk

Marija *1. aprila 1849, Jera *23. februar 1850, Andrej *28. november 1852, Marija *22. maj 1856

▲ LOVRENC STERNAD *20. julij 1799 – MARUŠA GRUM, sestra Tomaža st., *20. julij 1792, +1834

Jakob, Marušin nezakonski sin, *30. april 1831, +1835

25 Pri Lavru, [pri Lavr, Lavrov], tretjinska kmetija

▲ ANTON PETKOVŠEK (Petkouschek) *9. januar 1777, – Ana KORN *16. julij 1779, +21. maj 1849

Neža *21. januar 1808, +1836, Simon *29. september 1811, Helena *11. april 1816, poročena 1851, Janez *5. junij 1819

▲ Antonov sin Simon, poročen 12. februarja 1844 z MARJETO SKROTNIK *8. junij 1813, iz kraja št. 53

Neža *12. december 1844, Anton *17. januar 1847, Helena *21. april 1849, Jera *14. februar 1854

PERSTOPNIK, pastir, *15. februar 1827

26 Pri Jerebu, [pri Jereb, Jerebov], tretjinska kmetija

▲ HELENA GRUM, vdova, *1780, +1841

Elizabeta *31. oktober 1810, Pavel *21. januar 1814, Marija *18. marec 1821, poročena 1840, Uršula *21. oktober 1824, poročena 1848

▲ JURIJ ČELEŠNIK (Zheleshnik) *3. april 1814, iz kraja št. 56, poročen s Helenino hčerjo Marijo

Jožef *12. maj 1841, +27. maj 1844, Marija *14. marec 1844, Pavel *24. januar 1846, Frančišek *31. marec 1850, Luka *4. oktober 1854

27 Pri Hribcu (per Hribzu), [pri Hribc, Hribcov], polovična kmetija

▲ JAKOB RODE *24. julij 1787, +29. november 1847 – MARUŠA GRUM *13. maja 1789, iz kraja št. 39

Lovrenc *25. julij 1817, +1851, Anton *12. januar 1819, Elizabeta *22. oktober 1822, Ana *14. julij 1826

▲ Jakobov sin Lovrenc, poročen 1849 z MARJETO *1827

Andrej *16. november 1856

Martin ROVAN (Ruan), cal[ator] (sel,sluga, klicar), *2. november 1778, +1834

28 Pri Trevnu, [pri Lukovc], četrtingska kmetija

▲ ELIZABETA GRUM, vdova, *1785

Neža *9. januar 1804, Bartol *11. avgust 1816, +14. oktober 1848

▲ Elizabetin sin Bartol, poročen 1837 z ANO PETRIČ (Petrizh), *1814 v Verdu št. 25

Marija *3. april 1838, Bartol *31. julij 1841, Janez *20. oktober 1843, Martin *8. november 1846

Magdalena MERLAK, Uršula FAJSIK, dekla, *18. september 1829, iz Podlipe št. 23, Andrej BAJC (Baiz) *15. september 1821

29 četrtinska kmetija, ki pripada [Kenkovim] v hiši št. 30

30 Pri Kenku, [pri Kenk, Kenkov], polovična kmetija

▲ BARTL KENK *15. avgust 1803 – MARIJA MOHORČIČ (Mohorzshizh) *2. februar 1803

Andrej *19. november 1827, +22. februar 1843, Jernej *14. avgust 1831, +1833, Uršula *18. oktober 1834, Marija *26. maj 1838, Matija *4. februar 1841, +1841, Franc *3. december 1843

Gašper POŽAR (Poshar) *5. januar 1822, Luka KAMENŠEK (Kameshk), hlapec, *1822

▲ MIHAEL KENK, vdovec, Bartlov oče, *23. september 1771

Marjeta *31. maj 1808

▲ URBAN MOHORČIČ (Mohorzshizh), vdova MOHORČIČ, Marijina mati, *25. maj 1774, +5. september 1850

31 Pri Pogozniku (per Pogosnik), [pri Pogoznk, Pogoznkov], župan, polovična kmetija

▲ BLAŽ STERNAD *2. februar 1771, – MARIJA GREGORKA *1780, iz Blatne Brezovice
Marija *22. oktober 1801, poročena 1836, Janez *20. maj 1810, +16. september 1846, Martin *30. september 1815, poročen 1848 v kraju št. 48, Jernej *8. avgust 1818, Gregor *4. marec 1823

Lovrenc STERNAD, Blažev brat, *30. julij 1786

▲ Blažev sin Gregor, 16. februarja 1846 poročen z URŠULO STRNAD

*1829 na Verdu št. 33

Marija MERE, dekla, Uršula KOGOVSŠEK (Kogovshik), dekla, *1820 na Sv. Joštu 38, Marija PIŠLAR (Pishlar), dekla, *1819 na Hribrških Rovtah (Greuth Hribershke) 38, Jera KOGOVSŠEK (Kogovshk), Marija HRIBERNIK *1820, z Brezovice, Helena GRE-

GORIN *2. maj 1824 v Horjulu 64, Uršula FABJAN (Fabian) *16. september 1815 v Horjulu 2, Uršula ŽELEZNIK (Shelesnik), Marija LIKAR, dekla iz Rovt

32 Pri Cemetu (per Zemetu), [pri Cemet, Cemetov], tretjinska kmetija

▲ BOŠTJAN CASERMAN (Zassermann) *19. januar 1804, – MAGDALENA PETKOVŠEK (Petkovshk) *1812, z Vrhniko 76

Helena PETKOVŠEK, Boštjanova pastorka, *10. april 1827, Janez *27. december 1832, poročen 1844, Jera *24. januar 1836, Marjeta *5. julij 1839, Andrej *26. avgust 1842, Anton *13. januar 1846

33 Pri Kernu, [pri Kirn, Kirnov], četrtinska kmetija

▲ VALENTIN TERČEK (Terzhk) *14. februar 1789, iz Zaplane 3 – JERA PERKO *1809

Jera *23. februar 1829, +20. februar 1843, Barbara *1830, +23. marec 1843, Pavel *19. januar 1835, +1. marec 1843, Marija *23. januar 1838, Primož *26. maj 1844, Helena *2. maj 1845, Terezija *10. avgust 1847

Luka TERČEK (Terzhk), gospodarjev brat

Elizabeta KERŽIŠNIK (Kershishnik), dekla *1812, iz Žirov št. 5, Uršula ŽAKELJ (Sakel), dekla, *8. oktober 1810, iz Žirov, Mica LIKAR, dekla, iz Rovt, Lovrenc ŠINKOVEC (Shinkoviz), hlapec, *10. avgust 1791, iz Zaplane, +1835

▲ ELIZABETA PERKO, vdova, *1777, +1842

Marija *28. avgust 1808, poročena 17. julija 1843

Maruša, cons[anguineus], krvna sorodnica *1776, +1836

34 Pri Žaklju (per Shaklju), [pri Žakl, Žaklov], četrtinska kmetija

▲ LOVRENC ZORC (Sorz) *30. julij 1804–

MARJETA PETRIČ (Petrizh) *1805, iz Blatne Brezovice 11

Marija *19. avgust 1832, Martin *9. november 1834, +1836, Anton *9. januar 1836, Apolonija *6. februar 1839, Gašper *6. januar 1842, Elizabeta *4. november 1844

Helena ŠLOSAR (Schlossar), dekla

▲ MARUŠA ZORC (Sorcz), vdova, *1. december 1778, +1847

Janez *25. maj 1807, Jakob *julij 1809, Jera *1804

35 Pri Kocjanu (per Kozjanu), [pri Jakc, Jakcov], četrtnska kmetija

▲ JANEZ KENK *31. maj 1810, poročen 1832 z MARLJO NOVAK, *28. avgust 1805, iz kraja 15

Marija *27. januar 1848, +12. februar 1848

Jožef MIHAEL

▲ MARUŠA KENK, vdova, *14. julij 1784, +22. marec 1843

36 Pri Silamu (per Silami?!), [hiše ni več], četrtnska kmetija

▲ GAŠPER TERPIN *6. januar 1791 – NEŽA RUPNIK, prva žena, *20. januar 1794, +1840

Marija *7. junij 1820, poročena 1843, Marjeta *5. februar 1823, +1836, Jakob *17. julij 1825, Janez *16. maj 1828, Katarina *20. november 1833, +1836

MARIJA CANKAR (Zankar), Gašperjeva druga žena, *1805, poročena 1841, iz Podsmrečja

Terezija CANKAR, Marijina hči,

Helena TERPIN, Gašperjeva sestra, *7. april 1814, Marija, Helenina nezakonska hči, *14. september 1839,

Uršula VIDMAR, dekla, *1817, Mina CANKAR (Zankar), dekla, *1810, Sv. Jošt 18, Jera KOGOVSĚK (Kogovshek) *11. februar 1821, Matevž FAJDIGA

37 Pri Andrejcu (per Andrejzu), [pri Andrec, Andrecov], četrtnska kmetija

▲ MATIJA VOGRIN *26. februar 1799, iz Velike Ligojne – KATARINA ZORC (Sorcz) *26. oktober 1795

Tomaž *16. maj 1818, Matija *30. december 1825, Neža *21. december 1832, +1836, Lovrenc *6. avgust 1833, +1837, Uršula *1. oktober 1837, Jakob *24. julij 1841, +14. marec 1849

▲ Matijev sin Tomaž Ogrin, poročen 5. februar 1849 z ELIZABETO RODE *22. oktober 1822

Marija *23. december 1849, +1850, Ignac *31. julij 1852, Neža *18. december 1853

Anton SLOVŠA (Slovsha), hlapec, Urh VIDMAR, Martin KUNC (Kunz), *1831, iz Logatca

38 Pri Moču (per Mozhu), [pri Mescu, Mescov], dvotretjinska kmetija

▲ ANTON VOGRIN *16. januar 1793 – KATARINA JERAJ *21. november 1788, iz Blatne Brezovice 11

Simon *22. oktober 1818, Andrej *17. november 1820, Helena *27. marec 1823, poročena 1846, Jernej *18. avgust 1825, Ana *23. julij 1828, Marija 15. junij 1831, poročena 1843

▲ Antonov sin Simon Ogrin, poročen 1849 z URŠULA RIHAR *1825

Franc *9. oktober 1850, Luka *7. oktober 1854

Jakob ZORC (Zorc), affin[is] sorodnik po ženitvi, svojec, *1805

39 Pri Grumu, [pri Grom, Gromov, hiša ima danes ime pri Dežel], mežnar [posest ni navedena]

▲ LOVRENC GRUM *9. avgust 1796 – MARIJA TOMAŽIN (Tomasin) *25. avgust 1793, z Ravnika 13

Marija *28. januar 1821, Neža *12. december 1824, Jernej *15. avgust 1827, +1834,

Martin *29. oktober 1835, +1836

40 Pri Premruju (per Premru), [pri Šran, Šrajev, hišno ime je umrlo], tretjinska kmetija

▲ JOŽEF PETKOVŠEK (Petkovshek) *15. marec 1780, +16. avgust 1848 – MARUŠA MIHEVC (Micheuz) *24. marec 1789, +1842

Lovrenc *5. julij 1811, Marija *20. januar 1817, Uršula *13. oktober 1819, poročena 1839, Elizabeta *4. november 1824, poročena 9. februarja 1846

▲ Jožefov sin Lovrenc, poročen 1842 z ELIZABETO JERAJ *3. november, iz Bevk

Neža *19. oktober 1843, Marija *18. september 1846, Matevž *16. september 1851, Andrej *23. november 1853

41 Pri Hodniku, [pri Hodnik, Hodnikov], četrtingska kmetija

▲ MARIJA RODE, vdova, *1784

Matevž *8. september 1807, +1842, vojak, Bartol *31. julij 1811, Jožef *16. maj 1814, Jurij *21. marec 1821, Marija *26. november 1818, poročena 1843, Janez *28. maj 1824, Simon 10. september 1826

▲ Marijin sin Bartol, poročen 1840 z BARBARO iz Velike Ligojne, *1816

Marija *9. avgust 1843, Terezija *6. oktober 1846, Ana *26. julij 1848, Pavel *22. januar 1851, Matija *8. januar 1854

Tomaž KORENČAN (Korenzhan), hlapec, Elizabeta JURJOVIČIČ (Jurjovzhizh), dekla, *23. marec 1814, z Ledine, Marjeta SLOVŠA (Slovsha), dekla, *8. julij 1826, iz Žažarja 28, Neža MERZLEKAR (Merslekar) *18. januar 1822, Helena MAROVT *1824

42 Stari župan (Star Shupan), [pri Špan, Španov], petčetrtingska kmetija

▲ MARTIN NAGODE *1. oktober 1798, +1850 – MARIJA DEBEVC (Debeuz) *5. september 1803, iz Pajdeša

Martin *10. november 1826, poročen v kraju št. 11, Jožef *4. maj 1828, Neža *1829, +10. september 1844, Jera *15. februar 1832, poročena 1843, Janez *9. maj 1834, +1836, Helena *30. april 1836, Simon *26. oktober 1837, +star 3 leta, Elizabeta *29. oktober 1839, Peter *27. junij 1842, +28. junij 1843, Marija *27. avgust 1844, +, Marija *29. maj 1847, Uršula DEBEVC (Debeuz), Katarina NAGODE, Martinova sestra, *6. junij 1808, poročena 1839, Laze

Janez NAGODE, Martinov brat, *6. januar 1811, Matevž NAGODE, Martinov brat, *13. september 1814, Franc NAGODE, Ana NAGODE, Martinova sestra *3. julij 1820

Marija MESEC (Mesz), Elizabeta CELAREC (Zelarez) *1800, iz Podlipe, Helena ŠLOVŠA (Shlousha), dekla, *14. avgust 1814, iz Logatca

43 Pri Sernelju, [pri Srnel, Sernelov], tretjinska kmetija

▲ JERNEJ OGRIN *19. avgust 1758 – HELENA DOLINAR (Doliner) *11. april 1769, +1836

Andrej *15. november 1811

▲ Jernejev sin Andrej, 1834 poročen z NEŽO GRUM, *9. januar 1804, iz kraja 21

Neža *19. januar 1837, Jurij *23. april 1838, Matija *17. februar 1840, Luka *17. oktober 1841, Tomaž *24. december 1845, Janez *16. junij 1848, Matevž *7. september 1851

44 Pri Deželju (per Deshelju), [pri Dežel, Deželov, hiša ima danes ime pri Grom], četrtingska kmetija

▲ MARUŠA PEČNIK (Pezhnik), vdova, *1763, +1850

Neža ISTENIČ (Istenizh), Marušina hči iz drugega zakona, *1799

Matijas NAGODE, pastir, *13. september 1814, iz kraja 42

Ivana SLOVŠA (Slovsha), dekla, Helena SLOVŠA (Slovsha), dekla, Gašper VERBIČ

(Verbizh), hlapec, *3. januar 1789, +1842

45 hiša – last Nagodetovih [na Stari Vrhniki] št. 42

46 Pri Povletu, [pri Povlet, Povletov], četrtinska kmetija

▲ PAVEL KENK, vdovec, *25. januar 1775
Janez *16. januar 1804, +1836, Elizabeta *17. november 1812, poročena 1845, Primož *2. junij 1815, Lovrenc *30. julij 1818, Marjeta *8. julij 1821

▲ Pavlov sin Lovrenc, poročen s HELENO OGRIN *27. marec 1823, iz kraja 38

Janez *24. december 1846, Ana *15. julij 1848, Marija *3. maj 1851, Frančiška *19. februar 1855

47 Pri Klobasu, četrtinska kmetija

▲ MATEVŽ PODLIPEC (Podlipiz) *6. september 1780, +1837 – HELENA PUGORKA *1784, +1836, prva žena

Elizabeta *10. oktober 1822

ELIZABETA CORN (Zorn) *6. november 1801, druga žena, poročena 1836, +1842

▲ JOŽEF MAROVT *19. marec 1800, poročen 1842 z Matevževo vdovo Elizabeto, +1842

Neža *20. januar 1840, Marija *1842, +1842,

ELIZABETA BOH, Jožefova druga žena, *3. november 1918, poročena 1843

Marija *7. september 1845

48 kajža

▲ JERA JURCA (Jurza), mežnarjeva hči, vdova,

Andrej *19. november 1823

▲ MARTIN STRNAD *30. september 1815 – HELENA SLABE *22. april 1824, poročena 1848

Apolonija *7. februar 1849, Ana *21. julij 1851, Marija *10. september 1854

49 Pri Pljonu, [pri Plon, Plonov], tretjinska kmetija

▲ NIKOLAJ CORN (Zorn) *5. oktober 1779, +1842 – HELENA OGRIN *1788, +1844

Jakob *17. julij 1809, +1845, Marija *11. avgust 1815, Martin *2. oktober 1816, Andrej *14. november 1819, Uršula *17. oktober 1824

▲ Nikolajev sin Martin, 1842 poročen s HELENO MEDVED *30. februar 1817, +1845

Janez *4. junij 1844

▲ Nikolajeva vdova Helena, poročena z JOŽEFOM BIRTIČEM (Birtizh) *16. marec 1814

Tomaž *20. december 1846, Jožef *15. avgust 1849, Marija *21. avgust 1852, Frančiška *24. junij 1856

50 Pri Tišlerju (per Tishljeru), [pri Tišler, Tišlerjev], tretjinska kmetija

▲ MATJAŽ MESEC *16. februar 1805 – HELENA FRANK *12. april 1813

Uršula *20. oktober 1836, Jožef *9. marec 1839 [se odselili v hišo Stara Vrhnika št. 7 in so tam popisani]

▲ GREGOR MESEC *5. marec 1777 – HELENA OGRIN *4. maj 1779

Uršula *13. oktober 1808, Matija *26. avgust 1815, Martin *10. november 1822

Maruša MESEC, Gregorjeva sestra, *7. december 1773, +1836

▲ MATIJA MESEC, Gregorjev sin, – ELIZABETA HREN, prva žena, *28. oktober 1822, +16. januar 1845 iz Verda

Luka *2. oktober 1842, Janez *29. marec 1844

ELIZABETA PODLIPEC, Matijeva druga žena, *15. december 1822, +februar 1846

[Matijeva tretja žena, poročena 1846]

Neža *18. december 1846, Tomaž *9. december 1847, Elizabeta *23. oktober 1850, Martin *2. november 1853

51 Pri Klobasu, [pri Klobas, Klobasov], kajža z vrtom (Gregor Martin)

▲ JAKOB PODLIPEC (Podlipiz) *6. julij 1797 – MARIJA MAČEK (Mazhek) * 1. februar 1799, iz Mirk, dvojčka: Gašper in Neža *31. december 1823 (Gašper +1836, Neža – poročena 1850), Marija *17. avgusta 1826, Uršula *1830, Jakob *18. april 1834, Luka *8. oktober 1836, Matevž *9. september 1845

▲ MARTIN GRUM *26. oktober 1802 – MARIJA HOMOLC (Homolz) *1810

Janez * 27. december 1837, +3. julij 1845, Marija *12. september 1840, Anton *20. maj 1844, Frančišek *2. april 1845, Frančiška *27. november 1846

52 Pri Lukovcu (per Lukovzu), tretjinska kmetija

▲ ANTON GRUM *15. januar 1796 – URŠULA PETKOVŠEK (Petkoushek) *21. oktober 1801, iz Zaplane 9

Jakob *15. april 1822, vojak (1854), Neža *12. januar 1825, poročena 21. avgusta 1845 s Tomažem Hojanom, Jurij *13. april 1827, Helena, poročena 1850 na Drenov Grič 11, Frančiška *12. april 1833, Elizabeta *26. oktober 1835, Marjeta *12. julij 1839

Marjeta KENK, Ignac KENK

▲ BLAŽ GRUM *1. februar 1771, +1834

Janez *2. maj 1799, Katarina *25. april 1804, +1834

53 Pri Špiklju (per Shpiklju), [pri Špikl, Špiklov], polovična kmetija

▲ JURIJ SLABE *29. marec 1803 – MARIJA KERVINC (Kervinz) *7. marec 1809

Gregor 7. marec 1833, +1835, Marija *2. julij 1836, +1837, Neža *21. januar 1841, +4. avgust 1843, Helena *19. marec 1846, Ivana

*5. april 1848, Barbara *22. marec 1856

Uršula VIDMAR, dekla iz Žirov, Lovrenc SLANA

▲ MIHAEL SUNTNIK, stari gospodar, *15. marec 1775, +1834 – JERA RODE *15. marec 1775, +12. februar 1845

Marjeta *8. junij 1813, poročena 12. februarja 1845 v hišo št. 5, Uršula *11. avgust 1816, poročena 1838 v Veliko Ligojno

54 Na Dovcu (Na Dovzu), [Tadovšk], kajža, ki pripada [Nagodetovim] v hiši št. 42

55 Pri Kovaču, [pri Kovač, Kovačov], kajža

▲ JAKOB MEDVED *25. april 1784, +1836 – BARBARA LOGAR *1781, +1838

Marija *18. avgust 1814, poročena 1839, Helena *30. marec 1817, poročena 1842

▲ PETER RODE *27. januar 1801 – MARIJA MEDVED *18. avgust 1814

Neža POTREBUJEŠ (Potrebujesch), vdova *13. december 1798, [stanuje] v prodani [kajži] Jakoba Medveda

56 Pri Skantlju, [pri Škantl, Škantlov], tretjinska kmetija

▲ JANEZ ČELEŠNIK (Zheleshnik) *3. maj 1804, +1849 – HELENA BOH *22. maj 1807, Vrzdenec št. 35, Helena *17. april 1829, Neža *18. januar 1831, +1834, Luka *17. oktober 1833, +1834, Marija *1835, +1836, Martin *2. november 1937, Franc *7. oktober 1839, Gašper *3. januar 1842, Marija *2. december 1843, +24. avgust 1845, Anton *20. maj 1847, Matevž *10. september 1851, Janez Helenin sin *30. oktober 1852

Barbara JERAJ, vdova, Katarina BOH

▲ MATIJA ČELEŠNIK (Zheleshnik) [prejšnji gospodar] *1. marec 1780 – URŠULA ZORC (Sorz) *20. oktober 1781

Peter *26. junij 1809, poročen 1835 na Hrib

Gašper *5. januar 1812, priženjen 1841 k Riharju na Hrib, Jurij *3. april 1814, poročen 1840 na Staro Vrhniko št. 26

57 Pri Skupniku, [pri Škupnk, Škupnkov], kovač

▲ MARTIN RODE *8. november 1781 – NEŽA STERNAD *20. januar 1799, +1841

Valentin *9. februar 1831, Marija *28. junij 1834, Matija *19. februar 1840

Martinova druga žena MARIJA TERČEK (Terzhik) s Stare Vrhnike

Jakob *19. junij 1846, Helena *7. april 1848, Ivana *18. april 1851, Blaž *1. februar 1855

Pavel PETROVČIČ (Petrovzhizh), hlapec iz Vrzdence, Uršula NOVAK iz Podlipe št. 13, Matija ALBRECHT, hlapec iz Rovt št. 48, Marija ŽELEZNIK (Shelesnik) *1819, Marija GABROVŠEK (Gabrovshek) *5. december 1823, iz Podlipe št. 2, Boštjan HLISČ (Hlisch) *8. januar 1809, iz Podlipe št. 30, Jožef LESKOVC (Leskovz) iz Zaplane, Gregor CELARC (Zelarz) *3. marec 1818 iz Podlipe, Barbara BOH iz Vrzdence, Jurij KORENČAN (Korenzhan), hlapec, *29. marec 1813, iz Horjula, Marija FONTANA, dekla iz Zaplane, Marija VEHAR (Wehar), dekla (glej Verd št. 29), Jožef REHER, hlapec, *4. marec 1820

58 Pri Rodelu Pod Čelom (pod Zhelam), [hiša je bila med drugo svetovno vojno požgana], četrtingska kmetija

▲ PETER RODE *28. junij 1802, iz Vasi št. 57 – ELIZABETA ISTENIČ (Istenizh) *1801

Marija *20. november 1825, Andrej *14. november 1827, vojak, Matevž *10. september 1831, +1838, Tomaž *11. december 1833, Ivana *19. junij 1836, Helena *25. marec 1839, +1842, Neža *23. oktober 1841

Urša NOVAK *23. september 1819, iz Podlipe št. 13, Pavel PETROVČIČ (Petrovzhizh), Jožef RENER *4. marec 1820, iz Štjaka št. 13

Neža JURČEK (Jurzhik) iz Podlipe, Uršula MARINČIČ (Marinzhizh), dekla, *7. oktober 1812, Marija JURJAVČIČ (Jurjavzhizh), dekla, *4. december 1804

▲ GAŠPER RODE *1. januar 1769, +1840 – MARIJA KENK *1773, +1839

Jakob *3. julij 1805, poročen 1835, Mihael *17. september 1810

Marjeta RODE *7. junij 1786, +1841

59 Pri Malnerju Pod Čelam, [pri Malnerju, Malnarjuov], mlinar

▲ LOVRENC KENK *9. avgust 1792, +14. oktober 1844 – URŠULA MESOJEDEC (Mesojedez) *19. oktober 1806, iz Logatca št. 23, 1847 poročena drugam

Helena *24. april 1814, poročena 1835, Matevž *20. september 1821, Marija *18. december 1827, poročen februarja 1846, Mihael *2. september 1831, +1834, Ana *26. maj 1834, +1837, Andrej *14. november 1836, +1837, Janez *1. maj 1838, +1838, Anton *5. junij 1839, +1840, Matevž *15. februar 1841, +1842

▲ FRANC VERBIČ (Verbizh), februarja 1846 poročen z Lovrenčevo hčerjo Marijo

Marija *26. december 1848, Frančiška *5. aprila 1851,

Neža PETROVČIČ (Petrovzhizh), Franc ŠEMERL (Shemerl), Ana KOŠIR (Koshir), dekla, *1826, z Vrhnike št. 55, Martin ZALAZNIK (Salasnik), hlapec, *11. november 1820, iz Blatne Brezovice št. 19, Jakob TEKAVČIČ (Tekavzhizh), hlapec iz Žirov št. 10, Gašper POŽAR (Poshar) *5. januar 1822, Marija MRZLIKAR (Merselkar), Martin JELOVŠEK (Jelovshek) *1811, Bartl FAJDIGA *1816, Pavel PETROVČIČ (Petrovzhizh), Mica ŽELEZNIK (Shelesnik), Jožef RENER, Elizabeta VIDMAR (Widmar) *1811, Ana BRENČIČ (Brenzizh) *14. julij 1814, iz Podlipe

60 Pri Figarju, [pri Figari, Figarjov], mežnar [cerkve sv. Nikolaja], tretjinska kmetija

▲ JURIJ SLABE *23. april 1787 – JERA TRČEK (Terzhek) *1788, iz Smrečja št. 8

Marija *20. marec 1812, +16. december 1849, Marjeta *10. junij 1815, poročena 12. februarja 1844 na Sap št. 14, Mina *9. avgusta 1817, Apolonija *24. september 1814, Matevž *10. september 1821 poročen v kraju št. 62, Pavel *20. januar 1824, Jurij *24. april 1826, Terezija *10. oktober 1829, Gregor *10. marec 1832

61 Pri Štefku na Korenu, [pri Štefk, Štefkov], tretjinska kmetija

▲ MATEVŽ GABROVŠEK (Gabrovšek) *9. september 1783 – ELIZABETA ŠUSTER (Shuster) *1793

Uršula *22. september 1817, +1841, Lovrenc *27. julij 1817, Helena *18. december 1833

▲ Matevžev sin Lovrenc, poročen 1844 z URŠULO LESKOVIC (Leskoviz), *27. september 1816, iz Smrečja št. 2

Neža *16. januar 1845, Marija *17. december 1846, Terezija *15. oktober 1849, +27. november 1849, Gregor *3. marec 1850, +1851, Matevž *12. september 1854

Matevž LESKOVIC (Leskoviz), hlapec s Sv. Jošta št. 2, *1828

62 Pri Varšku v Razoru, [pri Varšk, Varškov], četrtinska kmetija

▲ NIKOLAJ SLABE *1. oktober 1807, v Trst – MARJETA ŽMUC (Shmuz) *1805

Gregor *6. april 1829, Marija *1830, +1834, Elizabeta *3. november 1831, Anton *13. junij 1833, Neža *1. januar 1836, Marija *17. avgust 1837

▲ hišo kupil Matevž Slabe s Stare Vrhnike št. 60, poročen z ELIZABETO MERLAK

Martin *2. november 1850, Lovrenc *10. avgusta 1852,

Marija OBLAK, Jera BOH +1842, Marija MESEC (Mesz), dekla iz Petkovca, Andrej VELKAVRH (Velkaverh), hlapec, *17. november 1783 iz Vrzdenca

Apolonija SLABE, vdova [najbrž mati prejšnjega gospodarja], *1773, +1839, Primož OMAN *1754, +1834

63 Pri Grumu v Razoru, [pri Grom], četrtinska kmetija

▲ JOŽEF CELARC (Zelarz) *15. marec 1812 – LUCIJA ROZMAN (Rosmann) *9. december 1807, iz Vrzdenca št. 1

Franc *april 1833, Janez 16. december 1834, Marija *30. avgust 1837, Ignac *3. avgust 1839

Marija, dekla iz Žirov, Jera CELARC (Zelarz) *1801, Martin ROZMAN, [najbrž gospodinjnin brat], *6. november 1810 z Vrzdenca, Elizabeta TREVEN (Treun)) iz Zaplane, Tomaž TERPAN, hlapec iz Rovt, Anton ŠINKOVEC (Shinkovz), hlapec, *15. januar 1802, Jera CELARIČ (Zellarizh), dekla, *16. februar 1800, Tomaž SMREKAR (Smerekar), hlapec, *12. december 1802, Janez SLABE *11. maj 1777, +13. julij 1843, Apolonija CELARIČ (Zellarizh), stara mati, *1781, Marjeta CELARC (Zelarz) *1829

64 Pri Cornu v Razoru, [hiša propadla pred drugo svetovno vojno], polovična kmetija

▲ JURIJ CORN (Zorn), stari gospodar, *24. april 1769, +1840 – HELENA LOGAR *1779, +17. oktober 1843

Marija *1. julij 1804, poročena 1850 na Hrib, Elizabeta *16. november 1801, poročena 1836 v kraju, Martin *4. november 1808, Jurij *9. maj 1811, poročen avgusta 1843 na Hrib, Janez *23. junija 1813, poročen 1848 v Veliko Ligojno št. 5

▲ Jurijev sin Martin, poročen 1834 z MARIJO ALIČ (Alizh), *11. november 1810, s Sv. Jošta,

Jera *23. februar 1835, Helena *8. marec 1836, Franc *31. maj 1837, Janez *2. junij 1838, Andrej *21. november 1839, Matevž *22. avgust 1841, Tomaž *18. november 1842, Marija *8. maj 1844, Neža *10. januar 1846, Uršula *21. september 1847, Jakob *25. junij 1850, Terezija *29. oktobra 1852, Maruša CORN (Zorn), gospodarjeva teta, *1787, Janez ABRECH, hlapec, *1812, iz Sairach št. 5, Anton KOVŠČA (Koshvza), hlapec, *1825, Vipava, Helena BOGATAJ *10. maj 1822, Janez ALBREH, Neža KOPAČ (Kopazh), Urban KAVČIČ (Kauzhizh), Ivana KARIS *1813, Marko KRAŠNA (Krashna) *1826, iz Rovt, Magdalena MERLAK *15. julij 1820, Franc SERTIČ (Sertizh) *1810, Jakob PEČELIN (Pezhelin), Jakob MAŠINA (Mashina) *1. junij 1795, s Sv. Jošta, Jakob TURK *2. avgust 1817, Andrej MERLAK *1819, z Vrhniko

65 Pri Rodetovem Šimnu, [pri Šimen, Šimnov], tretjinska kmetija

▲ SIMON RODE *18. oktober 1780, +1. junij 1848 - BARBARA ČUK (Zhuk) *3. december 1778, +26. december 1848

Matjaž *8. februar 1818

▲ Simonov sin Matjaž, 7. oktobra 1844 poročen z NEŽO SKROTNIK, *18. januar 1819, s Stare Vrhniko št. 8

Martin *4. november 1844, Janez *1. junij 1847, +2. junij 1847, Marija *7. marec 1848, +1848

▲ Janez HOMOVSZ (Homovz), mladi gospodar, *1824, tržaški najdenček, poročen 1849 z vdovo NEŽO RODE [roj. Skrotnik]

Ana *19. julij 1849, +1849, Matjaž *15. februar 1850, Marija *13. avgust 1854

Tone NOVŠA, hlapec, Jurij SELIŠKAR (Selishkar), hlapec *13. oktober 1829 z Vrzdenca št. 16, Helena SLOVŠA (Slovsha) *3. april 1814, iz Logatca, Jurij KORENČAN (Korenzhan) *29. marec 1813, iz Lab. št. 4, Jera

LAZAR (Lasar), Helena ŠLOSER (Shloser), Elizabeta KAPORC (Kaporz), dekla iz Podlippe, Helena MERLAK, dekla iz Zaplane, *29. april 1796

Opombe:

- 1 Filipič, Igor: Zapisniki duš v Škofijskem arhivu Maribor. Arhivi, 26, 2003, št. 2, str. 303-310; Kolar; Bogdan: Status animarum kot arhivsko gradivo. Drevesa I. 1996, št. 2, str. 4-.
- 2 Vodnik po župnijskih arhivih na območju SR Slovenije II. Skupnost Arhivov Slovenije. Vodniki (u. Ema Umek, Janez Kos), Ljubljana 1975, str. 633.
- 3 Nadškofijski arhiv Ljubljana, Župnijski urad Vrhnika.
- 4 Nadškofijski arhiv Ljubljana, Župnijski urad Vrhnika, fasc. 2.

5

Kraj	moški	ženske	skupaj
Hrib	284	29	613
Lesno brdo	101	97	198
Blatna Brezovica	98	130	228
Sinja gorica	63	63	126
Mirke	33	35	68
Bistra	43	51	94
Drenov grič	79	62	141
Stara Vrhnika	230	228	458
Bevke	78	97	175
Verd	241	273	514
Velika Ligojna	116	110	226
Mala Ligojna	68	58	126
Vrhnika	785	848	1633
Skupaj	2119	2381	4600

- 6 Upoštevani so samo podatki, ki jih najdemo v statusu animarum; umrlo je še več ljudi; vendar datum smrti ni pri vseh zapisan.
- 7 Življenjska doba se je v Sloveniji v dobrih 160-170 letih močno podaljšala.
- 8 Leta 2007 so na Stari Vrhniki podelili hišam tablice s hišnimi imeni.

IZ ZGODOVINE CANKARJEVEGA DOMA NA VRHNIKI

V Sloveniji stojita dva Cankarjeva doma. Oba pomembna in oba v čast pisatelju, po katerem nosita ime. Ljubljanski je, kot se za prestolnico spodobi, večji, modernejši in opaznejši. Vrhniški pa je dom, ki ga krasi predvsem tradicija. Nastal je namreč 40 let pred svojim ljubljanskim bratom in stoji na slovenskem šopku. Dobesedno.

Naneslo je, da sem se pred desetimi leti ukvarjala z zgodovino vrhniškega Cankarjevega doma. Rezultat je izšel leta 2003 v obliki drobne knjižice, ki je spričo skromne naklade težje dostopna.¹ Zgodbo hiše, ki je tako zaznamovala Vrhniko, pa naj vendarle spozna več ljudi. Nenazadnje je stavba na Tržaški 25 tudi del življenja vsakega Vrhničana, mar ne?

V tem prispevku predstavljam nekaj zanimivih trenutkov iz vrhniške preteklosti, ki bi sicer počasi utonili v pozabo. Predstavljam pa tudi nekaj srčnih ljudi, ki so v tistih trenutkih živeli, pravzaprav so jih ustvarjali.

Dvorane postanejo premajhne ...

Desetletje pred drugo svetovno vojno kulturi in društvenemu življenju ni bilo naklonjeno. Svetovna gospodarska kriza ni imela posledic le na političnem, pač pa tudi na kulturnem področju. Orlovsko organizacijo so prepovedali, njeno delo so v omejenem obsegu prevzeli fantovski in dekliški odseki. Razpuščena je bila tudi Prosvetna zveza,

vendar se je z vzponom desno usmerjenih politikov leta 1935 uspela obnoviti. Nova Prosvetna zveza je po župnijah spodbujala ustanavljanje novih prosvetnih društev. Sama Zveza in društva sicer niso bila cerkvena, vendar so se ravnala po načelih katoliške vere in so zato tudi imela takšen predznak. Cilji Prosvetne zveze so bili predvsem zagotavljanje članom splošno izobrazbo, vzgajati prave slovenske moderne katoličane ter navduševanje za boj proti komunizmu in kulturnemu boljševizmu. Dolgotrajna ideološko-politična razcepljenost Slovencev je pač terjala nenehno utrjevanje stališč. Na Vrhniki seveda ni bilo nič drugače.

Časnik Slovenec je novembra leta 1938 pisal: »Vrhnika, prečudni kraj! Res, prečudni kraj! Skoraj ga ni kraja na Slovenskem, kjer bi bile borbe med različno mislečimi tako hude, kot tukaj, toda kadar nastopi naša slovenska katoliška skupnost, takrat doživi naš lepi trg vedno znova svoj veliki praznik in vsi trgi, ulice in dvorane postanejo premajhne, da bi zmogle stene ves odmev himne, ki poje naši lepi misli.«

Dvorane postanejo premajhne? Pa pogledajmo, kaj je pravzaprav mislil pisec članka. Precejšen del vrhniškega kulturnega in predvsem telesnokulturnega življenja se je odvijal v Sokolskem domu. Tamkajšnja telovadnica je bila hkrati tudi kinodvorana, v kateri so filme vrteli še na roko. Druga kulturna hiša je bil Rokodelski dom. V spo-

dnjem delu stavbe je bila gostilna Marije Jerina, zgoraj pa je bila dvorana za prireditve. Tu je gostovalo vrhniško Prosvetno društvo. Sčasoma ti skromni prostori niso več zadostovali za vse večjo kulturno dejavnost.

Leta 1938, malo pred drugo svetovno vojno, so se nekateri možje v prijateljskih pogovorih zavzeli, da končno sezidajo »mladini dom, kjer naj bi si vzgajala značaj in bistrila um, kjer se bi ohranila mladina nepokvarjena in navdušena za lepe ideale v prid sebi in narodu v varnem zavetju doma«. ² Dekan Janez Kete, njegov naslednik Janez Burnik, župan Ignacij Hren, kaplana Štefan Kraljič in Franc Studen, odvetnik Marijan Marolt, krojaški mojster Ivan Oblak, Janko Voljč in Andrej Dobrovoljc so se organizirali v pripravljalni odbor, ki je prevzel nase težavno in odgovorno delo. Najbrž so v teh pogovorih sodelovali tudi člani Rokodelskega društva, kajti novi dom naj bi stal poleg Rokodelskega. Zemljišče je bilo last Rokodelskega društva ³, delno tudi Hranilnice in posojilnice Vrhnika. V nekakšno simbolično odkupnino so si rokodelci izgovorili le pravico, da v novem domu vsako leto odigrajo štiri igre. Brez najemnine, seveda. Tudi hranilnica je bila pripravljena brezplačno odstopiti preostali del zemljišča. ⁴

Nastanek doma nam natančno orišejo zapiski naslednjih sestankov. Pravi čudež je, da so se sploh ohranili skozi viharna desetletja, ki so sledila.

Prvo uradno sejo so sklicali za 27. marec 1938. Nanjo so povabili tudi predstavnike vasi Sinja Gorica, Podlipa, Drenov Grič, Stara Vrhnika, Log ter predstavnike Rokodelskega društva. Ustanovili so stavbni odbor, ki naj bi vodil upravna dela. Sestavljali so ga: predsednik župan Ignacij Hren, namestnik dekan Burnik, blagajnik Ivan Oblak in tajnica Ivanka Cukale.

Poleg stavbnega odbora so izbrali še tehnični odbor ali, kot so ga imenovali, artistično vodstvo, ki naj bi imel na skrbi praktična vprašanja. Člani so postali: Marijan Marolt, Štefan Kraljič, Jože Sikyta in Janko Voljč.

Najpomembnejša stvar v tistem trenutku pa je bil denar. Možnost, da bi po vaseh organizirali sestanke in na njih zbirali denar, se ni zdela preveč dobičkonosna. Večji uspeh so zagotavljale nabiralne akcije, ki so občasno potekale v različne namene. Predstavniki vasi so zato dobili nalogo, da izdelajo seznam oseb, za katere so bili prepričani, da bodo rade volje prispevale za prosvetni dom. Prav tako so izdelali tudi seznam ljudi, ki bi jih bilo potrebno za akcijo šele pridobiti, ter seznam tistih, ki iz takega ali drugačnega razloga prav gotovo ne bodo ničesar prispevali. Širša javnost pa naj bi o gradnji novega prosvetnega doma izvedela preko primernega članka v Slovencu in Domoljubu.

Kakšen naj bo?

Kar pa je vse najbolj zanimalo, je bil izgled doma: velikost, število, namembnost in razporeditev prostorov. To so zaupali artističnemu vodstvu, pravzaprav njegovemu članu Jožetu Sikyti, ki je imel z gradbenega področja nekaj ustrezne izobrazbe, pa tudi odrskih izkušenj. Dom naj bi služil tako umetniški in razvedrilni dejavnosti kot tudi krepitvi telesa. Razpolagati mora torej z eno veliko dvorano za kulturne prireditve in eno telovadnico.

Sikyta je izdelal več osnovnih različic, od katerih se je večina izkazala za nepraktične ali predrage. Obveljala je naslednja. Dom bo od Rokodelskega oddaljen osem metrov. Velika dvorana bo dolga 20–25 metrov. Oder bo globok 10 in širok 12 metrov – vsekakor dovolj, da tudi večja skupina igralcev ne bo delovala kot čreda, ampak bo imel vsak dovolj prostora zase.

21. Jože Sikyta kot birmanski boter leta 1940 (foto: last Brede Kutnjak).

Idejo je Sikyta podrobneje predstavil v začetku aprila na drugi seji odbora. Načrtoval je, da bo velika dvorana dolga 22 metrov in bo v pritličju doma. Oder bo globok 10 in širok 9 metrov. Parterski del dvorane se bo vsake 3 metre dvignil za 20 centimerov, kar bo gledalcem omogočilo boljši razgled na oder. Sredi med sedeži bo prehod.

Poleg velike dvorane bo telovadnica v merah 16 x 7,4 metra. Dvorani bo povezovalo dvoje vrat, da bi v primeru posebno velike prireditve tudi ljudje iz manjše lahko spremljali dogajanje v večji. Tudi sicer bi imela telovadnica še dva druga vhoda oz. izhoda. Telovadnica bi imela svoji stranišči, garderobi in prostora s tuši. V pritličju doma bodo še nujni prostori za obiskovalce – garderoba in dve stranišči, blagajna, operaterska kabina ter stopnišče, ki vodi na balkon.

Stavba bo podkletena. Tu bo lahko imela svoje vaje godba, ki je trenutno tudi brez lastnih prostorov. Med kakšno bolj domačo prireditvijo pa bi v kletnih prostorih lahko točili pijačo ali hranili jedi – prostor bo mrzel in zato pripraven za take stvari. (Spomnimo se, da hladilnikov takrat še niso imeli!)

V prvem nadstropju, nad veliko dvorano, bodo upravni prostori in knjižnica.

Zunanost je Sikyta predvidel takole: vhod v dom bo s strani. Strehi dvorane in telovadnice bosta ločeni. Menil je, da bo lepše, če ju prekrijejo s salonitkami, a je bila to predraga varianta. Tako so se odločili za opeko. Glede oken je Marjan Marolt predlagal na pročelju okroglo okno s kipom dr. Janeza Evangelista Kreka. Ker je bil to nepredvideni luksuz, je bil stroške pripravljen nositi sam.

Sikyta je obljubil, da bo do naslednje seje izrisal natančen načrt.

Na tej seji so tudi že resno govorili o gradbenem materialu. Računali so, koliko kamna in peska bodo potrebovali za beton in omet. Vedeli so, kje ju bodo dobili: kamen pri Vilčku Rodetu, pesek pa v občinskem peskopu. Določili so prevoznike prostovoljce. Apno so sklenili voziti kar takoj naslednji dan (11. aprila). Zanimivo, kako sicer pregovorno prepirljivi in zavistni Slovenci znamo stopiti skupaj!

Župan Hren in mojster Oblak sta na koncu povedala veselo novico, da sta že uspela zbrati nekaj denarja in pridobiti voznike za prostovoljne prevoze materiala na gradbišče. To so bili prvi konkretni uspehi, ki pričajo, da se je glas o gradnji novega kulturnega doma hitro razširil po Vrhniki in okolici.

Dejansko je ljudem kulturni dom veliko pomenil, kajti tretja seja stavbnega odbora je potekala že nekaj dni kasneje, na katerem je Sikyta predstavil še nekaj praktičnih izboljšav glede razporeditve prostorov. Med drugim je predvidel dodaten vhod s strani.

Marsikom pa se je glavni vhod s strani zdel nenavaden. Ivan Kržmanc z Loga je predlagal, naj bo glavni vhod s ceste, ob strani pa še vedno lahko ostaneta dva manjša. Daljša razprava je pokazala, da bi ta različica vzele veliko preveč prostora, pa še »povsod bi bila sama vrata«. Glede kritine so sprejeli

dokončno odločitev, da bo telovadnica krita s pločevino, vsa preostala streha pa z opeko. Očitno so do tedaj po tihem še vedno upali na drago salonitno kritino ...

Delo in denar

Samo po sebi je bilo umevno, da bodo ljudje kulturni dom sezidali večinoma s svojimi rokami. Težko nabrani denar bo namenjen le stvarjem in opraviлом, ki jih nikakor ne bi mogli dobiti zastonj. Zato se je že na začetku postavilo vprašanje osebnega dela (kultura): kdo, kdaj, kje in kako?

Tej temi je bila namenjena posebna seja, na kateri so sodelovali stavbni odbor in predstavniki odsekov Prosvetnega društva. Seja je potekala v ponedeljek, 11. aprila, čeprav so seje praviloma potekale ob nedeljah v Rokodelskem domu. Župan Hren je predstavnikom odsekov tako vneseno razložil pomen in načrt novega kulturnega hrama, da so mu na koncu navdušeno zaploskali. Obljube o pomoči seveda niso izostale. Nabiralne pole so bile javne, prispevke pa sta po veliki noči začela pobirati župan in predsednik Prosvetnega društva Štefan Kraljič.

Prav tako občutljivo vprašanje je bilo, kako informirati ljudi in jih pridobiti za delo. Marsikaj, kar danes, 70 let kasneje, opravijo stroji, je bilo takrat mogoče storiti le z rokami, zastonjskemu garanju pa se tudi danes vsak rad izogne. Znancu je težko odkloniti pomoč, zato so za vsako vas izbrali zastopnika, ki bi priskrbel določeno število prostovoljcev – vsaj dvajset. V naslednjih dveh tednih so prostovoljci že pridno kopal pesek in zbirali les. Začeli so se pogovori o kanalizaciji, nakupu lesa, kamna in opeke.

Jože Sikyta je medtem pridno risal natančne načrte in jih 18. maja ponosno prinesel

na peto sejo stavbnega odbora. Predsednik Ignacij Hren se mu je zahvalil: »Načrti so najmodernejši in se lahko reče, da bo Prosvetni dom ena najmodernejših in najlepših stavb na Vrhniki. Tudi glede praktičnosti načrti v glavnem povsem ustrezajo.«⁶ Pohvaljeni so bili tudi zastopniki posameznih vasi, ki so organizirali prevoze materiala na gradbišče, saj je kakšen dan vozilo tudi po 20 voznikov naenkrat, seveda brezplačno.

Zidarska dela so bila ena tistih, ki so prezahtevna in preobsežna, da bi jih lahko opravili prostovoljci. Pogodbo so sklenili z zidarskim mojstrom, domačinom Janezom Petkovškom. Ta je prevzel organizacijo in nadzor nad prostovoljci.

Pogodba z mojstrom Petkovškom je bila prva. Najbrž so se šele ob njenem podpisu povsem zavedeli, kako pomembno je zbrati dovolj denarja. Ko so bile vsaj okvirno določene številke v denarju in materialu, se je prosvetno društvo sklenilo obrniti po pomoč tudi na Ministrstvo za šume in rude. Skupne stroške so ocenili na okroglo 750.000 din. Ministrstvo so zaprosili predvsem za brezplačen les iz državnih gozdov. Kot navaja prošnjja, so potrebovali 80 m³ lesa za tramove ostrejšja, 116 m³ smrekovega lesa za notranja vrata, tla, strope in ostrešje ter 20 m³ macesnovega lesa za zunanja vrata in okna.⁷ Vendar lepo oblikovana prošnjja ni bila nikoli odposlana; menda zato, ker člani društva niso želeli, da bi si kdaj v prihodnosti država lastila »njihovo hišo«. Morda so slutili, da je lahko država slab gospodar ...

Nabiranje denarja je potekalo uspešno. Pridrili so loterijo; srečke zanjo so prodajali v trgovinah. Septembra je blagajnik na seji ožjega odbora poročal, da je bilo doslej plačano vse (razen nekaj malenkosti) Gospodarskemu društvu, 5.000 kosov opeke in porolitna stena.

Temeljni kamen s šopkom

Leta 1938 so praznik Gospodovega vnebohoda⁸ na Vrhniki slovesno praznovali. To je bil dan, ko so blagoslovili temeljni kamen bodočega Prosvetnega doma. Društvo je dalo natisniti letak, s katerim so vabili na slovesnost. Zbrali so se vsi člani in podmladek s svojo zastavo in v društvenih krojih. Zraven so s svojo zastavo stali člani Rokodelskega društva.

Gospa Ivanka Žigman je ohranila zapis o blagoslovitvi temeljnega kamna. Ta izjemen dokument podrobno opisuje slovesnost, ki se je pričela ob treh popoldne z orlovsko himno Dvignite, Orli. Kaplan Franc Studen je prebral spomenico, v kateri so omenjeni cerkveni in posvetni oblastniki, predsednik Prosvetne zveze dr. Franc Ksaver Lukman, župan in hkrati predsednik gradbenega odbora Ignacij Hren, predsednik Prosvetnega društva na Vrhniki kaplan Štefan Kraljič, odvetnik Marjan Marolt ter vrhniški dekan Janez Burnik. Pevski zbor je zapel Försterjevo kantato Psalm 126. Besede 113. psalma Če Gospod ne zida hiše, zastonj se trudijo oni, kateri jo zidajo pa je poudaril dekan Burnik v svojem nagovoru: »... Naj bo do trenutka, ko prvi delavec prime za lopato, pa do trenutka, ko si bo zadnji delavec otrl prah z roke, delo združeno z Bogom ...«

Sledilo je glavno dejanje: blagoslov temeljnega kamna. Spomenico so spravili v kovinski valj, ga zacinili in položili v temeljni kamen. Na vrh je župan Hren položil še slovenski šopek iz rdečih nageljnov in rožmarina, potem pa vse skupaj zazidal. Sledile so pesmi Povsod Boga, Jutranja in Jutro, na kar je besedo spet povzel župan Hren. Zahvalil se je vsem, ki so kakorkoli pomagali pri dosedanjih delih, pa tudi vsem, ki bodo to še storili. Dom se vendar zida tudi za njihove potomce. S ponovnim igranjem orlovske himne

so zaključili slovesnost. V zapisu piše, da je celoten obred potekal »zelo slovesno in je bil pogled na to zelo prisrčen«, pa tudi vreme je bilo ta dan »zelo naklonjeno in je sonce skozi vso slovesnost prijetno sijalo ...«

Prosvetni dom je tu!

Znani niso nobeni zapisi, ki bi pričali, kako je potekala nadaljnja gradnja prosvetnega doma. Starejši Vrhničani pa se spominjajo, da so pomagali celo otroci. Morda predvsem zato, ker je gradnja potekala v času poletnih počitnic. Da se otroci ne bi brez varstva potikali po okolici, so jih prostovoljci pripeljali s seboj. Med igro so lahko opravili tudi otroškimi rokami primerno delo.

13. november 1938 je bil za mnoge le turben jesenski dan, Vrhničanom pa je bil hudo poseben. Ta dan so slovesno odprli nov Prosvetni dom. Dr. Anton Korošec se je že dopoldne pripeljal pogledat najnovejšo vrhniško pridobitev. Obžaloval je, ker se zaradi drugih obveznosti ni mogel udeležiti popoldanske slovesne otvoritve.

Društvo ni izvedlo posebnih reklam za ta dogodek. Verjetno je bilo to povezano s financami. Udeležba na slovesnosti je bila plačljiva. Zanj je bilo treba odšteti 2–6 dinarjev. Na letaku, ki so ga natisnili, piše: »Kdor pa more, naj tudi ob tej priliki kaj primakne za novi Prosvetni dom.«⁹ Nekaj malega je bilo pred tem objavljenega tudi v Slovincu in Domoljubu.

Vseeno se je odprtja udeležilo več kot 2.000 ljudi. Uresničila se je Sikytova napoved, da bodo ljudje v primeru velikih prireditev lahko spremljali dogajanje v obeh dvoranh hkrati. In čeprav peči sploh še niso nabavili, ni nikogar zeblo. Slovenec je pisal, da je bilo zaradi gneče vroče »kot sredi poletja«.¹⁰

Prireditve se je začela zelo slovesno, s fanfaro. Sledili so zborna deklamacija cele vrh-

22. Prosvetni dom na Vrhniki ok. leta 1940 (foto: last Toneta Stanovnika).

niške prosvetne družine in pozdrav predsednika gradbenega odbora, župana Ignacija Hrena. V imenu artističnega vodstva, ki je bilo odgovorno za tehnični potek, je kaplan Kraljič izročil županu album fotografij, ki so jih posneli med gradnjo. Nadaljevali so z državno himno, zahvalo Prosvetnega društva gradbenemu odboru, s petjem mešanega zbora ter telovadnimi vajami članov in članic, mladenk in mednarodne vrste na bradlji. Skupaj je nastopilo okrog 250 mladih. V veliki dvorani je stal prelep bel klavir. Tudi telovadnica je bila solidno opremljena.

Odmor so preskočili, ker je množica terjala nadaljevanje. Režiser prireditve je na oder takoj poslal slavnostnega govornika, tajnika Prosvetne zveze Miloša Stareta. Ta je pravzaprav nadomestil pisatelja Frana Saleškega Finžgarja, ki zaradi bolezni ni mogel priti. Sledil je telovadni program, ki ga je zaključil ples dvajsetih vrhniških deklet po motivih slovenskih ljudskih pesmi.

Končno je prišel na vrsto neuradni del odprtja – velika ljudska veselica. Nastopili so

pevske zbori in vrhniška godba, igrali so šaljive igre. Splošno veselje je še povečala »izbrana postrežba z gorkimi in mrzlimi jedili ter vsakovrstno pijačo.«¹¹

Kako so veliko slavlje doživljali ideološki nasprotniki? V Slovincu so zapisali, da so se večinoma odlično zadržali. Izjema je bilo nekaj mladcev, ki so začeli izzivati s hvalnicami dr. Mačku. Pravega odziva pa ni bilo – bodisi jih je bilo premalo, da bi vzbudili večjo pozornost, bodisi so bili ljudje okrog njih tako dobre volje, da se niso pustili zmotiti. Ogromna večina pa jih sploh ni opazila. Vsekakor so zadostovali trije redarji, da so vročekrvneže postavili v mrzlo novembrsko noč.¹²

Mir pred viharjem

Prosvetni dom je upravičil ves trud njegovih graditeljev. Iz prireditve v prireditve se je vedno znova izkazala domišljenost in vsestranskost stavbe. V veliki dvorani je bilo mogoče izvesti skoraj katerokoli delo, zato so društva in druge skupine z veseljem prihajali gostovat.

Jože Sikyta je bil pevec, zato ne preseneča, da je ravno oder domislil do potankosti. Dobro je vedel, kaj umetniki potrebujejo za nemoteno izvedbo dramsko-glasbenih del. Pod odrom je zasnoval t. i. »pekel«, prostorček z loputo, v katerega se je igralec lahko spustil sredi igre. Velika dvorana s takim odrom in funkcionalnim zaodrjem (ki je bilo kasneje odstranjeno) je bila idealna za uprizarjanje operet in iger. 8. septembra 1939 je npr. dijaški krožek Vrhnika, ki je združeval študente vrhniškega kota, uprizoril Luč z gora. Dvorana je bila polna do zadnjega kotička. Vrstile so se razne slavnostne in zabavne prireditve, od materinskega dne do miklavževanja. Jože Cukale je leta 1941 tu obhajal novo mašo.

Lahko si predstavljamo, kakšno zadovoljstvo je prevevalo Jožeta Sikyto. V igrah in operetah je nastopal tudi sam, pogosto jih je celo režiral in se ukvarjal s scenaristiko.

V skladu z načeli Prosvetne zveze so dom uporabljali tudi za poučne in vzgojne namene. Marsikateremu dekletu je bilo nadaljevalno šolanje še vedno težko dostopno, zato so v manjših krajih organizirali posebne tečaje, predvsem s področja gospodinjstva. Na Vrhniki je bil zadnji leta 1930. Nov Prosvetni dom je zagotavljal ustrezne pogoje, zato so ga spomladi 1940 ponovno

23. Lepak za koncert Akademskega pevskega zbora, 28. aprila 1940 na Vrhniki.

organizirali. Prijavilo se je toliko deklet, da so nekatere morali odkloniti. Mlade Vrhnikanke so se v dobrih treh mesecih izurile v krojnem risanju, vrtnarjenju, sadjarstvu, pisanju prostih spisov ter poglobile svoje znanje iz verouka, vzgoje in higijene. V istem času je v Prosvetnem domu gostoval Akademski pevski zbor in tečajnice so gostom tudi »prav pohvalno postregle«. Ob zaključku tečaja so pripravile razstavo, na kateri so razstavile svoje šivalne, kuharske in druge izdelke.¹³

Kino nad vse

Do leta 1938 so filmske predstave potekale v Sokolskem domu na zastareli aparaturi.

Novi Prosvetni dom je poleg visoke kulture omogočal tudi razvedrilo: bil je moderno opremljen kinematograf. Ogled filma je predstavljal kratkočasno dejavnost brez kake posebne umetniške vrednosti. Danes vemo, da je večina filmov iz tistega časa resničnih umetnin, vrednih ogleda celo v sedanjem času, ko digitalna tehnika zmore tudi nemogoče.

Novi kinematograf je bil opremljen s sodobnim projektorjem. Ni veliko manjkalo, pa bi ta naprava postala usodna za novi dom. Prvo predstavo so napovedali za božič. Nekateri so se spraševali o primernosti tovrstne zabave na velik cerkveni praznik. Vseeno so nestrpno pričakovali premiero v veliki dvorani.

Črnogledi so nevede imeli prav. Kot bi z neba poslali ogenj, se je med predvajanjem vnel filmski trak. V dvorani se je pojavil gost dim in gledalci so panično bežali na prosto. Operater Zalesjak je ohranil prisebnost. Po-tegnil je film iz aparata ter s tem preprečil še večjo nesrečo. Njega samega so rešili skozi okno, ki gleda proti Rokodelskemu domu. Utrpel je nekaj opeklin, tako da ga je pri operaterskem delu zamenjal Rudi Omota.

Druga žrtev požara je bil projektor, ki je bil povsem uničen in so ga morali zamenjati z novim. Novi je bil eden najboljših, in sicer svetovno znane firme Zeiss-Ikon, model Z. I. Ernemann 2. Kino Union v Ljubljani je imel na primer model Z. I. Ernemann 7. Tudi zvočnik je bil vrhunski in se je lahko kosal s tistimi v Ljubljani. V reviji Naš kino so nekaj let kasneje zapisali: »Daje odličen ton in jasnost glasu, tako da so Vrhničani lahko zadovoljni.«¹⁴ V začetku 40-ih let je v Sloveniji delovalo približno 35 kinematografov in vrhniški je bil eden najboljših.

V Ljubljani je delovala produkcijska hiša in izposojevalnica filmov EMONA FILM. Od tod so dobili marsikateri film za vrhniški kino. Zalesjak in Omota, ki sta bila poznavalca in zanesenjaka, na Vrhniki nista redno delovala. Sem sta le prihajala uvajat domače fante. Leta 1939 je operatersko delo prevzel domačin Ivan Kraševc in ga opravljal dobro desetletje.

Vojna

S pričetkom vojne je bilo pričakovati spremembe, vendar nihče ni slutil, kako močno se bo zavrtel politični krog. Že 11. aprila 1941 so na Vrhniko prišle prve italijanske čete. V nepretrganih kolonah so prihajale celo noč in še naslednje dneve. Nastanile so se v šoli, ki jo je že pred tem zasedla jugoslovanska vojska, in jo preuredile v vojašnico. Pri tem so brezobzirno uničili vse izdelke učencev, knjige, spričevala in učila. Uporabno opremo in orodje so pokradli. Pouk je kako leto v omejenem obsegu še vedno potekal v šolskem posloppju, večinoma v kletnih prostorih. Šolski sluga in operater vrhniškega kina Ivan Kraševc si je v Prosvetnem domu uredil zasilno stanovanje, kamor se je preselil iz šolskega.

Prva leta vojne je Prosvetni dom skušal delovati naprej, čeprav so tudi njega zasedli

Italijani. Upravljal ga je Ivan Oblak. Filmske predstave so bile še vedno priljubljena in poceni zabava. Do leta 1944 se je zvrstelo okrog 400 filmov. Ker je bilo vojaštvo pomemben del občinstva, so jih včasih sinhronizirali, seveda v italijanščino. S podnapisi so bile težave, prevajanje pa je bilo drago in se za tri, kvečjemu štiri ponovitve ni izplačalo. Lahko bi si sicer pomagali s sistemom steklenih plošč, a bi to podražilo vstopnice, ki so bile na Vrhniki resnično poceni. V Ljubljani je bilo treba za predstavo odšteti do 11 lir, na Vrhniki pa komaj 3–5. Vrhniški gledalci so se z vsebino filma seznanili kar preko revije Naš kino, ki je bila pred predstavo na voljo v različnih reklamnih omaricah.

Predstave so bile ob sobotah in nedeljah, ob praznikih in v dneh pred prazniki, včasih tudi ob petkih. Ljudje so radi prihajali dopoldne na Vrhniko k maši, popoldne pa v kino.

Filme je vrhniški kino (uradno se je imenoval Kino Prosvetni dom – Vrhnika) dobival tudi od ljubljanske Matice, ki je bila znana po tem, da je vrtela le nove filme. Med distribucijskimi hišami in kinematografi je vladala precejšnja konkurenca, tako da so filmske novosti hitro prihajale v dvorane. Filmski izbor Matice je bil vedno kvaliteten, vrteli so le izbrane filme in vrhniški kinematograf je bil tudi v tem prvi na Notranjskem. Izbor filmov se je torej ravnal po okusu Ljubljancanov. Ti so ljubili lepo glasbo, kar se je kazalo pri velikem obisku opernih filmov; npr. Rigoletto je leta 1942 privabil v Union znatno število gledalcev. No, ne smemo pozabiti, da je bila Ljubljana takrat v rokah Italijanov, ki so prav gotovo imeli na spored določen vpliv. Priljubljeni so bili tudi zgodovinski filmi, ki so koristili splošni izobrazbi. Tudi filmi iz sodobnega življenja so zagotavljali soliden obisk. Zanimivo pa je, da so bile še najmanj priljubljene komedije.

Ni naključje, da so ravno filmske predstave privabljale toliko gledalcev. Kulturna dejavnost je bila v času vojne pičla. Vsakdanje življenje so zaznamovali strah, skrb in žalost. V temni dvorani so ljudje vsaj za urico ali dve ubežali krvavi resničnosti z množicami izseljenih, interniranih, aretiranih, pogrešanih in mrtvih. Bralka Našega kina je leta 1942 opisala svoje razpoloženje: »Ali ni morda tudi v resnici prijetno, ko stopiš iz prazne in dušeče ulice v hladni polmrak in pustiš pri vratih poleg kupona tudi vse skrbi in težave dneva? /.../ Še radi nečesa rada prihajam v kino: poleg običajnega razvedrila mi prinese tudi neko sproščenost v dušo. /.../ Tolikokrat imam trden namen, da pojedem takoj po delu domov, pa me naenkrat zvabi v kino. To se dogodi večkrat. Za mene je kino tako omamljiva vaba, da bi radi njega opustila še tako težko pričakovanih šestanek z dragim. Zato prihajam, da razblinim temne misli, da dam hrane silam, ki hočejo naprej, a so preslabotne za polet.«¹⁵

Kljub velikemu zanimanju in italijanski spodbudi pa je bila Ljubljanska pokrajina dokaj revna s kinematografi. Poleg ljubljanskih šestih so ga imeli le še na Vrhniki, v Logatcu, Novem mestu, Ribnici in Metliki.¹⁶ Revija Naš kino je za vrhniškega našla same pohvalne besede: »Napačno bi bilo misliti, da premore samo Ljubljana kaj modernega, vse ostalo pa je »Bogu za hrbtom«.

Vrhniški kinematograf nasprotno celo močno spominja na dvorano kina Matice, za katero tudi kvalitativno ne zaostaja, saj je »Kino Prosvetni dom – Vrhnika« v najožjih zvezah z Matico. /.../ Dvorana ima balkon in je prostora za približno 500 oseb ter se da primerjati s kinom Kodeljevo. Strop je visok in grajen iz šamotne opeke, tako da stalno »diha«. Tudi razsvetljava je sila razkošna.« Bi lahko Jože Sikyta dobil še lepši kompliment za svoj projekt? Upajmo, da so ga znanci seznanili s tem člankom.

V skromnem obsegu je živela tudi kulturna dejavnost. Amaterske skupine so še vedno uprizarjale odrska dela, v katerih je sodeloval tudi Jože Sikyta. Kršitev kulturnega molka so mu nekateri zamerili, kar je po vojni plačal z zaporom. Bilo je tudi nekaj drugih prireditev, npr. koncert vrhniških harmonikarjev 1. februarja 1942. Januarja 1942 in 1943 so imeli prvoobhajanci v telovadnici tradicionalni slavnostni zajtrk. Stegne so okrasili z izposojenimi preprogami, učiteljice pa so pri domačinkah dobile nekaj jedi. Januarja 1943 je bila v Prosvetnem domu tudi obdaritev, imenovana Befana.¹⁷ Zanj je poskrbela fašistična stranka. Sto otrok je prejelo zimske jopice, obleke in bonbone. Istega leta je na god sv. Petra in Pavla, 29. junija, na Vrhniki birmal ljubljanski škof Gregorij Rožman. Popoldne je v Prosvetnem domu potekala slavnostna aka-

24. Pogostitev prvoobhajencev v Prosvetnem domu maja 1942 (foto: last Milene Borštnik).

demija, na kateri so z zborna deklamacijo in s petjem nastopali učenci.¹⁸

Enkrat, včasih tudi dvakrat tedensko, so Italijani organizirali filmske predstave za šolsko mladino. Pri tem ni šlo za dobrodelnost ali vzgojo. Glavni namen je bilo zastraševanje otrok, kajti filmi, ki so jih prikazovali, so bili strašljivi. Starši so se pritoževali, a ni zalego.

26. avgusta 1943, torej dva tedna pred kapitulacijo italijanske vojske, so na Vrhniko že vkorakali nemški vojaki in takoj naslednji dan zasedli šolo. V njej so uredili bolnišnico in obvezovališče za ranjence. Pouk je zato v šolskih prostorih lahko potekal le s presledki. Marca 1944 so se v šolo vselili slovenski domobranci. Poveljnik nemške vojaške oblasti je okrog novega leta 1944 dal šolarjem na razpolago dvorano in malo sobo v stari šoli, dve sobi v Grabenčanovi hiši in pozneje (14. februarja) še sobo v Prosvetnem domu. To je bila četrta zasilna učilnica in od vseh najlepša.¹⁹ Tudi predstave je nemška vojska dovoljevala, čeprav je v telovadnici skladiščila gore orožja. Kam so dali telovadno orodje, ni znano. Doma la vsa dokumentacija v zvezi s Prosvetnim domom od njegovega nastanka pa do konca vojne je namreč izgubljena. Koga so v tisti zmešnjavi, ko je v vojni propadala ena in nastajala druga država, zanimali kupi papirja o komaj nekaj let stari kulturni hiši? Ljudje so imeli že tako dovolj skrbi z ohranitvijo lastnih življenj. Nihče ni pomislil, da se bo nekoč pisala tudi zgodovina te hiše ...

Svoboda

Tako je Prosvetni dom dočakal maj 1945. Za razliko od mnogih požganih domov je ostal, vsaj na zunaj, nedotaknjen. Notranjost pa so okupatorji popolnoma izropali. Zastopnik Začasne uprave kulturnih domov Vrhnika Ladislav Schmidt je avgusta 1945 pri-

javil vojno škodo, ki jo je utrpel Prosvetni dom. Zmanjkali ali uničeni so bili: telovadno orodje, igralski kostumi, društvena zastava, 9 miz, 200 kozarcev, 60 vrčkov, 10 litrskih in 2 dvolitrski steklenici, 2 pekača in 2 stranišni školjki, vse skupaj v vrednosti 27.580 din.²⁰ Verjetno je zmanjkal tudi klavir, čeprav v prijavi ni omenjen. Novembra istega leta je bila namreč poslana na KUNI (Komisija za upravo narodne imovine), ki je zbirala zaplenjene predmete, prošnja za dodelitev zaplenjenega klavirja. Poslali so tudi zahtevo za vrnitev glasbil. Telovadno orodje, kolikor ga je ostalo, je bilo izročeno ZMD.²¹ Potrebni so bili tudi novi stoli in obešalniki, pa še marsikaj, ker so se pozivi za vrnitev predmetov nadaljevali še vse v pomlad naslednjega leta.

Upravi je klavir uspelo pridobiti, vendar ni bil v najboljšem stanju. Za popravilo in uglasitev so bila naprošena podjetja Ropas iz Celja, Tovarna glasbil – podružnica Ljubljana in Tovarna glasbil Mengeš.²²

Leta 1945 je izšel novi zakon o društvih. To je pomenilo, da se morajo vsa društva prijaviti na novo. Prosvetni zvezi v Ljubljani in Mariboru sta imeli katoliški oz. protikomunistični predznak, zato sta bili oktobra 1945 ukinjeni, z njima vred pa tudi krajevna prosvetna društva. V svoji osnovi sta bili sicer nepolitični organizaciji, vendar sta v svojih vrstah združevali precej ljudi, ki so po vojni postali politični emigranti.

Sosednjemu Rokodelskemu domu so odvzeli njegovo kulturno vlogo. Že od leta 1943, ko je vojska zasedla šolo, je v njem potekal pouk. Jerinova gostilna je delovala le še kako leto po vojni, potem pa so v teh prostorih uredili menzo za delavce IUUV (Industrijo usnja Vrhnika). Gornje prostore je dobil občinski sindikalni svet. Leta 1952 so v Rokodelskem domu uredili zdravstvene ambulante, ki so ostale do začetka 70-ih

let, ko so se preselile v nov zdravstveni dom. Deset let so izpraznjene prostore uporabljali za podaljšano bivanje šolske mladine (varstvo). Potem sta tu svoje prostore dobila glasbena šola (ta se je leta 1992 preselila v Dom Karla Grabeljška) in podjetje Primis d. o. o. Svoje prostore je tu dobilo tudi Muzejsko društvo Vrhnika.

Sokolski dom je med vojno zasedla najprej italijanska, po njenem odhodu pa nemška vojska. V času italijanske okupacije sta imele tu sedež italijanska fašistična narodna stranka (PNF) in edina legalna mladinska organizacija GILL (Italijanska liktorska mladina Ljubljana). Tu je delovala tudi kuhinja za šolske otroke. Takoj po vojni je precej uničeni Sokolski dom za kratek čas uporabila jugoslovanska vojska, potem pa se je v njem naselila mladinska organizacija (Zveza ljudske mladine) in ga uporabljala za sestanke, vaje in klubsko življenje. Konec 1945 ali v začetku leta 1946 ga je prevzela I. tankovska brigada in je postal Dom JLA oz., kot so mu ljudje rekli, Dom armije. V začetku 60-ih let si je vojska zgradila modernejši dom, zdaj imenovan Dom Karla Grabeljška. V nekdanjem Sokolskem domu so dobili svoje prostore Krajevna skupnost, Zveza združenj šoferjev in avtomehanikov, Pihalni orkester Vrhnika, Planinsko društvo Vrhnika, Klub vrhniških študentov in ga zdaj splošno imenujejo Dom krajevne skupnosti.

Otroški vrtec

Julija 1945 so na Vrhniki ustanovili otroški vrtec. Težava je nastala, ko zanj niso mogli najti ustreznih prostorov. Mnogi so zaradi vojne ostali brez domov in že za stanovanja so potekali hudi spori. Zapisniki Krajevnega ljudskega odbora (KLO) iz prvih povojnih let so polni reševanja stanovanjske problematike.

Najprej so za vrtec pripravili tri predloge: Rokodelski dom (a je padla odločitev, da se bo »uporabljal v druge svrhe«), Lenarčičevo hišo, ki je imela vrt (Nova c. 8 - 12), ter hišo Posojilnice (Nova c. 14).²³

Avgrusta je bilo v vrtec vpisanih že 48 otrok, prostor pa so še vedno iskali. V Kulturnem domu so nameravali urediti sobo s souporabo spodnjih prostorov, tj. gospodinjske kuhinje. Za zunanje aktivnosti bi uporabljali dvorišče Rokodelskega doma, vendar bi morali prej zgraditi varovalno ograjo. Zakaj tega niso realizirali, ni znano. Morda zato, ker je bil dom vendarle namenjen množičnim kulturno-političnim dejavnostim, kamor otroci ne spadajo. Nov predlog sta postali kaplanija in notarjeva hiša - tudi neuspešno.²⁴

Vrtec je dobil svoje prostore šele jeseni v nadučiteljevem stanovanju, nadučitelj pa se je preselil drugam.²⁵ Leto zatem so ponovno razpravljali o namembnosti hiše na Novi c. 14. Ko se niso mogli odločiti, ali naj vanjo naselijo vrtec ali gospodinjsko šolo, so vprašanje dali na glasovanje. Zmagal je vrtec. Dobil je 117 glasov proti 11.²⁶

Prireditve ponovno zaživijo

Vsakokratna kultura odseva politično življenje. Namen in značaj prireditev v zdaj že bivšem Prosvetnem domu sta se korenito spremenila. Novost so bili mitingi s kulturno-politično vsebino. Običajno so jih organizirali pred delovnimi akcijami, da so motivirali ljudi. Prvi miting je potekal že prvo nedeljo po osvoboditvi. Istega dne so pričeli s predvajanjem filma od Varšave do Odre, ker so bili vojni prizori še vedno aktualni. Sicer pa je Kulturni dom še vedno ostajal glavni prostor za proslave in akademije.

Prva povojna prireditve v Prosvetnem-Kulturnem domu je bil resda miting, prva večja

slavnostna prireditev pa je bila akademija ob obletnici 1. tankovske brigade 16. julija 1945. Za akademije in druge slavnostne prireditve so dvorano okrasili z zastavami in zelenjem, kar je imela na skrbi AFŽ (Antifašistična fronta žena). Obvezna je bila Titova slika, ki so jo po navadi obesili na zadnjo steno odra.

Kulturno življenje se je počasi vračalo na Vrhniko. Dramska dela in koncerti so polnili veliko dvorano kot pred vojno, le tematika je bila druga. Obisk akademij, proslav, mitingov in kulturnih predstav (razen filmskih) je bil načeloma brezplačen. Obiskovalce so prosili le za prostovoljne prispevke, od katerih so 5 % odvedli v sklad Prosvetnega sveta. Določeno vsoto pa je »za razsvetljavo« v blagajno Kulturnega doma (Doma kulture, kot so mu tudi rekli) prispeval tudi organizator (večinoma izvajalec) predstave.

Dolgo pa ni šlo več tako. Stroški predstav niso bili majhni, zato so z letom 1946 uvedli enotno vstopnino, s čimer so dobili tudi natančno evidenco obiska posameznih predstav. Največji dotedanji uspeh je požela igra Gospa ministrica, ki jo je 24. januarja uprizorila AFŽ. Ogledalo si jo je 725 gledalcev. Naslednje leto je ministrico premagal pevec Angelo Parma, ki je privabil 732 poslušalcev, na ponovitev naslednji dan pa še 150. Angelu z božanskim glasom je resno konkurirala Miklova Zala v izvedbi dramskega odseka Prosvetnega društva Postojna (732 prodanih kart). Rekord je padel leta 1948, ko so igrali Ženitev.²⁷ »Svatov« v dvorani je bilo namreč kar 810. V treh letih je bilo v domu izvedenih 90 množičnih prireditev: mitingov, iger, koncertov, akademij.²⁸ Za naslednja leta evidenca prodanih vstopnic ni ohranjena, zato ni jasno, kdo je bil končni zmagovalec.

Enotna vstopnina ni trajala dolgo. Morda so se ljudje pritoževali, da za enak denar

niso vsi deležni istega, ali pa je organizator ocenil, da je na tak način mogoče zaslužiti več. Sedeži v parterju so bili razdeljeni v štiri skupine, od katerih je bila odvisna tudi cena. Najdražji so bili »parterni« sedeži, ki jih je bilo 60. Sledili so sedeži prvega (60), drugega (120) in tretjega (120) prostora. Sedeži tretjega prostora so bili cenovno enaki sedežem prvega prostora na balkonu (78–82). Najcenejši so bili sedeži drugega prostora na balkonu (120). Za stojišče si moral plačati 5 dinarjev. Najdražji, parterni sedež, je veljal 20 din.²⁹ Vstopnice vrhniškega kinematografa so spadale v 2. tarifni razred, takoj za ljubljanskimi, mariborskimi in celjskimi kinematografi.³⁰

Kako bi lahko združili kulturo in socialo? Krajevni ljudski odbor Vrhnika je to vedel. Odborniki so sklenili, da bi od filmskih predstav in kulturnih prireditev pobirali prispevke za socialno skrbstvo. Pri filmski predstavi bi prispevek znašal dinar in pol, pri ostalih kulturnih prireditvah pa dva dinarja. Predloga niso sprejeli, čeprav so Vrhničanom hudo manjkala sredstva za ubožnico. So pa poleg vsake filmske vstopnice pobirali še po 50 par za Rdeči križ, kar je sicer določil zvezni urad za cene. V zapisnike KLO-ja se je v zgodovino zapisal zanimiv predlog. Neimenovani odbornik je prišel na misel, da bi pobirali denar za neupravičene klevete. V tem primeru bi morali ustanoviti poseben odbor.³¹ V Kulturnem domu, kjer je bilo veliko smeha in drugega razvedrila, se namreč ni samo smehljalo. Na masovnih sestankih se delali prve korake agrarne reforme. In razlastitve zemljišč so bolele. Še bolj so boleli vzkliki proti »domačim izdajalcem«, verjetno pa se je v izbruhu čustev našla tudi marsikatera kleveta. Dogajanje ni bilo prijetno in marsikdo ni nikoli več prestopil praga Cankarjevega doma.³²

Dvorano je bilo mogoče najeti, česar so se posluževala okoliška društva, ki niso raz-

polagala s svojimi prostori, ali izvajalci od drugod: Kulturno umetniško društvo Stane Dobovičnik, vrhniška osnovna šola, Prosto-voljna gasilska četa na Stari Vrhniki, AFŽ, pevski zbori, Ljudski izobraževalni svet Borovnica, Fizikulturno društvo Borovnica, Filmsko podjetje, Sindikat papirnice Količevo, Občinski ljudski odbor Ljubljana-okolica, Koncertna poslovalnica Ljubljana, Krajevni ljudski odbor Vnanje Gorice, Zveza mladine Slovenije Sinja gorica, Gasilska četa Barje, Podružnica ESZDE – Tobačna tovarna Ljubljana, Ljudska mladina Slovenije – Mladi harmonikarji Domžale, Državna gospodinjska šola, Klub Jugoslovanske armade, Dramsko gledališče, Glasbeni odsek Ljudske mladine Slovenije Domžale, društvo – kvartet »Fantje na vasi«, Sindikalna podružnica Gradis. Eno od sob pa je tudi redno uporabljalo Godbeno društvo Vrhnika za vaje – namreč, ko so po vojni spremenili namembnost Rokodelskega doma, je godba postala »brezdomec«.

Kino

Najrednejša in in najpogostejša dejavnost v Kulturnem domu so še vedno ostajale filmske predstave. Filme so vrteli pet dni v tednu, kar ni bilo vseh amaterskim igralcem, ki so se pripravljali na nastope. Režiserji Tone Pirnat, Ciril Berglez, Marija Podbregar, Valo Bratina, Emil Frelih, Jože Rode, Franc Furlan in še kdo so uspešno spravili na oder pisano družčino: Kralja Ojdipa, Celjske grofe, Slugo dveh gospodov, Hlapce, Divjega lovca, Jakoba Rudo, Martina Kačurja, Kekca, Gospo ministrico, Lepo Vido, Sneguljčico, Krčmarico Mirandolino, Namišljenega bolnika ... Pa čeprav so morali vaditi v menzi sosednjega Rokodelskega doma!³³

Filmski medij je bil priljubljen tudi med mladino. Na zboru volivcev je delovni predsednik izpostavil problematiko šolske mla-

dine: obiskovanje večernih predstav je »neprimerno za pionirje«. Predlagal je sklep, da šoloobvezni otroci ne smejo obiskovati večernih predstav niti v spremstvu staršev. Sklep je bil soglasno sprejet!

Obisk kinopredstav je bil množičen tudi zaradi vojakov iz vojašnice. Zato so skušali nered pred blagajno urediti tako, da so že prej oddali določeno število vstopnic vojaškemu štabu. Ko je upravnik kina jeseni 1947 na zboru volivcev pozival prisotne k prodaji drv za ogrevanje dvorane, je nazaj dobil odgovor, naj raje napravi red pri izdajanju vstopnic.³⁴

Povojna obnova

Nekdanji Prosvetni, zdaj Kulturni dom je bil star komaj 7 let, pa že pošteno potreben obnove. Kjer ničesar ni, tudi vojska ne vzame, pravi pregovor. No, Prosvetni dom je imel ... in so mu pač vzeli. Stole, na primer. Spomladi 1946 so obravnavali nekaj ponudb in tako je velika dvorana dobila stole in nove obešalnike za garderobo, ki jih je izdelalo podjetje Kobi iz Podpeči. Plačali so z denarjem, ki so ga dobili s podražitvijo vstopnic.³⁵

Kako je (še pred prenovo) izgledal Kulturni dom, nam približno pokaže sicer nedatirani popis inventarja.³⁶ Glede na to, da omenja Leninove slike, gre sklepati, da je nastal pred letom 1948.

V glavni veži sta bili za objavo filmskih predstav nameščeni dve leseni tabli in vitrina. Nekje v bližini sta bila postavljena bela pljuvalnika. Do stranišč (na počep) je vodila majhna vežica, ki je bila opremljena z reklamno omarico. Tudi veža pred Veliko dvorano je imela leseno tablo in vitrino. Tu je bil predstavljen razpored sedežev. Zraven je bil bronast kip narodnega heroja Toneta Vidmarja – Luka.

Blagajna je bila opremljena skromno: miza iz furnirja, dva navadna stola, stenska ura in električna peč.

Velika dvorana je premogla 326 zaklopnih stolov. Okno pa je bilo zagrnjeno z rdečimi plišastimi zavesami na medeninasti karniši. Na stenah so viseli napisi Kaditi prepovedano. Nekje je stal tudi lesen Titov kip. Kipa orla, ki je bil pred vojno postavljen na desni strani odra, zdaj seveda ni bilo več.

Balkon je bil precej razkošen, vhod sta zagrinjali dolgi zavesi. Tu je bilo na voljo 80 zaklopnih in 91 navadnih stolov. Kot higienska pripomočka sta nekje stala pljuvalnik in koš za odpadke. Napis na steni je opozarjal na prepoved kajenja.

V operaterski kabini sta bila poleg kinematografske opreme operaterju na voljo dva navadna stola in aparat za gašenje »minimaks«. Gasilni aparat je bil spričo izkušnje božičnega požara leta 1938 logična oprema.

Malo dvorano, kot so poimenovali telovadnico, so opremili s 143 navadnimi stoli, ki so bili v času nastanka tega inventarja že predlagani za odpis. Poleg tega je bilo tam še 78 rumenih stolov, menda last Telovadnega društva Partizan. Okna so zagrnili s sivimi plišastimi zavesami (prej so bila zatemnjena z lesenimi polkni).

Pisarna upravnika (v tistem trenutku Zveze borcev Vrhnika) je bila v eni od garderob za odrom. Oprema je bila pisarniško suhoparna (mize stoli, pljuvalnik), kot relikv nekdanje garderobe pa je premogla tudi porcelanast umivalnik.

Nekoliko prijetnejše vzdušje je dajala t. i. igralna soba, kjer so godbeniki imeli vaje. Tu sta prijetno vzdušje nudila rjavi klavir »Ropas Mililli« in veliko ogledalo z zlatim okvirjem. Peč in zaboj za drva sta nudila užitek pred-

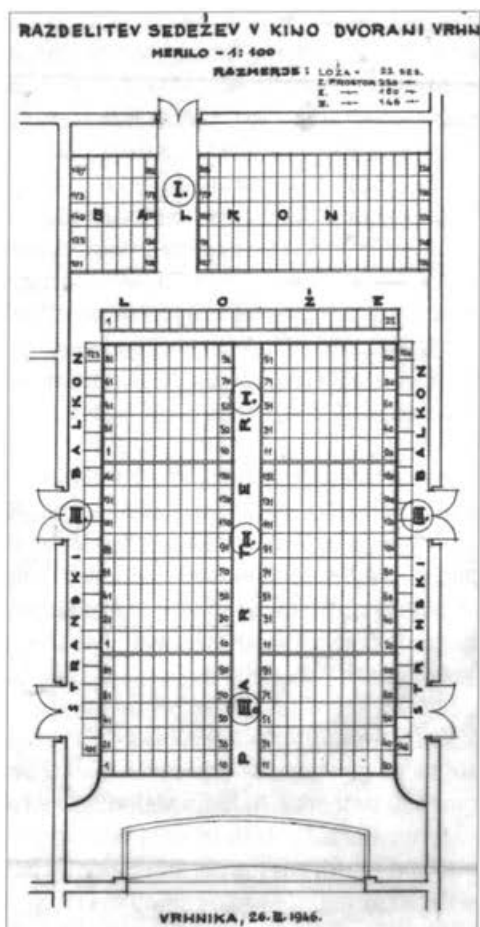
vsem pozimi. Za umetniško spodbudo je na zidu visela slika Ivana Cankarja, za politično pa Leninova. Samo do leta 1948 je Lenin krasil tudi steno pisarne Kinopodjetja. Tam je visela tudi Titova slika in tihožitje z vrtnicami.

Česar vojski ni uspelo vzeti, je vsaj dodobra uničila. Načrte za prenovo celotnega doma je izdelal gradbenik Peter Reven. Celoten projekt so zaupali študentu arhitekture Alekseju Janušiču. V načrtu so imeli celovito prenovo stavbe, notranjost in zunanost. Z deli so začeli jeseni 1948.

V Mali dvorani so najprej obnovili tla. Nivo tal so nekoliko zvišali, da so ga izenačili z nivojem v avli. Preko so položili hrastov parket. Sledila je obnova stropa. Telovadnico je prekrivala ravna pločevinasta streha (terasa), ki so jo delno zamenjali. Istočasno so zamenjali tudi žlebove.

V Veliki dvorani so bila gradbena dela večja. Na račun prostora za orkester so nekoliko povečali tudi oder. In kot v Mali dvorani so tudi tu zamenjali tla in položili nov ladijski pod. Od tehničnih naprav so obnovili centralno ogrevanje.

Ni točno znano, kdaj so zazidali nekatera vrata in okna. Zazidali so ena od vrat, ki so vodila iz Male dvorane (telovadnice) v Veliko, in ravno tako eno od izhodnih vrat. Zazidali so tudi okna v Mali dvorani, verjetno istočasno pa so dozidali vhodni prizidek k stranskim vratom. Tudi ni znano, kdaj so odstranili balkone, ki so se raztezali vzdolž celotne dvorane skoraj do odra. Menda je bila vprašljiva njihova nosilnost. Ljudje, ki so jih še videli, so povedali, da so bili elegantnih zaobljenih oblik in prevlečeni z rdečim žametom. Je bila res kriva nosilnost ali je bil bolj problematičen meščanski videz, ki ni šel v kontekst z novimi časi? Te spremembe so verjetno nastale v sklopu splošne obnove doma v letih 1948/49 ali pa dve leti

25. Stanje Velike dvorane leta 1946 (iz dokumentacije gradbenika Petra Revna).

kasneje, ko so tudi pred glavni vhod postavili zasilno vežo, pravzaprav neke vrste vetrolov. Okence blagajne je namreč gledalo na prosto, tako da so ljudje vstopnice kupovali pod milim nebom; v slabem vremenu pa je to utegnilo biti precej neprijetno.

Strokovna obrtniška dela so opravili obrtniki, preprostejša dela pa ponovno prostovoljci. Za prostovoljno delo se je javilo 95 ljudi z Vrhnike, iz Podlipe, s Stare Vrhnike, iz Ligojne, Verda, z Mirk, iz Sinje Gorice, Hriba, z Vasi in Zaplane. Vsak je oddelal 7–20 prostovoljnih ur ali 2–3 dneve. Moški so opravili mizarska in ključavničarska dela, ženske

pa so predvsem čistile. Naenkrat je delalo po 8–20 prostovoljcev, tudi ob nedeljah. Za boljšo organizacijo so napravili dnevne seznane. Delo je bilo razporejeno čez cel dan, tako da so nekateri delali dopoldan, drugi popoldan. Krajevni odbor ZB Vrhnika je prostovoljcem izdajal potrdila o opravljenih prostovoljnih urah, s katerimi so v službi lahko opravičili svojo odsotnost.³⁷

Dokumenti kažejo, da je uspel krajevni odbor Zveze borcev Vrhnika pritegniti 362 prostovoljcev, ki so do jeseni 1949 oddelali skupno 10.416 ur. Navedenih je tudi deset najudarnejših. Najboljši je opravil 562 ur, drugi 492, tretji 402, četrty 335, peti 294 ur ... Iz dokumentov pa ni razvidno, če niso morda tu vštete tudi nekatere druge akcije. V istem času je namreč Zveza borcev organizirala tudi prostovoljno delo pri popravljanju letoviškega doma na Rakitni in urejanju spominske grobnice na Drči nad Močilnikom. Na Rakitni so opravili vsaj 168 ur, pri grobnici pa 279. Res pa je, da so samo tesarska dela zahtevala 3.025 ur, v katerih so dvignili streho nad Malo dvorano (telovadnico) in popravili strop, uredili tla v obeh dvoranah in nekaterih drugih prostorih, napravili stopnice v prvo nadstropje ter popravili ostrešje.

Skrb za poslopje

Leta 1949 je Okrajni ljudski odbor Ljubljana-okolica razpošiljal krajevnim odborom okrožnico, v kateri je kritično ocenil stanje slovenskih kinematografov. Dolžnost vseh KLO-jev je bila, da posvetijo vso pozornost kulturnemu delu, kar je zajemala tudi oskrba kinematografov. Okrožnica je naročala, naj prepleskajo dvorane, očistijo in uredijo čakalnice, bifeje in kabine. Projektorje naj skrbno čuvajo. Posebno skrb naj namenijo propagandi in reklami ter administrativnemu poslovanju, kar lahko storijo tudi brez večjih finančnih izdatkov. V skladu s temi

priporočili so potekala obnovitvena dela v Cankarjevem domu že leto poprej.

Leta 1950 je zveza borcev nastavila hišnika Maksa Pušnika, ki je skrbel za red v stavbi in okoli nje, odklepal in zaklepal dom. Pokosil, oplel in pograbil je okolico stavbe. Vsak dan je z železniške postaje pripeljal film in ga po končani predstavi spet odpeljal. Razobešal je plakate in nameščal platno za filmske predstave. Po koncu filma ga je znova snel, da je bila dvorana nared za gledališko dejavnost. Vsak dan je počistil dvorano, stopnišče in avlo. Posebno skrb je namenjal prahu, da se ni nabiral na žametu. Skrbel je za kurjavo – peč je bilo treba zakuriti pet ur pred predstavo, včasih tudi prej. Hišniška dela je opravljal eno leto, potem je hišniško vlogo prevzel Ivan Petkovšek, za njim pa zakonca Pepca in France Fatur.³⁸

Preimenovanje

Že 8. maja 1946 je bil na seji odbora KLO Vrhnika soglasno prejet predlog o preimenovanju Kulturnega doma v Cankarjev dom. Mala dvorana (nekdanja telovadnica) je postala Družbena dvorana, Velika dvorana pa "gledališka in kinodvorana". Nova poimenovanja so si sledila hitro in ljudje jih niso dohajali. Zato so še dolgo uporabljali prejšnje izraze.

Lastništvo in upravljanje Cankarjevega doma

Na podlagi odločbe izvršilnega odbora Okrajnega ljudskega odbora Ljubljana-okolica je septembra 1948 Cankarjev dom postal splošno ljudsko premoženje v upravi izvršnega odbora KLO Vrhnika. Komaj dva tedna zatem ga je prevzel Krajevni odbor Zveze borcev Vrhnika.³⁹ Obča ljudska lastnina je spadala izključno v pristojnost državnih organov in ustanov, te pa so smele državno premoženje izročiti v uporabo ali izkoriščanje po pogodbi, sklenjeni v ta namen. V za-

četku julija 1948 so na seji IO KLO Vrhnika res govorili o tem, da naj bi Cankarjev dom in Kinopodjetje prešla pod upravo krajevnega odbora Zveze borcev Vrhnika. Takoj je stekla korespondenca.⁴⁰ Konec avgusta je bila na dnevnem redu že točka »Prodaja Cankarjevega doma in Kinopodjetja«. Razprava je potekala precej dvoumno; govorili so tako o prodaji kot oddaji doma v upravo. Vrhniska Zveza borcev je morala obljubiti, da bo dvorana doma še naprej na razpolago KLO-ju za množične sestanke, vse dohodke pa bo porabila izključno za poživitev prosvetnega življenja na Vrhniki.

V zemljiški knjigi so bile nepremičnine odslej vpisane kot »splošno ljudsko premoženje«. Sestavljena je bila tudi kupna pogodba med KLO Vrhnika in krajevnim odborom Zveze borcev Vrhnika, ki je vsebovala vse zgoraj naštetе pogoje o uporabi dvorane. Ti naj bi bili tudi vpisani v zemljiško knjigo kot služnostna pravica v korist prodajalca.⁴¹ Pogodba ni podpisana niti žigosana. Ni znano, ali je ohranjen izvod le osnutek ali je služil kot original. Administrativno delo je še leta po vojni šepalo in marsikateri (za današnje pojme) nepopolni dokument je imel pravno veljavo. V zemljiški knjigi je navedena darilna pogodba (z dne 2. novembra 1948). V resnici seveda ni šlo za nikakršno darilo (čeprav je bila vknjižena lastninska pravica za Krajevni odbor Zveze borcev Vrhnika) in še manj za prodajo. Šlo je za oddajo doma v upravljanje. Vendar si zaradi teh netočnosti nihče ni belil glave.

Z leti so se administrativni postopki v upravi in sodstvu normalizirali in nadaljnji status Cankarjevega doma je bil primerno urejen. Leta 1959 je upravljanje Cankarjevega doma kot družbene lastnine prešlo na občino Vrhnika, vendar je dve leti kasneje (1961) občinski ljudski odbor Vrhnika ponovno izročil Cankarjev dom v upravljanje občinskemu odboru Zvezi borcev NOV Vrhnika.⁴²

Cankarjev dom je sčasoma postal za borce preveliko finančno breme. Leta 1964 so sprejeli sklep, da ga oddajo Krajevni skupnosti Vrhnika, sami pa obdržijo sobo za pisarno. Vendar ko so na krajevni skupnosti prejeli sklep, niso bili niti malo navdušeni. V želji, da se otresejo neljubega bremena, so borcem odpisali, da si z domom ne želijo nakopati novih finančnih skrbi. Po daljšem pregovarjanju je krajevna skupnost sicer popustila, vendar je zvezi borcev mirno zaračunavala najemnino pisarniških prostorov.⁴³

Čez dve leti je zveza borcev nenadoma ugotovila, da je bila izročitev doma krajevni skupnosti »nepravilna« in ga oddala Skupščini občine Vrhnika. Za kratek čas je še obdržala pisarno, konec 60-ih let pa jo je preselila v Dom JLA.⁴⁴

Vseeno je vprašanje posesti in upravljanja Cankarjevega doma ostajalo vprašljivo. Leta 1979 je namreč krajevna skupnost (!) podpisala z Zvezo kulturnih organizacij Vrhnika (ZKO Vrhnika) pogodbo, s katero je ta dom prevzela v trajno uporabo in upravljanje.⁴⁵

ZKO Vrhnika je s Cankarjevim domom uspešno upravljala polnih 20 let. To so bila leta rednega dotoka sicer skromnih proračunskih sredstev, a so se zaposleni pri ZKO Vrhnika trudili za odgovorno gospodarjenje s stavbo in z opremo. Določili so najemnine za prostore; rekviziti, ki so si jih do tedaj izposojali, pa so smeli iz hiše le še z reverzom.

Leta 1997 je okrajno sodišče na Vrhniki na osnovi nove zakonodaje izdalo sklep, da ima Cankarjev dom status javne infrastrukture na področju kulture v občini Vrhnika. Tak status sta dobila tudi Cankarjeva rojstna hiša in nekdanji Sokolski dom. Tako je Cankarjev dom spet prešel v upravljanje občine Vrhnika.

Kino

Uprava kina je sredi leta 1946 tudi uradno prišla pod krajevni sektor (KLO Vrhnika). Sledila je zamenjava dotedanega upravnika Ladislava Schmidta. Očitani so mu, da se filmi, posebno tisti z revolucionarno vsebino, nenavadno pogosto trgajo. Operater Ivan Kraševac je pojasnil, da se sovjetski filmi res pogosteje trgajo, vendar zato, ker že na Vrhniko pridejo bolj obrabljeni kot anglo-ameriški.⁴⁶ Schmidtovo delo je bilo še leta kasneje visoko cenjeno in ne pozabljeno. Leta 1982 je prejel Petkovškovo priznanje za življenjsko delo na področju reproduktivne kinematografije v okviru Kina »Cankarjev dom« na Vrhniki.

Izgovor na okvaro filmov ali aparature je bila v tistih časih najbrž kdaj tudi lepo povedana prepoved predvajanja kakega ideološko neprimernega filma. Tak primer se je zgodil leta 1948, ko je Podjetje za razdeljevanje filmov LRS vrhniškemu kinu prepovedalo predvajanje francoskega filma Seme v vetru, ker da je aparat pokvarjen in trga filme. Upravnik kina je odločitev zavrnil, češ, da na aparaturi ni nobene okvare, kar je potrdil tudi strokovnjak.⁴⁷

Podjetje Kino »Cankarjev dom« na Vrhniki je leta 1952 z odločbo ustanovil krajevni odbor ZB NOV Vrhnika. Vpisali so ga v register državnih gospodarskih podjetij – družbenih organizacij, s čimer je postalo samostojna pravna oseba. Kot predmet poslovanja so navedli predvajanje prosvetnih in vzgojnih filmov.⁴⁸ Za prostore so z zvezo borcev sklepali najemne pogodbe. Podjetje je imelo v uporabi Veliko dvorano, oder (samo za predvajanje filmov), kabino za aparaturo, blagajniški prostor, pisarno, vežo in stranišča.⁴⁹ Imelo je pravico do 35 predstav na mesec.

Leta 1976 so namesto podjetja kino »Cankarjev dom« Vrhnika ustanovili društvo »Kino klub Vrhnika«. Tu so bili združeni predvajaletci kinopredstav, snemalci s filmsko in fotografsko kamero ter ljubitelji filma. Društvo se je vključilo v Foto-kino zvezo Slovenije. Njegova glavna naloga je bila prirejanje in organiziranje filmskih predstav.⁵⁰

Leta 1978 so začeli razmišljati o nekoliko drugačnem statusu kina, h kateremu sta spadala tudi kinematografa v Borovnici in Bevkah. Kino je naslednje leto postal ena od sekcij Zveze kulturnih organizacij Vrhnika z uradnim imenom Kino sekcija ZKO Vrhnika »Cankarjev dom«.

Oprema in nadaljnje obnove Cankarjevega doma

Nepremičnine potrebujejo sprotno vzdrževanje, kar pa zahteva določene finance. Verjetno je to glavni vzrok, da so si upravitelji Cankarjev dom podajali kot žogo. Iz leta 1963 je ohranjena anketa o kulturnih domovih. Za Cankarjev dom je ugotovljeno, da ga »uporabljajo vse masovne organizacije«.⁵¹ Vendar je bilo število prireditev (z izjemo kinopredstav) zaradi družvene krize majhno. Oprema je veljala za slabo, električna celo za smrtno nevarno. Posebno boleča točka je bil oder – glavni življenjski prostor dramske skupine. V tehničnem pogledu menda oder ni bil nič boljši kot tisti po okoliških vaseh. Zaradi souporabe sta imela prostor za kulise in oder več »lastnikov« – to je bil že vsak, ki je imel ključ. Uporabniki so si izposojali rekvizite, vračali pa jih niso.⁵²

Čeprav je večji del prireditev potekal v Veliki dvorani, tudi Mala dvorana ni samevala. Služila je predvsem kot predavalnica, klub-ska in sejna soba Industrije usnja Vrhnika – ta je dvorano tudi opremila in jo vzdrževala od začetka 60-ih do konca 70-ih let 20.

stoletja. Inventar je bil namenom primeren: okrog 100 stolov, 40 strojepisnih miz, konferenčna miza, tabla, omara. Sicer je bila Mala dvorana večnamenska. Ljubljanska plesna šola Kazina je tu vodila plesne tečaje, tu so potekala razna predavanja, seminarji in srečanja. Verjetno je bil to edini prostor v občini, ki je bil primeren za te aktivnosti, seveda primerno opremljen in urejen. Ta pogoja pa sta bila izpolnjena le za silo. Stavba je bila stara skoraj 40 let in ves čas z neurejenim lastništvom oz. upravljanjem. Pločevinasta streha je bila ponovno potrebna obnove, ker je že na večih mestih puščala. Zamenjali so filmsko platno, leta 1976 pa so preuredili centralno kurjavo in zamenjali stole v Veliki dvorani. Pa še tega krpanja ne bi bilo, ko ne bi takrat zaradi 100-letnice Cankarjevega rojstva ravno na Vrhniku potekalo vseslovensko srečanje gladaliških skupin. Splošni standardi za večnamenske dvorane so se z razvojem tehnike poostri. Dvorana naj ne bi bila več le funkcionalna, pač pa tudi okusno urejena, lepa in gledalcu simpatična, da bi se v njej lahko dobro počutil. Takšna pa dvorana Cankarjevega doma še zdaleč ni bila. Cene obrtniških, obnovitvenih del in tehnične opreme so bile astronomske. Kljub temu so leta 1984 predelali oder. Tretji nivo odra so prezidali v prostor, ki so ga namenili lutkovni skupini.

Konec 80-ih let so uspeli zamenjati električno napeljavo v obeh dvoranah, ker je že obstajala bojazen, da zmanjka toka ravno med predstavo, ko je obremenjenost največja. Problem je bila tudi razsvetljava, ki so jo uspeli le delno obnoviti. Leta 1986 je postala nujno potrebna tudi adaptacija sanitarij, ker je bil vlažen madež viden že na fasadi.⁵³

Leta 1987 je bila Mala dvorana ponovno deležna popravil oz. urejevalnih del. Prebelili so stene, prebarvali lesene dele in pola-

kirali tla. Obenem so zazidali vrata, ki so vodila v Veliko dvorano. Dokupili so stekla za grafike ter namestili vodila za obešanje slik. Tako je Mala dvorana postala prijeten razstaveni prostor.⁵⁴

Naslednje leto so prebelili še preostale prostore in zamenjali radiatorje. Predsednik ZKO Vrhnika Marjan Košir se je (povsem upravičeno) pritoževal, da pri izpeljavi programov Zveze, predvsem pa pri vzdrževanju in upravljanju Cankarjevega doma nima prav nobene moralne opore, ampak je deležen le birokratskega pristopa.⁵⁵ Kljub temu je v Našem časopisu oktobra 1987 pisalo z velikimi črkami Cankarjev dom obnovljen.⁵⁶

V začetku leta 1990 je ZKO Vrhnika postala samostojna organizacija. Končno se je zadelo, da bo temeljita prenova doma mogoča. Nujna je bila popolna prenova odra in zamenjava strehe. Pa denarja ni bilo in ... vse se je končalo pri lepih željah.⁵⁷

Za konec

Marsikaj se je zgodilo od daljnjega leta 1938. Ne smemo pozabiti na pogumne ljudi, ki so se na pragu svetovne vojne z nepopisno zagnanostjo lotili velikega projekta – in ga tudi uresničili. Prosvetni – Cankarjev dom je še danes središče vrhniške kulture. Večina arhivskih dokumentov je zaradi zgodovinskih okoliščin za vedno izgubljenih, zato so toliko bolj pomembni spomini ljudi, brez katerih ta članek ne bi mogel biti nikoli napisan. Da dragoceni podatki ne bi utonili v pozabo, so z menoj velikodušno delili dokumente in spomine: Marica Petkovšek, Ančka Petkovšek, Ivanka Žigman, Valentina Fefer, Slavka Reven Velkavrh, Majda Opačič, Marta Rijavec, Breda Kutnjak, Marija Sikyta, Marička Rosenwirth, Bojan Podbregar, Slavko Česen, Franc Medič, Janez Smrtnik, Pavle Mrak, Janez Oblak, Edo Zupan, Janez Pečar, Samo Kovač. Hvala!⁵⁷

Opombe:

- 1 Kos, Marjana: Prosvetni dom včeraj, Cankarjev dom danes (Hiša ljubiteljske kulture na Vrhniku). Izdala Zveza kulturnih društev Vrhnika. Vrhnika 2003.
- 2 Zapisnik stavbnega odbora za gradnjo Prosvetnega doma na Vrhniku. Zapisnik 1. seje, 27. 3. 1938. Zvezek zapisnikov mi je prijazno posredovala gospa Ivanka Žigman.
- 3 Zgolj pogovorno so društvo imenovali Rokodelsko društvo. Uradno se je imenovalo Katoliško društvo rokodelskih pomočnikov.
- 4 V zemljiški knjigi je navedena darilna pogodba z dne 23. 6. 1939. Pogodba je bila tako pozno podpisana z namenom, da bi geometra plačali le enkrat in tako prihranili denar.
- 5 Zapisnik stavbnega odbora za gradnjo Prosvetnega doma na Vrhniku, seja dne 10. 4. 1938.
- 6 Prav tam. Seja dne 18. maja 1938.
- 7 Dopis Ministrstvu za šume in rude, 23. 6. 1938. (Posredovala Ivanka Žigman.)
- 8 26. maja 1938.
- 9 Vabilo na otvoritev Prosvetnega doma na Vrhniku, 1938. (Posredovala Ivanka Žigman.)
- 10 Vselitev vrhniške Prosvete v novi dom. Slovenec, 15. 11. 1938, št. 263, str. 3.
- 11 Vabilo na otvoritev prosvetnega doma na Vrhniku, 1938. (Posredovala Ivanka Žigman.)
- 12 Vselitev vrhniške Prosvete v novi dom. Slovenec, 15. 11. 1938, št. 263, str. 3, in Anka Vidovič Miklavčič: Iz mozaika preteklosti občine Vrhnika v letih 1929-1941, Vrhniški razgledi, št. 8, 2007, str. 57 sl.
- 13 Gospodinjski tečaj. Močilnik (Poljudnoznanstveni list), 1940, leto I, št. 1.
- 14 Vrhnika (Naši kinematografi na podeželju). Naš kino, 26. 8. 1944, letnik IV, št. 35, str. 3.
- 15 Pismo bralke. Naš kino, 4. 6. 1942, letnik II, št. 22, str. 4.
- 16 Vsi sloji obiskujejo kinematografe. Slovenec, 28. 2. 1942, št. 49, str. 3.
- 17 Befana je italijanska (rimska) ženska bajeslovna pošast, sorodna naši Pehtri, Pehtri babi. Pehtrin večer je bil 5. januarja, na večer pred sv. tremi kralji; takrat je Pehtra tudi ponekod na Slovenskem obdarovala otroke. Gl. Niko Kuret: Praznično leto Slovencev, 2. knjiga. Izdala Družina, Ljubljana, 1989, str. 457-468.
- 18 Zgodovinski arhiv Ljubljana: Osnovna šola Janeza Mraka (VRH 48). Šolska kronika šole Ivana Mraka na Vrhniku, t. e. 1.
- 19 Prav tam.
- 20 Zgodovinski arhiv Ljubljana: Okrajni ljudski odbor Ljubljana-okolica (LJU 31). Prijava vojne škode, fasc. 733, št. 13548.
- 21 Ni znano, kaj kratica označuje. Verjetno bi moralo

- biti ZMS (Zveza mladine Slovenije).
- 22 Zveza borcev Vrhnika: Opravilni zapisnik Doma kulture, vpisi za leti 1945 in 1946. (Hrani ZB NOB Vrhnika.)
 - 23 Zgodovinski arhiv Ljubljana: Krajevni ljudski odbor Vrhnika (VRH 13). T. e. 16. Zapisnik seje KLO, julij 1945.
 - 24 Prav tam. Zapisnik seje, 26. 8. 1945.
 - 25 Prav tam. Zapisnik seje, 3. 11. 1945.
 - 26 Prav tam. Zapisnik seje, 15. 9. 1946, in zapisnik zbora volivcev, 17. 9. 1946.
 - 27 Nikolaj Vasiljevič Gogolj: dramska igra Ženitev.
 - 28 Zveza borcev Vrhnika: Evidenca prodanih kart za leta 1945–1948. (Hrani ZB NOB Vrhnika.)
 - 29 Prav tam.
 - 30 Zgodovinski arhiv Ljubljana: Krajevni ljudski odbor Vrhnika (VRH 13). T. e. 16, zapisnik seje, 3. 4. 1946.
 - 31 Prav tam. Zapisniki agrarne komisije, 1946.
 - 32 Prav tam. Zapisnik 3. seje socialnozdravstvenega sveta, 19. 6. 1946.
 - 33 Zgodovinski arhiv Ljubljana: Krajevni ljudski odbor Vrhnika (VRH 13). T. e. 15, fragment zapisnika, 1951.
 - 34 Prav tam. T. e. 1, zapisnik seje, 21. 11. 1947.
 - 35 Prav tam. T. e. 8, dopis upravi Kinopodjetja, 14. 12. 1947.
 - 36 Zveza borcev Vrhnika: inventar, b. d. (Hrani ZB NOB Vrhnika.)
 - 37 Gradivo Zveze borcev Vrhnika o obnovi Cankarjevega doma, 1949. (Hrani ZB NOB Vrhnika.)
 - 38 Zveza borcev Vrhnika: delovna pogodba med ZB NOV Vrhnika in Maksom Pušnikom, 1950. (Hrani ZB NOB Vrhnika.)
 - 39 Okrajno sodišče na Vrhniku: Zemljiška knjiga, k. o. Vrhnika, vložne št. 667, 668, 1476, 1738, 2185, 2379.
 - 40 Zgodovinski arhiv Ljubljana: Občinski odbor Zveze združenj borcev NOV Vrhnika (VRH 59). T. e. 7, a. e. 32, delovodnik 1948–1952, vpis 7. 7. 1948.
 - 41 Zgodovinski arhiv Ljubljana: Krajevni ljudski odbor Vrhnika (VRH 13). T. e. 9 in 10, zapisniki sej z dne 2. 7., 27. 8. in 7. 9. 1948, ter kupna pogodba, b. d.
 - 42 Zveza borcev Vrhnika: dopis skupščini občine Vrhnika, 21. 9. 1966. (Hrani: ZB NOB Vrhnika.)
 - 43 Zveza borcev Vrhnika: zapisnik 4. redne seje predsedstva ZB NOV občinske skupščine Vrhnika, 27. 3. 1964; dopisi KS Vrhnika 8. 4. 1964, 20. 7. 1966, 24. 8. 1966. (Hrani ZB NOB Vrhnika.)
 - 44 Prav tam.
 - 45 Zgodovinski arhiv Ljubljana: Zveza kulturnih organizacij Vrhnika (VRH 53). T. e. 23, a. e. 116, prošnja za dodelitev Doma Ivana Cankarja v upravljanje.
 - 46 Zgodovinski arhiv Ljubljana: Krajevni ljudski odbor Vrhnika (VRH 13). T. e. 15, zapisnik seje 14. 10. 1946.
 - 47 Prav tam, t. e. 9, dopisa z dne 24. 2. in 1. 3. 1948.
 - 48 Prav tam, t. e. 15, odločba OLO Ljubljana-okolica, 21. 2. 1952.
 - 49 Zveza borcev Vrhnika: pogodbe z dne 8. 4. 1954, 27. 1. 1955, 27. 1. 1956; osnutek pogodbe iz 1960. (Hrani: ZB NOB Vrhnika.)
 - 50 Zgodovinski arhiv Ljubljana: Zveza kulturnih organizacij Vrhnika (VRH 53). Teh. e. 2, a. e. 52, Pravila »Kino kluba Vrhnika«.
 - 51 Zgodovinski arhiv Ljubljana: Zveza kulturnih organizacij Vrhnika (VRH 53), T. e. 1, a. e. 9.
 - 52 Prav tam. T. e. 2, a. e. 34, poročilo predsednika DPD Svoboda na Vrhniku, 10. 10. 1961.
 - 53 Prav tam. T. e. 6, a. e. 64, zapisniki sej odborov.
 - 54 Prav tam.
 - 55 Prav tam. T. e. 8, a. e. 73, poročilo o delu za leto 1988.
 - 56 Naš časopis, Vrhnika, oktober 1987, str. 4.
 - 57 Velika dvorana je bila prenovljena leta 2007. Temeljito so obnovili strop, parter in balkon. Po novem ima dvorana strmejšo klančino s sedeži, ki jih je zdaj 338, prej 412.

JOŽE SIKYTA (1910–1971)

GRADBENIK, IGRALEC, PEVEC

Strojarja češkega rodu Jožefa Sikyto je poklic v začetku 20. stoletja pripeljal na Vrhniko. Tu je spoznal svojo prihodnjo ženo Ivano Istinič. Poročila sta se in 26. oktobra 1910 se jima je rodil sin Jože. Družinica se je naselila v hiši Ob potoku št. 2, kasneje pa se je preselila na Vrhniko št. 296. Ivana je bila gospodinja in Jožef kot strojar tudi ni veliko zaslužil. Čez čas je, kot veliko Vrhničanov, odšel poskusit srečo še v Ameriko; ekonomska emigracija je bila za pogumneže takrat skoraj pravilo. Morda je imel v sebi tudi nekaj vagabundskega in mu stalnost niti ni prijala, kajti večkrat se je vračal in spet odhajal. Večinoma pa je vendarle živel čez lužo in prevzel celo ameriško državljanstvo. Naselil se je v mestu Girard (Ohio) in tam opravljal svoj strojarski poklic. Zaslужek vsaj prva ameriška leta ni mogel biti velik. Kot prišlek si je le počasi utiral posel v novem okolju.

Kmalu po njegovem prihodu v Ameriko je v Evropi izbruhnila vojna. Ivana se je s sinom le stežka prebijala, ker ji moč nekaj let ni poslal niti beliča, podpore pa tudi ni dobivala nobene. Ni bila edina, v podobnem položaju je bilo na vrhniškem še okrog sto žena in mater ameriških izseljencev.¹

Mali Jože je osnovno šolo obiskoval na Vrhniki. Potem se je odločil za tehniško srednjo šolo in postal gradbeni tehnik. Po očetu je imel češko državljanstvo, zato je vojaščino

26. Jože Sikyta med služenjem vojaškega roka na Češkem, 1933 (foto: last Brede Kutnjak).

odslužil na Češkem. Ker je imel izreden dar opazovanja in je dobro risal, je leta 1934 nadaljeval študij arhitekture v Pragi. Ni ga dokončal. Zakaj, ni znano. Je bil vzrok pomanjkanje denarja, neresen študij ali pa je že takrat spoznal, da ga bolj vleče na odrske deske ...?

Po vrnitvi v Ljubljano se je kot gradbeni tehnik zaposlil na banski upravi in tu služboval do leta 1945. Svoj talent in znanje, ki ga je pridobil v šolah v Ljubljani in Pragi, je odlično pokazal v nekaterih projektantskih delih.

Medtem je očetu posel v Ameriki stekel in družina je veljala za dokaj premožno, tako da se je čez čas preselila v hišo na Stari cesti št. 18. To so po Jožetovih načrtih z »amerikanskim denarjem« v letih 1938/39 precej predelali.² Njegov slog je bil nekoliko nekonvencionalen in v skladu z njegovim značajem včasih celo hudomušen. Po njegovi zamisli je bila v okolici Vrhnike npr. zgrajena počitniška hiša v obliki ptičje hišice.

27. Hiša na Stari cesti, kjer je odraščal J. Sikyta, ok. 1950 (foto: last Breda Kutnajk).

Nove in neobičajne stvari so se zdele težko sprejemljive in nenavadne, zato so ljudje večkrat rekli, da je »hiša narejena po Sikytovo«.

Občinski možje pa so mu preprečili, da bi hišo na Stari cesti prenovil po svoji zamisli. Ni jim bila všeč fasada, češ »da je prvotni načrt dokaj lepši in bolj odgovarja ostali fasadi hiše, kakor tudi sosednji zgradbi«.³

Njegovo glavno delo pa je vsekakor Prosvetni (Cankarjev) dom. V tistem času je bil

nekaj posebnega – predvsem zaradi dobre akustike. Odlike dobre dramske hiše je namreč Jože Sikyta poznal tako s stališča gledalca kot s stališča akterja.

Družaben in simpatičen je z veseljem sodeloval pri igrah, ki so jih igrali vrhniški amaterji. Posebno je užival v solističnih pevskih vlogah. V Gržinčičevi mladinski opereti Sv. Miklavž prihaja je blestel kot krasen hudič,

28. Jože Sikyta v elementu, 50-ta leta 20. stoletja (foto: last Breda Kutnajk).

v Försterjevem Gorenjskem slavčku pa kot župan. Na Vrhniki je pel pri fantovskem pevskem zboru, v Ljubljani pa pri Akademskem pevskem zboru, ki ga je tedaj vodil legendarni France Marolt.

Jože Sikyta si je s svojo komunikativnostjo hitro razširil krog umetniških znancev. Vojna njegovi umetniški nravi ni prijala in se je ni aktivno udeležil. Izmenično je bival na Vrhniki pri materi in pri profesorju Antonu Moljku v Ljubljani, pri katerem je stanoval že v dijaških letih. Vsekakor so ga muze bolj navduševale kot politika. Vseeno pa je konec vojne dočakal v ljubljanskem zaporu. Očitali so mu, da je v prosvetnem domu na Vrhniki (kamor je med vojno menda prihajal vsak teden) za domobrance organiziral in režiral gledališke predstave; njihova vsebina pa naj bi bila naperjena proti narodno osvobodilnemu gibanju. Prekinil je kulturni molk, ni pa bil edini. Nekaj podobnega

je doletelo tudi njegove ljubljanske kolege, ki so nastopali za Italijane. Poleg tega se je tudi družil z vrhniškim županom Ignacijem Hrenom, advokatom Marjanom Maroltom in s Jožetom Kavčičem. Vendar so bili to njegovi dolgoletni vrhniški znanci in skupaj z njim tudi odločilni snovalci Prosvetnega doma.

Dne 5. maja 1945 je torej Jože Sikyta še z nekaterimi nasprotniki partizanov zapustil Vrhniko.⁴ Kot veliko Slovencev se je znašel v zmedi, ki je zavladała v prvih dneh maja, čisto lahko pa bi bil tudi kje drugje – ali kot je menda nekoč rekel eden tistih, ki so ga poznali: kje pa Sikyta sploh ni bil zraven?! V Ljubljani so ga zaprli. Marsikdo se je zlo-mil, Sikytu pa, tako je bilo videti, kruti časi niso prišli do živega. Vsaj na zunaj ne. Ko so ga med zaslíševanjem na sodišču vprašali, kje je doma, je cinično odvrnil: »Na Miklošičevi 8 v Ljubljani!« Tam so bili tedaj zapori. Morda ga je rešil naiven humor, morda se je zanj zavzel znanec ali pa je vendarle zmagal razum: v kratkem so ga izpustili. S politiko se Jože Sikyta ni nikoli ukvarjal in je v ljudeh iskal druge vsebine. Verjetno se je v vojnih časih nekoliko nepremišljeno družil s komerkoli. Poleg tega so bili to večinoma njegovi stari znanci še iz predvojnih časov.

Oče Jožef je bil medtem še vedno v Ameriki. Najbrž mu je neizmerna dežela dajala občutek varnosti, svobode in obilja, o čemer v Evropi seveda ni bilo govora. Zato je želel, da bi se mu za stalno pridružila tudi žena in sin. Poslal jima je vozovnici, pa sta se zadnji trenutek premislila. Leta 1948 je družina utrpela veliko materialno škodo in krivico, ki ji jo je prizadejala nacionalizacija. Mati Ivana se je nekaj let borila proti sklepu o odvzemu premoženja, a seveda brezuspešno. Mož je bil zaradi bivanja v kapitalistični daljni deželi sumljiv.

Jože Sikyta je s svojim bivanjem v zaporu pridobil črno piko in verjetno je bilo tudi to

krivo, da se ni več zaposlil v javnem uradu. Leta 1946 je odšel v Maribor, kjer je Anton Neffat na novo postavljajl opero. Tam je sprva nastopal kot zborist, kasneje pa je začel dobivati tudi solistične vloge. Ponašal se je z lepim basbaritonom, bil je tudi eden od učencev Julija Betteta na glasbenem konservatoriju. Dodatno je občinstvo navduševal s svojo naravno duhovitostjo, predvsem v operi buffo. Še nekaj časa potem, ko je zapustil mariborsko opero, so ljudje spraševali: »Kje pa je Sikyta, tisti, ki je tako sijajno igral in pel Bartola v Seviljskem brivcu?«⁵

V Mariboru se je izkazal v operah Gorenjski slavček (Štrukelj), La bohe`me (Alcindor, Benoit), Rusalka (Gozdar), Don Pasquale (Notar), Knez Igor (Skula), Fra Diavolo (Giacomo), Nižava (Moruccio), Hoffmannove pripovedke (Luther), Deseti brat (Krjavelj, Marjan), Madame Butterfly (Yamadori), Tosca (Angelotti), Figarova svatba (Antonio), Gianni Schicchi (Simone), Manon (De Bretigny), Ples v maskah, Prodana nevesta, Nestrohnje-

29. Jože Sikyta kot Yamadori v Puccinijevi Madame Butterfly, 1947 (foto: last Brede Kutnjak).

no srce. Žal se je slava prehitro končala. Živahna narava ni prenesla stroge discipline, ki je potrebna pri skupinskem delu. Prišlo je do spora in dobil je odpoved. Vsi so pričakovali, da se bo vrnil in prosil, če lahko ostane, pa je bil preponosen in se je raje vrnil na Vrhniko. Približno v tistem času (1956) se je končno tudi oče Jožef vrnil iz Amerike, tako da je bila družina gmotno preskrbljena.⁶

Jože Sikyta je bil v solističnem ansamblu vsaj za nekaj časa nenadomestljiv in dolga leta ni bilo nikogar, ki bi prevzel njegove komične vloge. Tudi v Ljubljani je bil le en izrazit operni komik, Ladko Korošec. Po vojni so postale operetne predstave na Slovenskem dokaj redke. S poklicnih odrov so izginile, živele so le še na amaterskih. Vzroka sta bila dva. Prvi je bil ideološki – opereta je bila označena za lahkoten malomeščanski kič, ki poneumlja in ne ustreza več duhu novega časa. Primanjkovalo pa je tudi ustreznih pevcev. Taka programska politika je precej prizadela mariborsko občinstvo, ki je še pred vojno oboževalo bogat operetni repertoar. V drugih jugoslovanskih republikah opereta ni bila tako osovražena, zato se je z njo nekoliko ukvarjal vojaški orkester, ki so se mu pridružili člani gledališkega orkestra; pa tudi pevci in igralci so bili večinoma člani mariborskega gledališča.

Jožetu Sikyti je bila estetika v krvi. Šegav in odrezav je imel neverjeten dar opazovanja, zato je tudi na lastno podobo nekaj dal. Znan je bil po svoji pretirani skrbi za obleko in čevlje. Bil je zelo ponosen, da je Cankarjev rojak. Nekoč je tekel takle dialog:

»S Cankarjem sva si v marsičem podobna.«
»Kako to misliš?« ga je vprašal znanec.
»Tudi meni bodo – kot Cankarju, šele po smrti postavili spomenik.«
»Eja,« je podvomil znanec.
»Nič eja! Le neka razlika bo med njegovim in mojim spomenikom.«

»Kakšna pa?«

»Cankar sedi, jaz bom pa stal.«

»Zakaj?«

»Glej ga, pametnjakoviča! Da si ne bom zmečkal hlač, vendar!«⁷

Jože Sikyta je bil resničen posebnež, boem, veseljak. Odrska komedija je bila prav to, kar je čutil v sebi. Gledališko življenje je prenašal v svoje lastno in obratno. Nemiren duh, s katerim je prinašal ljudem toliko razvedrila in smeha, mu ni puščal živeti po ustaljenih vzorcih.

Vendar je začel na odrske deske že stopati mladi rod in prevzemati vloge starejših kolegov. To je tragedija, ki jo mora odigrati vsak odrski umetnik. Po vrnitvi na Vrhniko se je Jože Sikyta upokojil in prenehal z bogatim gledališkim življenjem. Umrl je 2. aprila 1971, star še ne 61 let.

Gospodarno in racionalno k sreči ni bil njegov moto. Vrhniki je privoščil le najboljše. Prosvetnega (Cankarjevega) doma ni zasnoval skromno, po lokalnih merilih. Gledal je naprej, v dneve, ko bodo velika imena stopala čez prag prosvetnega doma. In ni se zmotil. Mar si ni najlepši spomnik postavil že Jože Sikyta sam?

Opombe:

- 1 Nadškofijski arhiv Ljubljana, Župnijski arhiv Vrhnika, fasc. 16, mapa Izseljenci. »Zapisnik onih žena oziroma mater in njihov otrok iz župnije Vrhnika, ki imajo svoje može oz. očete v Ameriki in ne morejo v vojnem času od njih nič dobiti in nimajo doma s čem preživljati se, 1916.«
- 2 Več gl. Polona Roblek, Hiše se spreminjajo, sledovi ostajajo, Vrhnikiški razgledi 9, 2008, str. 110.
- 3 ZAL; Občina Vrhnika (VRH 2), a. e. 1147, odgovor na prošnjo, 5. 9. 1938.
- 4 ZAL, Osnovna šola Janeza Mraka (VRH 48), Šolska kronika šole Ivana Mraka na Vrhniki.
- 5 Jože Sikyta, nekrolog, Večer, 6. 4. 1971.
- 6 Večino biografskih podatkov povzeman iz zapisov Marte Rijavec po pogovoru Maričke Rosenwirth z Minko in Bojanom Podbregarjem z Vrhnike, 1. 2. 1997.
- 7 Dušan Mevlja: Smeh za kulisami (humoreske, satire, anekdote), Ljubljana, 1969.

VRHNIŠKA UČITELJSKA RODBINA LEVSTIK-MICHLER

VINKO LEVSTIK

30. Vinko Levstik je vrhniško šolo vodil med letoma 1875 in 1903. (Fotografija je iz *Ilustriranega Slovenca* 1930.)

Vinko (Vincenc) Levstik se je rodil 22. januarja 1844 v Sodražici. Osnovno šolo je obiskoval v svojem rojstnem kraju, nato pa je obiskoval ljubljansko realko med letoma 1858 in 1860. Med šolanjem v Ljubljani se je preživljal z orgljanjem pri frančiškanih. Pri njih je dobival hrano.¹

Odšel je na takrat dvoletno učiteljišče in postal učitelj 1862. Posebej je obiskoval pouk glasbe na državni glasbeni šoli, ki jo je pri ljubljanski normalki vodil učitelj Anton Nedved. Njegova prva služba je bila na enorazrednici na Dobrovi pri Ljubljani. Kot pripravnik jo je nastopil 15. novembra 1862. Učitelj je postal 15. decembra 1865. Na Dobrovi je ostal do 6. januarja 1870.

Leta 1866 je bil med učitelji, ki so prejeli »darila po 50 gold. iz domoljubne vstanove ranjkega Metelkota«. ² Denar so dobili učitelji, ki so »marljivi v poklicu in ki skerbno obdelujejo slovenščino in sadjorejo«.

Istega leta je v pedagoški reviji Učiteljski tovariš objavil dopis Iz Dobrove, kjer piše o šoli. Ustanovil jo je Jožef Poklukar. Na njej sta poučevala tudi kasnejša misijonarja Matej Milharčič in Lovrenc Lavtižar. Napisal je, da je šolski obisk zelo dober in se more »ta šola drugim v zgled staviti«. Šolsko poslopje prav zdaj urejajo, ima nov strop in novo peč, kajti prej je bil les tako slab, »da le dobro, da ni na učitelja od verha zagermelo«. To pa je zasluga nekaterih dobrotnikov, ki so nabirali »s privoljenjem častn. gosp. fajmoštra denarje po fari«. Članek je končal s stavkom: »Bog daj našim šolam obilo takih blagih in nevtrudljivih podpornikov in duhovnih učencikov!«³

Zanimiv je podatek v Učiteljskem tovarišu 1. junija 1870, kjer pri spremembah učiteljskih služb piše, da sta Janez Dolinar, ki uči v Sodražici, in Vincenc Levstik z Dobrove zamenjala svoji službeni mesti. Poleti je bil tudi poslan v »gospodarsko šolo v Gradec«. Tja je s Kranjske odšlo 8 učiteljev. V razpisu za ta tečaj so navedli, da bodo imeli prednost učitelji iz tistih krajev, »kjer se napravljajo ali kjer se pričakuje, da se bodo napravile gospodarske nadaljujoče šole«. Tečaj je trajal od 16. avgusta do 24. septembra.

Skupaj je bilo 53 udeležencev iz različnih avstrijskih dežel. Poučevali so: fiziko, kemijo, kmetijstvo, čebelarstvo, sadjarstvo, fiziologijo, živinozdravstvo, gozdarstvo, poljedelstvo in živonorejo, neobvezno pa so lahko obiskovali tudi telovadbo. Obiskovali so tudi več kmetijskih posestev.⁴ 1. septembra 1870 je bilo objavljeno, da je »nadučiteljska služba v Dobropolji podeljena Vincenciju Levstiku iz Sodražice, dosihmal še na Dobrovi«.⁵ V Sodražici ni učil, v Dobropolju pa je ostal do septembra 1874.

Duhovnik Anton Lesjak, ki je nekaj let služboval na Dobrovi, je napisal, da je Levstik v Dobrovi učil do 3. novembra 1870. Piše, da je bil »poznat kot izversten šolnik, pa enako tudi kot umetnik godbenik. S svojim pohlevnim in mirnim značajem ter izglednim krščanskim življenjem si je pridobil povesdo ljubezen in spoštovanje malih in velikih. Tudi pisatelj tem vrsticam se ima za mnogo njemu zahvaliti.«⁶

11. maja 1874 je v Trebnjem umrl dolgoletni tamkajšnji učitelj Gregor Arko. Učiteljski tovariš je tedaj objavil razpis: »V Trebnjem, okraja Rudolfovega, se razpisuje po smerti učitelja izpraznjena služba v stalno podelitev. Prošnje do 15. rožnika pri okrajnem šolskem svetu v Rudolfovem.«⁷ Septembra istega leta je tja prišel Vincenc Levstik, vendar ni ostal dolgo. Za šolo na Vrhniki je bil po podatku aprila 1875 za drugega učitelja izbran Silvester Kete s Prema, istočasno pa je bil objavljen tudi razpis za nadučitelja. Tedanji nadučitelj je bil organist Leopold Cvek, ki je bil tega leta prestavljen na šolo pri Sv. Petru v Ljubljani. Razpis je bil naslednji: »Na 2 razredni ljudski šoli na Verhniki služba nadučitelja z l. p. 650 gl. in postavnimi prikladi. Prošnje v 6 tednih kraj. šl. svetu na Verhniki (Ober-Laibach).«⁸ 15. avgusta istega leta je bilo objavljeno, da na dvorazredno šolo na Vrhniki »pride za nadučitelja g. Vincent Levstik iz Trebnega.«⁹

Največkrat v svojem službovanju na Vrhniki je poučeval vse predmete v 4. razredu, manjkral v 2. in 3. razredu. Na dekliški šoli je nekaj časa poučeval petje v 1. razredu. Zadnji dve leti pred upokojitvijo je poučeval v šolskem letu 1901/02 vse predmete v 2. razredu, pisanje v 4. in petje v 3. razredu, v šolskem letu 1902/03 pa vse predmete v 1. razredu in petje v 4. razredu. Na ponavljalnici šoli, ki je trajala od novembra do konca marca, je prav tako poučeval. S to šolo je bil združen kmetijski in sadjarski tečaj za dečke ter zelenjadarski tečaj za deklice. Tudi na tej šoli je poučeval petje. Poleg tega je bil oskrbnik šolskega vrta in šolske knjižnice. Leta 1887 je dekan Ivan Koprivnikar prepustil šoli župnijski vrt za kaplanijo. Prejšnji šolski vrt v »Mežnarjevi dolini« je bil namreč zelo majhen. Leta 1901 je takratni dekan Lovro Gantar zahteval nazaj »farovski« vrt.¹⁰

V času, ko je vodil šolo, je ta postala štirirazrednica. 1886 je bila ustanovljena dekliška šola, potekale so tudi priprave na postavitve nove šolske stavbe. Aktivno je sodeloval tudi na okrajnih učiteljskih konferencah. Leta 1876 je v poročilu o učiteljski konferenci zapisano, da »poroč. g. Levstik obširniše o važnosti i potrebi jezikovega poduka v drugem oddelku v tem razredu. Dalje na drobno našteva, kaj in koliko naj se obdeluje pri tem in unem razdelku družega berila, ter kaže pot in način, kako bi se vse to ložje doseгло, z opombo, da se kaj zdatnega in izverstnega more doseči le tam, kjer je redno šolsko obiskovanje in šola ne prenapolnjena.« Na tej konferenci je bil izvoljen tudi v stalni odbor, kjer so bili poleg njega še trije učitelji.¹¹ V tem odboru je bil tudi naslednje leto. Takrat so govorili na učiteljski konferenci predvsem o lepomisju. Sprejeli so predlog, da zbor imenuje sedem članov, »kteri naj bi primerno gradivo za lepomisne predpise sestavil, ki bi se potem sl. vladi v potrjenje predložili«. Med temi člani je bil tudi Levstik.¹²

Leta 1878 je bil na učiteljski konferenci izvoljen tudi v odbor okrajne učiteljske knjižnice; na učiteljski skupščini na Vrhniki, 26. januarja 1880, pa je razlagal »velikost, obliko in sukanje naše zemlje«. ¹³ Leta 1882 je bil Levstik imenovan za okrajnega šolskega nadzornika za okraj ljubljanske okolice. 4. decembra istega leta je že vodil okrajno učiteljsko konferenco pri Sv. Petru v Ljubljani. V nagovoru se je spomnil pokojnega nadzornika za ta okraj Antona Vizjaka, ki si je pridobil »se svojim vedenjem in se svojo vzgledno dobrohotnostjo ljubezen vseh učiteljev«. ¹⁴

V naslednjih letih do 1889 je na učiteljskih konferencah poročal o stanju na šolah ljubljanske okolice. Večinoma je bil zadovoljen z disciplino. Poudarjal je pomen šolskih knjižnic in šolskih vrtov. Pogrešal je prirodopisne zbirke. Tudi s telovadnicami ni bil zadovoljen, rekoč, če jih ni, naj učenci telovadijo vsaj v šolskih sobah. Nikakor pa telovadbe ne smejo zanemariti. ¹⁵ Med službo šolskega nadzornika se mu je leta 1885 pripetila nesreča, o kateri je pisal tudi Učiteljski tovariš: »Na potovanji se mu je splašil konj in skočivšemu raz voza si je nogo zlomil. Zatorej se je čas okrajne učiteljske konferencije odložil na pozneje.« ¹⁶

Leta 1889 je postal okrajni šolski nadzornik za ljubljansko okolico učitelj na ljubljanski vadbni in pisatelj Ivan Tomšič. Na prvi učiteljski konferenci, ki jo je vodil 16. januarja, ga je učiteljem predstavil okrajni glavar Janez Mahkot. Ta se je zahvalil bivšemu šolskemu nadzorniku Vinku Levstiku »za skrbno in izborno uradovanje in podporo«. ¹⁷ Na učiteljskih konferencah je bil še naprej aktiven. Večkrat je vodil konference in sodeloval še naprej v knjižničnem odboru. Leta 1890 je pri temi »Določitev in razdelitev učne tvarine iz realij za posamezne razrede in oddelke na raznih kategorijah ljudskih šol z ozirom na dosedanje učne knjige in učne črteže« poročal, kako je s tem na štirirazrednicah. ¹⁸

V popisu prebivalstva Vrhnike leta 1890 je podatek, da je Levstik živel v »Krištofovi hiši« na Hribu št. 62 s sedem let starejšo sestro Marijo. ¹⁹ Ta je umrla 5. januarja 1915. Na Vrhniki je pokopan tudi njun oče Anton (1801–1884).

15. maja 1892 se je oženil z 19 let mlajšo vdovo Ivano, rojeno Tomšič. Imela je dva sinova, Adolfa in Josipa. Po poroki sta se preselila v hišo ob Novi cesti, ki jo je nevesta dobila od svojih sorodnikov za poročno darilo. ²⁰ Leta 1893 se jima je rodila hčerka Zora (Albina), 1895 pa Ivanka, ki je po dveh mesecih umrla. Žena Ivana je umrla 20. avgusta 1897.

Leta 1894 je ponovno dobil »Metelkovo ustanovo« po 42 goldinarjev. ²¹ 9. novembra 1902 je praznoval 40-letnico službovanja, od tega 27 let na Vrhniki. Priredili so mu večerjo, na kateri je bilo 58 gostov, »vsa vrhniška inteligenca v gostilni Mantova«. Učitelj Fran Stojec je opisal Levstikovo življenje in delovanje. Posebej sta mu nazdravila tudi predsednik krajnega šolskega sveta Josip Lenarčič in sodni svetnik Bogdan Kobal. ²²

22. junija 1903 je c. kr. deželni šolski svet ugodil njegovi prošnji za upokožitev in mu izrazil priznanje za 41-letno zvesto in uspešno delovanje »na ljudskošolskem polju«. Upokojil se je 1. avgusta 1903. Njegovo mesto pa je prevzel učitelj Fran Stojec. Od leta 1870 je bil član Slovenskega učiteljskega društva. Od leta 1898 je bil član Slovenskega čebelarkega društva. Včlanil se je leta 1911 v novoustanovljeno Društvo upokojenega učiteljstva in bil izvoljen za »pregledovalca računov«. Daroval je tudi za Učiteljski konvikt; to je društvo, ki si je prizadevalo za postavitve dijaškega doma za učiteljske otroke.

24. oktobra 1915 je bila na Vrhniki Levstiku posvečena proslava. Organist je bil 53. let, na Vrhniki pa 40 let. Orglanje je prevzel

takoj po prihodu na Vrhniko. Vodil je tudi cerkveno petje. Otroke je učil cerkvene in narodne pesmi. Vodil jih je v cerkev, kjer so ob spremljavi orgel peli. V ponavljalni šoli je imel svoj zbor, iz katerega so izšli člani cerkvenega zbora. Tudi po upokojitvi je še vedno vodil, orgljal, poučeval cerkveno petje in vodil pevske vaje, ki so bile vsak torek in petek ob 19. uri.

31. Zlati zaslužni križec, s katerim je bil Levstik odlikovan leta 1917.

Na averzu sta inicialki imena cesarja Franca Jožefa, na reverzu pa je letnica 1849.

(Hrani dr. Tine Kernc.)

Na proslavi 40-letnega jubileja sta dopoldne pela cerkveni in društveni zbor Foersterjevo slovensko mašo v čast sv. Cecilije. Popoldne pa je v dvorani gospodinske šole pevski zbor zapel tri pesmi, med njimi za to priložnost zloženo »globoko nežno občuteno Vrlemu možu«. Besedilo so povzeli po Simonu Gregorčiču, skladba pa je bila delo glasbenika in skladatelja dr. Franca Kimovca, ki se je tudi udeležil proslave. O proslavi je izšel članek v Cerkvenem glasbeniku. Napisal ga je takratni učitelj verouka na Vrhniki Fran Zabret. Urednik revije Cerkveni glasbenik, skladatelj in glasbenik Stanko Premrl, je članku dodal svoj komentar. V njem je zapisal, da je eno leto služboval kot kaplan na Vrhniki, kjer je spoznal učitelja Levstika kot zglednega organista in cerkveno-glasbenega vodjo. V svojem glasbenem koru je imel vedno vzoren red, za kar mu lahko samo čestita. Dodal je še: »Kolikokrat sem z resničnim zadovoljstvom poslušal njegovo dovršeno, markantno duha in srce povzdihujoče orgljanje v župni in dekanijski cerkvi sv. Pavla.«²³ Častno svetinjo za »40 letno zvesto službovanje« pa je dobil šele jeseni 1916.²⁴ Leta 1917 je bilo ob cesarjevem rojstnem dnevu odlikovano več slovenskih učiteljev. Vinko Levstik je bil odlikovan z zlatim zaslužnim križcem.²⁵ Leta 1923 ali 1924 se je na Vrhniki mudil papežev odposlanec. Ko je v cerkvi sv. Pavla vodil mašo je - po pripovedovanju - pritegnilo njegovo pozornost izvrstno Levstikovo orgljanje. Leta 1925, ob 50-letnici organistovskega delovanja je papež Levstika odlikoval z redom Pro Ecclesia et Pontifice.²⁶

Umrl je 17. avgusta 1925. Ob smrti so v Slovencu osmrtnice družine, Predstojništva in pevskega zbora župne in dekanijske cerkve sv. Pavla na Vrhniki in predsednika krajevnega šolskega sveta.²⁷

Kako ga je opisoval njegov učenec Ivan Cankar v svojih delih? V Martinu Kačurju, ki ga je napisal leta 1905, opisuje njegovo hišo: »Vrh klanca je stala sredi vrtiča, ograjenega z rdeče pobarvano leseno ograjo, pritlična hiša z zelenimi okni, bleščeč bel zid se je svetil izza trte, ki se je vila do strehe.« Učitelja pa je opisal tako: »Pred hišo je sedel na klopi visok, rejen gospod. Golorok je bil, toda rokavi srajce so bili snežnobeli in za pestjo so se bleščali zlati gumbi; po črnem telovniku se je vila dolga zlata verižica, hlače so bile korektno nagubane in čevlji so se svetili, niti praška ni bilo na njih. Obraz debelega gospoda je bil nenavadno sladak, bel in polnoličen. Izza zlatih naočnikov so gledale mirne, človekoljubne oči.« O njegovi govorici pa je napisal, da je govoril »čisto slovenščino; izgovarjal je besede natanko po pismu, izpustil ni nobene končnice in v glasu in melodiji ni bilo več sledu dialekta.« Ob tem se je Martin Kačur začudil: »Pa so rekli, da je iz Ribnice! Iz knjige je, iz slovnice!«²⁸

Tudi v delu Moje življenje, ki ga je napisal leta 1913, ga podobno opisuje: »Bali smo se nadučitelja. Visok in rejen je bil, zelo gosposki oblečen, čisto belih, testenih lic, na mehkem nosu zlate naočnike; najbolj strašen pa je bil glas njegov: sladek je bil, spolzek in mil, človeku pa so se šibila kolena pod vsako besedo.«²⁹

32., 33. in 34. Papežovo odlikovanje – Križec "pro ecclesia et pontifice" Vinku Levstiku, Vatikan, 30. marec 1925 (Hrani dr. Tine Kernc.)

Omenil ga je tudi v neobjavljenem delu Realka, kjer opisuje, kakšne težave je imel z nemščino. »Moj nadučitelj še živi (Bog mu dodeli visoko starost!) ter lahko izpričuje, da nisem bil najslabši med učenci, temveč so me smatrali za najboljšega.«^{29a}

ZORA ALBINA LEVSTIK MICHLER

Levstikova hči Zora je bila prav tako učiteljica. Rojena je bila 16. decembra 1893 na Vrhniki. Tam je obiskovala štirirazredno osnovno šolo od šolskega leta 1899/1900 do 1902/03. 4. razred osnovne šole je obiskovala v Ljubljani v šolskem letu 1903/04 na mestni slovenski osemrazredni dekliški ljudski šoli pri Sv. Jakobu. 5. razred je obiskovala na vadnici pri ljubljanskih uršulinah, kjer je nato obiskovala tri razrede meščanske šole, ki jo je končala leta 1909. Tam je obiskovala tudi žensko učiteljsišče, ki ga je končala leta 1913.

Usposobljena je bila za poučevanje slovensčine, nemščine, klavirja in gosli. Deželni

šolski svet jo je 25. avgusta tega leta nastavil kot brezplačno praktikantko na Vrhniki. Službo je nastopila 30. avgusta. Prevzela je pouk namesto obolele učiteljice Marije Mlkar. 20. januarja 1914 je bila imenovana za začasno učiteljico na Logu pri Brezovici, kjer je delovala med 1. februarjem in 15. septembrom 1914. Deželni šolski svet jo je 5. oktobra 1914 spet imenoval za brezplačno praktikantko na Vrhniki, kjer je med 24. oktobrom 1914 in 15. septembrom 1915 nadomeščala učiteljico Pavlo Götzl. Leta 1916 opravila učiteljski strokovni izpit. Med 24. oktobrom in 24. decembrom 1916 je bila nadomestna učiteljica v Blatni Brezovici, med 19. novembrom 1917 in 31. avgustom 1918 pa nadomestna učiteljica na Vrhniki. Šele 1. septembra 1918 je postala stalna učiteljica. Skrbela je za varstvo učil na šoli.

Med njenim službovanjem je bilo nekaj prekinitev. Dvakrat zato, ker takrat ni bilo prostega službenega mesta. To je bilo med 15. septembrom in 5. oktobrom 1914 in med 24. decembrom 1916 in 19. novembrom 1917.

35. Zora Albina Levstik Michler je na Vrhniki poučevala med 1914 in 1926. (Arhiv Republike Slovenije, AS - 231.)

36. Ivan Michler je na Vrhniki učil med 1914 in 1926. (Arhiv Republike Slovenije, AS - 231.)

Med 15. septembrom in 5. oktobrom 1915 je bila doma zaradi očetove bolezni. 16. avgusta 1919 se je omožila z učiteljem Ivanom Michlerjem. Rodila je dva otroka: sina Zorana (Ivana) 15. decembra 1920 in hčer Heleno 18. julija 1924.³⁰

Od leta 1914 je bila članica Slomškove zveze, iz katere je leta 1919 izstopila. Upokojena je bila 31. oktobra 1926, umrla pa 6. septembra 1983.

IVAN MICHLER

Ivan Michler je znan predvsem kot speleolog, ki je odkril in raziskal številne slovenske jame. O njih je pisal številne članke in razprave ter je soavtor knjige Postojnska jama, ki je prvič izšla leta 1952 in nato še v več ponatisih. Bil je predsednik Društva za raziskovanje jam Jugoslavije in častni član Zveze speleologov Jugoslavije. Bil je tudi zunanji sodelavec Inštituta za raziskovanje krasa v Postojni.³¹

V tem članku pa nas zanima predvsem njegovo učiteljevanje. Rodil se je 10. novembra 1891 v Ljubljani na Hrenovi ulici 17. Oče

Ivan (1860–1942) je bil sluga na ljubljanskem magistratu. Nekaj let je živel na Sallengrovi 6, po upokojitvi pa v Rožni dolini na Žitnikovi ulici 12. Poleg redne službe je bil biljeter v ljubljanski operi, kamor je večkrat jemal s seboj tudi otroka.³² Mati je bila Ana, rojena Sterniša, in je kmalu umrla. Ivanova sestra Ana (1890–1977) je bila knjigovezka. Osnovno šolo je obiskoval v Ljubljani od leta 1898/09 do 1905/06 na drugi deški ljudski šoli na »Cojzovi cesti«. Učiteljišče v Ljubljani je obiskoval med letoma 1906/07 in 1909/10. Med obiskovanjem učiteljišča je prejel 250 K pomoči in se zato zavezal, da bo šest let poučeval na ljudskih šolah. 8. septembra 1910 je postal »provizorični učitelj« na drugi deški mestni šoli v Ljubljani. Bil je razrednik I. b razreda. V njem je poučeval vse predmete. V šestem razredu je poučeval zgodovino in zemljepis, v sedmem razredu pa telovadbo. Naslednje šolsko leto je bil prestavljen na prvo mestno deško šolo (Ledino) in tam ostal do začetka leta 1914.³³

Leta 1912 je napravil strokovni izpit. Med tem službovanjem pa je opravil tudi vrsto tečajev. Leta 1912 je v Gradcu obiskoval

37. Učitelj Ivan Michler s svojimi učenci ver. I. 1927.
(Foto: last Marije Zakrajšek).

trgovski tečaj na trgovski akademiji in zasebni tečaj za strojepisje na trgovskonadaljevalnih šolah, v šolskem letu 1913/14 pa na Dunaju tečaj za učitelja telovadbe na srednjih šolah. Tečaj je obsegal plavanje, lahko atletiko, telesno vzgojo, higieno in prvo pomoč. 8. januarja 1914 ga je deželni šolski svet imenoval za stalnega učitelja na Vrhniki. Ker pa je takrat obiskoval telovadni tečaj na Dunaju, je službo nastopil šele 21. julija 1914. Na Vrhniki je ostal do 1. oktobra 1932. Za Albino Zoro Levstik je prevzel varstvo učil, poučeval je tudi na obrtnonadaljevalni šoli. V šolskem letu 1929/30 je nadomeščal obolelega šolskega upravitelja Emila Schiffrerja na obrtnonadaljevalni šoli in prevzel njeno vodstvo. Na šoli je bilo takrat 86 gojencev različnih obrti. Bili so trije razredi, in sicer: pripravljalni s 27 gojenci, prvi s 37 in drugi z 22 gojenci. Michler je poučeval v drugem razredu obrtno spisje, obrtno računstvo, kalkulacijo, menično pravo in državoznanstvo.

38. Podpisi učitelja Ivana Michlerja in učencev na hrbtni strani fotografije.

Med prvo svetovno vojno je nadomeščal učitelja Emila Schiffrerja. Nekaj časa je bil v komisiji za popis živil. Vendar je kmalu tudi sam odšel v vojsko, kjer je služil v avstroogrski vojski pri 27. peš polku kot rezervni kapetan prve klase, in sicer od 15. marca 1915 do 1. novembra 1918, v jugoslovanski vojski pa od 1. do 15. novembra 1918. V vojski je bil poročnik pri oddelku za raziskovanje kraških jam. 16. avgusta 1919 se je

oženil z učiteljico Zoro Levstik. Na Vrhniki je bil prvi predsednik elektrifikacijskega odbora. Leta 1924 so namreč zgradili 10 kV daljnovod preko Žirov do Vrhnike.³⁴ Med letoma 1922 in 1924 ter 1930 in 1931 je bil predsednik vrhniške podružnice Slovenskega čebelarkega društva.³⁵

26. oktobra 1922 je bila na šoli proslava v spomin bitke na Kumanovem. Ivan Michler je v šolski telovadnici zbrani mladini predaval o pomenu te bitke. Prvega oktobra 1932 je bil prestavljen na III. deško osnovno šolo na Vrtači v Ljubljani, vendar so ga že 5. oktobra premestili v pisarno prosvetnega oddelka banske uprave v Ljubljani, kjer je ostal do 28. aprila 1934. Prevzel je vodenje IV. deške osnovne šole na Prulah in postal hkrati tudi v. d. sreskega šolskega nadzornika za okraj Ljubljana – zahod. Med tem ko je bil na prosvetnem oddelku, je med drugim pregledal tudi vrhniški šolski vrt in dodal k poročilu takratnega šolskega upravitelja Alfonza Završnika: »*Po predpisih skrbno urejen vrt s 350 sadnimi drevesci. Red in snaga sta odlični.*«³⁶

Na Prulah je ostal do 8. aprila 1936. Nato je bil prestavljen za vodjo osnovne šole Ljubljana Vič. Z družino je stanoval v šoli. Po 10. oktobru 1945 je bil postavljen za učitelja na mešani osnovni šoli Vič. Upokojen je bil 30. junija 1948. Urejal je šolski vrt.³⁷

Deloval je v učiteljskih organizacijah. Bil je odbornik Društva učiteljev in šolskih prijateljev za okraj Ljubljana okolica. Leta 1931 je predaval o jamarstvu. V poročilu o zborovanju v Učiteljskem tovarišu, 24. decembra 1931, so zapisali, da je »z lepimi skioptičnimi slikami predmet tako poživil, da so ga vsi člani poslušali z velikim zanimanjem«. Prav tako je na podobnem zborovanju učiteljskega društva 13. februarja 1932 predaval o tehniki pri raziskovanju jam. Pri tem je uporabljal skioptične slike. Tudi tokrat so v poročilu o zboro-

vanju zapisali: »*Ker je sam navdušen jamar, je bilo predavanje živo in zanimivo.*«³⁸

Leta 1936 je bil izvoljen v strokovni odbor Jugoslovenskega učiteljskega združenja, kjer je deloval do leta 1941 kot načelnik gospodarskega sveta. Odbornik Učiteljske tiskarne je bil leta 1937, naslednje leto pa njen predsednik. Na odprtju podružnice Učiteljske knjigarne v Celju 11. avgusta 1940 je govoril in knjigarno tudi odprl. Prva Učiteljska knjigarna je bila odprta v Ljubljani 1921, druga pa v Mariboru 1932.

Članica društva in založbe Slovenske šolske matice je vrhniška šola postala leta 1913. Njen poverjenik je bil Michler med letoma 1919 in 1921. Redno je plačeval prispevek za Učiteljski konvikt. Ko je bil leta 1928 prenosovan v zadruško Učiteljski dom, je bil leta 1934 namestnik načelnika Stanka Vrhovca, takrat šolskega upravitelja na Logu pri Brezovici.

Namestnik predsednika Rada Gruma je bil tudi v Društvu za zgradbo obmorskega učiteljskega doma v Omišlju.

Bil je tudi član sekcije Šolski radio, ki so ga pri učiteljski organizaciji ustanovili leta 1932. Na šolskem radiu je redno predaval. Leta 1935 je predaval o čarih podzemlja, 1936. leta o postanku jam in drugih kraških pojavih. Leta 1937 je predaval »*Pojdimo odkrivat lepote Križne jame*«, leta 1938 pa o kraških pojavih in »*Pojdimo pogledat Gradišnico ali Vražjo jamo, najglobokejše brezno dravske banovine*«. O Križni jami je pisal tudi v reviji Proteus. Ta članek so v Učiteljskem tovarišu še posebej pohvalili.

V imenu »*Društva za raziskovanje jam v Ljubljani*« je v Učiteljskem tovarišu leta 1933 objavil razglas. Društvo je nameravalo izdati vse pripovedke in pravljice o naših podzemskih jamah. Pozval je učitelje in

šolske upravitelje, da pomagajo pri zbiranju gradiva. Smatral je, da bi bilo to najboljše s pomočjo domačih nalog, ki bi bile primerne za šolarje višje narodne šole.³⁹

V Učiteljskem tovarišu je leta 1919 napisal dva članka o telovadbi. V prvem 7. marca piše o telesni vzgoji mladine. Ta je pomembna, ker »*kaj pomaga državi, če ima duševno visoko naobražene prebivalce, če so pa telesno pohabljeni, slabega zdravja ali bolehniki*«. Veliko škode je napravila tudi svetovna vojna. Država naj bi podprla športna društva in uvedla na visokih šolah dveletne tečaje za izobrazbo učiteljev telovadbe. Navedel je smotre telovadbe na ljudskih, meščanskih in srednjih šolah ter njeno reformo v novem učnem načrtu. Za zgled postavlja Angleže, Američane, Švede in Dance.⁴⁰

V drugem članku piše o razvoju telovadbe od Grkov, Rimljanov, Germanov do Rousseauja, ki je v svojem romanu Emil uspešno opozarjal na pomen telesnih vaj. Sledili so mu znani pedagogi: Jahn, Basedow in Pestalozzi. Zatem se je posvetil predvsem lahki atletiki, ki jo goje zlasti v Ameriki, pri nas pa je še neznana. Koristna bi bila zlasti za šolsko mladino, kajti »*mnogim je presedeti celo kopo ur v zatohli šolski sobi. Kako blagodejnega vpliva bi bilo, če bi imela priliko slehrni dan na večer vsaj po eno uro se telesno urediti, si krepiti vsestransko mišice, srce in pluća. Kako bi se povzdignilo nje zdravstveno stanje ter veselje do dela in življenja. Dajte mladini primerne prostora in primerno naobraženih vaditeljev!*«⁴¹

Izzval je polemiko, saj se je na njegov članek odzval učitelj iz Žirov Ivan Stenovec. Očital mu je, da nič ne piše o sokolstvu, o uspehih slovenskih telovadcev. Menil je, da je idejo o reformi pouka telovadbe prevzel po člankih v časopisju. Svetoval mu je, naj pri sestavi učnega načrta za telovadbo upošteva Tyršev telovadni sestav. V Popotniku

leta 1919 je namreč Tone Gaspari v opombi k članku Beseda o telovadbi napisal, da »*podrobni učni načrt v tem smislu sestavlja Ivan Michler, učitelj na Vrhnikih*«. ⁴²

Michler mu je odgovoril, da učnega načrta ne sestavlja. O ideji reforme pouka telovadbe pa je zapisal: »*Ko sem meseca januarja t. l. zopet nastopil civilno službo, sem se že resno pečal z idejo ref. tel. vzgoje. Kot star športnik, državno izprašan učitelj telovadbe za srednje šole in velik ljubitelj prirode nisem potreboval za to idejo vzpodbude ravno iz časopisov, kakor misli tov. Stenovec – nastala je v meni že leta 1914 na Dunaju, kjer sem po dokončanem kurzu položil državni izpiz za telovadbo.*« ⁴³

20. oktobra 1922 je na proslavi v spomin bitke na Kumanovem predaval o pomenu te bitke. Na proslavi Masarykovega dne je vrhniška šola skupaj s telovadnim društvom Sokol 9. marca 1930 priredila v šolski telovadnici proslavo, na kateri je bil Michler tudi med govorniki. Med 6. junijem in 31. avgustom 1930 je nadomeščal šolskega upravitelja Frana Pavletiča. Tako je namesto njega na praznik Vidov dan 28. junija na proslavi pri Sv. Trojici imel »*patriotični govor*«. 28. junija 1934 je govoril na proslavi Vidovdana na vrhniški šoli. Takrat je bil okrajni šolski nadzornik, proslavljali pa so tudi tridesetletnico novega šolskega poslo-pja. Govoril je tudi na pogrebu svoje kolegice, učiteljice Marije Marinko 30. decembra istega leta na ljubljanskem pokopališču.⁴⁴

V slavnostni številki Učiteljskega tovariša, ki je izšla ob 50-letnici ustanovitve učiteljske organizacije in 80. letniku tega časopisa, je objavil obsežen prispevek. V njem piše, da se je učiteljstvo zaradi svojega slabega materialnega položaja že zgodaj začelo zanimati »*za razne samopomožne akcije in ustanove socialnega kakor tudi gospodarskega značaja*«. Teh je bilo takrat deset, in sicer tri gospo-

darske in sedem socialnih. O vsaki od teh je napisal njen razvoj in namen. Prispevek je končal z odstavkom: »Iz skromnih začetkov si je učiteljstvo zgradilo svoje gospodarske in socialne ustanove. Njegova naloga v bodočnosti je, da jih ohrani in dviga.«⁴⁵ Žal se ta želja ni uresničila, saj se je po letu in pol pričela druga svetovna vojna in po njej so skoraj vse te ustanove prenehale delovati.

Po drugi svetovni vojni se je preselil na Vrhniko. Ko so tu v začetku 50. let ustanovili svoj časopis, je v njem objavljajl članke o kraških pojavih pod naslovom sprehodi po Krasu.⁴⁶ Več let je poučeval na Vajenski šoli za različne stroke in sodeloval pri ustanovitvi ljudske knjižnice, ki je delovala v leseni baraki pri Industriji usnja Vrhniko. Z občinsko odločbo 21. junija 1958 je bila knjižnica uradno ustanovljena, Ivan Michler pa je bil njen honorarni upravnik. Uvedel je vse potrebne dokumente za delovanje knjižnice. Na tem mestu je bil do leta 1962.⁴⁷ Umril je 8. aprila 1982.

Zanimivo je, da je bil leta 2007 v Ljubljani ustanovljen Inštitut, ki nosi njegovo ime. Inštitut Ivana Michlerja se bavi z zgodovinsko topografijo. Prvenstveno se ukvarja z raziskavo in zaščito *Claustre alpinum Iuliarum*.⁴⁸ Po njem se imenuje tudi dvorana v Veliki Lednici v Paradoni v Trnovskem gozdu.

V Delu je bil leta 1960 objavljen pogovor z njim ob petdesetletnici ustanovitve jamarškega društva. V njem je več povedal o začetku, razvoju in dejavnosti društva. Članek se pričinja z: »Vrtnice je cepil na vrtu pred rumeno hišo ob tlakovani cesti.« Konča pa se z odgovorom, kolikokrat je bil v jamah. »Tako med 700 in 800 jih bo, je dejal speleolog, ki mu 50-meterska brezna kljub 69 letom niso posebno trd oreh. – Potem je šel v knjižnico.«⁴⁹

Planinska zveza Slovenije mu je ob 85. rojstnem dnevu poslala dopis, v katerem se

mu zahvaljuje, ker je kot član organizacije Drenovci postavil temelje naši planinski organizaciji. Muzejsko društvo Vrhniko je 13. decembra 2008 v Močilniku odkrilo spomenik trem vrhniškim krasoslovcem. Poleg Ivana Michlerja tudi Francetu Habetu in Petru Habiču. Nagovor ob odkritju je imel akademik prof. dr. Branko Stanovnik.⁵⁰

Ivana Michlerja je avtorica prvič videla leta 1969, ko je prišel na odprtje razstave v Slovenski šolski muzej, ki je bil takrat na Poljanski cesti. Dobro se je poznal s takratnim ravnateljem muzeja Francetom Ostankom. Ta mu je tedaj dejal, naj se oglasi še kdaj kasneje, da se bosta lahko kaj več pogovorila. Z zakoncema Michler pa se je srečala tudi maja 1977. Pripravljala je razstavo o Mladinski matici in naletela na njenega odbornika Rada Gruma, za katerega ni imela nekaterih podatkov. Ker je v raznih poročilih slovenske učiteljske organizacije zasledila, da je omenjeni učitelj sodeloval z Ivanom Michlerjem, je pričakovala, da ji bo lahko on kaj več povedal. Z očetom Tonetom Hojanom, ki je bil rojen na vrhniškem Hribu in je poznal zlasti gospo Zoro, sta neko nedeljsko dopoldne prišla v njuno hišo ob Tržaški cesti. Takrat šestinosemdesletni učitelj Ivan Michler je sedel za mizo in reševal križanke. Oba z ženo sta se Rada Gruma sicer spomnila, kaj več pa ji nista mogla pomagati.

39. Hiša rodbine Levstik-Michler na Tržaški c. 41 na Vrhniku. (Foto: Franci Dovč, 2010.)

Opombe:

- 1 Podatek Levstikove vnukinje dr. Helene Kernc, rojene Michler, ki ga je zapisala Marija Oblak Čarni 18. novembra 2006.
- 2 Iz Ljubljane. Učiteljski tovariš (v nadaljevanju UT) 1866, (1. 7.), št. 13, str. 214.
- 3 Iz Dobrove, 5. aprila. UT 1866, (15. 4.), št. 8, str. 130-131.
- 4 Iz Ljubljane. UT 1870, (1. 8.), št. 15, str. 195, 244, 298-300.
- 5 Prememba v učiteljskem stanu ... UT 1870, (1. 9.), št. 17, str. 276.
- 6 Anton Lesjak: Zgodovina dobrovske fare pri Ljubljani. V Ljubljani, Jernej Babnik, 1893, str. 152.
- 7 Razpisi učiteljskih služeb. UT 1874, (1. 6.), št. 11, str. 176.
- 8 Razpisi učiteljskih služeb. UT 1875, (15. 4.), št. 8, str. 128.
- 9 Premembe pri učiteljstvu. UT 1875, (15. 8.), št. 16, str. 255.
- 10 Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka. Mapa osnovne šole Vrhnika.
- 11 Okrajna učiteljska konferenca za okolico ljubljansko ... UT 1876, (1. 9.), št. 17, str. 266.
- 12 Okrajna učiteljska konferenca za okolico ljubljansko. UT 1877, (15. 8.), št. 16, str. 252; (1. 9.), št. 17, str. 269.
- 13 Učiteljska skupščina za okolico Ljubljane na Verhniku, 26. januarja 1880. UT 1880, (1. 9.), št. 17, str. 269.
- 14 Iz Ljubljanske okolice. UT 1882, (15. 12.), št. 24, str. 385.
- 15 Iz Ljubljanske okolice. UT 1888, (15. 10.), št. 20, str. 318-319.
- 16 Ponesrečil se je ... UT 1885, (15. 7.), št. 14, str. 224.
- 17 Iz Ljubljanske okolice. UT 1889, (1. 2.), št. 3, str. 46.
- 18 Matija Rant: Dobrova 22. mal. srpana. (Okrajna učiteljska konferenca ljubljanske okolice). UT 1890, (1. 9.), št. 17-18, str. 273.
- 19 Sonja Anžič: Prebivalstvo občine Vrhnika na prelomu 19. in 20. stoletja. 4. del: Hrib. Stanje 31. 12. 1890. Vrhniki razgledi, 2007, str. 228.
- 20 Podatek dr. Helene Kernc. Hiša je na sedanji Tržaški cesti št. 41.
- 21 Vestnik. UT 1894, (16. 11.), št. 22, str. 351.
- 22 Robert Ziegler: Z Vrhnike. UT 1902, (20. 11.), št. 33, str. 260. Podpis: R. Z.
- 23 Fran Zabret: Časten jubilej. Cerkveni glasbenik 1915, str. 125-128. Stanko Premrl, Cerkveni glasbenik 1915, str. 128.
- 24 Častno svetinjo za 40-letno zvesto službovanje ... UT 1916, (6. 10.), št. 20, str. 4.
- 25 Odlikovanje med kranjskim učiteljstvom. Slovenski učitelj 1917, (15. 9.), št. 9, str. 188.
- 26 Gl. op. 1 in Stanko Premrl: Naši najstarejši cecilijanci. Cerkveni glasbenik 1942, str. 40.
- 27 Slovenec 1925, (18. in 19. 8.) št. 184 in 185.
- 28 Ivan Cankar: Martin Kačur. Življenjepis idealista. V Ljubljani, 1966, str. 15.
- 29 Ivan Cankar: Zbrani spisi. 17. zvezek. V Ljubljani, 1934, str. 189-190.
- 29a Jaro Dolar: Neobjavljen Cankarjev tekst. Sodobnost 1973, št. 1, str. 2.
- 30 Arhiv Republike Slovenije, v nadaljevanju AS 231. Ministrstvo za prosveto. Personalne zadeve učiteljstva, škatla 69.
- 31 Peter Habič: Ob stoletnici rojstva Ivana Michlerja. Vrhniki razgledi (v nadaljevanju VR št. 1, 1996, str. 197-199.
- 32 Podatek dr. Helene Kernc.
- 33 Letno poročilo II. mestne osemrazredne deške ljudske šole v Ljubljani koncem šolskega leta 1910/11. V Ljubljani, 1911, str. 7.
- 34 Olga Pivk-Janez Žitko: Električna na Notranjskem. Prispevek k zgodovini elektrifikacije. VR št. 8, 2008, str. 244.
- 35 Olga Pivk: Sto let organiziranega čebelarjenja na Vrhniki. VR št. 7, 2006, str. 125.
- 36 Slovenski šolski muzej dokumentacijska zbirka. Mapa osnovne šole Vrhnika.
- 37 AS 231. Ministrstvo za prosveto. Personalne zadeve, škatla 69.
- 38 JUU, sresko društvo Ljubljana - okolica - zah. del. UT 1931/32, (3. 3.), št. 30, str. 4.
- 39 UT 1932/33, št. 37, str. 3.
- 40 Nekaj o telesni vzgoji mladine. UT 1919, (7. 3.), št. 10, str. 3.
- 41 Telesna vzgoja, šport in šola. UT 1919, (7. 5.), št. 9, str. 1-2.
- 42 Ivan Stenovec: Zaradi sestave podrobnega učnega načrta za telovadbo. UT 1919, (4. 6.), št. 23, str. 5-6.
- 43 Telovadba in šport. UT 1919, (25. 6.), št. 26, str. 3.
- 44 Zgodovinski arhiv Ljubljana, Osnovna šola Janeza Mraka Vrhnika, VRH - 48, tehn. enota št. 1.
- 45 Delo za gospodarsko osamosvojitve stanu. UT 1939/40, (6. 7.), št. 1, 2, 3, str. 15-16.
- 46 Glas Vrhnike 1952, letnik II, št. 2, 3, 4.
- 47 Podatki Marije Iskrenovič, 22. februarja 2010.
- 48 Jure Kusetič-Tine Kernc: Pozabljeni zid. VR št. 8, 2007, str. 191.
- 49 Ivan Kranjc: Petdeset let pohodov v podzemlje. Pomenek o raziskovalnem delu ob jubileju jamarškega društva. Delo 1969, (10. 7.), št. 187, str. 11. Podpis: -ik.
- 50 Branko Stanovnik: Nagovor ob odkritju spomenika vrhniskim krasoslovcem: Ivanu Michlerju, Francetu Habetu in Petru Habiču. VR št. 10, 2009, str. 167-168.

KAREL MATAJEC (1863–1923)

ŠOLSKI VODJA

Rojen je bil v Ljubljani 31. marca 1863. V družini so bili še trije bratje. Valentin je bil c. kr. stotnik, Fran trgovec in Ivan učitelj, ki je poučeval v Preserju. Karel je preživel vse tri. Osnovno šolo je obiskoval v Ljubljani. Prvi razred je v šolskem letu 1869/70 obiskoval na vadnici pri ljubljanskem učiteljskišču, drugi, tretji in četrti razred pa na II. deški osnovni šoli. Nato je obiskoval ljubljansko realko, v šolskem letu 1881/82 pa se je vpisal na ljubljansko učiteljskišče. Maturiral je 4. julija 1885. Njegovo vedenje med šolanjem na učiteljskišču so ocenili kot zelo pohvalno. Pri maturi je imel povprečno oceno dobro, najbolje pa je bil ocenjen iz pisanja in prostoročnega risanja. Neobvezno je opravil tudi izpit iz metodike gluhonemih in slepih.¹

Njegovo prvo službeno mesto so bile Brežice, kjer je ostal do decembra 1890. Strokovni izpit je opravil 7. maja 1888. V Brežicah so takrat v prvih treh razredih imeli nemščino po šest ur na teden, v četrtem pa je bila učni jezik. Slovenščina je bila v tem razredu učni predmet po štiri ure tedensko.

Krajši čas je bil v Rečici pri Mozirju, in sicer od 11. decembra 1890 do januarja 1891, nato pa med 25. januarjem 1891 in 1. oktobrom 1893 v Šmartnem pri Litiji kot četrti učitelj na štirirazrednici. Na šolo v Gorenjem Logatcu je bil sprejet 1. oktobra 1893, 13. oktobra 1897 je bil premeščen v Tržič, med 29. majem 1899 in 23. septembrom 1901 spet v Gorenjem Logatcu, nato pa štiri leta v Radovljici.

Na učiteljskem zborovanju 19. maja 1892, ki so ga v Litiji priredili v spomin 300-letnice rojstva Jana Amosa Komenskega, je predaval o šibi v ljudski šoli. V poročilu o tem zborovanju je zapisano, da je »razpravljaj prav dobro. Ostro je bičal nekdanjo vporabo tega učnega pripomočka, ob enem pa tudi obsojal šolske naredbe, da so šibo popolnoma odpravile iz šol, ki bi za nepopoljšljive in hudobneže še danes bila najboljše vzgojno sredstvo.«² Urednik Učiteljskega tovariša je v opombi k temu zapisu dodal, da bo ta članek izšel v eni od prihodnjih števil, vendar ni. Tako ne izvemo več o predavanju. O uporabi šibe v šoli so v pedagoškem časopisju večkrat pisali. Mnenja posameznih piscev so se zelo razlikovala. Večina je bila sicer proti telesni kazni; nekateri so pa so menili, da čisto brez nje ne gre.

Med službovanjem v Gorenjem Logatcu je dvakrat obiskoval tečaj za deška ročna dela. Leta 1894 je obiskoval petmesečni tečaj na c. kr. obrtni šoli v Gradcu »za izvežbanje učiteljev risanja obrtnim nadaljevalnim šolam« na Dunaju leta 1896. S Kranjske sta tečaj obiskovala dva nadučitelja in osem učiteljev. Nadučitelja sta od deželne vlade prejela po 40, učitelji pa po 25 goldinarjev podpore na mesec. V dopisu s tečaja piše: »Udeleženci tečaja se vežbajo v teh predmetih: geometrični in projektivno risanje, redi stebrov, oblikoslovje, sestavine strojev, nauk o stavbah in prostoročno risanje. Število učnih ur na teden za prva dva meseca je 25, za

40. Osnovna šola Gorenji Logatec, kjer je Karel Matajec poučeval med 1893 in 1899 in 1906. (Iz fototeke šolskega muzeja).

ostale tri mesece pa 36, ker pridejo še drugi in najvažnejši predmeti na vrsto, namreč: stavbinsko risanje, risanje strojev in umetniško-obrtniško risanje. Iz navedenega je razvidno, da je število predmetov obširno in da so ti predmeti važni in zanimivi. Vsi udeleženci se trudijo z resničnim veseljem in pozornostjo, da zadostujejo raznim ne malim zahtevam tega tečaja; ker pa je učno gradivo toliko obsežno, da ga ni mogoče zmagati v določenih urah, zato vsi vdeleženci radovoljno posvetijo v izvežbanje še ostali prosti čas ter delajo v šoli tako rekoč od zore do mraka. To naj bode najlepši dokaz, da podeljene podpore niso zavržene ter, da bodo v bodočih letih prinašale najlepše obresti, to je: dobre vspehe na zelo potrebnih obrtniško-nadaljevalnih šolah.«³

Drugi tečaj »za deška ročna dela« je obiskoval med 17. aprilom in 15. avgustom 1896 na Dunaju. Udeležencev je bilo 57, med njimi 7 Slovencev, 5 s Kranjske in 2 s Štajerske. Vsak si je izbral dva predmeta med naslednjimi: mizarstvo, rezbarstvo, kartonaža in modeliranje. Vsak dan so delali od sedem do osem ur. V dopisu o tečaju piše, da jih je prvi dan tečaja pozdravil odbor društva za ročna dela. V pozdravu so poudarjali, »da naj bodemo složni brez ozira na narodnost in na vero«, vendar pa so bili Nemci zelo

nestrpni in »kjer je mogoče pokažejo svojo politično barvo, zato Slovani v občje malo občujemo z Nemci«. V prostem času so tečajniki hodili na izlete po Dunaju in okolici. Dopisnik konča prispevek, da so se zelo veselili, da se bodo vrnili domov, pa tudi »žepi so se jim dobro osušili, kajti življenje je precej drago. Prosili smo daljne podpore - a zaman, nimajo denarja zato«. Urednik Učiteljskega tovariša Jakob Dimnik je k temu dodal pripombo: »To ni nič novega; za vse drugo imajo denar, za šole in učitelje, jim ga pa vedno primanjkuje!«⁴

V Logatcu je bil Matajec poverjenik za Učiteljski konvikt, za katerega je večkrat tudi kaj prispeval. V Radovljici je bil tajnik Učiteljskega društva za radovljiški okraj in delegat za skupščino učiteljske organizacije Zaveza. Izvoljen je bil v knjižnični odbor. Na občnem zboru Učiteljskega društva za radovljiški okraj, ki je bil 3. aprila 1902 na Jesenicah, je sodeloval s predavanjem. Dopisnik je o tem zapisal: »Gosp. Matajec, učitelj iz Radovljice, predava o šolski higijeni. Navede prav obilico gradiva in v občje so ugajala njegova izvajanja prav dobro, ker v šaljivo-sarkastni obliki pove dokaj resnic, kako bi moralo biti v ljudski šoli in kako ne bi smelo biti. Slednjič se mu izreka prav prijazno zahvala za predavanje.«⁵

14. julija 1905 je bil v Učiteljskem tovarišu objavljen razpis učiteljskih služb: »Na ljudski šoli na Vrhniki s štirirazrednim deškim in dekliškim oddelkom je stalno oddati nadučiteljsko mesto s postavnimi prejemki.« Matajca je deželni šolski svet z dekretom 16. septembra 1905 imenoval za nadučitelja, poučevati pa je pričel 1. marca 1906. Bil je prvi šolski vodja v novem šolskem posloplju, kjer je tudi stanoval. V Šolski popisnici, ki jo je 31. decembra 1923 podpisal takratni šolski vodja učitelj Ivan Štrekelj, je to stanovanje vsebovalo: eno sobo (30,96 kvadratnih metrov), dva kabineta (19,35 in 19,67 kvadra-

tnih metrov) in kuhinjo (17,36 kvadratnih metrov). Kleti in jedilne shrambe ni imel.⁶

Leta 1908 so pri novi šoli začeli urejati tudi šolski vrt, leta 1911 so postavili tudi čebelnjak.

V prvem letu službovanja je Matajec učil 1. deški razred, ki je imel kar 152 učencev. V naslednjih letih je poučeval tudi v 2., 3. in 4. razredu, poleg tega pa tudi na ponavljalnici šoli.

Deželna vlada je z odlokom 15. julija 1911 ustanovila na Vrhniki obrtnonadaljevalno šolo, ki so jo odprli 1. oktobra. Na njej je poučeval tudi Matajec.

V njegovi personalni mapi piše, da je obvladal nemško stenografijo, modeliral, rezbaril in imel izpit za pouk risanja na obrtnonadaljevalnih šolah.⁷

Tudi na Vrhniki je večkrat daroval za Učiteljski konvikt. Leta 1905 je Učiteljski tovariš ob njegovem darilu napisal: *»Ali je na Vrhniki enorazrednica?«*⁸

Njegov sošolec z učiteljišča Fran Črnagoj je v Učiteljskem tovarišu opisal srečanje ob 25-letnici začetka službovanja. Bilo je 20. avgusta v Narodnem domu v Ljubljani. Udeležilo se ga je sedem učiteljev in dve učiteljici. *»Ni nas bilo mnogo, a vendar se je razvil živahen večer, ki nam je poživil mladostne spomine. Vrstile so se resne napitnice s šaljivimi govori – vsak se je potrudil, da svoje tovariše zabava.«* Tudi za Učiteljski konvikt so zbrali 30 K. Naslednjega dne so se sešli v hotelu Tivoli *»na mal zajutrek, opoldne pa smo se razšli s stiskom rok in z željo Na svidenje – toda prej kakor v 25 letih.«*⁹

10. maja 1914 je Matajcu umrl brat Fran, trgovski poslovodja v znani ljubljanski trgovini Souvan, ki je stanoval na Rečni ulici

št. 8. V Učiteljskem tovarišu so mu izrekli sožalje in zapisali še: *»Pokojnik je bil prijazen, zaveden naroden mož.«*¹⁰

Med prvo svetovno vojno so vrhniško šolo zasedli vojaki. Po odloku 23. oktobra 1914 je morala šola prepustiti vse prostore (razen pisarne, sobe za učila in obeh stanovanj) rekrutom. Pouk je odpadel in se za nižje tri razrede šele 1. decembra začel v vrhniški mlekarni in kavarni pri Črnem orlu. Zaradi neprimernih prostorov pa so ga večkrat prekinili. 21. februarja 1917 so v šoli naselili poljsko bolnišnico. Zasedli so vse prostore. Po prizadevanju vladnega svetnika dr. Henrika Crona in davkarja Vinka Premka se je nabralo kar nekaj vojnega posojila, od tega za šolsko mladino 3124 K. 2. aprila 1917 se je tudi Matajec preselil iz šole. V *»mlekarni«* je stanoval in uradoval vse do 4. decembra 1917, ko se je lahko spet preselil v stanovanje na šoli, ki so ga takrat zapustili vojaki.

Zanimivo je, da ga je 15. aprila 1917 poveljnik vojaške bolnice Schwarz povabil na kosilo. O tem je zapisal Matajec v šolsko kroniko: *»Menda ta dan v teh revnih, hudih časih daleč na okoli ni nobeden tako dobro jedel in pil.«*

31. oktobra 1915 je imel v stavbi vrhniške mlekarne propagandno predavanje za vpis 3. in 4. vojnega posojila. Učitelji so takrat po ukazu deželne vlade morali nagovarjati ljudi za to posojilo, vendar je bilo to precej neuspešno. Novembra 1916 je skupaj z učiteljem Emilom Schiffrerjem deset dni popisoval zaloge krompirja, pšenice in koruze. Med vojno je bil tudi imenovan v komisijo za spravljanje pridelkov, obdelovanje polja in nabiranje kovin.

V začetku leta 1918 je bilo šolsko poslopje sicer že prazno, vendar se pouk kljub temu ni mogel pričeti, ker ni bilo premoga. Pouk se je pričel šele 3. aprila.¹¹

Bil je tudi član podružnice Slovenskega čebelarstva društva, ki so ga na Vrhniki ustanovili leta 1906. Med letoma 1909 in 1918 je bil odbornik skupne ženske in moške podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda. Leta 1911 je bil član Olepševalnega društva Vrhnika.

Članica društva in založbe pedagoških del Slovenske šolske matice je vrhniška šola postala leta 1913. Matajca je bil njen član od leta 1919.

Leta 1916 je dobil »najvišjo zahvalo za zasluge v prid vojni oskrbi«. ¹² V šolski kroniki vrhniške šole so dve leti kasneje objavili tudi naslednjo novico: »Deželno predsedstvo mu je 14. januarja 1918 poslalo nagrado 50 K za požrtvovalno in izdatno delovanje ob priliki 7. vojnega posojila.« ¹³

Po končani prvi svetovni vojni 8. januarja 1919 je govoril na Vodnikovi proslavi v hotelu Črni orel. Bila je ob stoletnici Vodnikove smrti. Je pa med vojno, 25. septembra 1917, v šoli prvič zasvetila električna luč.

V šolskem letu 1919/20 je po dovoljenju višjega šolskega sveta vrhniška šola postala osemrazrednica. Od 3. razreda dalje so poučevali srbohrvaščino, nemščina je bila neobvezni predmet.

Sodeloval je tudi na učiteljskih konferencah, kjer je bil večkrat izvoljen v stalni odbor za zastopnika učiteljstva.

Od 12. oktobra 1920 do konca junija 1921 je na šoli delovala trgovska nadaljevalna šola.

Na Roditeljskem večeru, ki ga je šola priredila 29. maja 1921, je bilo 80 obiskovalcev. Matajca je predaval o šolski in telesni kazni.

2. februarja 1922 je Učiteljski tovariš objavil: »Tovariš Karol Matajca, nadučitelj na

Vrhniki, je obolel in leži v deželni bolnici v oddelku št. 7. V vednost njegovim tovarišem in prijateljem.«

Čez eno leto, 14. februarja 1923, je bil upokojen. 21. novembra istega leta pa je umrl v nadučiteljevem stanovanju v vrhniški osnovni šoli.

V Slovenskem narodu so ob smrti Matajca zapisali: »Pokojnik je bil dober učitelj, blag mož, ki je živel samo svojemu poklicu.« ¹⁴

V Slovencu je predsednik krajevnega šolskega sveta objavil osmrtnico in napovedal, da bo pogreb 23. novembra ob 15. uri. Pogreba so se udeležili vsi vrhniški učitelji in učenci. Prišli pa so tudi učitelji iz drugih krajev. Pred šolskim poslopjem je govoril o pokojnem šolski nadzornik Andrej Rape.

Na zborovanju okrajnega učiteljskega društva za Ljubljano in okolico, 5. januarja 1924, se je predsednik Janko Žirovnik spomnil tudi umrlega Matajca. »Našteval je vse njegove vrline, ki so dičile vedno v ponos našemu učiteljskemu stanu. V imenu društva se je zahvalil g. nadzorniku, tovarišu Andreju Rapetu, za njegov ginljiv govor, v slovo našemu umrlemu tovarišu.« ¹⁵

Tone Hojan (1904–1991) je v spominih na otroška leta o Karlu Matajcu zapisal: »V tretjem razredu nas je učil šolski vodja Matajca. Kljub njegovi čokati postavi in častitljivi bradi, ga nismo jemali preveč resno. Če smo ga razjezili, nas namreč ni tepel, temveč samo zmerjal, da smo »pošasti šolske«. Pravzaprav je bil dober možakar. Zelo je bil vesel, če mu je kdo prinesel kak star novec, ki ni bil več v veljavi. Rad nam ga je kazal in pripovedoval kdo ga je izdal ter kje in kdaj je bil v veljavi. Za vsak star novec je dal prinesitelju par krajcarjev ter nas s tem spodbudil, da smo prizadevno stikali za njimi.« ¹⁶

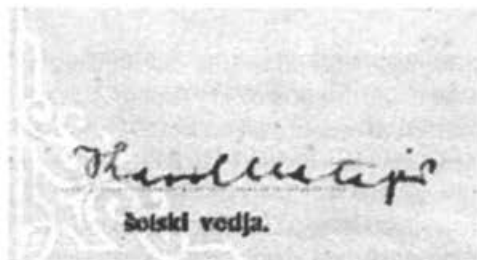
Pisatelj Karel Grabeljšek (1906–1985) je v knjigi spominov na otroška leta na Vrhniki omenjal tudi učitelja Matajca. Napačna je njegova ugotovitev, da je bil rojen v Brežicah. Tudi on se spominja, da jih je zmerjal s »šolskimi pošastmi« in da je imel zelo rad star denar.

Opisal ga je tako: *»Bil je bolj majhne postave, a čokat. Široka kostanjeva brada mu skoraj popolnoma zakriva obraz. In nenehoma prha skozi nos, zlasti kadar je jezen. Oblečen lepo, na rokah beli manšeti z zlatimi gumbi ... Na telovniku se mu sveti debela, zlata verižica in venomer sega po uri, ki je tudi zlata. Čevlji naloščeni in skrtačeni, da bi lahko služili za ogledalo.«*

Napisal je, da jih je tudi tepel. Obenem pa je priznal, da so mu res zelo nagajali in se ga niso prav nič bali. O njem pa je napisal tudi, da ga je vsaka malenkost spravila s tira in da je bil *»jeznorit, hudoben pa ne. Prej bi rekel, da je bil po srcu dober človek. Takrat je bila vojna, a v starih zalogah šolskega sklada je še imel kupe zvezkov, škatlice svinčnikov, peres in radirk. Te je kaj radodarno delil siromašnim učencem. Ko sem hodil k njemu v šolo, mi nikoli ni bilo treba kupiti ne zvezka ne svinčnika ne peresa, narobe še zaloge sem si ustvaril za poznejša leta.«*⁴⁷

Opombe:

- 1 Zgodovinski arhiv Ljubljana (v nadaljevanju ZAL) LJU – 198, Učiteljskišče v Ljubljani, škatla 63, tehnična enota 383. Protokoll für Prüfungen der Reife an der kais. königl. Lehrbildungsanstalt zu Laibach 1885.
- 2 Jernej Ravnikar: Iz Litijskega okraja. Učiteljski tovariš (v nadaljevanju UT) 1892, str. 119. Podpis: - r.
- 3 Karol Simon: Iz Gradca. UT 1891, str. 92–93. Podpis: Simon.
- 4 Z Dunaja. (Učit. tečaj za deška ročna dela.) UT 1896, str. 322–323.
- 5 Iz radovljiskega okraja. (Občni zbor učitelj. društva.) UT 1902, str. 117.
- 6 Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka. Mapa šole Vrhnika.
- 7 ZAL, VRH – 48, Osnovna šola Janeza Mraka na Vrhniki, škatla 4, Personalna pred letom 1945.
- 8 Letnino za Učiteljski konvikt so plačali. UT 1907, str. 78.
- 9 Fran Črnagoj: Petindvajsetletnico ... UT 1910, (16. 8.), št. 34, str. 3. Podpis: Č.
- 10 Kranjske vesti. UT 1914, (15. 5.), št. 20, str. 3.
- 11 Kronika šole. Osnovna šola Janeza Mraka. ZAL, VRH – 48, škatla 1. Kronika osnovne šole Janeza Mraka na Vrhniki.
- 12 Priznanje deželnega šolskega sveta za zasluge za vojno preskrbo. UT 1916, (10. 3.), št. 5, str. 4.
- 13 ZAL, VRH – 48, škatla 1. Kronika osnovne šole Janeza Mraka na Vrhniki.
- 14 Slovenski narod 1923, (23. 11.), št. 263, str. 3.
- 15 Zborovanje okr. učiteljskega društva za Ljubljano in okolico. UT 1924, (24. 1.), št. 4, str. 3.
- 16 Tone Hojan: Pradedovi spomini. Vrhnikiški razgledi št. 9, 2009, str. 279.
- 17 Karel Grabeljšek: Cerkevni maček. Utrinki iz otroštva. Ljubljana, 1983, str. 262 in 267.

41. Podpis Karla Matajca na Izpustnici (spričevalu) leta 1906.

ALBINA MALAVAŠIČ ZAKRAJŠČEK (1895–1964), VRHNIŠKA UČITELJICA

42. Albina Malavašič Zakrajšček je na Vrhnikih poučevala med letoma 1895 in 1964. (Arhiv Republike Slovenije, AS - 231.)

Rojena je bila 1. marca 1895 krojaču Ignaciju in materi Marjeti, rojeni Mlinar na Vrhnikih št. 228 (kasneje 27) v hiši svojih starih staršev.¹ Pred njenim rojstvom je družina stanovala v hiši Matevža Trkmana na vrhniškem Hribu št. 18. Po domače se ji je reklo Martinčkova bajta. Takrat sta bili tam poleg staršev še dve hčeri in sin.²

Osnovno šolo je končala na zasebni osnovni šoli Lichtenthurn v Ljubljani. Tam je med letoma 1910/11 in 1913/14 obiskovala učiteljske. Zrelostni izpit je opravila 25. septembra 1914 in se že 16. oktobra istega

leta zaposlila kot neplačana praktikantka na osnovni šoli Vrhnika. 23. decembra 1915 je postala suplentinja, 31. januarja 1919 pa začasna učiteljica. Stalna učiteljica je postala v šolskem letu 1920/21.

Med šolanjem na učiteljski je prejela 350 K državne ustanove. Zato se je zavezala poučevati najmanj šest let na javnih ljudskih šolah.

Strokovni izpit za ljudske šole s slovenskim in nemškim učnim jezikom je opravila 16. novembra 1916 pred ljubljansko c. kr. izpraševalno komisijo pod predsedstvom vladnega svetnika dr. Janka Bezjaka.³ Bila je usposobljena tudi za pouk petja in telovadbe ter za nadomestno poučevanje verouka.⁴

Na Vrhnikih je največkrat poučevala prve tri razrede. V šolskem letu 1926/27 je poučevala moška ročna dela v vseh razredih, naslednja šolska leta pa so ta pouk prevzeli posamezni razredniki.

8. junija 1930 se je omožila s šolskim upraviteljem v Blatni Brezovici Josipom Zakrajščekom. Tam je poučeval od leta 1913 skupaj z ženo Josipino Verce. Ta je leta 1928 umrla in zapustila dve hčerki, Majdo in Veleno, ki ju je nato Albina Malavašič posvojila.⁵ Josip Zakrajšček je bil zelo aktiven učitelj tudi zunaj šole. Ustanovil je prostovoljno gasilsko četo, pomagal pri graditvi gasilskega doma

in prirejanju iger. Za urejanje šolskega vrta je prejel nagrado kraljeve banske uprave. Šolski nadzornik Ivan Michler je pri ogledu šole zapisal: »Vrt je po predpisih skrbno urejen in ima drevesnico s 145 drevesci. Upravitelj je v vnet vrtnar, sadjar in čebelar.«⁶

Albinina poročna priča je bil njen brat Ciril (1898–1943), trgovec, ki je aktivno deloval na Vrhniki. Bil je odbornik vrhniške občinske uprave ter član Olepševalnega društva. Temu je med letoma 1933 in 1935 tudi predsedoval.⁷

K poroki so Albini in Josipu čestitali na zborovanju učiteljskega društva Ljubljana okolica, zahodni del, ki je bilo 14. junija 1930 v Rokodelskem domu na Vrhniki.⁸

Na njeno prošnjo so jo 11. aprila 1932 premestili na šolo v Blatni Brezovici. Tu sta z možem delovala do 26. septembra 1938, ko sta odšla na šolo v Notranje Gorice. Med drugo svetovno vojno je na tej šoli dvakrat na teden poučevala italijanščino hčerka Majda Zakrajšek.⁹

Med drugo svetovno vojno so Albino večkrat premeščali. Med 26. novembrom 1943 in 30. junijem 1944 je bila začasno zaposlena v Blatni Brezovici, od 5. julija 1944 do 20. oktobra 1944 pa ponovno v Notranjih Goricah. Z odlokom okrajnega glavarstva v Ljubljani 17. oktobra 1944 je bila nastavljena na Vrhniki, kjer je službo nastopila 20. oktobra.¹⁰

8. decembra 1945 je bila stalno nastavljena na Vrhniki. Poučevala je v višjih razredih osnovne šole. Nazadnje je bila razredničarka 6. a razreda. Sodelovala je na sejah učiteljskega sveta. Ob koncu šolskega leta 1946/47 je na eni od sej ob predavanju kolegice Ivane Dekleva Kako navajamo naše ljudstvo na marljivo »čitanje« pripomnila, da je pomembno že otrokom vcepiti ljube-

43. Albina Malavašič Zakrajšek z možem Josipom Zakrajškom in s hčerama Majdo in Veleno. (Foto: last vnuka Petra Leskovška).

zen do knjige. Zdaj je žal večkrat tako, da otroci, ko zapustijo šolo, zapustijo tudi knjige. Odmeven je bil tudi njen metodični nastop, kjer je novembra 1947 za prvi razred višje osnovne šole pripravila berilo iz 2. številke revije Pionir, letnika 1947/48, Množični sestanek interpunkcije. Kolegi so nastop pohvalili, zlasti zato, ker so otroci pozorno spremljali pouk in radi sodelovali.¹¹

V šolskem letu 1947/48 je precej bolehalo in na seji učiteljskega sveta 26. februarja 1948 zaprosila za upokojitvev. Upokojena je bila 30. aprila 1948.¹²

Umrla je 5. marca 1964 na Vrhniki, kjer je tudi pokopana.

Po podatku vnuka Petra Leskovška je družina po njeni upokojitvi stanovala v hiši brata Cirila Malavašiča na Vrhniki, na Kolodvorski ulici št. 2. Imeli so mnogo živali ter velik vrt s čebelnjakom. Albini so rekli »nana«. Bila je resna in stroga. Mož Jože je umrl leta 1961, pokopan pa je v Ljubljani.¹³

V tedanjih pedagoških revijah je sodelovala z obsežnima člankoma. Ko je službovala na Vrhniki, je objavila članek v Učiteljskem tovarišu.

Po odloku velikega župana ljubljanske oblasti, z dne 28. oktobra 1926, je morala prevzeti pouk deških ročnih del. Poverjeništvu za uk in bogočastje je namreč 13. aprila 1921 izdalo »naredbo«, s katero je uvedlo v ljudsko šolo dva nova predmeta, in sicer srbohrvaščino in ročna dela. K sreči je službovala v rojstnem kraju. Od doma je prinesla škarje, kladiva, klešče, lonce itd. Na šolskem podstrešju je dobila stiskalnico, od tovarišice samovar; krajni šolski svet pa je kupil nekaj trdih desk in rezilnik. Sama je imela še železno ravnilo in železen kot. V opekarni so ji dali glino s posodo vred. Imela je premalo denarja, saj je bilo nakazano le 400 din. Niso imeli delavnice. Učni načrt je bil le za prve štiri razrede. Snov je razdelila v tri stopnje: nižjo za prve 3 razrede, srednjo za 4. in 5. razred ter višjo za 6., 7. in 8. razred. Najmlajši so pričeli z zgibanjem papirja. Ustvarjali so lepe izdelke: papirnate kapice, ladje, zmaje, vetrnice, košarice. Tudi iz gline so izdelali lepe hlebčke, kroglice in kifeljčke. Iz ličja so pletli tudi kite.

Na srednji stopnji so pričeli z lepenkarstvom. Izrezovali so različne oblike iz tanjše lepenke, ploskve so preoblekli z barvastim papirjem. Šivali so zvezke s petimi vbodi. Iz lesa so zbijali opore za cvetlice, navijače za volno, ščipalnice za perilo. Modelirali so predmete na ploskve, izrezovali in lepili so papirnate trakove, geometrijske like. Pletli so košarice iz ličja in vrb.

Na višji stopnji so izpopolnjevali znanje. Potrebovali so žago, kladivo, klešče. Bili so mizarji, kolarji in knjigovezi. Otroci so to zelo radi delali. Vedno jim je bilo žal, da je ura minila.

Napisala je, da je cilj njenega pouka ljubezen do dela. Zdelo se ji je, da je uspela, saj so otroci izdelovali tudi številne domače izdelke, ne da bi jim posebej ukazala. Na koncu članka je zapisala: »Če hočemo našo

državo osrečiti s pridnimi delavci, katerih žalibog tako manjka, gojimo z vso vnemo na vseh šolah rokotvorni pouk.«¹⁴

V Slovenskem učitelju, pedagoški reviji in glasilu Slomškove družbe, je leta 1938 objavila obsežno razpravo z naslovom Statistika za sebe. Tu piše o statistiki brez števil, ki bi jo moral pisati o svojih učencih vsak vzgojitelj in dober učitelj. V začetku omenja Cankarjevo misel, ki je značilna za slovenskega otroka: »Prirojena mu je neke vrste trmoglavost, ki mu ob vsaki priliki narobe hodi.« Nato piše, kako naj učitelj pridobi in zbira podatke o posameznih učencih. Navzoč bi moral biti že ob zdravniškem pregledu šolarjev – novincev, saj takrat starši, ki pridejo z otrokom, zelo veliko povedo o njem. Prav tako pridobi veliko podatkov ob nedeljah in praznikih na poti v cerkev in domov, saj starši takrat radi učitelja povprašajo o tem, kako njihovi otroci delajo v šoli. Obiskovati je treba tudi bolnike in jim prinesiti majhen dar. Koristni so tudi roditeljski sestanki. A na deželi jih ljudje le redko obiskujejo in takrat običajno ne pripovedujejo o svojih težavah. Opisala je nekaj žalostnih usod otrok, ki so ji jih zaupali starši ali sami otroci. Med šolskim letom mora učitelj voditi dnevnik in v njem opisovati, kako so se obnašali posamezni učenci. Navedla je primer takega dnevnika prvi šolski dan, prvi mesec po začetku pouka, ob miklavžu in božičnici. Največ nesrečnih in zanemarjenih otrok je povzročil alkohol, saj sama piše, da srečnih otrok tako rekoč ne pozna.

Ob sklepu razprave je napisala, da otroka vzgojitelj lahko oblikuje le glede na njegove razmere, zato morata biti vzgoja in pouk le osebna – individualna. To pa lahko zadovoljivo opravijo le učitelji, ki žrtvujejo svoj prosti čas, vse svoje moči za srečo in napredek mladine ter tako »na lep, plemenit način ubijajo enoličnost vasi«. Učitelj mora imeti vsakega učenca pred seboj kakor na

dłani. »Ni dovolj in nikakor ne zadostuje, da naučimo otroka računati, brati, pisati itd. Mi smo poklicani predvsem zato, da raziskujemo, rešujemo in izoblikujemo našega otroka v človeka za človeka, brata za brata! V tem je naše veliko poslanstvo, v tem je naša sveta služba.«¹⁵

Na Vrhniki je sodelovala pri šolskih prireditvah. 29. maja 1921 so v šoli v nedeljo priredili Roditeljski večer. Prišli so vsi učitelji in okrog 80 drugih obiskovalcev. Malavašičeva je predavala o pomenu roditeljskih večerov.

19. marca 1923 je režirala igro Romantične duše, ki so jo uprizorili člani Rokodelskega društva in dramatičnega odseka. Predstavo so pripravili v korist postavitve Cankarjevega spomenika na Vrhniki. Dobiček je bil 900 dinarjev.¹⁶

24. junija 1925 je bila v Rokodelskem domu na Vrhniki prireditev igre Dve Marički. Pod njenim vodstvom so igrali šolarji.

Ob prvem svetem obhajilu na dan sv. Alojzija, 21. junija 1927, so učenci priredili pod njenim vodstvom igro Začarani knez. S to igro so krili stroške pogostitve.¹⁷

O igri Duše, pri kateri je sodelovala, so pisali tudi v Učiteljskem tovarišu. Igro v treh dejanjih so priredili 27. aprila 1930. Čisti dobiček, to je 900 din, je bil namenjen društvu Učiteljski dom, ki si je prizadeval za postavitve Učiteljskega doma v Ljubljani. Zahvalil se jim je blagajnik društva. O igri je ponovno pisal šolski upravitelj z Brezovice Zdravko Mikuž. »Tovarišice: ga. Goslar-Savnik Vida iz Blatne Brezovice, gdč. Malavašič Albina, gdč. Obersnu Petra iz Vrhnike ter tovariši Fr. Pavletič, I. Bogal iz Vrhnike ter Jos. Trpin iz Bevk, so pod spretno režijo tov. Jos. Zakrajščka iz Blatne Brezovice nele izvrstno ustvarili vsak svojo ulogo, temveč tudi tako gladko igrali, da je šepetalka tov. Vida

Schottova iz Bevk pač trpela sled vročine v svoji kletki, ne pa vsled šepetanja. Igra Duše je globoko zamišljena, torej težka. Navzoče mnogobrojno občinstvo je z vso pozornostjo sledilo tri ure dolgi igri ter je aplaudiralo igralcem po vsakem dejanju. S tovarišem blagajnikom Učiteljskega doma kličem tudi jaz: Naj bi našlo vrlo učiteljstvo vrhniškega okraja mnogo posnemovalcev!«¹⁸

Dramatizirala je Cankarjevi povesti Križ na gori in Martin Kačur, prvo v osmih, drugo pa v šestih slikah. Prva je bila uprizorjena 1941, druga pa 1946. Tega leta je priredila tudi Življenje in dela Ivana Cankarja v melodramatskih slikah.

O njeni priredbi in režiji Cankarjeve povesti Križ na gori, 2. februarja 1941, je bil v Slovencu objavljen obširen zapis, iz katerega povzemam nekatere stavke: »Cankarjevo zgodbo v štirih delih, vsak je razdeljen na štiri poglavja, je dramaturginja spretno skrčila na osem razmeroma kratkih slik ... Vrhnika, prečudni kraj! Na predvečer lepa maškerada, na Svečnico dve kinematografski predstavi v drugem vrhniškem prosvetnem hramu Schönherrjeva Otroška tragedija - pa ti pride še vseeno h Križu na gori 650 ljudi, kolikor so vstopnic prodali ... Kdor je gledal procesije zadovoljnih ljudi, ki so se po predstavi pomikale proti vasem Verdu, Blatni Brezovici in drugam, je moral biti vesel kulturne zrelosti našega podeželja, naših kmečkih in delavskih ljudi, ki so v najslabšem vremenu sredi predpusta prišli pogledat upodobitev ene najlepših in najbolj občutenih Cankarjevih umetnin. Če večina vrhniških »vačitelnov« in »vačitel« briskira delo svoje kolegice, to danes niti ne moti več! ... Režiserka je bila pač pri razdelitvi vlog precej izbirčna in zato tudi igralski uspeh ni mogel izostati.«¹⁹

Poročilo izzveni bridko, zdaj ko vemo, da se je čez dobra dva meseca pričela druga

svetovna vojna, ki je tudi na Vrhniki povzročila mnogo gorja.

Pri vrhniškem društvu Svoboda je režirala leta 1947 tudi igri Maksima Gorkega Mati in opereto Ralpa Benatzkyja Pri belem konjičku.

Urban Žirovnik se spominja, da je Albina z možem leta 1946 organizirala tudi dramski tečaj, kjer so vadili predvsem govor.²⁰

Delovala je v Učiteljskem društvu Ljubljana okolica. Na občnem zboru, 15. januarja 1927, je bila izvoljena v novoustanovljeni »stanovski, šolsko politični in obrambni odsek«. Na izrednem občnem zboru, 15. februarja 1936, pa je bila izvoljena v stanovsko častno razsodišče.²¹

Od leta 1918 dalje je bila v Društvu učiteljev poverjenica za ljubljansko okolico, od leta 1920 dalje pa tudi članica književnega društva Slovenska šolska matica.

Na velikonočnem zborovanju Slomškove zveze 11. aprila 1939 je imela predavanje z naslovom Slike iz našega življenja. O njem so v poročilu zapisali, da je iz vsakdanjega življenja »nanizala vrsto resničnih slik učiteljev, ki jih vsak dan srečujemo. N. pr.: Učitelj - samo učitelj, Učitelj samo za plačilo, Namišljeno bolan učitelj, Učitelj izven službenega kraja, Netovariški učitelj, Učitelj brez vere in morale in dr. ter nazadnje Pravi krščanski učitelj - vzgojitelj.« Poslušalci naj bi si ob predavanju izprašali vest in o predavanju niso razpravljali, pač pa »so predavateljico nagradili z dolgotrajnim ploskanjem.«²²

Opombe:

- 1 Podatek vnuka Petra Leskovška, 8. decembra 2009.
- 2 Sonja Anžič: Prebivalstvo Vrhnike na prelomu 19. in 20. stoletja. 4. Hrib. Vrhniki razgledi, št. 8, 2007, str. 203.
- 3 Učiteljski tovariš (v nadaljevanju UT) 1916, (17. 11.), št. 23, str. 4.
- 4 Zgodovinski arhiv Ljubljana (v nadaljevanju ZAL), VRH - 48, Osnovna šola Janeza Mraka. Osebna popisnica. Personalna pred letom 1945, škatla 4.
- 5 Hčerki sta leta 1939 maturirali na ljubljanski ženski realni gimnaziji. Majda, poročena Leskovšek, je postala operna pevka; Velen, poročena Sever, pa zdravnica za pljučne bolezni.
- 6 Slovenski šolski muzej (v nadaljevanju SŠM), dokumentacijska zbirka. Mapa osnovne šole Blatna Brezovica.
- 7 Igor Berginc: 120 let Olepševalnega društva Vrhnika - sedanjega turističnega društva Blagajana. Vrhniki razgledi (v nadaljevanju VR), št. 9, 2008, str. 158.
- 8 Anton Urbančič - Ljudevit Taučar: Učiteljsko društvo Ljubljana - okolica - zahodni del ... UT 1929/30, (26. 6.), št. 44, str. 3.
- 9 SŠM, dokumentacijska zbirka. Mapa šole v Notranjih Goricah.
- 10 ZAL, VRH - 48, Osnovna šola Janeza Mraka, Šolska kronika, škatla 1.
- 11 ZAL, VRH - 48, Osnovna šola Janeza Mraka, Zapisnika 3. redne seje učiteljskega sveta, 17. 6. 1947, in 10. redne seje učiteljskega sveta, 25. 11. 1947, škatla 2.
- 12 Arhiv Republike Slovenije, SI AS 231. Ministrstvo za prosveto. Uslužbeni listi, škatla 80.
- 13 Podatek Petra Leskovška, 8. decembra 2009.
- 14 Albina Malavašič: Kako sem pričela brez vsakih sredstev z deškimi ročnimi deli na osemrazredni osnovni šoli. UT 1926/27, (5. 5.), št. 39, str. 2; (12. 5.), št. 40, str. 2.
- 15 Albina Zakrajšek: Statistika za sebe. Slovenski učitelj 1938, str. 119-122, 184-186, 225-227.
- 16 Jutro 1923, št. 75, stran 2.
- 17 SŠM, dokumentacijska zbirka. Mapa osnovne šole Vrhnika. Razne mladinske prireditve in roditeljski večeri.
- 18 Josip Kobal: Učiteljski dom v Ljubljani. UT 1929/30, (8. 5.), št. 37, str. 2; Zdravko Mikuž: Delo za Učiteljski dom, UT 1929/30, (22. 5.), št. 39, str. 2.
- 19 Ivan Cankar-Albina Zakrajšek: Križ na gori. Premiera na Vrhniki. Slovenec, 1941, (6. 2.), št. 30, str. 4.
- 20 Tatjana Oblak Milčinski: Kulturno življenje Verda in Verjanov v 20. stoletju. VR, št. 8, 2009, str. 211, 213 in 220.
- 21 JUU, sresko društvo Ljubljana okolica, zah. del. UT 1935/36, (20. 2.), št. 29, str. 4.
- 22 Odlomki iz predavanja so bili objavljeni v Slovenskem učitelju, 1942.

JANEZ PETKOVŠEK (1852–1941)

PREZRTI GEOLOG

Nedolgo nazaj sem od predsednice Muzejskega društva Vrhnika izvedela o obstoju geologa Janeza Petkovška, rojenega sredi 19. stoletja v Bevkah in delujočega na Dunaju.

44. Geolog Janez Petkovšek
(foto: last Martina Petkovška).

Seznanjena sem bila še s podatkom, da je napisal v nemščini strokovno knjigo. Ker sem zaslutila, da gre za pomembnega človeka, sem se – kot geologinja – odločila zadevo bolje raziskati. Najprej sem iskala informacije preko interneta. Rezultatov iskanja je bilo malo, vsi pa so se nanašali na knjigo o geologiji Spodnje Avstrije, izdano 1899. leta, avtorja Johanna Petkovška. Knjigo so na antikvariatnih spletnih straneh prodaja-

li od 22 do 58 Eur; odvisno od ohranjenosti.¹ To knjigo hranita v Sloveniji knjižnica Oddelka za geologijo Univerze v Ljubljani in novomeška knjižnica Mirana Jarca; v slednji sem si publikacijo tudi ogledala. Več o geologu nisem izvedela. Proti pričakovanjem ga kot starejšega slovenskega avtorja strokovne literature nisem našla niti med citati slovenske strokovne geološke literature, niti v slovenskih^{2,3} ali avstrijskih biografskih leksikonih⁴, o njem tudi ni biografskega podatka na Inštitutu za kulturno zgodovino ZRC SAZU. Prav tako ni omenjen v literaturi, ki obravnava ljubljanske študente na Dunaju.⁵ V nadaljnjo pomoč so mi bili še živeči Janezovi sorodniki.⁶⁻⁸ ki se Janeza ali pripovedovanja o njem še spomnijo, in rodoslovec⁹, ki je pred leti raziskal in izdelal družinsko drevo rodbine Petkovšek. Z dodatno pomočjo interneta in bibliotečnega materiala iz knjižnice Oddelka za geologijo (v nadaljevanju predstavljeni knjigi in rokopis) sem prišla do informacij, ki jih predstavljam v prispevku. Žal pa so podatki o osebnem življenju geologa maloštevilni in zelo pomanjkljivi.

JANEZ (JOHANN) PETKOVŠEK

Janez Petkovšek se je rodil 26. junija 1852 v Bevkah (hišni naslov Bevke 15) in umrl 4. februarja 1941 v Ljubljani v starosti 88 let.⁹ Rojstna hiša je bila 1980. leta podrta. Na njenem mestu so zgradili novo hišo, z današnjo hišno številko 29. Gospodarsko po-

45. Nova hiša s hišno številko Bevke 29, sezidana na mestu porušene rojstne hiše Janeza Petkovška (foto: Katarina Oblak Brown, 2011).

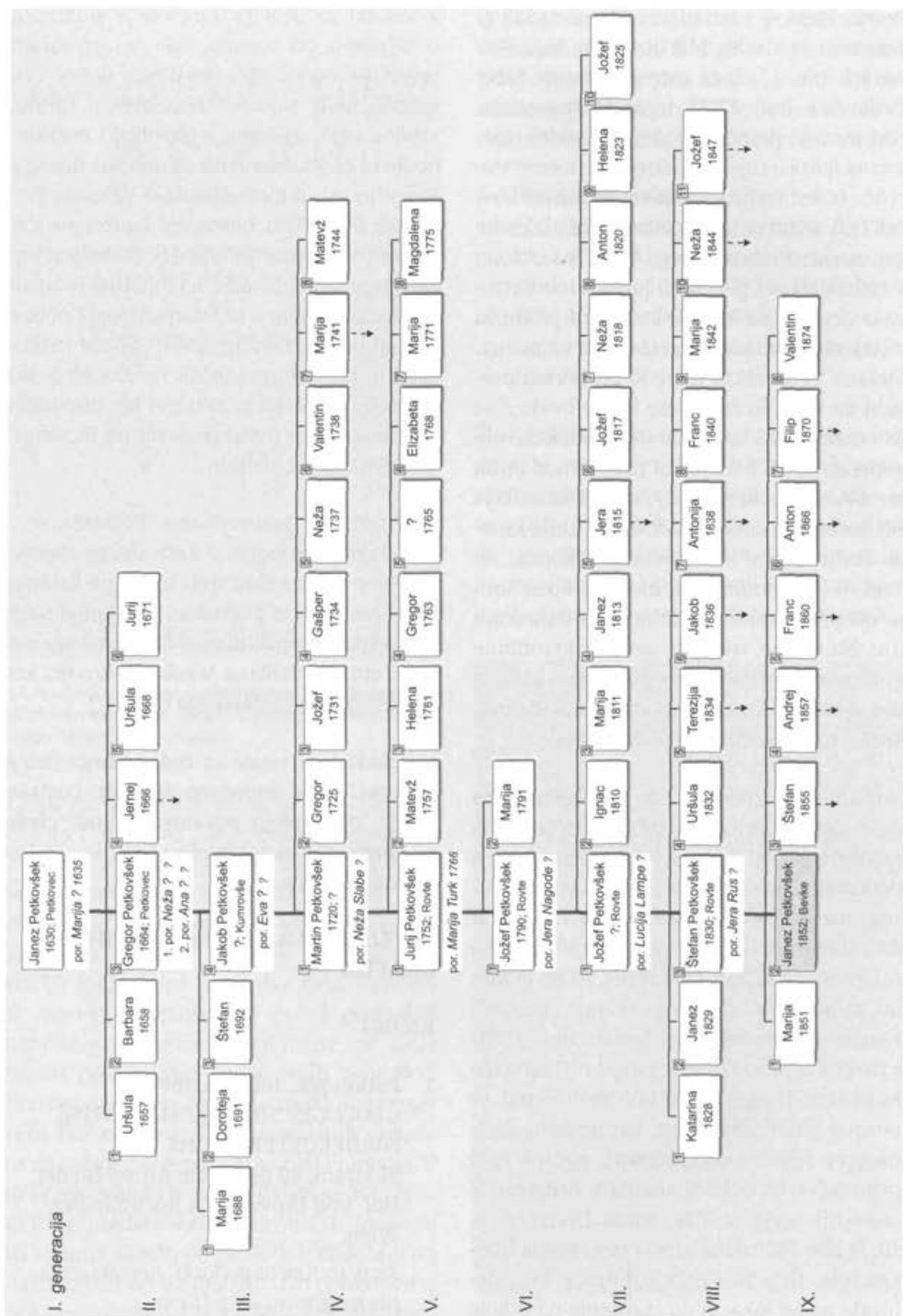
slojpe prvotne kmetije še stoji. Domačija je v lasti potomcev Petkovšek – po Janezovem bratu Antonu. Janezu je bil sprva namenjen duhovniški stan, vendar ga je želja po učnosti preusmerila v študij na Dunaj.⁷ Tam je ostal in služboval verjetno do svoje upokojitve;⁶ v novem germanskem okolju je bil poznan kot Johann Petkovšek. Glede na internetni podatek je bil učitelj na meščanski šoli na Dunaju (Bürgerschullehrer Wien).¹⁰ Po uradnih podatkih naj bi bil samski, vendar so svojci domnevali, da ima na Dunaju zakonsko ženo, morda celo potomca.⁷ Po vrnitvi z Dunaja v Slovenijo si je v Ljubljani v bližini Križank (verjetno Križevniška ulica) kupil hišo, v kateri je živel do svoje smrti. Hiša je bila velika, bogato opremljena, v njej je bil postavljen tudi njegov doprnski kip.⁸ Večkrat je obiskal sorodnike v Bevkah in nekaterim tudi gmotno veliko pomagal.⁷ Takratni otroci so ga poznali kot »strica iz Ljubljane«.⁸ Zelo dobro se je razumel s pranečakom botanikom Viktorjem Petkovškom, gotovo ju je povezovala tudi visoka študiranost in vedoželjnost. Pogosto sta se družila in zahajala na Rožnik. Nekega zimskega dne je Janez med pohodom zaradi zdrsa padel in si zlomil nogo. Po tej nesreči je obležal v postelji in ni več shodil. Zanj so odtlej skrbele služkinje, ki jim je morda v zahvalo za vso pomoč podaril hišo;⁶ le-ta

je že v času njegovega življenja nosila napis »Služkinjski dom«. Petkovšek je pokopan na Žalah – v grobu, v katerega so kasneje položili tudi njegovo pranečakinjo z možem. Pogrebna slovesnost je bila svečana.⁸ Ob cerkvi na Logu so ob njegovi smrti po predhodnem dogovoru in plačilu pokojnika postavili obeležje, ki pa je bilo ob nedavni prenovi cerkve odstranjeno.⁷ Zanimivo je dejstvo, da v informacijski službi pokopališča Žale v Knjigi pokojnikov za leto 1941 oseba Janez Petkovšek ni navedena. Najbližje ime Petkovška, preminulega tega leta, je Ivan, kar nakazuje, da je bil geolog pokopan morda pod tem imenom. Izčrpnjših informacij na željo lastnikov groba nisem dobila.

Viktor Petkovšek je svojega starejšega sorodnika Janeza Petkovška očitno spoštoval kot človeka in strokovnjaka, saj je po njegovi smrti zapisal na nekaj straneh njegov daljši življenjepis, ki je bil kasneje predan Viktorjevemu bratranču, mojemu informatorju.⁶ Prav ta življenjepis naj bi še obstajal in je trenutno v iskanju. V velikem upanju, da se kmalu najde, napovedujem dopolnitev tega prispevka z vsemi ključnimi podatki o življenju in delu velikega geologa.

RODBINA PETKOVŠEK

Glede na do sedaj raziskane podatke izhaja rodbina Petkovšek s Petkovca pri Rovtahn, kar pogojuje tudi njihovo ime, in zajema trinajst generacij.⁹ Najstarejši izsledeni prednik Janez Petkovšek, ki predstavlja prvo poznano generacijo Petkovškov, se je rodil v tej vasi okoli leta 1630. V isti vasi so se rodili tudi njegovi otroci, vključujoč Gregorja Petkovška kot naslednjega bližnjega Janezovega (op. geologovega) prednika, rojenega 1664. leta. Le-temu se je v drugem zakonu z ženo Ano neugotovljenega leta v Kumrovšah rodil kot drugi sin Jakob Petkovšek in okoli leta 1720 najstarejši izmed vnukov Martin Petkovšek, ki se je preselil v

46. Družinsko drevo rodbine Petkovšek (prirejeno po Rodovnik družine Petkovšek, »Janež«, Rovte 131, 1630–2008, avtor Anton Kos).

Rovte. Tu so se v isti hiši rodili vsi nadaljnji Janezovi predniki: Martinov sin Jurij Petkovšek (roj. 1752) iz pete generacije, Jožef Petkovšek (roj. 1790) iz šeste generacije, istoimenski potomec Jožef Petkovšek (neznana letnica rojstva) oziroma Janezov stari oče iz sedme generacije ter Štefan Petkovšek (roj. 1830) oziroma Janezov oče iz osme generacije. Prenosu istega bivališča iz roda v rod skozi pet generacij je verjetno botrovalo dejstvo, da so bili omenjeni predniki z izjemo zadnjega, Štefana, prvorojenci. Štefanu Petkovšku, ki se je po poroki preselil na kmetijo žene Jere Rus v Bevke,⁶ se je v razmiku 23 let rodilo osem otrok devete generacije; hči Marija kot prva izmed otrok ter sledečih sedem sinov, izmed katerih je bil Janez najstarejši. Rodbinska linija Janeza Petkovška se s to generacijo konča, saj sam ni imel potomstva, medtem ko se linija njegovih bratov nadaljuje do današnjih dni. Najmlajšo, trinajsto generacijo rodbine Petkovšek, predstavljajo potomci – pra pra pravnuki Janezovega strica Jakoba (roj. 1836), rojeni večinoma po letu 2000.

V rodbini Petkovšek je bilo skozi generacije moč zaznati voljo po izobraževanju, ki je nekatere izmed njih, poleg geologa Janeza Petkovška, povzdignila med znana slovenska imena. Željo po učenosti je izkazoval že v davnih letih prve polovice 19. stoletja Janezov oče Štefan Petkovšek, ki pa je moral zaradi dela na kmetiji šolanje opustiti.⁶ Njegov istoimenski sin Štefan (roj. 1855) oziroma Janezov brat je posedoval domačo knjižnico. Knjige, ki so bile vseh zvrsti, je posojal tudi domačinom, kar ne potrjuje le njegove široke razgledanosti, pač pa tudi pripravljenost delitve znanja z drugimi. V prostorih njegove hiše, danes Drenov Grič 10, je bila 1909. leta odprta prva redna ljudska šola. To je bila enorazrednica, ki je delovala na tej lokaciji do izgradnje nove šole leta 1912.¹² Drugi sin, prav tako Janezov brat (najverjetneje najmlajši Valentin, 1874⁸), se

je izšolal za učitelja. Kasneje je služboval v Velesovu pri Kranju, kjer so ga zaradi prevelike izkazane zavednosti slovenstvu menda ubili Nemci.⁶ Najvidnejše mesto, vredno celo omembe v Slovenski enciklopediji in biografskem leksikonu, sta dosegla Valentin in Viktor Petkovšek. Valentin Petkovšek (roj. 1888), bratranec Janeza po očetovem bratu Jožefu (VIII; 11), je deloval kot agronom in predavatelj na kmetijskih šolah v Gorici, Mariboru in Šentjurju pri Celju; v slednji je tudi ravnateljaval.² Viktor Petkovšek (roj. 1908), pranečak Janeza po bratu Štefanu (IX; 3), pa je zaslovel kot botanični raziskovalec in redni profesor na Biotehniški fakulteti v Ljubljani.³

Vplivnost in pomembnost Petkovškov z rovtarskega območja v času druge svetovne vojne je razvidna tudi iz knjige Križpotja. Pisatelj Karel Leskovec, ki v knjigi sicer obuja spomine partizanov dolomitskega odreda, opiše sovaščana Jakoba Petkovška kot »nekronanega rovtarskega kralja«.¹¹

Vsi podatki izvirajo iz rodbinskega debela A. Kosa,⁹ če ni navedeno drugače. Oznake IX; št. označujejo posamezne ljudi glede na generacijo in zaporedno številko rojstva znotraj družine.

PETKOVŠKOVA STROKOVNA BIBLIOGRAFIJA

KNJIGI

1 Petkovšek, Johann, 1896:

GEOLOGISCHEN VERHÄLTNISSE
NIEDERÖSTERREICHS.

51 strani, 40 ilustracij, Alfred Hölder,
Hof- und Universitäts Buchhändler,
Wien.

*Jezik in fizični podatki: nemški jezik,
pisava gotica; 23 x 15 cm.*

47. Naslovnica knjige *Geologischen Verhältnisse Niederösterreichs*, 1896 (hrani knjižnica *Oddelka za geologijo, Univerza v Ljubljani*).

Glede na podnaslov *Bunächst zum Gebrauche an Lehrer und Lehrerinnen Bildungsanstalten an Landwirtschaftlichen Schulen* je bila knjiga očitno spisana kot učno gradivo za učitelje kmetijske šole. Obravnava geologijo Spodnje Avstrije (Niederösterreich). Razdeljena je na dva dela. Prvi del je namenjen splošnemu opisu geoloških značilnosti omenjene pokrajine, in sicer kratki predstavitvi površinskih geoloških razmer, vodnega režima, zimskih razmer reke Donave, termalno-mineralnih vrelcev in nazadnje potresne aktivnosti območja. V drugem delu, ki je precej daljši, se avtor poglobi v predstavitev kamninskih formacij in kamnin samih po geoloških obdobjih od najstarejših do najmlajših. Ob predstavitvi posameznih obdobjev je podan še kratek opis takratnih klimatskih razmer ter fizikalno-kemijskih značilnosti in živalstva morij, ki

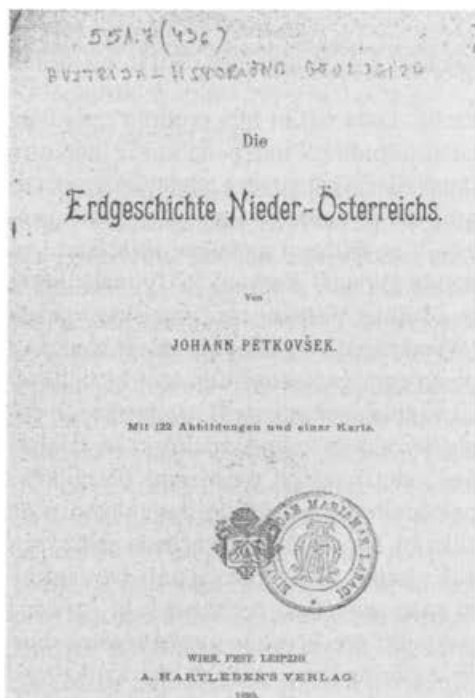
so skozi geološko zgodovino prekrivala preučevano območje. Knjiga je opremljena s preglednimi skicami fosilov, mehanizmov nastanka tektonskih gub in prelomov ter videza današnje pokrajine Spodnje Avstrije.

2 Petkovšek, Johann, 1899:

DIE ERDGESCHICHTE NIEDER-ÖSTERREICHS. 343 strani, 122 ilustracij, geološka karta 1 : 375.000A. Hartleben's Verlag, Wien, Pest, Leipzig.

Jezik in fizični podatki: nemški jezik, 22 x 16 cm, 550 g.

Tudi ta knjiga obravnava geologijo Spodnje Avstrije, vendar je veliko obsežnejša kot zgoraj omenjeni učni pripomoček. Prav tako je spisana v dveh delih; v prvem splošnejšem in v drugem podrobnejšem. V prvem delu, ki predstavlja približno tretjino knjige, nam v uvodnem delu avtor predstavi svojo publi-

48. Naslovnica knjige *Die Erdgeschichte Nieder-Österreichs*, 1899 (hrani knjižnica *Mirana Jarca, Novo mesto*).

Fig. 21 a. A. Conus Hoasi.

Fig. 22. Conus fuscocingulatus.

Fig. 23. Fusus intermedia.

Fig. 24. Mitra aperta.

schnecke (Conus, Fig. 21 bis 22), Spindelschnecke (Fusus, Fig. 23), Fallenschnecke (Mitra, Fig. 24), Thurmschnecke (Turritella, Fig. 25) und Cerithienarten neben Rissoen (Fig. 26 bis 28) überhand. Unter den genannten finden wir an den Abhängen des Wienerwaldes (Speising, Dornbach, Pötzleinsdorf, Sievering, Grinzing, Nuss-

schnecke (Turritella, Fig. 25) und Cerithienarten neben Rissoen (Fig. 26 bis 28) überhand. Unter den genannten finden wir an den Abhängen des Wienerwaldes (Speising, Dornbach, Pötzleinsdorf, Sievering, Grinzing, Nuss-

Fig. 25. Turritella gradata.

Fig. 26. Rissoa Marise d. Orb.

Fig. 27. Rissoa Venus d. Orb.

Fig. 28. Rissoa scalaris.

dorf u. s. w.) die mannigfaltigsten und seltlichsten Conchylien, durch deren häufiges Vorkommen einige der genannten Orte besonders charakterisiert sind.

Die artenreiche Sippe Murex, noch heute auf dem Schlamm- oder felsigen Grunde des Mittelmeeres lebend.

49. Avtorjeve lastne ilustracije iz knjige Die Erdgeschichte Nieder-Österreichs, 1899, tehnika lesoreza (hrani Knjižnica Mirana Jarca, Novo mesto).

kacija. Le-ta naj bi bila produkt izsledkov lastnih študij kot tudi podatkov iz literature (izpisana na koncu tega poglavja). Preostali prvi del je namenjen opisu splošnih geoloških značilnosti geotektonskih enot Dunajske (Wiener Becken) in Tullnske kotline (Tullner Becken) ter Dunajskega gozda (Wienerwald). Po uvodni razlagi nastanka omenjenih geotektonskih enot in njihovega vodnega režima sledi najboljšežnejše poglavje celotne knjige, rastlinski in živalski fosili skozi čas od mezozoika do obdobja poledenitev. Poglavje je opremljeno z 89 slikami, kar predstavlja večinski delež vseh slik v knjigi. Med njimi sta tudi dve zanimivi paleogeografski rekonstrukciji - triasna pokrajina presličevk in jursko koralno morje. Avtor opozori na značilne razlike med organizmi, nastale zaradi različnih življenjskih okolij. Tako se organizmi, ki so živeli v morju, razlikujejo od tistih, ki so živeli v

somornici ali v sladkih vodah. Prav tako so prisotne razlike med organizmi plitvejših in organizmi globljih voda, kot tudi razlike med fosili iz starejših in mlajših kamninskih plasti, kar je posledica spreminjanja življenjskega okolja skozi geološko zgodovino. Mnoge vrste, ki jih na obravnavanem območju zasledimo že v fosilni obliki, je moč najti še živeče v Sredozemskem morju ali ob zahodni afriški obali. Prvi del zaključuje diskusija o izviri termalne in mineralne vode. Drugi, približno dvotretjinski del knjige, zajema natančen opis posameznih kamninskih enot na preučnem ozemlju. Razložene so morfološke ter kemične in fizikalne lastnosti kamnin, njihovo pojavljanje skozi geološka obdobja, fosilne karakteristike ter umeščenost v geografski prostor. Pomemben dodatek knjigi predstavlja barvna geološka karta. Na njej so označene stratografske enote, tj. kamnine različnih

starosti; od najstarejših silurskih (paleozoik = stari zemeljski vek) do najmlajših kvarternih naplavin (kenozoik = novi zemeljski vek). V Dunajski kotlini, v kateri se nahaja tudi avstrijska prestolnica, prevladujejo neogenski (ti so nastajali v času Panonskega morja) in kvartarni sedimenti. Na karti je označeno še območje posledic potresa, ki je 3. januarja 1873 prizadel ozemlje južno in zahodno od Dunaja.

Temeljna literatura, uporabljena v knjigi, je naslednja: ČZJZEK, J. 1849: Erläuterungen zur Geognostischen Karte der Umgebungen Wiens. Wilhelm. Braumüller, 79 pp. (Wien), FUCHS, Th. 1873: Erläuterungen zur geologischen Karte der Umgebung Wiens. Hölder (Wien), HAUER, F. R. 1875: Die geologische Karte von Österreich-Ungarn. (Wien), KARRER, F. 1877: Die Geologie des Kaiser Franz Joseph-Hochquellenwasserleitung. Abh. Geol. R.-A., 9, S. 65 (Wien), SUSS, E. 1862: Der Boden der Stadt Wien. (Wien) in STUR, D. 1860: Die Geologische Karte von der Umgebung Wiens. (Wien). Upoštevana so tudi dela geologov TOULA, SUSS, HAUER, NEUMAYER in FUCHS, ki niso v neposredni povezavi z obravnavanim ozemljem, ter nekateri članki iz periodične publikacije Jahrbücher der K. K. geologischen Reichsanstalt in Wien.

ROKOPIS

3 Petkovšek, Johann, 1899–1902:

GEOLOŠKO-PETROGRAFSKI OPIS
KRANJSKE, 400 strani.

Jezik: nemški jezik.

Rokopis sestavlja 400 listov, razporejenih v dvanajst podmap in vloženi v skupno mapo, zavezano s trakom. Listi so enostransko popisani, pisava je estetska. V podmapah so razložena naslednja poglavja: Nastanek in zgradba Ljubljanske kotline (Laibacher Becken), Splošne značilnosti

Julijskih Alp (Julischen Alpen), Triasni koradni grebeni (Korallenriff und Triaszeit), Karavanke (Karawanken), Gorenjsko sredogorje (Oberkrainer Mittelgebirge), Gorenjska jezera (Seen in Oberkrain), Dolenjska (Unterkrain), Geološke hidrostatske razmere, Notranjska (Innerkrain), Kras (Karsterscheinung) in nazadnje še krajša predstavitev skupine magmatskih kamnin (Porphyry). Vrednost rokopisa ne predstavlja le obsežna geološka študija širšeslovenskega ozemlja, pač pa tudi njena starost in geografsko izrazoslovje.

ČLANKI

4 Petkovšek, Johann, 1897:

DAS LAIBACHER MOOR IN KRAIN.
Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik, vol. 19, strani 21–30, 69–75, Wien, Pest, Leipzig.¹³
(Povzetek tega članka: nach J. Petkovšek, 1897: Das Laibacher Moor in Krain. Jahrbuch der Astronomie und Geophysik, 7, strani 293–294, Leipzig.¹⁴

Jezik: nemški jezik.

Predstavljam povzetek članka z internetne strani,¹⁴ saj originalnega članka nisem našla. Povzetek se pričinja z geografsko umestitvijo Ljubljanskega barja v ravninsko območje med Ljubljano (Laibach) in Borovnico (Franzdorf). To 200 km² veliko ozemlje obrobajo triasne kamnine, pripadajoče večinoma Lunškim in Rabeljskim plastem (starejše poimenovanje, op. avtorice). Zanimiv za današnje dni je podatek, ki opisuje Barje tistega časa kot »močvirje, ki je bilo še pred 50 leti preplavljeno z vodo povprečno skoraj štiri mesece na leto«. Pol stoletja pred tem so namreč z izkopom osuševalnih kanalov Barje tako predrugačili, da so se na šotnih tleh pojavili rodovitni travniki in polja, medtem ko so povsem nedostopni zamočvirjeni predeli izginili. Skoraj polovični del povzetka zavzema predstavitev

A. Uebersicht über die Entwicklung und Hydrogen der Bodenverhältnisse x)

Der von irgend einem jüngeren Hauptstück die Oberkrone Gebirge mit seinen zugehörigen Rändern, die sich zur Gipfelfeile der Gletscher oder den tiefen Thälern der eigentlichen Gletschergebiete hinziehen, dem vordringt sich neben dem Gefühl der Beschränkung in der Abgrenzung der Gebirgswelt einwilliglich die Grenze nach dem Vorstufen auf, welche den complicirten Thälern bei dieser ersten ganz vorübergehenden Vertheilung aufgegeben werden, als die Geologie eine wissenschaftliche Grundlage anstellt. In diesen geologisch ^{geologischen} Gebieten sind die in den Thälern in Betracht kommenden Hauptmassen meist aus verschiedenen Gesteinen in den Gesteinen ihrer ursprünglichen Lagerung sind sehr primären Ursprungs vorhanden. Die jüngeren Gesteine, welche in diesen Gebieten sind, sind meist aus jüngeren Gesteinen hervorgegangen, welche in den Thälern in Betracht kommen. Die jüngeren Gesteine sind meist aus jüngeren Gesteinen hervorgegangen, welche in den Thälern in Betracht kommen. Die jüngeren Gesteine sind meist aus jüngeren Gesteinen hervorgegangen, welche in den Thälern in Betracht kommen.

Zur Bestimmung der Zeit, in welcher diese Gesteine entstanden sind, sind die geologischen Verhältnisse der Gesteine zu berücksichtigen. Die geologischen Verhältnisse der Gesteine sind zu berücksichtigen. Die geologischen Verhältnisse der Gesteine sind zu berücksichtigen.

x) Vgl. die v. J. M. Neumayer, 1895, Die Gletscher der Gletscher der Gletscher v. E. G. G. G.

rdečerjave ilovice, ki jo je skozi daljše časovno obdobje ob lastnem bregu odlagala Ljubljana (Laibach). Ilovnat material, z železom bogat netopen produkt raztapljanja karbonatov v podzemnem kraškem svetu, je prinašala reka na površje ob vzniku na robu Barja. Naplavine so dosegale višino treh do štirih metrov nad takratnim rečnim nivojem. Najčistejša je bila ilovica najbližje rečnemu izviru, saj se tu še ni mešala z naplavinami ostalih barjanskih nekraških vodotokov. V glinokopih pri Vrhniku (Ober-Laibach) je bila surovina tako čista, da je omogočala izdelavo odličnega opečnatega materiala. V zaključnem delu povzetka je podan opis nastanka Ljubljanskega barja. Začetni stadij Barja naj bi bilo jezero, nastalo v kotanji že v času neogena. Kasneje, v aluviju, se je začelo zapolnjevati z rastlinjem. Sčasoma je jezero zaradi napredujočega zamočvirjanja in zašotenja popolnoma izginilo.

Informacije o naslednjih treh bibliografskih delih sem našla na spletnih straneh. Čeprav mi publikacije niso bile predočene in jih zato ne morem komentirati, navajam izpiske o njih z vsemi razpoložljivimi podatki v vednost o njihovem obstoju.

5 Petkovšek, Johann, 1897:

DIE BERGSTADT IDRIA IN KRAIN (ZUM GEDÄCHTNISS AN DEN 400 JÄHRIGEN BESTAND DES QUECKSILBERBERGWERKES). Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik, vol. 19, strani 337–346, Wien, Pest, Leibzig.¹⁵

6 Petkovšek, Johann, 1898:

TABELLEN ZUR BESTIMMUNG DER MASSEN- UND SCHIEFERGESTEINE. Periodische Blätter für naturkundlichen und mathematischen Schulunterricht, 4, Znaim, Fournier & Haberler.¹⁵

7 Petkovšek, Johann:

DIE BAUGESTEINE WIENS IN GEOLOGISCH-BAUTECHNISCHER BELEUCHTUNG.¹⁵

ZAKLJUČEK – POMEN PETKOVŠKOVIIH DEL

Predstavljena literatura zaobjema praktično vsa področja geološke stroke, uporabljena ne le v slovenskem, pač pa tudi v sosednjeavstrijskem geografskem okvirju, kar izkazuje zelo širok spekter znanja, ki ga je Petkovšek očitno imel. Najpomembnejši publikaciji, knjigi, sta pregledni, posamezni vidiki so dosledno predstavljeni in smiselno združeni v celoto. Razlage skozi celoten tekst so opremljene s številnimi natančnimi ilustracijami, ki jih je za boljšo predstavo v tehniki lesoreza izdelal avtor sam. S tem je dosežen tudi visok estetski videz. V strokovnem pogledu je zanimiva terminologija njegovih publikacij. Razdelitev in poimenovanje geoloških obdobj, kot tudi uporaba drugih v tistem času aktualnih strokovnih izrazov, odseva stopnjo razvoja geologije ob prelomu 19. in 20. stoletja. Kot primer navajam razdelitev geološke zgodovine na Primitiv (obdobje pred razvojem organizmov), Primär, Secundär, Tertiär in Quartär (vključuje današnji čas holocen). V naslednjem več kot stoletje trajajočem obdobju do današnjih dni se je zaradi novih dognanj izrazoslovje namreč precej spremenilo in dopolnilo. Za vrhniške občane pa je zanimiv zlasti članek o Barju, saj prikazuje stanje te domače pokrajine pred dobrim stoletjem.

Pomembnost Petkovškovega prispevka narodu in stroki je večplastna. S svojim delovanjem na znanstvenem področju že v drugi polovici 19. stoletja je predstavljal enega najzgodnejših geoloških strokovnjakov slovenskega rodu. Kot vrhniški rojak (op. mišljena Vrhnika z okolico) se je z lastnimi

raziskavami in s publikacijami povzpel tako visoko, da je lahko ponesel svoje znanje in sloves daleč preko meja lokalnosti. Navkljub temu pa ostaja še vedno odprto vprašanje: »Zakaj tako velik človek ni segel višje v prepoznavnosti tudi v domači stroki?!«

ZAHVALA

Za prijazen sprejem in vse podatke o Janezu Petkovšku in rodbini Petkovšek se najlepše zahvaljujem informatorjem g. Martinu Petkovšku, ge. Mihaeli Petkovšek in ge. Frančiški Tereziji Trček ter rodoslovcu g. Antonu Kosu. Posebna zahvala tudi predsednici Muzejskega društva Mariji Oblak Čarni za bibliografsko pomoč in predvsem za najdragocenejšo informacijo – informacijo o obstoju Janeza Petkovška.

OPOMBE:

1. http://www.antiquario.de/webcgi?START=A50&AU=PETKOVSEK+Johann&TI=Die+Erdgeschichte+Nieder+Österreichs&DBN=AQUI&ZG_PORTAL=autor&WID=73563-7390370-10470_2
http://www.biblioman.de/info/CottageAntiquari318/artikel_71079.htm
<http://www.buchfreund.de/productListing.php?used=1&productId=35252336>
<http://www.antiquariat-moser.at/index.php?sid=17&s2id=0&showkat=Geologie>
2. Wraber, Tone, 1994: Enciklopedija Slovenije, 8, Nos-Pli, Mladinska knjiga, str. 325–326 (Petkovšek, Valentin), Ljubljana.
3. Slovenski biografski leksikon, 1933–1952, 2. knjiga (Maas-Qualle), (ur. Kidrič, France & Lukman, Franc Ksav.): geslo Petkovšek, Viktor, str. 325, Zadruga gospodarska banka, Ljubljana.
Adamič, France, 1994: Enciklopedija Slovenije, 8, Nos-Pli, Mladinska knjiga, str. 325 (Petkovšek, Viktor), Ljubljana.

4. Czeike, Felix, 1995: Historisches Lexikon Wien, Bd. 4 (Le-Ro), Wien.
Wurzbach, Constantin, 1870: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Th. 22 (Pergen-Podhradszky), 512 str., Wien.
Österreichisches biographisches Lexikon, 1815–1950, Bd. 7 (Musić-Petrescu), XXVII, 448 str., Verlag der Österr. Akad. Wiss., Wien (1978).
5. Cindrič, Lojze, 1997: Oris ljubljanskih studenov na dunajski univerzi 1896–1910. Zbornik ob razstavi Mestnega muzeja Ljubljane, 93–114, Ljubljana.
Ciperle, Jože, 2007: Knafljeva ustanova na Dunaju (1676–2006), Založba ZRC SAZU, Ljubljana.
Vodopivec, Peter, 1971: Luka Knafelj in štipendisti njegove ustanove. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, tiskarna Toneta Tomšiča, Ljubljana.
6. Informator g. Martin Petkovšek, Drenov Grič – pranečak Janeza Petkovška (december 2010).
7. Informatorica ga. Mihaela Petkovšek, Bevke – žena pranečaka Janeza Petkovška po bratu Antonu (januar 2011).
8. Informatorica ga. Frančiška Terezija Trček, Bevke – pranečakinja Janeza Petkovška po bratu Francu (januar 2011).
9. Rodovnik družine Petkovšek, »Janež«, Rovte 131, 1630–2008, avtor Anton Kos.
10. http://www.archive.org/stream/verhandlungen-der35zool/verhandlungender35zool_djvu.txt
11. Leskovec, Karel, 1971. Križpotja. 1. del, str. 59, Partizanska knjiga v Ljubljani, Ljubljana.
12. Lenarčič, Katarina, 1999: 90 let šolstva na Drenovem Griču, 1. april 1909. OŠ Log-Dragomer, Studio Print d. o. o., Ljubljana.
13. http://www.archive.org/stream/bibliothecageog08berlgoog/bibliothecageog08berlgoog_djvu.txt
14. http://www.archive.org/stream/jahrbuchderastr00kleigoog/jahrbucherastr00kleigoog_djvu.txt
15. http://www.archive.org/stream/zeitschriftfrpr03unkngoog/zeitschriftfrpr03unkngoog_djvu.txt

(Vse internetne strani so prebrane od novembra 2010 do januarja 2011.)

MARJAN BREGAR (1928–2009) KARIKATURIST IN ILUSTRATOR

Marjan Bregar se je rodil 10. februarja 1928. leta v Ljubljani. Njegova družina je tedaj živel v Ribnici. Oče Alojz je bil finančni uradnik, doma iz Mačkovca pri Novem mestu; mama Mici - Marija, roj. Rivec, na katero je bil Marjan še posebej navezan, pa je bila iz Velikih Lašč. Kasneje so se preselili na Štajersko, in sicer v Poljčane, kjer je Marjan obiskoval osnovno šolo. Po nemški okupaciji leta 1941 je družina našla zatočišče na Vrhniki. Stanovanje so dobili v Impeksu, nekdanji upravni pisarni pivovarne. To so bila leta, ki jih je zaznamovalo otroško družjenje s svojimi brati in z drugimi vrhni-

-Kaj pa meniš o zakonskem jarmu? Kdo naj odloča - žena ali mož?

Sem za demokratično glasovanje z dvigom rok!

51. Revija Jana, 1978.

52. Borut Pečar: karikatura Marjana Bregarja.

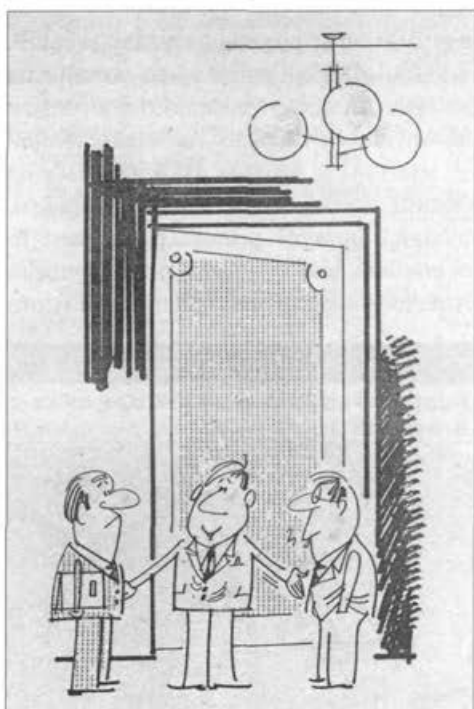
škimi vrstniki. Med vojno in po njej je obiskoval bežigrasjsko gimnazijo v Ljubljani. Kmalu po osvoboditvi leta 1945 je bil mobiliziran v enoto Narodne obrambe. Ko se je vrnil, je z vso vnemo in poln zanosa sodeloval pri obnovi in drugih povojnih akcijah – predvsem na svoj način, torej z risanjem plakatov in transparentov. Udeležil se je delovne brigade v Novem Beogradu, kjer je tudi postal udarnik, a ne »s krampom«, pač pa s svojim orodjem – pisanjem in risanjem. Po vojni se je vpisal na arhitekturo. Svoj pronicljiv in vedno malce ironičen pogled na svet je ves čas izražal s svojimi risbami. Bil je zelo dober risar. Talent je menda podedoval po svoji materi. Že v gimnaziji ga je opazil prof. Milan Šega, ki je bil takrat tiskovni predstavnik časopisa Pavliha. Povabil ga je k sodelovanju. Tako se je začela njegova profesionalna pot karikaturista, kasneje ilustratorja.

53. List Delo, 1974.

»Karikatura je naporna stvar. To ni le risba, biti mora tudi ideja ...«, je izjavil. Ustvaril je lik Petra Mozolca, »malega človeka iz ljudstva, ki so ga ljudje vzeli za svojega; bil je prvi, ki je kaj zinil ... vesel, duhovit junak, vedno sredi dogajanja.« Prav gotovo se je nekoliko poistovetil s tem likom. Tako je vsak dan komentiral družbeno dogajanje v Slovenskem poročevalcu, kasneje v Delu. Menda jih je narisal okrog tisoč. Z njimi si je prislužil Tomšičevo nagrado. To je bila zlata doba slovenskih karikaturistov. Poleg Marjana so risali še: Amalietti, Pečar, Maver, Kos.

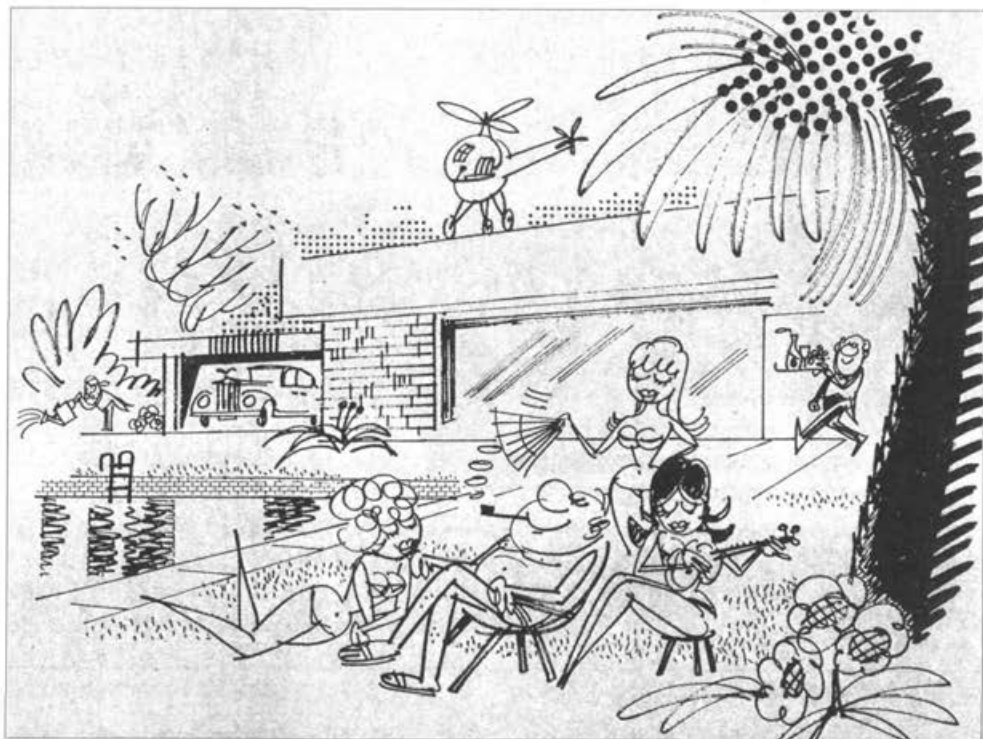
Svoje delo je nadaljeval pri Delu, kjer je ostal do upokojitve, TT-ju, Tovarišu; risal je za Kmečki glas, Delavsko enotnost. Sredi največje ustvarjalnosti pa je začel opuščati karikaturino in se vse bolj posvečati ilustraciji. Njegova ilustracija je postajala kar del našega sveta, saj smo jo srečali na vsakem koraku tako v zdravstvenih domovih kot v raznih zgibankah in križankah. Za ilustracije mladinskega romana Dvojne počitnice je skupaj z Božom Kosom prejel posebno priznanje založbe Mladinska knjiga. Odgovor na vprašanje, zakaj je opustil kari-

**Dogovor smo podpisali - pa kaj?
Saj si ga bomo lahko po svoje razlagali ... !**

54. List Delavska enotnost, 1970.

- Kaže, da imate karikaturisti visok standard!

»Najvišjega - ker si ga lahko namalamo!«

55. Revija Jana, 1981.

katuru, lahko razberemo iz dveh njegovih misli: »Karikatura je izdelek, sestavljen iz dveh različnih delov: iz risbe, ki ima svoje zakonitosti in ideje, ki je prav tako zgrajena na svoj način. Vsak karikaturist se ubada s tem. Če si malo bolj risarsko navdahnjen, te vleče k risbi in ideja trpi.« Ker po svoji naravi ni bil agresiven, si je želel, da »karikatura ne rani«. Hkrati pa se je zavedal, da je »karikatura ostro orodje, ki marsikdaj bolj zadene, kot si je to sam želel«.

(DEVIZNA REFORMAČ
- ZAKAJ NEKI JE TREBA
DEVIZE REFORMIRATI -
SAR DEVIZE SO ČISTO
V REDU!!!)

56. List Delo, 1968

OKTOBER

Hribolazce drzne
zamika Himalaja,
kokoška naša vrla
pa OZN osvaja

57. List Kmečki glas, 1997.

»Risal sem, odkar pomnim.« Risal je ves čas, vse dokler mu tega ni preprečila bolezen. To je bil njegov način bivanja v svetu in komuniciranja z njim – pa ne le na profesionalnem področju – tako se je sporazumeval tudi s svojimi najbližjimi in prijatelji.

Marjan Bregar je umrl 13. januarja 2009 v svoji hiši v vasi Vino, kjer je živel zadnjih 35 let. Pokopan je v Velikih Laščah.¹

1. Vir: Črta kot spomin, Karikaturist Marjan Bregar (1928 – 2009). Razstava. Vrhnika, november 2009.

58. Zloženka za Rdeči križ Slovenije, 1986.

JOŽE COREN (1933–2010)

UNIV. DIPL. INŽ. GRADBENIŠTVA

Jože Coren se je rodil na Vrhniki 9. marca 1933 materi Frančiški, roj. Garafol, in očetu Francu. Otroštvo je preživel na Vrhniki, kjer je obiskoval tudi osnovno šolo. Nižjo gimnazijo je obiskoval v Ljubljani, kjer se je po mali maturi vpisal na Srednjo tehnično šolo. V veliki želji po znanju je leta 1952 opravil tudi veliko maturo, da se je lahko vpisal na Oddelek za gradbeništvo Fakultete za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani, kjer je 1958. leta diplomiral. Prva zaposlitev po diplomi in odsluženem vojaškem roku je bila v gradbenem podjetju Gradis. V začetku šestdesetih let se

je vključil v projektantsko skupino Investicijskega zavoda za izgradnjo Trga Revolucije (IZITR) v Ljubljani. Za tem je bil zaposlen kot projektant statike v podjetju Medico-engineering v Ljubljani in kasneje, vse do upokojitve leta 1992, kot projektant statike v Biroju 71 v Domžalah. Kot vrhunski projektant statike je ostal aktiven vse do konca življenja. Umril je 7. oktobra 2010 v Kliničnem centru v Ljubljani. 13. oktobra 2010 je bil pokopan na pokopališču na Vrhniki.

Leta 1959 se je poročil z Marijo, roj. Vidmar, iz Dragomerja. Svoj dom sta si ustvarila na

59. Inž. Jože Coren (v sredini fotografije) na gradbišču na Lovčenu, Črna gora, 1975. leta.

60. Inž. Jože Coren je ob obisku gradbišča nove cerkve v Podmilačju obiskal tudi majhne lesene mline »vodnice« na reki Plivni ob Jajcu, BIH, maj 2005.

Vrhovcih pri Ljubljani. Prvi sin, Tomaž, se jima je rodil 1961. leta, mlajši, Boštjan, pa 1969. leta. Tomaž z ženo Eriko in s hčerko Aleksandro živi na Vrhovcih, Boštjan z ženo Martino pa v Ljubljani. Po upokojitvi se je Jože Coren preselil z ženo na dom svojih staršev na Vrhniko, Pri lipi 24.

Med pomembnejšimi projekti, pri katerih je Jože Coren sodeloval kot projektant statike, so – na začetku strokovne poti v Investicijskem zavodu za izgradnjo Trga Revolucije – stolpnici in podzemna garaža v kompleksu Trga revolucije (zdaj Trga republike) v Ljubljani in Kulturni center v Skopju. V okviru Medicoengineeringa je sodeloval pri številnih projektih za objekte s področja zdravstva. Takšni so Splošna bolnišnica v Izoli, Medicinski center v Somboru, Specialne ambulante na Jesenicah, Zdravstveni dom na Kozjem, Dom medicinskih sester v Ljubljani, Medicinska fakulteta (predklinični inštituti) Univerze v Ljubljani, Klinični center (danes Univerzitetni klinični center) v Ljubljani, Rehabilitacijski center, Kuwait, Medicinski center, medicinska fakulteta in poliklinika, Novi Sad, Zdravstveni dom Planina pri Sevnici in Zdravstveni dom v Podčetrtku. Kot projektant statike v Biroju 71 Domžale pa je sodeloval pri projektih za Univerzitetno kliniko v Zagrebu, Vojno gi-

mnazijo v Ljubljani, Bolnico v Zrenjaninu, Bolnico v Ivangradu, za tovarno TOKO in Dom za ostarele v Domžalah, šolo v Kamniku in za Turistični center Jaz pri Budvi.

Jože Coren je sodeloval pri izdelavi statičnih projektov tudi za številne objekte s področja kulture – tako Spominski dom, kulturni center v Kolašinu, Dom revolucije – kulturni center v Nikšiču, turistični in gostinski objekt na Lovčenu, Spominski dom – kulturni center v Bosanskem Šamcu, Muzej Bosanske Krajine v Banja Luki, knjižnico Mirana Jarca v Novem mestu, novo cerkev Kristusovega učlovečenja v Dravljah v Ljubljani, novi del pokopališča in znamenje Križa na ljubljanskih Žalah, osrednji spomenik in kapelo Kristusovega bičanja v Parku spomina Teharje, novo cerkev Rojstva preblažene Device Marije v Kotor Varošu ter novo cerkev in druge stavbe v osrednjem bosanskem svetišču sv. Janeza Krstnika v Podmilačju. Ob večjih projektih za nove stavbe je izdelal tudi statične načrte za prenovo pomembnih starejših, spomeniško zaščitenih stavb, kakršni sta na primer Narodni muzej in Plečnikova palača NUK, oboje v Ljubljani, ter za številne enodružinske hiše in vile. Na Vrhniki pa je znan tudi kot projektant slovitega razglednega stolpa na Planini nad Vrhniko (projekt 1954, realizacija 1955).

inž. Jože Coren **IN MEMORIAM**

Nekaj najbolj pretresljivega je smrt graditelja. Smrt človeka, ki uresničuje, snuje in gradi stavbe in ureditve, kakršne bodo kljubovale stoletjem in tisočletjem. Človeka, ki si je zadal posvečeno breme in poslanstvo, da se s svojim delom vpisuje v kolektivni spomin narodov in civilizacij. V spomin, ki sta si ga arhitektura in graditeljstvo nasploh zadala že ob rojstvu, daleč pred rojstvom ostalih umetnosti, v siloviti potrebi izraziti najgloblja sporočila družbe in graditeljev in jih zapisati daleč v brezčasje. In v tem poslanstvu, ki kljubuje času in pozabi, v poslanstvu, ki premaguje stoletja in tisočletja, je veliki svečenik, ki stavbo ali ureditev ustvarja in postavlja, je graditelj po eni strani zazrt v večnost. Po drugi pa je le človek, je le utrinek, je le trenutna ustvarjalna iskra pred obličjem večnosti. Prav v tem strahotnem kontrastu, v tem neizprosнем odnosu med večnostjo in trajnostjo pa med kratkostjo življenja človeka, ki ju soustvarja, leži tista pretresljivost temeljnega spoznanja.

Inž. Jože Coren je bil že od vsega začetka izbrani, veliki svečenik najzahtevnejše veje graditeljstva. Že takoj po zaključenem študiju se je vključil v načrtovanje in gradnjo kompleksa in predvsem stolpnic Trga revolucije, današnjega Trga republike. Že takrat, na začetku poti je postal nepogrešljivi sodelavec prof. dr. Ervina Preloga. Tej, v tistih časih nedvomno največji in najzahtevnejši gradnji v Sloveniji, je sledila cela vrsta po značaju težkih in po obsegu velikih projektov in izvedb. V Ljubljani obsežni in izjemno zahtevni Klinični center, ki so mu vse do zadnjega diha sledili številni zahtevni projekti pri nas doma pa tudi izven ožje domovine.

Sodeloval je s številnimi projektanti arhitekture. Tudi sam sem imel neverjetno sre-

čo, da me je, takrat še študenta, pri prvem delu za izvedbo moj profesor Edvard Ravnikar napotil k inž. Cornu v biro za izgradnjo Trga Revolucije. Dom lovcev v Bohinju, ki je bil zgrajen tudi kot občasno bivališče predsednika Tita, je tako prvi skupni projekt. Nastal je pred dobrimi štiridesetimi, morda celo petinštiridesetimi leti, saj je bil idejni osnutek že leta 1963 objavljen v znameniti knjigi Arhitektura in čas. Od tistega davnega časa sva neprekinjeno in v polnem sozvočju sodelovala vse do tega strašnega trenutka. In še dlje, saj so na delovni mizi v njegovem kabinetu razprostrti načrti za gradnjo brezčasa, za ustvarjanje vekovitosti v templjih osrednjega bosanskega katoliškega svetišča.

Po zaključku študija in povratku iz ZDA je bil pred natanko štiridesetimi leti prvi skupni projekt Spominski dom, Kulturno središče v Kolašinu. Sledil je turistični objekt ob Njegoševem mavzoleju na Lovčenu. Stavba, ki s smelostjo, z drznostjo konstrukcijske zasnove še danes osupne obiskovalce in strokovnjake. Za tem kulturni središči v Bosanskem Šamcu in v Nikšiću, Muzej Bosanske krajine v Banja Luki, v Ljubljani pa Apostolska Nunciatura, novi del ljubljanskih Žal, prenova Plečnikove palače NUK in nova stavba Narodne in univerzitetne knjižnice, NUK II. V Novem mestu nova Avtobusna postaja in Knjižnica Mirana Jarca, ob tem pa doma in drugod cela vrsta vil pa tudi spominska obeležja, kakršna so Kenotaf žrtvam vojne za Slovenijo 1991, Herkulov vodnjak na Starem trgu ali osrednji spomenik v Parku spomina Teharje.

Po svoje pa so najino zgledno sodelovanje posebej požlahtnile sakralne stavbe in ureditve. Tako po zahtevnosti konstrukcijskih zasnov kot seveda po njihovem, od pravadnosti opredeljenem iskanju vekovitosti. Med njimi nova cerkev Kristusovega učlovečenja v Dravljah v Ljubljani, Znamenje Križa na

61. Inž. Jože Coren na gradbišču nove cerkve v Podmilačju, BIH, november 2006.

Ijubljanskih Žalah, Kapela Kristusovega bičanja ob vhodu v Park spomina Teharje, nova cerkev Rojstva preblažene Device Marije v Kotor Varošu, ki je bila v vojni porušena in požgana, a sva jo skupaj s frančiškani bosanske province Bosne Srebrene zopet obnovila. In končno nova cerkev in druge zahtevne stavbe ter obsežne ureditve v osrednjem bosanskem svetišču sv. Janeza Krstnika v Podmilačju.

Inž. Jože Coren je bil graditelj v tistem zlahtnem, polnem pomenu kakršnen sega skozi tisočletja vse do prvih začetkov, do rojstva te zahtevne dejavnosti. V pomenu, v kakršnem sta Imenhotep in Senmut gradila egipčanska svetišča in piramide, v kakršnem so Iktinos, Kalikrates in Mnezikles gradili slavne grške templje, pa vse do renesančnih ustvarjalcev, kakršna sta bila Brunelleschi ali Michelangelo, ko sta sama zasnovala tudi konstrukcijo in postopek gradnje veličastnih kupol v Firenci in Rimu. Ali v baroku, ko je Francesco Borromini sam snoval še za današnji čas neverjetne in onkraj možnega zgrajene svode cerkva sv. Janeza in sv. Karla v Rimu. Pa še mnogo dlje, saj sta se arhitektura in statika oziroma gradbeništvo kot komplementarni stroki razšla šele komaj pred stotimi leti. Za inž. Corna so smiselnost, čistost in brezpogojna logika konstrukcij vedno segali že globoko v skrivnostno bistvo arhitekturne lepote.

In kaj naj rečem v duhovni praznini in v osebni bolečini zdaj in tukaj, ob koncu vseh koncev? Morda je še najboljši Shakespearev stih ob smrti kralja Leara: ubogati moramo težo žalostnega trenutka, reči le to, kar čutimo, in ne vsega tistega, kar bi morali povedati.

Dragi inž. Coren, hvala za vse.

Marko Mušič

Pleterje, 8. oktobra 2010

O ŠPORTU NA VRHNIKI PO 2. SVETOVNI VOJNI, II*

Po koncu vojne leta 1945 so se mladi Vrhničani zbirali v Mladinskem domu - nekdanjem Sokolskem domu, ki so ga uporabljali telovadci in kulturniki. V Mladinskem domu je bil po vojni tudi sedež Telovadnega društva, kamor so bile vključene vse *fizkulture* dejavnosti na Vrhniku. Telovadilo pa se je tudi v šolski telovadnici na Tržaški cesti.

Vojna je pustila opustošenje. Telovadnega orodja nekdanjih društev je ostalo malo: nizki drog, ribstol, koza in nekaj blazin. Na pomoč je priskočila Industrija usnja Vrhnika. Popravili in usposobili so stara orodja ter naredili nekaj novega. Vaditeljskega kadra ni bilo. Ker ni bilo pravih strokovnih vaditeljev, so dekleta telovadila tudi na vseh moških orodjih (drog, krogi).

Kljub težavam so vrhniški *fizkulturniki* že kmalu organizirali nekaj prireditev. Ena takih je bil »Tek čez drn in strn« 7. aprila

62. Milena Grom na cilju »Tek čez drn in strn«, 7. aprila 1946 (foto last Milene Grom Veber).

1946. Imenovali so ga tudi kros. Start in cilj sta bila pri železniški postaji Vrhnika - trg (sedaj prodajni prostor Kmetijske zadruga Vrhnika). Proga je peljala na Sv. Trojico in nazaj. Tekmovalo se je v več kategorijah. Trasa je bila za ženske enotna. Članice in mladinke so startale skupaj. Pri mladinkah je zmagala Milena Grom, pri članicah pa Iva Pečar.

Ščasoma so se pogoji za *fizkulturo* izboljšali. Ženske vrste so dobile načelnico Miro Miklavčič in so že načrtno vadile pod njenim vodstvom. Na Vrhniko je prišel učitelj Iko Žgajnar, ki je poleg dela v šoli, prostovoljno delal še v telovadnem društvu. Tako je v kratkem času pripomogel k znatnemu razvoju telovadbe. Vodil je vse telovadne vrste, ki so nastopale na raznih prireditvah in tekmovanjih s telovadnimi vajami in v mnogoboju.

Mnogoboj je bila tekmovalna oblika. Na vsakoletnem srečanju so ekipe tekmoval v vajah na orodju (gred, bradlja, talna telovadba) in atletskih panogah (tek na 60 m in 800 m, met bombe v daljavo in cilj, skok v višino in daljino). Po uvrstitvah na domačem - slovenskem tekmovanju so se ekipe uvrščale tudi na državna tekmovanja. Kot najboljša ekipa v Sloveniji je oktobra 1951 nastopila vrsta v sestavi: Milena Grom, Meta Demšar, Neda Novak, Minka Nagode, Slavka Köstner in Milena Miklavčič na jugoslovanskem

mnogoboju v Sarajevu. Uvrstila se je na 3. mesto. Tudi posameznice so bile zelo dobre, zlasti Milena Grom in Slavka Köstner.

V kratkem času so nato pripravili še akademijo, na kateri je nastopilo preko 130 telovadcev. Akademija je bila za praznik 29. novembra 1951 v Cankarjevem domu na Vrhniki. Ženske so na odru nastopile s parterno in z orodno telovadbo (bradlja, gred) in akademskimi vajami. To je bil prvi tako množični telovadni nastop. Za tem so nastopali še v drugih krajih: Borovnici, Logatcu, Rakeku, Horjulu, Brezovici, Litiji in drugod.

63. Udeleženske mnogoboja v Sarajevu oktobra 1951. Od leve: Milena Grom, Meta Demšar, Neda Novak, Minka Nagode, Slavka Köstner, Milena Miklavčič (foto: last Minka Nagode Zakrajšek).

64. Državno prvenstvo v mnogoboju v Sarajevu oktobra 1951(?). Lepo izvedena vaja na gredi članice vrhniške vrste. (Bilten Zveze za telesno vzgojo Partizan Jugoslavije.)

65. Bilten Zveze za telesno vzgojo Partizan Jugoslavije.

Glas Vrhnike je 29. 11. 1951 zapisal: »Telovadno društvo Vrhnika se zelo naglo razvija. V dobrem mesecu je število rednih telovadcev naraslo na preko 400. Šolska telovadnica je postala pretesna. Dnevno lahko v popoldanskih in večernih urah zasledimo desetine in desetine mladih ljudi, kako se pridno pripravljajo na prvo akademijo. Tovariš Iko, fizkulturni učitelj in prostovoljni sodelavec TD je vedno med njimi. On je te mlade ljudi pričel vztrajno vzgajati ter v rekordnem času dosegel z njimi velike uspehe. Ker je trenutno edini vodnik, mora voditi vse telovadne vrste. Ne samo to, tudi za pritegovanje v telovadnico je do danes skrbel sam. Uprava društva, ki je bila pred nedavnim izpopolnjena, bo morala v bodoče s svoje strani storiti več, da bo tovariša Žgajnarja razbremenila in mu nudila zadostno pomoč pri njegovem delu.«⁴

66. Akademija 27. novembra 1951. Članice z vaditeljem Ikom Žgajnarjem (foto: last Milene Grom Weber).

Za razvoj telovadbe in športa na Vrhniki je zelo pomembno leto 1952, ko je bil dograjen *fizkulturni dom* in odprto kopališče z olimpijskim plavalnim bazenom po načrtih Stanka Bloudka. Kopališča se je veselila tudi večina prebivalcev Vrhnike, saj so poleg Industrije usnja, ki je pri gradnji ogromno pomagala, tudi oni prispevali precejšen denarni znesek.²

67. Takole smo gradili drugo ploščad bazena. Deček v ospredju je Andrej Krašovec (foto: last TVD Partizan).

V začetku 50. let je prišlo do precejšnjih sprememb na področju *fizkulture*. Spremembe so posegale ne le v sistem organizacije dela, temveč v veliki meri tudi v vsebino dela. Ustanovili so novo telovadno društvo Partizan. V njem so združili vsa dotedanja telovadna in športna društva.

Ob najavi ustanovnega občnega zbora novega društva je list Usnjar zapisal: »Društvo Partizan bo društvo za splošno telesno vzgojo. V svoji sredi bo zajelo vse tiste, ki se aktivno ukvarjajo s fizkulturo, to so telovadci in športniki. Vsak član društva, pa tudi funkcionar, če ni prekoračil 35. leto starosti, bo moral obvezno posečati ure splošne vadbe za sistematično in vsestransko krepitev in razvoj svojega telesa. V urah splošne vadbe se bodo izvajale proste in razgibalne vaje, parтерна gimnastika in orodna telovadba, igre z žogo, atletika, smučanje, plavanje itd. Skratka, ure splošne vadbe bodo zelo pestre in vsestranske. Sleherni član društva, ki bo izpolnjeval potrebne pogoje, se bo lahko usmeril tudi v posamezne športe. Ne bo pa »Partizan« imel posebnih športnih sekcij, temveč bodo tekmovalne športne ekipe sestavljene iz aktivnih telovadcev posameznih oddelkov.

Obstoj društva »Partizan« ter pravica udeleževanja na športnih tekmovanjih, edino pod pogojem, če se športnik udeležuje splošne vadbe, bo garancija za to, da bomo tudi športno dejavnost čim bolj množično in uspešno razvijali.« Objavili so, da bo občni zbor v ponedeljek (ponedeljek 4. marca 1952 ob 20. uri) že v prostorih novega doma, »s sledečim dnevnim redom:

1. poročilo o dosedanem delu,
2. sprejetje sklepa o ustanovitvi TD Partizan,
3. program in koledar za l. 1952,
4. sprejetje gradbenega programa za leto 1952,
5. volitve upravnega in nadzornega odbora,
6. razno.

Vse dosedanje članstvo Telovadnega in Športnega društva pozivamo, da do občnega zbora izpolnijo prijavnice za vpis v TD Partizan ... kdor ne bo včlanjen, ne bo imel volilne pravice.«³

Fizkultura in šport

Na zadnji seji TVD Partizan je bil izvoljen za načelnika tov. Koje Milan, dosedanji blagajnik, za nje-govega namestnika tov. Bradeško Franci, dosedanji gospodar, za bla-gajnika tov. Velkavrh Vida, za go-spodarja pa Kukec Stane. Tov. Ve-ble Jože je bil izvoljen za vodnika nogometašev.

Prednjaški zbor:

starejše članice — Okrajšek Štef-ka,

mlajše članice — Bradeško Franci, mladinke — Demšar Meta

pionirke — Gutnik Malči,

ženski podmladek — Omerza Mi-mi in Reven Mici,

starejši člani — Koje Milan,

mlajši člani — Mohar Zdene,

mladinci — Drašler Janez,

pionirji — Šventner Stane,

moški podmladek — Žgajnar Iko,

odbojka — Grom Slavko,

nogomet — Veble Jože,

namizni tenis — Kukec Stane,

smučanje — Mohar Zdene,

kolesarjenje — Štirn Tomaž.

Ure treningov za posamezne špor-te bodo naknadno objavljene.

Uradne ure TVD Partizan so vsak-torek in petek od 16. do 18. ure. Vpi-sovanje v članstvo se vrši v telo-vadnici med redno vadbo.

Kopališka tarifa

Vstopnina v kopaljšče bo za člane Partizana Vrhnika 80 din mesečno, za mladince in pionirje Partizana Vrhnika 20 din, za ostalo prebival-stvo, ne oziraje se na starostno do-bo 400 din mesečno, enkratni obisk 20 din. V vstopnino je vključena tu-di pristojbina za garderobo. Ta ta-rifa stopi v veljavo 15. junija. Me-sečne karte se bodo izdajale v torkih in petkih med 16. in 18. uri v dru-štveni pisarni.

Vadniški tečaj

V soboto 7. VI. od 18. do 19. ure ter v nedeljo 8. VI. od 8. do 10. bo vad-niški tečaj, kjer se bodo vadniki se-znanili z osnovami vodenja splošne vadbe s terminologijo ter obdelavo prostih vaj. Udeležba za vse člane prednjaškega zbora obvezna.

Pionirski nastop

V nedeljo ob 15. uri bo pionirski telovadni nastop v vrtu JLA. Pio-nirji bodo nastopali s prostimi va-jami, igrami ter na orodju.

Prvenstvena tekma

V nedeljo ob 9.30 uri bo na dvo-rišču doma JLA prvenstvena tekma I. republiške lige v odbojki
PARTIZAN : PAPIRNIČAR
(Vrhnika) (Vevče)

Urnik vadbe in treningov:

Ura	Ponedeljek	Torek	Sreda	Četrtek	Petek
16-17	moški podmladek	ženski podmladek		moški podmladek	ženski podmladek
17-18:30	pionirji	pionirke	odbojka moški	pionirji	pionirke
19-20:30	starejši člani	mladinke	mladinci	mladinke	mladinci
20:30-22	starejše članice	mlajše članice	mlajši člani	mlajše članice	mlajši člani

Občnega zbora so se udeležili skoraj vsi dosedanji telovadci Verda in Vrhnike, dočim so člani športnih sekcij izostali. Sklep o ustanovitvi Partizana je bil sprejet z ogromno večino. Šest prisotnih tovarišev pa se je izjasnilo, da ne nameravajo pristopiti v novo društvo. Vsi ti so bili doslej aktivni člani športnih sekcij. V novi odbor je bila izvoljena večina dosedanjih odbornikov.

V športnih društvih so nasprotovali obvezni telovadbi v novem društvu. Leta 1953 so odšli iz Partizana nogometaši.

Število telovadcev pa se ni zmanjšalo. V tistem času so se vključevali v telovadne vrste tudi starejši občani, »ki so že, ali pa morda ne, telovadili pred vojno«.

Junija 1952 so imeli med ženskimi telovadkami naslednje skupine: starejše članice (vodi Štefka Okrajšek), mlajše članice (vodi Franci Bradeško), mladinke (vodi Meta Demšar), pionirke (vodi Malči Gutnik) in ženski podmladek (vodita Mimi Omerza in Mici Reven).

Med skupinami, ki so delovale v TVD Partizan, so oblikovali še dve, ki so jima rekli cicibani in cicibanke. Pobudnik za organizirano vadbo najmlajših je bil Janez Smrtnik – učitelj na osnovni šoli, ki je trdil, da je treba z učenjem gibanja v telovadnici ali

69. Nanika Stanovnik in Janez Smrtnik s cicibani na izletu (foto last ŠD Partizan).

na prostem začeti že v predšolskem obdobju. Pri delu sta mu pomagali prednjakinji Nanika Stanovnik in Inga Jelenc. Izvajali so vse vrste programa v prilagojeni obliki, predvsem v obliki igre.

Po ustanovitvi Telovadnega društva Partizan je ostala redna vadba (redovne vaje, orodna telovadba in vaje za zlet) železni oz. temeljni program društva. Vse skupine od pionirk in članic so vadile po določenem enotnem programu. Ker je primanjkovalo vaditeljev, so društva pošiljala na vaditeljske tečaje svoje najboljše telovadce. Tako so bili: Milena Grom na tečaju v Ljubljani, Minka Nagode v Mozirju, Tine Jurjevčič v Rovinju – vsi pa na poletnih taborih Partizana Slovenije, kjer so tečaje vodili znani telovadci: Jelica Vazzaz, Boris Gregorka, Primožič. Te tečaje so obiskovali tudi mlajši vrhniški telovadci: Dragica Pelan, Mihaela Opeka, Jože Opeka, Edo Zupan, Marija Miklavčič.

Slovenska tekmovanja so se v glavnem odvijala na telovadišču v Tivoliju in v Narodnem domu.

70. Mladinke na tekmovanju v mnogoboju v Ljubljani 1953.

Od leve: Slavka Kóstner, Jana Varšek, Mira Jerman, Ivanka Krašovec, Ana Koler, Francka Kržan, Marija Miklavčič, Tonka Lukančič (foto: last ŠD Partizan).

Po vzoru sokolskih zletov je tudi Partizan Jugoslavije organiziral svoje zlete. Vaje za zlete so bile enake za vsa društva. Po ustanovitvi Telovadnega društva Partizan je bil prvi okrožni zlet na Vrhniki 19. in 20. julija 1952. Poleg domačih so nastopili telovadci in telovadke iz okrajev Ljubljana okolica in Kočevje. To je bil praznik za Vrhniko. Občina je na svoje občane naslovila naslednji poziv:

Prebivalstvu Vrhnike

V soboto 19. in v nedeljo 20. julija bo na Vrhniki prvi okrožni zlet TVD Partizan. Ob tej priložnosti bodo posetili Vrhniko telovadci in telovadkinje iz okrajev Ljubljana okolica in Kočevje. Naša dolžnost je, da jih lepo sprejmemo, jim nudimo vso gostoljubnost. Meščane pozivamo, da izobesijo zastave, olepšajo zunanjo podobo našega mesta, da bo Vrhnika v teh dneh imela svečano lice. Zavedajmo se, da nas bo posetila velika množica iz drugih krajev Slovenije, ki mora odnesti od nas najlepši vtis.

Ljudski odbor mestne občine Vrhnika.⁴

Mladinke in članice so nastopile še na slovenskem zletu Partizana v Kopru 12. junija

1955. Sodelovali so tudi na veliki domači telovadni prireditvi (tudi moški oddelki in vojska) 19. junija 1955 na Vrhniki. Udeležili so se še zleta v Zagrebu.

71. Mladinke na paradi pred letnim nastopom 1955 (foto: last ŠD Partizan).

72. Članice na paradi pred letnim nastopom 1955 (foto: last ŠD Partizan).

73. Telovadni nastop na stadionu na Vrhniki, 19. junija 1955 (foto: last ŠD Partizan).

ATLETIKA

Atletika pa se je zelo razmahnila po zgraditvi doma Partizan na Vrhniki. Velika telovadnica in urejena igrišča so nudili pogoje za treniranje mnogoboja (teki, skoki, suvanje krogle, metanje bombe). K uspešnemu delovanju in razvoju društva je dosti prispeval njegov predsednik Mišo Radoman. Zaradi velike aktivnosti in množičnega udejstvovanja na vseh področjih je bilo društvo Partizan Vrhnika v letu 1954 proglašeno za drugo najboljšo društvo v Sloveniji. Le za las je zgrešilo prvo mesto. Prehiteli so jih telovadci iz Dornberka (Zalega hriba) na Primorskem. Za nagrado sta - poleg priznanj, ki so jih dobili - potovala dva njihova člana za teden dni v Rim na svetovno prvenstvo v

orodni telovadbi. Izbrali so Mileno Grom in Staneta Šventnerja.

ODBOJKA

Poleg moške ekipe v odbojki je Vrhnika imela tudi žensko ekipo, ki jo je treniral Peter Habič. Mladinke so igrale kar nekaj let. Tekmovala so v isti ligi kot moški (Ljubljanska liga: Borovnica, Kamnik, Ljubljana pošta, Ljubljana Vič, Brezovica, Radovljica). Pohvaljene so bile za dobro igro v ligi, a tako visokih ciljev kot moški niso dosegle. Maja 1954 so na igrišču Poštarja v Ljubljani igrale: Slavka Köstner, Meta Demšar, Neda Novak, Milena Grom, Minka Grom (?), Minka Nagode, Nanika Stanovnik, Inga Jelenc in Majda Štirn.

74. Vrhnika vrsta pred tekmo v odbojki: POŠTAR - VRHNIKA, na igrišču Poštarja v Ljubljani, maj 1954 (foto: last Milene Grom Weber).

75., 76. Tek "Po partizanskih poteh" od Ligojne do Razorske doline, 22. julija 1959. Levo: Sonja Čelešnik, Helena Pelan in Marija Miklavčič (foto: last Helene Pelan); desno: Milena Grom, Mimi Debevc in Neda Novak (foto: last Milene Grom Weber).

TEKI, ŠTAFETE, POHODI

Že na teku Čez drn in strn, ki so ga organizirali od leta 1946, je bila udeležba množična. Tovrstne prireditve so se širile po drugih delih občine. Pripadnice TD Vrhnika so tudi tam uspešno sodelovale. Iz tega so se razvili pohodi, združeni s tekom, kot je bil »Pohod po partizanskih poteh«. Na pohodu od Ligojne do Razorske doline, 22. junija 1959, so tekle moške in ženske ekipe. Prireditelj je bila množična.

Vsa leta so se mladinke udeleževale majske Titove štafete ob Dnevu mladosti od Vrhniške do Ljubljane. Tekli so tudi v Ljubljani. To je bila ena najbolj množičnih športno-političnih manifestacij. Na Vrhniku so štafeto s prireditvijo sprejeli, navadno je bilo to 20. maja, in jo pospremili na pot proti Ljubljani. Spremljevalci nosilca štafetne palice, ki jo je največkrat nosil Niko Majer, so bili razporejeni na različne dolžine ob poti, običajno med 500 in 1000 metri. To razdaljo so morali preteči, kar ni šlo zlahka. Posebnost

77. Štafeta ob Dnevu mladosti (foto: last Zveze ZZB Obč. odbor Vrhnika).

78. Dne 14. maja 1952 so štafetno palico z Vrhnike po Ljubljani s čolni odpeljali člani ljubljanskega veslaškega kluba Savica (foto: last Dragice Pelan).

pa je bila štafeta maja 1952, ko so štafetno palico z Vrhnike v Ljubljano že 14. maja po Ljubljani odnesli kajakaši ljubljanskega veslaškega kluba »Savica«. Temu je 20. maja sledil prihod štafet iz Šentjošta, Borovnice, Idrije, Postojne ter Trsta oz. Kopra. Od tu je nato štafeta tekla do Ljubljane.⁵

Partizan Vrhnika pa so tekle: Nevenka Lovišček, Helena Pelan, Dragica Pelan, Marija Miklavčič in Sonja Čelešnik.

Ekipa ZB NOV je morala nositi vojaške puške. Kot zmagovita ekipa je nato položila venec k spomeniku Ilegalca.

V organizaciji Zveze borcev NOV Slovenije so članice Partizana v letih 1958 do 1961 zelo uspešno sodelovale na tekmovalnih pohodih »Ob žici okupirane Ljubljane«. Leta 1958 sta se teka udeležili dve ženski ekipi z Vrhnike. V ekipi ZB NOV Vrhnika so sodelovale: Marija Debevc, Milena Mohar, Pavla Kovač, Valentina Štiren in Ivanka Grom; v ekipi LMS Vrhnika pa: Majda Vihtelič, Magda Nagode, Marica Slobodnik, Marjanca Grah in Cvetka Peklaj.

Leta 1959 so mladinke sodelovale na tekmovalnem pohodu spet v dveh ekipah. V 1. ekipi ZB NOV Vrhnika so bile: Mimi Debevc, Milena Mohar, Ivanka Grom, Valentina Štiren in Neda Novak; v ekipi TVD

79. Tek ob žici okupirane Ljubljane 1959. Na cilju: Marija Miklavčič (s puško), Dragica Pelan in Nevenka Lovišček (foto: last Helene Pelan).

80. Pred pohodom ob žici okupirane Ljubljane, 1. maj 1960 (foto: last Milene Grom Weber).

Leta 1960 so se teka udeležile tri ekipe z Vrhnike. Članice so tekle v 1. ekipi ZB NOV Vrhnika, in to: Mimi Debevc, Milena Mohar, Neda Novak, Zofi Klančar in Marija Čelešnik. Tokrat je že tretjič zmagala ekipa ZB NOV Vrhnika.

V pohodih v naslednjih letih ZB NOV ni več imela svojih ekip, tekmovalo se je le v članskih in mladinskih vrstah. Tako so

na pohodu leta 1961 sodelovale tri ženske ekipe z Vrhnike. Mladinke so tekle skupaj s članicami. V ekipi so bile: Mimi Debevc, Neda Novak, Marija Čelešnik, Milka Repič in Iva Pečar.

SMUČANJE, PLAVANJE, NAMIZNI TENIS

Tudi v smučanju so se mladinke v prvih po-vojnih letih udeleževale, a niso tekmoval.

81. Tabor telovadnega društva Partizan Vrhnika ok. leta 1960 nad Ankaranom (foto: last ŠD Partizan Vrhnika).

Ostale so le pri rekreativnem, predvsem nedeljskem smučanju v okolici, na Ulovki, Zaplani in Strmici. Čez leta se je v tekmovanjih izkazal šele nov rod vrhniških smučark. Prav tako je bilo z drsanjem. Na zamrzlih bajerjih je pozimi drsala številna mladina in kasneje prav tako na zaledenelih gradbenih jamah za bazen in športna igrišča. Fantje so igrali tudi hokej. Niko Šušteršič se spominja, kako je že organizirano tekmo s HK Jesenice na Žitkovem bajerju odnesla odjuga. Vrhniško kopališče z olimpijskim bazenom je bilo vsa leta polno med vso kopalno sezono. Starejšim je bila dobrodošla rekreacija v poletnih mesecih; mladi športniki pa so trenirali plavanje in skoke v vodo. Igrali so tudi vaterpolo. Tekmovati pa so začeli šele v 70. letih.

Namizni tenis so na Vrhniki igrali že v prvih povojnih letih. Takrat jim je Industrija usnja pripravila večji prostor in nekaj miz. Sredi 50. let so ga igrali na taborjenju v Ankaranu, nadaljevali pa tudi na Vrhniki, zlasti ob vsakoletnih obiskih gojencev Doma Ivana Cankarja in Doma Anice Černejeve iz Ljubljane. Igrali so v garderobi telovadnega doma, ker ni bilo drugega prostora. Zato se ta šport takrat ni mogel razviti. A tradicija je očitno ostala. Danes v občini delujeta dva namiznoteniška kluba.

Pomemben del delovanja društva so bila poletna taborjenja na morju (Ankaran, Valdol-

tra, Kolomban, Hrvatini), ki so se jih udeležili skoraj vsi, ki so aktivno delovali v društvu. Pomemben delež pri izvedbi teh oblik letovanja je imela Industrija usnja Vrhnika. Prispevala je materialna sredstva. Vojska pa je prispevala šotore in večjo taborniško opremo (večji lonci, *brzoparilnik*). Na teh taborjenjih so se učili tudi taborniških veščin, plavanja, namiznega tenisa ipd. Iz tako oblikovanih skupin so se v naslednjih obdobjih oblikovale sekcije posameznih športov.

Že po tem bežnem pregledu lahko ugotovimo, da je bil šport v prvih povojnih letih na Vrhniki zelo množičen. Bil je bolj rekreacijsko naravnian, kar je za zdrav razvoj mlade generacije boljše, kot bi bil »drič« za vrhunške rezultate.

Opombe:

- * Glej: Zdenek Mohar, O športu na Vrhniki po drugi svetovni vojni, Vrhniški razgledi 2009, št. 10, str. 150.
- 1 Glas Vrhnike, Vrhnika, 29. november 1951. Iko Žgajnar, najpožrtvovalnejši fizikalni delavec.
- 2 Prispevali so 100.000 dinarjev. Prav tam.
- 3 Usnjar, let. I, št. 5, 1. marec 1952.
- 4 Glas Vrhnike, leto II, št. 13, 28. 6. 1952
- 5 Glas Vrhnike, let. II, 24. maj 1952. Štafeta je odnesla naša voščila maršalu Titu.

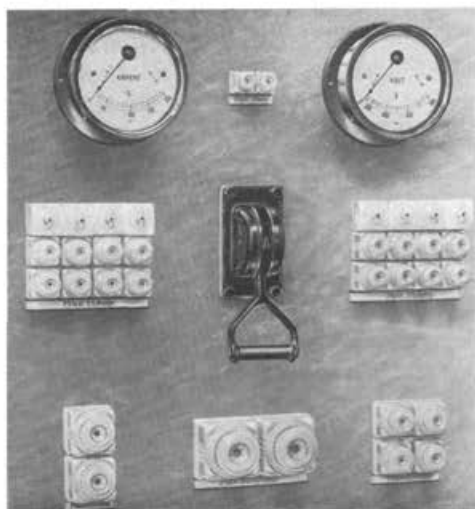
Informatorji:

Milena Weber, Marija Zakrajšek, Milena Borštnik, Nanka Stanovnik, Neda Novak, Niko Šušteršič, Zdenek Mohar, Marija Habič, Mira Šinkovec, Stane Šventner.

82. Vrhniški smučarji na Zaplani, marec 1952 (foto: last M. Zakrajšek).

ELEKTRIFIKACIJA NOTRANJSKE, II*

83. Stikalna plošča v ceniku avstrijske tovarne Siemens-Schuckert, 1912.

Med **gradom Snežnik** in **Starim trgom** je princ Hermann Schonburg-Waldenburg med obema vojnama postavil lokomobilo za žagarski obrat z močjo 150 KM ter dinamom za enosmerni tok z močjo 35 kW, 2 x 220 V. Leta 1932 so proizvedli 8043 kWh, od tega so prodali 7343 kWh. Centrala je oskrbovala vasi Kozarišče, Lož in Snežnik. Cena za razsvetlavo je bila 7 din, za poljedelske stroje pa 3-4 din za kWh. V centrali so bile montirane akumulatorske celice za rezervo 145 ampernih ur (Ah).¹

Vaščan Intihar je leta 1933 plačal stroške obnove cerkve sv. Jakoba v Pudobu, prav tako tudi stroške napeljave elektrike v cerkev.²

MHE Planina pri Rakeku – Na tej lokaciji je bila že pred 2. svetovno vojno zgrajena Windischgrätzova žaga, do katere je tekel betonski dovodni kanal. Vgrajena turbina je poganjala dva gatra za rezanje hlodovine do širine 0,65 in 1,00 m. Po letu 1945 so stroje prodali v Bosno. MHE Planina so zgradile Soške elektrarne leta 1989 na reki Unec, in sicer s padcem vode 5,3 m, požiralnostjo peltonove turbine 3,5 m³/sek, močjo 140 kW in letno proizvodnjo 260 MW.

84. MHE Planina pri Rakeku.

Rovte so uradno dobile elektriko leta 1947. Že leta 1936 pa so za potrebe stare jugoslovanske vojske iz Podlipe do Rovt napeljali 10 kV daljnovod. Vojska je tedaj tu gradila obrambni sistem, tim. Rupnikovo linijo in je potrebovala električno energijo. Postavili so tri lesene transformatorske postaje. Prva je bila na Gradišah in je poganjala vodno črpalko za vodovod Rovte; med drugo svetovno vojno so jo zminirali partizani. Druga je bila postavljena pri Trebuharju pod Praprotnim Brdom in tretja pri Trevnu. Poganjala je drobilec (prehar) za mletje kamnja. Vaščani pa so si napeljali elektriko po domovih za razsvetlavo in pogon strojev. Pri Rožmanovih v Rovtah je gospodar Anton Merlak takoj nabavil žago na električni pogon.³ Leta 1946 so daljnovod predelali na 20 kV.

V **Hlevišah** je bila **Jelovčanova** (Povletova) mHE na potoku Sovra zgrajena leta 1939. Zgradili so jo vaščani iz Hleviš in lastnik

zemljišča Jožeta Isteniča iz Hleviš št. 7. Banki turbina z močjo 10 KM je poganjala dinamo 7 kW. Do šestdesetih let so hiše v Hlevišah dobivale elektriko iz te male centrale, potem pa od Elektro Ljubljana okolice. Isteničev zet Jakob Jelovčan je leta 1986 obnovil elektrarno s padcem vode 7 m in maksimalnim pretokom 220 l/sekundo. Turbina poganja preko jermenskega prenosa s 750 obrati sinhronski stroj moči 7,3 kW. V maksimalnih razmerah pridobi okoli 3000 kilovatnih ur (kWh) električne energije na mesec in jo oddaja Elektru Ljubljana.⁴

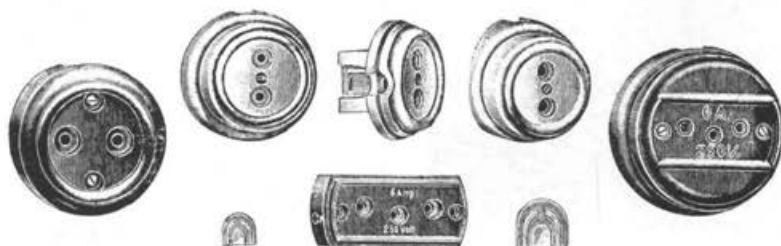
Podklanec – Strojarijev mlin. Ivan Leskovec st. iz Podklanca št. 3 pri Žireh je s sosedom Leopoldom Raznožnikom leta 1939 montiral na potoku Sori francisovo turbino z močjo 7 KM in dinamo 7,3 kW z napetostjo 220 V. Z elektriko sta oskrbovala šest hiš v vasi Izgorje. Poleg razsvetljave je poganjala tudi elektromotor. Ukinjena je bila po letu 1951, ko so zgradili distribucijsko električno omrežje.⁵

85. Jelovčanova mHE v Hlevišah.

86. Strojarijev mlin v Podklanecu.

87. Vtičnice iz cenika avstrijske tovarne Siemens-Schuckert, 1912.

Sopot pri Rovtah – Leopold Jereb je med obema vojnama zgradil doma izdelano turbino in priključil dinamo za razsvetljavo; mlin na potoku Sovra pa je gonilo vodno kolo.

88. Sopot pri Rovtah, nadzidana stavba mlina.

V Borovnici je Lesna industrija LIKO za svoj obrat najprej dobivala električno energijo od Elektro Ljubljana okolica, nato pa je postavila parni kotel na lesne odpadke in generator moči 120 kVA. Ker kmalu ni več zadoščal za potrebe proizvodnje, so zamenjali parni kotel z visokotlačnim kotlom in generatorjem z močjo 450 kVA, ki je dajal elektriko za razsvetljavo in pogon elektromotorjev v proizvodnji. Istočasno so montirali transformatorja 2 x 250 kVA. Poraba elektrike se je povečevala, zato so transformatorje zamenjali z 2 x 630 kVA. Danes generatorja ni več in vso energijo dobivajo od Elektro Ljubljana okolica.⁶

89. LIKO Borovnica.

Kmet in žagar Šemic iz **Trnovca št. 13** je na potoku Ločnica še pred drugo svetovno vojno vgradil vodno turbino za žago, ki je poganjala dinamo in dajala elektriko tudi bližnjim sosedom v okolici. Delovala je do leta 1963.

V Gorenjem Logatcu na Strmici 23 je Nagode Franc za pogon žage in mlina okrog leta 1936 na Črnem potoku montiral francisovo turbino z močjo 5 KM in dinamo z močjo 2,6 kW. Pred vojno in v času okupacije so proizvajali električni tok za sosede v vasi Strmica. Padec Črnega potoka je bil 5 m, pretok vode pa 100 litrov na sekundo.

Od leta 1993 sta delovala žaga in mlin na lastni električni pogon – predvsem spomladi in jeseni, ko je bilo dovolj vode, sicer so se preklpili na javno električno omrežje. Leta 2000 so mlin in dinamo odstranili, zdaj se ukvarjajo le z žagarstvom.⁷

V Blatni Brezovici št. 27 je Janez Tešar (Mežnarjev) že decembra leta 1938 montiral na strehi delavnice veternico, ki je poganjala dinamo za razsvetljavo v kuhinji. Dve leti kasneje so se preklpili na električno omrežje.⁸

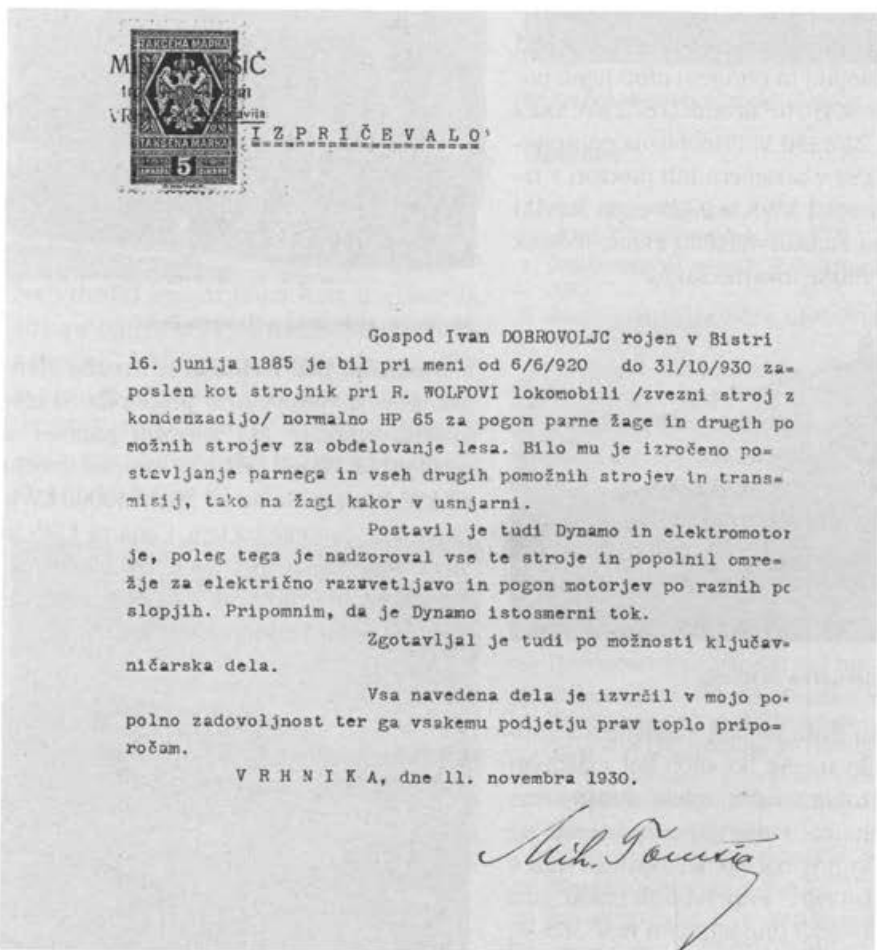
V Blatni Brezovici št. 10 (nova 29), Pri Francet, je Franc Petrič leta 1933 nabavil bencinski motor, ki je preko jermenskega prenosa poganjal slamoreznico, krožno žago in dinamo moči 1kW, za razsvetljavo domačije. Ob prireditvi pasijonske igre "V času obiskovanja" leta 1936, pri kateri so sodelovali vaščani, so imeli razsvetljeno z elektriko. Ko pa je dramski odsek gasilskega društva PGD Blatna Brezovica priredil igro v gasilnem domu, so napeljali elektriko tudi v gasilni dom.⁹

Podolnica št. 39 – Smrtnik Metod je okrog leta 1985 zgradil lastno vetrno elektrarno, ki je imela premer elise 3,40 m, bila je trokraka; direktno je vrtela dinamo 220 V in

moči do 3 kW. Z elektriko je do leta 2009 ogreval le peč centralne kurjave.¹⁰

90. Vrhnika, Hribski potok, kjer sta bila Tomšičeva mlin in žaga.

91. Spričevalo Ivana Dobrovoljca, strojnika pri Mihaelu Tomšiču na Vrhniku v letih 1920–1930. (Spričevalo hrani Tone Dobrovoljc.)

Pod **Sv. Vidom (Žilce)** je leta 1990 Elektro Ljubljana na potoku Zala zgradilo MHE Zala za potrebe splošnega ljudskega odpora. Pretok vode je $0,38 \text{ m}^3/\text{s}$ in padec vode 33 m. Francisova turbina FSH z močjo 108 kW in s 1500 vrtljaji na minuto poganja na gredi sinhronski generator navidezne moči 145 kVA. Največja moč MHE je 90 kW – odvisno od pretoka vode. Električna energija gre direktno v distribucijsko omrežje.¹²

Briše – Frjanova sončna elektrarna. Lastnik Stane Košir z Briš št. 18 jo je zgradil v septembru 2009 kot prvo večjo te vrste na Notranjskem. Solarni moduli ali fotovoltaični moduli so montirani na strehi stavbe pod kotom 35 stopinj in obrnjeni proti jugu; površina celic je 410 m^2 in oddaja $67,2 \text{ kW}$ moči v omrežje 220/380 V. Pridobljena enosmerna energija se v razsmernikih pretvori v izmenično, cena 1 kWh je 0,415 evra. Stroški izdelave so znašali 400.000 evrov, izdelek pa je iz japonske tovarne Sanio.¹³

92. Sončna elektrarna na Brišah.

Na **Lesnem Brdu** je Lido, podjetje z Vrhnike, zgradilo stavbo, ki služi kot razstavnica in izobraževalni objekt. Fasada ima 48 fotovoltaičnih modulov, izdelanih po naročilu, ki prepuščajo del svetlobe tudi v notranjost stavbe. Vsak fasadni modul tipa Ertex VSG – ISO ima nazivno moč 360 W, vsi skupaj pa 17 kW. Strešni moduli so drugi del sončne elektrarne, ki je sestavljena iz 71 običajnih fotonapetostnih polikristalnih

enot tipa IBC PolySol 225 TE, z močjo 225 W in skupno močjo 16 kW, montiranih pod kotom 20 stopinj in usmerjenih proti jugu. Ker je najprimernejši kot 30 stopinj, je izkoristek približno za 3 % manjši. Razsmerniki tipa SMA tehnologija AG pa sinhronizirajo in oddajo energijo v omrežje. Sončna elektrarna je sestavljena iz več sklopov, ki so zaradi različnih naklonov in orientacije tudi različno osončeni, zato so posamezni deli fasade in strehe vezani na ločene razsmernike.¹⁴

93. Sončna elektrarna na Lesnem Brdu.

V **Kamniku pod Krimom** je družba Planet, d. o. o., junija 2010 priklopila na električno omrežje 144 sončnih panelov z močjo 288 W na celico, s skupno močjo 40 kW. Proizvedla bo od 36 do 40000 kWh električne energije na leto. Cena za kWh je 38 centov, cena investicije je 120.000 evrov. Stroški naj bi se povrnili v 10 letih. Proizvajalec je francosko-kitajski Usolar.¹⁵

94. Sončna elektrarna v Kamniku pod Krimom.

Na Vrhniki v Gradišču je Simon Stržinar dal na hlevu montirati 216 solarnih celic, vsaka daje 180 W in 36 V. Zaporedno je vezanih 8 celic in trije nizi vzporedno na razsmernik. Razsmernikov z močjo 5 kW je 9 in so tipa Sanrov kitajskega proizvajalca. Celice Kion so avstrijsko-kitajske proizvodnje, skupna moč je 40 kW, cena proizvedene električne energije za 1 kW je 35 centov. Cena za 1 kW instalirane moči je od 2800 do 3200 evrov.¹⁶

95. Stržinarjeva sončna elektrarna na Vrhniki.

Na Vrhniki ima družina Rom iz Gabrč št. 18 na strehi hiše 14 fotovoltaičnih modulov z močjo 2,3 kW; modul proizvaja 165 W in je ameriške izdelave. Montažo je leta 2006 izvršil Kontiki solar iz Kamnika, in to je bila tretja tovrstna elektrarna na področju Elektro Ljubljana.¹⁷

96. Romova sončna elektrarna na Vrhniki, Gabrče 18.

Immorent epsilon, d. o. o. je v **Logatcu** – v **Zapolju** kot investitor in lastnik zemljišča postavil sončno elektrarno. Na strehi štirih

objektov pokritega parkirišča je montiranih 2354 panelov. Vsak panel ima moč 230 W. Skupna moč sončne elektrarne bo znašala 541,42 kW. Elektrarna je bila zgrajena leta 2010 in je do sedaj največja sončna elektrarna na Notranjskem.¹⁸

97. Sončna elektrarna Zapolje - Logatec.

Opombe:

- * Glej: Olga Pivk, Janez Žitko, Električna na Notranjskem, Vrhniki razgledi št. 9, 2008.
- 1 Elektrotehniški vestnik, julij-september 1935, str. 149.
- 2 Janez Kebe: Loška dolina z Babnim Poljem, 1996, str. 165.
- 3 Informator Mirko Leskovec, Vrhnika, in Janez Kavčič, Rovte, junij 2010.
- 4 Informator Jakob Jelovčan, junij 2010.
- 5 Informator Ivan Leskovec, Podklanec, junij 2010.
- 6 Informator Karel Košir, Dol pri Borovnici, julij 2009.
- 7 Informator Franc Nagode, julij 2009; Ivančič Katarina, Pele so žage logaške, 1993.
- 8 Informator Katarina Tešar, roj. 1919, Blatna Brezovica 2010.
- 9 Informator Stane Petrič, Blatna Brezovica 2010.
- 10 Informator Metod Smrtnik, julij 2010.
- 11 Polona Zalokar: Vrhnisko Gradišče skozi stoletja, Vrhniki razgledi 10, str. 36; kopija spričevala Ivana Dobrovoljca, strojnika pri lokomobilu, MDV.
- 12 Elektro Ljubljana; Varčujem z energijo, priloga; Okoljsko ogledalo - maj/junij 2010.
- 13 Varčujem z Energijo, 2009.
- Informator Stane Košir, september 2009.
- 14 Slovenske Novice, 26. 5. 2010.
- 15 Slovenske Novice, 22. 6. 2010, stran 6.
- 16 Izvajalec del ELGO NOVA Cerknica.
- 17 Aleš Rom, Prva sončna elektrarna tudi na Vrhniki, Naš časopis, 23. april 2007, str. 41.
- 18 Podatke je posredovala Upravna enota Logatec.

MOČILNIK

POLJUDNOZNANSTVENI LIST, KI GA JE LETA
1940 IZDAJAL DIJAŠKI KROŽEK »VRHNIKA«

... na naš Kuren se je torej nekega poletnega jutra vila prva kopa teh mladih ljudi. In ondi so izpovedali, kaj hočejo. To je bil prvi začetek. Še preden nam je pristojna oblast odobrila pravila, smo poizkusili z delom v okviru domačega prosvetnega društva. Na idiličnem hribu smo razglasili svoj manifest in julijski ustanovni občni zbor ga je potrdil:

Smo katoliški, slovenski študentje! Katoličani, ki hočemo verske nauke preleti v življenje, Slovenci, ker hočemo veliko in sveto dediščino naših očetov, to je jezik in izročila ohranjati od rodu do rodu nepokvarjena.

Smo državljani Jugoslavije, ki hočejo s svojo neomajno zvestobo braniti svoj živelj kot živi mejniki - na mejah.

Ohranjati zdravo miselnost in pomagati našim organizacijam do stopnjevanega življenja, ohraniti torej stik z narodom in ostati njegov živ ud, svetovalec in pomočnik v naj-

hujših dneh, zakaj iz naroda smo izšli in zanj bomo do poslednjega diha.

Ob največjem sinu Vrhnik - Cankarju smo se napili ljubezni do svojega kraja in domovine, pod farnim zvonom sv. Pavla ljubezni do boga.

Tedaj je planila iz mladih src kakor iz enega: Mati, Domovina, Bog!

In zdaj imamo društvo. Ni prišlo kar čez noč, ker se nobena pomembnejša stvar ne zgodi v hipu. Počasi se je nabrala skupina mladih rodoljubov, ki se je napila doma in v šoli ljubezni ob naših velikih možeh. V mislih imam Cankarja, Opeko¹, Petkovška, Ogrina, pa Sušnika² in Turšiča³, ki so delali in živeli med nami. Z ustanovitvijo društva se je izpolnila želja tistih, ki so danes advokati, župniki, kaplani, profesorji. Vsi so nas sprejeli z odkritim veseljem ... je leta 1940 zapisal Jože Cukale⁴.

98. Izlet Prosvetarjev iz Verda in z Vrhnik v Cerknico, 20. avgust 1935.

Pod imenom »Dijaški počitniški krožek Vrhnika« so vrhniški dijaki in študenti registrirali društvo. V društvenih pravilih so pod prvo točko opisali »Ustroj« društva, iz katerega je razvidno, da je krožek počitniška združitev vsega slovenskega katoliškega dijaštva na Vrhniku in v njeni okolici. Sedež društva je bil na Vrhniku, kot delokrog pa naveden sodni okraj Vrhnika.

V drugi točki »Namen« je objavljeno geslo »Za narod naš in za Boga«, ki člane združuje:

- da jim krepi versko, narodno in državno zavest
- navaja člane k samostojnemu delu in praktično dopolnjuje šolsko izobrazbo za bodoče delo med narodom
- kaže napačno poučenim ali sploh nepoučenim pravo pot
- goji med člani pravo prijateljstvo, družabnost in razvedrilo
- skrbi za zdrav dijaški naraščaj

V tretjem členu »Sredstva« za doseg ciljev pa je ob predavanjih, sestankih, igrah akademije, izletih, članarini, darilih in dohodkih prireditvev pod tretjo alinejo načrtovano tudi »lastno glasilo«.

Na ustanovnem občnem zboru društva, ki je bil 23. julija 1939 ob pol osmih zvečer v Rokodelskem domu na Vrhniku⁵, so se dokončno zmenili tudi za ime novega poljudnoznanstvenega lista; poimenovali so ga po izvirihi Male Ljubljani - Močilnik. Na prvi občni zbor so se člani skrbno pripravili. *Pripravljalni odbor je izdal lična vabila in tako se je zbralo v dvorani nad 50 ljudi. Tov. Cukale Jože je po pozdravnem nagovoru imenoval zapisnikarja in ob kratkem poročilu takoj prešel na volitve. Sledeča lista je bila predlagana in izvoljena:*

- Jože Cukale, predsednik
- Stane Suhadolnik⁶, tajnik
- Vida Velkavrh, blagajničarka
- Miha Umek, Ivanka Levec, France Cukale, odborniki
- France Kunstelj⁷, urednik lista Močilnik
- Zdravko Reven⁸, Minka Jerina, revizorja
- gospod dekan Janez Burnik, gospodični učiteljici Justina Urbančičeva in Betka Nagodetova⁹: razsodišče

Študentovsko društvo je kmalu štelo okrog 80 članov; redni in izredni člani so plačevali po 5 din članarine, podporni po 10 din letno, ustanovni pa enkratno članarino v višini 100 din.

99. Študentje in dijaki so sodelovali tudi pri gradnji Zadrufne žage nad Verdodom, 5. september 1937.

Občni zbor mora v tem slučaju tudi pod enakimi pogoji sklepati komu pripada društvena imovina. V slučaju oblastvenega razpusta pripade društvena imovina župnemu uradu na Vrhniki, ki naj jo razdeli med revne dijake vrhniškega sodnega okraja, če se v petih letih ne ustanovi novo dijaško društvo na istih načelih.

Vrhnika, dne 2/11 1938.

Stjepan Brajčič
kaplan

Eukala Tožič
teroz
Leačič Jožka
Hod. fil.

II. št. 13010/2

Ustanovitve društva po vsebini teh pravil ne prepeva.

Kraljevska banska uprava dravske banovine.

V Ljubljani, dne 14. aprila 1939.

Po pooblastilu bana
načelnik upravnega oddelka:

[Handwritten signature]

Drugi letni občni zbor je bil 25. marca 1940. Udeležilo se ga je manj gostov, kot so pričakovali, saj so razposlali okrog šestdeset vabil. Jože Cukale je zaradi prezaposlenosti predal mesto predsednika Stanetu Suhadolniku. Pred novimi volitvami so poročali tudi o minulih dogodkih, dvoboju v Matjaževki, izletu v Rakitno, akademiji, o *treh sestankih s petimi zanimivimi vprašanji*, korespondenci, nato pa izvolili nove nosilce funkcij. Novi predsednik je tako postal

101. Pred Hrenovo žago na Gorjancih; na sliki Matjaž Hren, Ivanka Levec, Ignac Hren ... 1941. leta.

Stane Suhadolnik, podpredsednica Ivanka Levec, Minka Jerina blagajničarka, France Cukale tajnik, Rozka Sedej, Alenka Hren in Zdravko Reven odborniki, Jože Cukale in Mirko Hren revizorja, novi funkciji gospodarja in gospodinje sta prevzela Mihi Umek in Štefka Sedej, športni referent je postal Rudi Malavašič¹⁰, France Kunstelj pa je obdržal mesto urednika.

... Po zahvali smo začeli s samostojnimi predlogi. Ivanka Levec je predlagala, da preskrbimo svoj lokal, kjer bi se svobodno počutili in razgibali, ping-pong mizo za šport, da vpeljemo poleg rednih tudi debatne večere za vse (tudi nedijake), nadalje naj skušamo vpeljati študentsko recitirano sv. mašo in petje na koru. O teh predlogih so obširno razpravljali; Kunstelj, Cukale in Suhadolnik ...

... Kot gost se je oglasil g. prof. Habe¹¹ in povedal nekaj lepih misli o Slovencih in slovenstvu. Obljubil je, da bo kasneje o tem tudi predaval.

102. Izlet športnikov iz Verda pri petem slapu v Peklu, 19. maj 1939.

Razpravljali so tudi o namenu in smiselnosti športnih prireditev, iger, samostojni udeležbi na procesijah in sprevodih ter o morebitni podpori različnih vrhniških ustanov pri izdaji lista in drugih potrebah društva. *Občni zbor je potekal prijazno ter se ob predsednikovem zatrdilu, da bomo delali sami in vsem, ki hočejo naše pomoči, radi pomagali, tudi lepo zaključil ob 9. uri.*

103. Naslovnica glasila Močilnik. Platnice prve številke so zelene, druge pa rdeče barve. Naslovno stran je narisal Anton Bitenc iz Šentvida nad Ljubljano. Cena posamezne številke je bila 10 din, tiskali pa so jo v tiskarni Franjo Jereb v Ljubljani.

V prvi številki Močilnika so objavili naslednje prispevke:

Članki:

- Uvodna beseda (Jože Cukale: Misli ob našem novem društvu)
- Stanko Skvarča¹²: Iz preteklosti naše župnije in cerkve sv. Pavla
- Vrhniški rojak¹³, ki živi v Srbiji piše po dvajsetih letih svojemu prijatelju

Proza: France Kunstelj: *Jasni dnovi*
Janez Rupnik: *Dolinarjev Francon*

Pesmi: Marija Brenčič-Jelen¹⁴
Tebi, griček moj
Kot nekdanj ...

Jože Cukale: *Grob na Krasu*
Stane Suhadolnik: *Je legel večer ...*
Dekliška balada
In vendar ...
Pomladna
Trudnost

Zapiski

Poročila

Nov list je na začetku pozdravljala Cankarjeva misel:

POZDRAVLJEN, MOČILNIK,
TI KAPELICA VRHNIŠKA!
KOLIKO SANJ
POČIVA V TVOJEM NAROČJU ...

V uvodu je nato strnil misli ob našem novem društvu Jože Cukale: *Pri nas Slovencih je organizacijsko življenje doseglo svoj višek. Tujci nas zato občudujejo in zavidajo, saj priznavajo, da je pri njih kaj podobnega nemogoče. Res ni med nami skoraj najti človeka, ki bi ne bil včlanjen v kakem društvu, v po večini primerih je vpisan v najmanj dveh, treh združenjih. To je gotovo znamenje naše visoke kulturne razgibanosti in zrelosti.*

Lansko leto so se študentje vrhniškega kota zbrali in ustanovili svoje samostojno dijaško društvo, ki se je po svojem delu in namenu postavilo v vrsto že obstoječih stanovskih društev. S tem svojim skoraj nepričakovanim nastopom je vzbudilo precejšnjo pozornost in ugibanja ostalih društev, katerih življenje je bilo že dovršen čas v splošni dremavici.

Čemu novo društvo? Ali ne bo porast novega društva v škodo ostalim, ker se organizacije cepijo in moči porazgubljajo? Odgovor pa nam prinaša dragoceno dejstvo, ki nas za-

dnji čas uči, da se je treba oprijeti stanovskih organizacij, če hočemo iti boljšim časom naproti. Kmet in obrtnik v svojih zadrugah, delavec v svojih strokovnih organizacijah! Vračamo se torej k zamisli srednjega veka, pazno zroč seveda, da se okoristimo z njegovimi dobrimi stranmi, a se izognemo slabim. Poroštvo za medsebojno stanovsko pomoč pa je v neki vzvišeni resnobi, ki prihaja v poštene ljudi, zlasti v novodobna krščanska združenja, kjer stopa v ospredje miselnost, da mora kristjan izpolniti svojo nalogo tako, kakor bi od njegovega osebnega dela zavisel red v svetu.

Zavest stanovskega dela in življenja in življenjske resnobe je posijala tudi v našo ukaželjno mladino. Tudi v mladino, ki živi ob vznožju Menišije, Ljubljanskega vrha, Raskovca in polhograjskih hribov. Naša Vrhnika je obogatela za novo društvo študentov. Duhovni zagon in društveni polet pa ima svoje temeljne opore v ljudstvu, iz katerega izhaja in v kraju, v katerem živi in dela. Naj zaživi za hip preteklost nad nami, da razumemo današnje težnje in si prav izgradimo bodočnost ...

V nadaljevanju je Cukale opisal razvoj kulturnega življenja na Vrhniškem: Pa vedoželjnost je izrazita poteza ljudi, ki prebivajo ob robu Notranjske, v naših dolinah in hribih. Gotovo so bili prvi njeni vrtnarji naši duhovniki. Ti so v svojem vzvišenem poslanstvu umeli najti stik z ljudmi, saj so bili z mislijo, besedo in dejanji pri njih in z njimi. Dolgo časa so bili edini šolniki, pisatelji in pesniki. Vrhniška fara je imela svojega Svetličiča¹⁵, ki je poleg svoje dušnopastirske službe pokazal velike zmožnosti v narodnih pesmih. Komu ni znana njegova:

Sred Ulake planine nad Zgornjo Vrhniko

je brdo silno strmo in vse zaraščeno ...

kjer je zajel ne samo bogat narodni motiv, marveč je umel zajeti tudi vsebino v izklesani in mojstrski obliki. Domača duhovščina je

dajala prve tokove, ki so polnili struge ljudske vedoželjnosti.

Ne bi bilo prav, če bi zanemarjali samoizobrazbo, ki je na skrivaj, a vztrajno tlela po naših domovih. Lastna podjetnost in družabni pogoji so naše samouke izvabili od tihega ognjišča in jih izročili življenju. Dobro se je »obnesel« naš človek srednjega veka v cehih - organiziranih obrtnih združenjih čolnarjev, strojarjev in drugih ročnih delavcev. Danes so sicer padli v pozabo, a so svoj čas predstavljali zlato dobo gospodarskega in kulturnega napredka. Tako izpričujejo zapiski in ostaline. Propadli so, a naš žilavi človek se je razgledal drugod. Zaropotali so vozovi po naših cestah in načeli s tem lep kos naše domače zgodovine. Vozarji so bili prvi, ki so hodili daleč v tuja mesta in do morja in pripovedovali domačinom o tujih krajih in ljudeh. Kaj bi vedela in povedala stara Idrijska cesta, ki jo prerašča danes trava in mah! Stari vedo zanjo in obujajo nekdanje spomine tistim redkežem, ki jih z zanimanjem poslušajo. Cesta pelje do razbojniških gnezd tik pod Snežnim gričem - krajem zakopanih zakladov; tu so se odigravale žaloigre vozarskih ubojev, prepletene z romantiko nekdanje ljubezni. O, tu pri nas mrgoli skritih zgodb in samo čakajo nekoga, ki bi jih s peresom obudil in nas obogatil. Gotovo ni ostalo to poglavje brez vpliva na naše ljudi, na njih značaj in gledanje. Modernejša prometna sredstva so sicer smrtno zadela vozarska prevoznitva, zato so se zdaj temeljiteje lotili obrti in obdelave zemlje; zaradi rastočega družabnega izrabljanja in neurejenih razmer pa srečujemo po domačih in tujih cestah »vandrovce«. Marsikateri naš komaj dvajsetletni obrtnik je v osemdesetih in devetdesetih letih preteklega stoletja obrnil že polovico Evrope na lovu za košček sreče.

UKLETI GRAJŠČAK.

red' Ulake,
planine
nad Zgor-
njo Vrh-
niko,
jebrdo silno
strmo in
vse za-
raščeno;

na njem je razvalina građu ne-
kdanjega,
ki ga je kletve sila do tal raz-
rušila.

Prebival v njem grajščak je brez
žene in otrok,
po risje trdosrčen in drzen
krvolok,
ki, z ropa se vrnivši, je v hramu
mirno spal,
in ki se ni človeške, ne božje
roke bal.

Nameni v grad samotni berač se
neki dan,
prihrope na dvorišče ves spehan
in potan;
beseda se mu trese, kolena se
šibé,
ko stopi pred stanico in prosi
vbogajmé.

„Poberi se spred mene“, grajščak
zadere se,
„lenuh, ki nisi vreden, da zemlja
nosi te;
postopati v mladosti ti bilo je
ljubó,
sedaj pa trpi lakot, ki davi te
zató.

Mar vidim, da mi strela poslopje vpe-
peli,
da mi zaklad predragi pod zemljo ves
sperí,
ko da bi dotaknile se tvoje ga roke,
če tudi mi živeti do sodnjega je dne.“

„Gorjé ti, trinog!“ seže berač
 v besedo mu
 in govori, da stresa zidovje se
 gradú —:
 „Odvzet ti bo zaklad tvoj, al'
 braniš ga al' ne,
 ker vedi, ura tvoja iztekla se
 ti je.

Ko to izusti, urno v dolino se
 spusti
 in stopa tako ročno, da se grajščak
 reži.
 Al' zdajci, ko bi trenil, se potemni
 nebó,
 in mine ga rezanje ter gleda v
 zrak srepó.

Nebo pravično čulo je kletve
 tvoje glas,
 in bliža se osvete njegove strašni
 čas:
 Prej ko zaide solnce, razvalil se
 bo grad
 in nesel te z višine z zakladom
 vred v prepad.

Spod sipčnega razmeta o zoru
 slednji dan,
 spremenjen v kačo studno, izlezel
 boš na plan
 in vlek se na brdo po bregu
 sem ter tje,
 da pomniš kletve svojo do 'zvolje-
 nega dne.“

Oblake črnosive vetrovi pri-
podé,
in v gromonosnih kopah nad Ulako
vrté;
čim dalje bliže sliši bobnenje
votlo se,
čim dalje huje gora v korenu se
majè.

Naenkrat se zabliska, da vzame
skor' mu vid,
udari strela močna in razleti se
zid,
porušen v šibre drobne, se vdere ž
njim vred grad,
kot mu berač pretil je, po plazovo
prepad.

Na grobljo, ki prerašča jo mah že
mного let,
še dandanašnji hodi se studna kača
gret;
kdor sreča jo, se vrne, pobegne
mahoma,
da srce, groze tesno mu jedva
sopsti dá.

104., 105. in 106., Fr. Svetličič, Ukleti graščak, ilustracije Simon Ogrin (*Vtr: Dom in svet 1903, str. 600-602*).

Tretji kulturni tok so sprožile čitalnice. Sedemdeset let je že tega, kar so čitalnice razgibale naše ljudi. Vrhnika je dajala poslej svoje najboljše sinove, da se posvetijo učenosti. Čitalnice so dale, česar šola ni mogla. Knjige so postale odslej našemu ljudstvu vsakdanja hrana. Dostop do nižjih šol so imeli predvsem bogatejši, počasi pa so postajale šole tudi revnejšim dostopnejše. Velik dan za Vrhniko je bil 24. september 1874, ko je zapel rojak Radoslav Silvester¹⁶ v »Pozdrav vrhniški čitalnici pri slovesnem odprtju!«

*Pozdravljam te, slovenska hčerka, mило
ti zaželjena meni dragotina!
V rojstnem kraju milega spomina
kako budiš presladko mi čutilo!*

... in končno je vrhniška pokrajina nekako na prepihu, na prelomu Gorenjske, Dolenjske in Notranske, na križišču potov, ob veliki prometni cesti, ki si utira pot čez skale in se pod Vrhniko razpusti po Ljubljanskem barju proti srcu Slovenije – beli Ljubljani. Podajo ji roko manjša pota od vzhoda do zapada – tako je v njenem bistvu, da postaja »veliko središče malega sveta«!

*Veliko središče malega sveta! Odkar je stekla
železnica pod Žalostno goro proti Trstu, odkar
smo dobili krajevno progo, se je množilo
število dijakov. Pa prišla je kakor sreča čez
noč – svoboda, dobili smo lastno univerzo v
beli Ljubljani in poslej raste število šolanih
ljudi; vedno več jih je – na gimnazijah, po
zavodih, na vseučilišču. Čez sto mladih študentov
in študentk ...*

Literarnim prispevkom v prvi številki sledijo kronološki zapiski, ki predstavljajo siceršnje delovanje društva:

*Prijateljski dvoboj v lahkootletiki in odbojki
med Verdom in Vrhniko smo imeli 6. avgusta
v Matjaževki. Za to snidenje smo nekaj*

*tednov pridno trenirali in prišli kar dobro
pripravljene na telovadišče v sledeči postavi:
Cukale, Jurjevčič, Malavašič J., Suhadolnik
S., Umek; pri odbojki tudi: Malavašič R. in
Zaletel. Nasprotni so bili: Japelj Lovro, Kržič,
Mlinar, Nagode France, Petrič, pri odbojki še
Nagode N., Sodniki so: Habič, Suhadolnik J.,
Čepon, Furlan, Levec in Japelj Tone. Tek, ki
smo ga imeli tudi v programu, smo morali
zaradi gneče na progi (veselica!) opustiti.
Poslovlili smo se z mislijo, da se čez leto dni
spet pomerimo.*

Je legel večer

Stane Suhadolnik

*Kot zvezde, ki so v hrepenenju zagorele,
se spuščajo težke snežinke na mokro zemljo,
tam onkraj kot v pravljici mesto umira ...
in burja se z jokom preliva v temo ...*

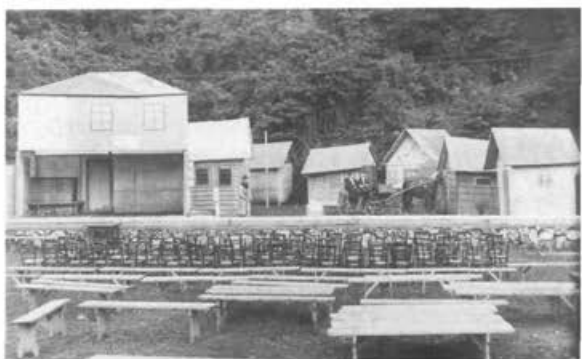
*V očeh ugasnili so nama plameni,
še v dušo se znil je svinčeni nemir;
glej, roka ob roki je v noč omahnila:
na najine sanje je legel večer ...*

Podrobno so opisali tudi dijaško akademijo z igro »Luč z gora«, ki so jo odigrali 8. septembra 1939 pod režijo Franceta Kunstlja.

Poročali so tudi o *Gospodinjskem tečaju*, ki je potekal v novem Prosvetnem domu¹⁷ od 29. januarja do maja 1940. Podoben tečaj je na Vrhniku organizirala 1930. leta že Ženska zveza iz Ljubljane. Več let so ga skušali ponoviti. Ko pa sta v šolskem letu 1939/40 diplomirali na Krekovi gospodinjski šoli v Šiški Vrhničanki Štefka Sedej in Vida Kosem, so se kmalu začele resne priprave za gospodinjski tečaj vrhniških deklet. Pred veliko nočjo so jih obiskale gojenke Krekove šole, same tečajnice pa so si ogledale razstavo tiste dni zaključenega tečaja v Bevkah ter se udeležile ekskurzije na Dolenjsko. Obiskale so mlekarni in mlin v Stični, cvetličarno Sever v Radohovi vasi,

107. »V spomin na gospodinjski tečaj na Vrhniki«, 1930.

108. V Matjaževki v Verdu so leta 1940 nekateri študentje igrali tudi v igri Moč teme, avtorja Leva N. Tolstoja.

Gospodinjsko šolo v Mali Loki, nekaj dni kasneje pa še Krekovo gospodinjsko šolo v Šiški.

Tako so se tečajnice tudi praktično seznanjale z različnimi pridobitvami, ki so za delo in vodstvo današnje žene, matere in gospodinje tako neobhodno potrebne. In poleg vsega tega - koliko lepega in koristnega so slišale pri učnih urah verouka, vzgojeslovja, higijene, krojnega risanja, pisanja prostih spisov, vrtnarstva, sadjarstva itd.!

Gojenke so že 4. marca na večerjo povabile svoje starše in *prav pohvalno postregle* tudi, ko je na Vrhniki gostoval Akademski pevski zbor iz Ljubljane. Konec tečaja so postavile razstavo; predstavile so različne šivalne in kuharske izdelke, uredile različne »kote« za posebne prilike; največje zanimanje med številnimi obiskovalci pa je veljalo t. i. kmečki sobi.

109. Nova maša Jožeta Cukaleta, 14. julij 1940.

110. Po novi maši Franceta Kunstlja, 15. aprila 1941. Poleg novomašnika mati in nečakinja, v drugi vrsti Alenka Hren (četrti z leve), v tretji vrsti Jože Cukale (drugi z leve), (tretji z leve) Stanko Dobovičnik¹⁹, Ivanka Levec (peta z leve), France Cukale (predzadnji v vrsti). V četrti vrsti Umek (prvi z leve), Zdravko Reven (drugi z leve).

Poročilo o uspešnem Gospodinskem tečaju je sledila zahvala in čestitka gospodu Jožetu Cukaletu, bivšemu predsedniku društva, ki je 14. julija 1940 pel novo mašo.

Opozorili so tudi na desetletnico odkritja spomenika Ivanu Cankarju. *Zaslужil ga je, to je neizpodbitno dejstvo, zakaj kdo je še ponesel toliko slave svojega naroda v svet kako on. In danes premalo na to pomislimo, ko gremo tako tiho mimo vsega ...*

Spomnili so se tudi 300-te obletnice cerkve sv. Trojice, *prelepega božjega hrama na »vijoljni gori«, kot so griček svoj čas imenovali.*

Omenili so, da počasi organizirajo Knjižnico v Rokodelskem domu. Nekaj knjig so jim že podarile razne založbe in knjigarne, ob določenih dneh pa si je v njej možno izposojati tudi različne liste in revije.

V drugi številki lista Močilnik so naslednji prispevki:

Članki:

dr. Anton Korošec: V pozdrav

Stanko Skvarča: Bistra

dr. Janko Grampovčan: Drobec iz Cankarjeve mladostne dobe

Vida Kosem: Beseda dekletom

Marijan Marolt¹⁹: France Mesesnel²⁰ – Jožef Petkovšek²¹, slovenski slikar

Fr. K.: Rojak Sternen²² – sedemdesetletnik

Vrhničan odgovarja svojemu prijatelju rojaku v Srbiji

Reven: Naši študentje

Nekaj jubilejev

Vrhnika – imenoslovna črtica

Proza:

J. Cukale: Tesarja Jožefa bridke ure
Janez Rupnik: Slovo
France Kunstelj: Jesen in zima

Pesmi:

Jože Cukale: Božič 1940
Suhadolnik Stane: Poletje 1940
Delavec govori
Jesenska izpoved
Mici Vidmajer – Kolenc: Vrhniki
Voščilo za god
Pred jaslicami klečeči
Čuj, čuj

Kulturni drobc

Poročila

V članku dr. Grampovčana se razkriva podoba Ivana Cankarja, ki je kot deček zahajal k Čempuhovi družini na Čužo.

Ali je kaj čudnega, ako so ljudje na Klanca in z vseh »Klancev« ob »Cesti« tako radi prihajali v to družino? Ali je kaj čudnega, da je ta družba siromakov z vseh klancev bila kot ena družina? Ali je kaj čudnega, da je tudi mali Cankarjev Ivan tako rad zahajal v ta krožek, da je v taki sredini mali Ivanček že kot tretješolec zapel pesem, katero je posvetil najstarejši hčerki te družine, Urški (moji pokojni materi, roj. Steržinar, por. Grampovčan).

*Življenje naj bode Vam srečno
Naj teče Vam v radosti večno
A »pamet« naj bode Vam geslo
V življenja mornarjenji veslo*

*Ko ure teko Vam vesele
In ptičice bodo Vam pele
Naj vstaja spomin Vam na dneve
Pretekle, nekdanje napeve.*

Toda mali Ivanček ni v tem krožku mnogo govoril. Prihajal je, sedel navadno v kot in molčal. Zasanjal je ob otožni pesmi in zgōdilo se je, da je tedaj vzel iz žepa sveženj papirjev in pisal. Pisal je pesmi. Včasih se je ves raznežil. Govoril je celi družbi o lepi prihodnosti in o lepem življenju ljudi s »Klanca«. Nekajkrat je nenadoma vstal, šel iz hiše na Čužo in začel na ves glas deklamirati svoje pesmi, da se je zdelo, kakor da se z nekom prepira.

Mali Ivanček je izredno vzljubil družbo teh siromašnih ljudi. Vedno je hotel narediti tem ljudem kako uslugo. Rad je portretiral ljudi iz te sredine. Bil je tudi zelo pobožen. Ko je moja pokojna mati, tedaj še dekle, bila uslišana po Materi božji na Brezjah, tedaj se je mali Ivanček sam ponudil, da naslika v zahvalo Mariji za mojo mater zahvalno sliko. In jo je res tudi naslikal. Le pogledjmo to umetnino otroka-umetnika.

In ko je moja pokojna mati zopet in zopet pripovedovala kot dekle v tej družbi siromakov zgodbo svojega siromaštva, kajti zmeraj so jo ljudje s Klanca hoteli slišati znova, potem je zapela Francka ob kitari še svojo pesem o prerano umrlem očetu in o izgubljenem domu. In tedaj so se otožni glasovi razlili po Čuži čez vse »Klance« in napovedovali božjo kazen za vse tiste, ki žive ob »Cesti« brez srca in brez duše.

In božja Previdnost je tedaj zaznamovala malega Ivančka za Maščevalca ...

Marolt pa v svojem prispevku povzema iz prav tedaj izdane knjige prof. dr. Mesesnela o Jožetu Petkovšku nekaj dejstev, ki osvetljujejo zlasti odnos med Petkovškom in Simonom Ogrinom²³.

... Petkovšek je potem, ko se je kot osemnajstletni mladenič javil prostovoljno k vojaku v Bosno in se je po skoraj treh letih

vojaške službe spomladi 1882 vrnil domov, stopil k Simonu Ogrinu, ki je bil takrat že samostojen slikar na Vrhniki, v šolo. Ogrin mu je menda svetoval, naj gre drugam v šolo. Petkovšek je res šel, najprej v Benetke, kmalu nato pa v Monakovo. Sicer pa nista bila z Ogrinom nikdar posebna prijatelja in se tudi kot slikarja nista med seboj bogve koliko cenila.

Nadalje pišem, po Ogrinovem pripovedovanju, da se je izrazil Jurij Šubic, da bo že gledal, da Petkovškova »Nevesta« ne bo sprejeta na razstavo v pariškem Salonu. Pri tej sliki vidi Ogrin poteze Jurija Šubica, posebno pri krilu desne osebe. Končno v svojem članku omenjam Ogrinovo cenitev Petkovškovih slik z dne 19. V. 1892, ko je ocenil posamezne skice, študije in slike od 10 krajcarjev do 40 goldinarjev za kos in ponovno ocenitev risb nekako ob koncu istega leta. Te risbe so bile po večini aktne študije in je izjavil Ogrin, da nimajo nobene vrednosti.

... že takrat, ko je hodil Petkovšek k Ogrinu učiti se slikarstva, je vzkliha pri slednjem nekaj instiktivna mržnja omenjenega učitelja do talentiranega, toda do ekscesa neorganiziranega učenca, čeprav takratno razmerje med obema ni znano. V Monakovem da se je Petkovšek pehal za šolsko izobrazbo, da bi mogel odbiti večne očitke premajhnega akademskega znanja, ki so morda prihajali od Ogrinove strani. Ko je Jurij Šubic hodil v Ljubljano – iz Pariza obiskovat svojce ter zaradi slik, ki jih je imel napraviti za ljubljanski muzej (1885) in za šentjakobsko cerkev (1886), je ostal odnos med njim in Petkovškom dober, dočim so Petkovškove zveze z Ogrinom rahle. Petkovškova ostalina je zapadla neopravičljivemu podcenjevanju malenkostnega slikarskega sodobnika Ogrina, ki je bil šibak risar z okusom zelo povprečnega malomeščana. Ta se je s to očitivjo maščeval kot rokodelec, ki mu je lastna prihuljenost branila do poštenega merila.

G. Rafael Ogrin je opral potem v »Slovincu« svojega pokojnega očeta tistih očitkov, ki se nanašajo na Ogrinova značaj, češ da Ogrin ni poznal sovraštva in da tudi v nizki cenitvi Petkovškovih del ni najti kakšne osti proti umetniku, ker so bile cene umetnin takrat pač take in ne višje ...

... naš slikar ni bil nikoli prav zadovoljen s tem, kar je napravil. Ivan Tomšič, zdaj že pokojni tovarnar usnja, ga je izmed Vrhnčanov morda najvišje cenil in dostikrat ga je Petkovšek poklical, naj bi mu svetoval, kako naj napravi to ali drugo stvar. Od Tomšiča imam tudi podatek o slikarjevi nezadovoljnosti s svojim delom. Še l. 1892 piše Petkovšek sodišču, naj mu oskrbi sredstva za pot v Monakovo, da si pridobi še napredek v slikarstvu. To je bilo takrat, ko je bil ves Petkovškov opus že ustvarjen. Videti je torej – po pripovedovanju tovarišev – da je bil slikar v začetku svoje umetniške poti o svojem znanju bolj prepričan kot takrat, ko je po prihodu iz Pariza v virski osamelosti slikal svoja največja dela. Tačas je Petkovšek sam podcenjeval svoje tehnično znanje. Mož se je s svojim delom mučil in ta napor z ustvarjanjem ga je obdajal z nekako negotovostjo. Bil pa je prepričan o svoji umetniški moči in se je primerjal s svojim nekdanjim prijateljem Šubicem. Sosedu Janezu Furlanu je rekel, da bi lahko vse svoje slike dobro prodal, če bi stal na njih Šubicev podpis. Vendar pa je bil Petkovšek kljub tej svoji malodušnosti tudi tehnično dobro podkovan, kar nam potrjuje njegove risbe in slike iz njegove naturalistične dobe. Gotovih potez v zadnjih Petkovškovih delih pa sodobniki niso mogli razumeti ... Ob tej priliki naj omenim še Petkovškovo opazko Ogrinu, da ne more dobiti v Verdu nobenih modelov. To opazko je zabelil s pikrim dovtipom, ki mi ga je Ogrin ponovil v dokaz izredne Petkovškove duhovitosti, ki mu jo je Ogrin vedno priznaval, kakor je meni vedno tudi s spoštovanjem govoril o Petkovškovem talentu ...

... Ogrin je povedal o Petkovšku dve važni stvari, ki sta potrjevali Tomšičeve podatke. Prva je Jožetovo šolanje v Ogrinovi delavnici. Prihajal je k mojstru neredno in se ni hotel podvreči njegovi avtoriteti. Gotovo je Ogrin kot učitelj hotel posnemati Wolfa, kakor ga popisuje v svojih »Spominih slovenskega slikarja«. Tam piše, kako je kot Wolfov učenec mojstru najprej barve mešal, potem mu je nosil vino iz gostilne, ob večernih urah pa je moral prebirati nemške klasike. Ogrin, ki je svojega učitelja Wolfa oboževal, je moral prav tako hotel vzgajati Petkovška, ki pa za take učiteljeve metode ni bil dovzeten. In ravno zato ga je Ogrin napotil na akademijo, seveda v Benetke, ki jih je najbolje poznal in kjer je dosegel sam izredne šolske uspehe. Ogrinu se je kljub lastnim pedagoškim neuspehom zdelo vendar škoda Petkovškovega talenta in je po svoje pripomogel, da je umešno šolanje nadaljeval.

Oba slikarja sta občevala do Petkovškovega tragičnega odhoda iz Verda. Intimnega prijateljstva med njima pa seveda ni bilo in tudi nista iskala medsebojne družbe. Ogrin je bil sicer preprost možakar, ki je rad pokramljal v mirni družbi in srkal po malem svoj polič vina, v govorjenju obziren in v izrazih dostojen. Živel je urejeno družinsko življenje in je svojo usodo vdano prenašal. Petkovšek je bil drugačen pivec, nekoliko sarkastičen in za krepke izraze prav nič izbiričen. Njegovo obnašanje je bilo ljudem »v najvišji meri spodtakljivo«. Tomšič je celo pravil, da je Ogrin poskušal Petkovška v njegovem obnašanju spreobračati ...

Zanimiva je tudi imenoslovna črtica o Vrhniku.

Lepa je Vrhnika, še lepša je njena okolica, a najlepše je njeno ime. Pomen? Rajni Josip Šuman²⁴ je v »Domu in svetu« (1908, 132) izrekel misel, da je »vrh« v imenu Vrhnika mlajši izraz za »lub« v imenu Ljubljana. Po-

temtakem bi Ljubljana dobila ime po »lubu«, t. j. griču, holmu (Ljubljanskem gradu), Vrhnika pa po »vrhu«.

To pa ne more biti! Vrhnika leži na ravnini. Res je tu obilo vrhov, a koliko Vrhnik bi potem morali imeti na Slovenskem! Tako imamo pa danes dve: Vrhnika ob Ljubljani in Vrhnika v občini Stari trg na Notranjskem. V obeh krajih nas presenetijo iste razmere; tu in tam izvira ali privre na dan voda po-nikalnica: Ljubljanica in Obrh.

Zato sodim, da tiči v imenu Vrhnika koren nik ...

Objavljenih je tudi nekaj iskric, ki so se nad Vrhniko iskriale pred sedmimi desetletji.

Naša farna cerkev svetega Pavla je dobila letošnje poletje prav čedno lice. Na novo so jo namreč pobelili. Tega je bila kar zelo potrebna. Le en nedostatek ima zdaj, namreč, da so tudi kazalci na uri prepleskani. To je sicer lepo na pogled, ali za študenta, ki hodi na vlak, malo slabo. Preje so bili kazalci namreč črni in si jih videl lahko tam od Mrovca, zdaj jih pa ni več moči tako od daleč gledati ...

Nekatere misli pa so aktualne še danes.

Razgledni stolp na Planini nad Vrhniko, ki ga je pred nekaj leti postavilo tukajšnje Olepševalno društvo in je sprvega kazalo, da kar ne bo kos številnim obiskovalcem te mikavne razgledne točke, je bil ravno letos najslabše obiskovan. In človek se vpraša, kako vendar to. Morebiti je temu kriva okrepljena kapljica, ki se je v ondotni kleti preveč posušila. Prčonova v Zaplani je pa marsikom, ki je ves upehan prilezel vrh Planine, resda preveč odročna, vsaj tako je bilo čuti, da je ta in oni potožil. Morebiti je pa temu treba iskati vzroka tudi še nekje drugje. Lani se je namreč razvila v znanem Starem malinu prav

živahna kopališka sezona, ki je privabila mnogo domačinov in tudi tujcev, pa čeprav je to kopališče od trga samega precej oddaljeno. Na Vrhniki pravega kopališča pravzaprav nimamo. Zato bi bilo vsekakor dobro, če bi dobili za vroče poletne dni moderno urejeno kopališče, kakor ga imajo danes že po vseh večjih krajih.

V poročilu o delovanju krožka poročajo o raznih stvareh; o novi ping-pong mizi in navdušenju nad novim športom, o omari, ki je postala pretesna za vse društvene zadeve in knjižnico, o počitnicah, ki so jih študentje večinoma preživeli precej delovno, o sestankih, izletu deklet na Krim in recitirani sveti maši, ki so jo študentje z novomašnikom tov. Jožetom Cukaletom izpeljali na Sveti Trojici.

Študentje so veseli zlasti zanimanja za njihov novi list.

Gotovo mora biti vsakemu umljivo, da smo se po težkem rojstvu prvega »Močilnika« najprej in najbolj lotili prodaje. In v to smo določili poseben odbor, ki ga je s požrtvovalnostjo vodila gdč. Ivanka Levec. Največ zanimanja za ta list je bilo seveda na Vrhniki sami, in to predvsem med preprostimi ljudmi. Nekaj izvodov smo oddali v Borovnici, manj v Logatcu. Tudi v Ljubljano je zašlo nekaj izvodov

111. Stane Suhadolnik in Ivanka Levec, ob Jadranu 1961.

med prav stroge sodnike in kritike. Še najbolj pa so nas razveselila naročila, ki smo jih dobili iz oddaljenejših krajev, tako npr. iz Trbovelj, iz Skoplja in celo iz Amerike. Ta pisma so nam dovolj jasno pokazala, da prizadevanje mladih ljudi, ki so se zavzeli za lepo kulturno poslanstvo med našim narodom, le ni tako nesmiselno in brezpomembno, pa čeprav ne prinaša nič novega in nič velikega v slovensko literarno tvornost in takisto nič iznajdljivega v znanost ...

Božič 1940

*Nocoj je sveta, sveta noč,
po zvezdah velikih jo slutim,
nocoj je svetla, svetla noč,
v ledeni jo samoti čutim.
Nocoj je svetla noč,
kak jasno zvonijo zvonovi
nad našo vasjo -
a tu nad okopi in rovi
pošastno reže se topovi
vso noč ...*

Čas, ki je sledil tej zimi, je bil še temnejši in srhljivejši kot slutnje v božični pesmi, ki jo je v drugi številki Močilnika objavil Jože Cukale.

Dijaki in študentje so sicer načrtovali, da bo list Močilnik izhajal dvakrat letno; ob velikih počitnicah in ob božiču, ob večjem zanimanju pa so nameravali izdajati po več številki letno. Druga številka Močilnika je tako ostala hkrati tudi zadnji list dijaškega krožka »Vrhnika«.

Opombe:

- 1 Mihael Opeka, duhovnik, pesnik in urednik (1871, Vrhnika-1938, Ljubljana).
- 2 Matej Sušnik, kaplan, pobudnik ustanovitve Mlekarske zadruge na Vrhniko 1903/04. Vir: Vlado Valenčič: Petdeset let mlekarstva na Vrhniko, 1904-1954, Zadruga mlekarna na Vrhniko.
- 3 Leopold Turšič, kaplan, vodja tamburaškega zboru v društvu Bogomila. Vir: Mateja Glušič, Elica Brelih: Razvoj Glasbenih dejavnosti na Vrhniko, Vrhniški razgledi (dalje VR) 10, 2009, str. 102.
- 4 Jože Cukale, duhovnik, pesnik, slikar (1915, Vrhnika-1999, Kalkuta).
- 5 Danes stavba na Tržaški cesti 23, Vrhnika.
- 6 Stane Suhadolnik, jezikoslovec (1919, Borovnica-1992, Ljubljana).
- 7 France Kunstelj, duhovnik, pisatelj, dramatik (1914, Vrhnika-1945, Teharje).
- 8 Zdravko Reven, duhovnik, urednik, založnik (1921, Vrhnika-2010, Ljubljana).
- 9 Elizabeta Nagode, učiteljica (1910, Mirke-1942, Šentjošt).
- 10 Rudolf Malavašič, zdravnik, med vojno partizanski medicinec v Kokrškem odredu (1919, Vrhnika-1998, Senovo).
- 11 dr. France Habe, geograf, krasoslovec (1909, Vrhnika-1999, Postojna). Vir: A. Kranjc: France Habe, Vrhniški razgledi 2007, št. 8, str. 190.
- 12 Stanko Skvarča, vrhniški kaplan.
- 13 Dr. Janko Grampovčan, pilot (1897, Vrhnika-1974, Vrhnika), ki je dolga leta delal na jugoslovanskem ministrstvu za promet v Beogradu.
- 14 Marija Brenčič - Jelen, pesnica in pisateljica (1919, Podlipa-2000, Arnače).
Marija, oprosti, v tvoj svet bi radi pogledali, kako delaš, kako gradiš, kako ustvarjaš in klešeš besedo slovenskega srca in duše. Nad tristo pesmi, med temi sem videl nekatere za čuda lepe in globoke, le škoda, da nobene teh še ni v javnosti. Dekle, tako rekoč brez vsake izobrazbe, pa ti skuje klasično tvornost: sonetni venec, pesem z lepim akrostihom,
- 15 Pesnik Frančišek Svetličič (1814-1888), kaplan in upravitelj farne cerkve sv. Pavla od 1846. do 1856. leta. Vir: Matjaž Ambrožič: Župnijska cerkev spreobrnjenja sv. Pavla na Vrhniko, Župnija Vrhnika, 2002.
- 16 Radoslav Silvester, pesnik, prevajalec (prvi prevod Gruberjeve Svete noči v slovenščino), (1841-1923).
- 17 Danes Cankarjev dom Vrhnika.
- 18 Stane Dobovičnik - Krt, študent rudarstva, partizanski komandant (1914, Tržič (Italija)-1944, Topolščica).
- 19 Marijan Marolt, pravnik in umetnostni zgodovinar (1902, Vrhnika-1972, Buenos Aires). Vir: D. Koderman Patačko: Marjan Marolt kot pripovednik, VR 4, 2003, str. 97 sl. in T. Kores: Marjan Marolt, umetnostni zgodovinar, VR 7, 2006, str. 90 sl.
- 20 dr. France Mesesnel, umetnostni zgodovinar (1894, Červinjan-1945, Turjak).
- 21 Jožef Petkovšek, slovenski slikar (1861, Verd-1898, Ljubljana).
- 22 Matej Sternen, slikar (1870, Verd-1949, Ljubljana). Vir: A. Smrekar: Matej Sternen, VR 5, 2004, str. 109.
- 23 Simon Ogrin, slovenski slikar (1851, Stara Vrhnika-1930, Stara Vrhnika).
- 24 Josip Šuman, jezikoslovec (1836-1908).

Informatorji:

- prof. Ivanka Levec, roj. 1917 v Verdu (informatorica in lastnica fotografij).
- prof. Marija Oblak Čarni, roj. 1932 v Krmelju.
- Niko Šušteršič, roj. 1930 na Vrhniko.
- Marija Zakrajšek, roj. Nagode, 1933 na Vrhniko.
- prof. Tatjana Hojan, Ljubljana.
- Janez Stržinar, Vrhnika.

*Vesele božične praznike in blagoslovljeno novo leto
želita osem prijateljcem „Močilnika“ uredništvo in uprava*

O ŠOTI IN KONOPLJI NA BARJU

PO PRIPOVEDOVANJU MARIJE HLADNIK (1912–2010)

113. Rezanje šote v okolici Bevk okoli leta 1909.

(Detajl razglednice, objavljene v knjigi "VRHNIKA, prečuden kraj", Vrhnika 1990, ur. Janez Šumrada).

Konec septembra 2009 smo obiskali Hladnikove v Blatni Brezovici. Obisk je bil namenjen stari materi Mariji Hladnik. Želeli smo jo povprašati, kako so na barjanski kmetiji gospodarili nekoč, predvsem o pripravljanju in uporabi šote, kar je bila znana posebnost barja. Še vedno čila, čeprav je manjkalo le nekaj dni do njenega 97. rojstnega dne, nam je bila takoj pripravljena ustreči. Zapisali smo njeno pripoved.

Šota je bila nekoč na barju glavna kurjava. Radi so kurili z njo, ker je dolgo gorela. Nalagali so jo v »šporget« (štedilnik) v kuhinji, z njo so kuhali prašičem. Kurili so z njo pod svinjskim kotlom ali pa so porinili v krušno peč dva velika svinjska lonca in za njima ob

steno naložili šoto. Žerjavica je držala celo noč. Tudi v likalnik so jo dajali. Le kruha niso pekli na šoti. Za peko kruha so pripravili »faške« (butarice). Čiščenje pepela, ki je ostal po zgoreli šoti, pa je bilo zelo umazano delo. Šota je imela namreč ogromno pepela. Dajali so ga na gnoj, včasih pa so ga spravljali posebej in ga potresali po njivah.

Šoto so navadno začeli pripravljati spomladi, da se je preko poletja posušila. Najprej so izbrali njivo, kjer bodo rezali. Ena je bila za večkrat. Napeli so »špago« in ob njej »obštihali« kakih 20 metrov. Posebni lopati za rezanje šote so rekli »štih«. Odkrili so najprej par pedi zemlje. Nato so rezali kvadre, velike 30 x 30 cm in kakih 15 cm debele in

114. Narezana šota pri Bevkah (foto: Franci Dovč, 1959).

jih zlagali pokonci vkriž, da so se sušili. Kopali so navadno do štiri štih globoko, še globje pa je bil »jeu« (ilo, siva ilovica), iz katerega so delali pajacke. Bliže hriba je bila skala, dlje pa voda. Prvi stih je bila žilnata plast, nato manj žilnata, tretja manj lesena in četrta najboljša za kurjavo. Prva plast je bila lahka, nato pa vse težja. Po kakem mesecu so kvadre obrnili. Ko je bila šota suha, so jo zložili v kupe, približno 2 m v premeru in prav toliko visoke. Pozno jeseni so šoto pripeljali domov in spravili pod streho. Štirje »lojtrni« vozovi so jim zadoštovali za zimo.

Največ šote je bilo proti Bevkam, a kmetje so kopali povsod po barju. Ob rezanju šote so nekoč izkopali ladjo. Kjer so šoto izrezali, je danes »nizek svet«. Nevarno pa je bilo na barju kuriti. Kdor je šel na »tavelik mah« in zakuril, je bil kaznovan. Nekoč so zakurili pastirji na paši in se je šota v globini vnela. Še gasilci je niso mogli pogasiti. Zemlja je kar tlela.

Šoto so rezali še po koncu druge svetovne vojne. Dosti je še take zemlje, a je danes ne smejo več rezati. Šota je zaščiten. Pa močvirje se poseda. Ljudje, ki se je še spominjajo, pa jo pogrešajo za kurjavo, čeprav z novimi vrstami kuriv nimajo takega dela.

Posebnost barja je bilo včasih tudi pridelovanje **konoplje**. Rekli so ji **predivo**. Dosti so jo sejali, ker so iz nje izdelovali žaklje in brisače. Iz konoplje so pletli tudi vrvi. Pridelovali so jo skoraj pri vsaki hiši. Tudi danes jo nekateri še sejejo, ker konopljino predivo rabijo vodovodarji.

Konopljo je bilo treba sejati precej gosto, »pet semen pod en palec«, da so zrastle tanka, bolj nežna stebelca, ki jih je bilo lažje tretji. Ko je konoplja začela zoreti in je postajala rumenkasta, so jo populili ali poželi in odpeljali pogrniti na senožet po prvi košnji, da je postala »godna«. Nato so jo pobrali z golo roko ali s srpom in odpeljali pod streho. Tam so čakali, da so prišli na vrsto za

trenje. Konopljo je bilo treba prej posušiti. In ker je bila za sušenje samo ena sušilnica v vasi, je dolgo trajalo, da so vsi prišli na vrsto. Tisti dan je bilo veselje, pa še kaj dobrega za pod zob. Posušeno konopljo so na »trlici« trli v predivo. Žaklje in brisače so peljali tkati v Žažar in Podlipo. Žaklji so morali biti tolikšni, da je šlo vanje po 4 mernike pšenice.

Marija Hladnik nas je povabila, naj še pridemo, da si bomo ogledali staro orodje, kar ga še hranijo. Radi smo obljubili, saj nas je še marsikaj zanimalo in je ostalo še dosti neodgovorjenih vprašanj. Kmalu po našem obisku nas je presenetila njena pošta. V pisnih je dopolnila svojo pripoved in dodala celo nekaj risbic o delu s šoto in konopljo.

- Takole smo šoto postavili, potem pa zložili v kupe:

Memoriam opisat clarorum pro ovali naviant

Takoko smo jo postavili po tem pa v kupe

karste že pogreuntale mojo stalo

posavo kosim stalo ja te ti be ži p

ke v jezic se kerajša se trikrat opat. pro

kom 94L. pisim vrata karje ol žim ka

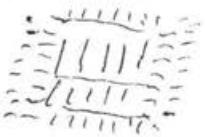
svinčnik kol motika.

- Lopati za rezanje smo rekli štih:

↓ smo rekli lopati za rezanje seno v klet štih

- Tako smo pogrnili konopljo po travniku:

Tako smo pogrnili po travniku

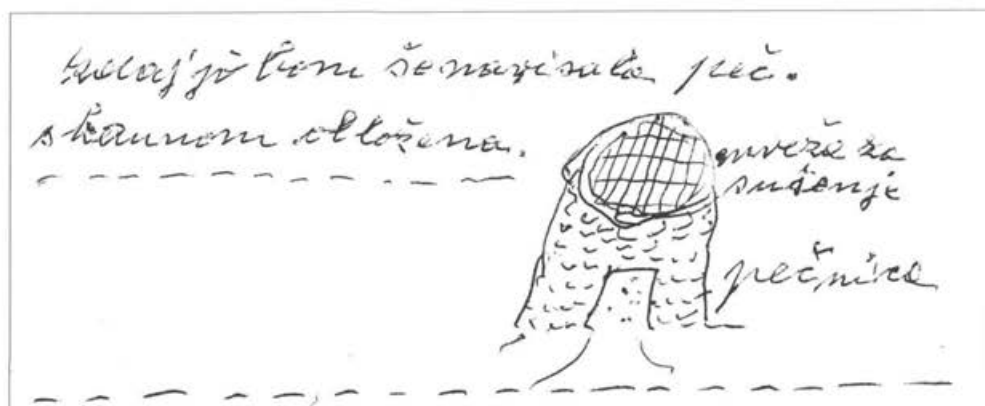

To je pa trlica

- To je pa trlica:

- Sedaj bom narisala še peč za sušenje konoplje:

115. Franc Gostiša iz Blatne Brezovice je leta 1996 po spominu naslikal barjansko pokrajino s kupi šote.

V decembru 2009 je sledilo še praznično voščilo. Srečali pa se, žal, nismo več. Marija Hladnik je umrla januarja 2010. Njena pripoved je dragocen prispevek k pozna-

vanju preteklega življenja v vasi sredi Ljubljanskega barja. Ostala je zapisana, tudi v njen spomin.

ODKRITJE SPOMINSKE PLOŠČE BRATOMA JAGER

BISTRA, 8. MAJ 2010

Rodil se 16. Malega travna 1871 nad Bistrom pod Ljubljanskim vrhom. V knjigi »Tovarišija« posvetil je drug Edvard Kocbek (1949) na straneh 234 in 235, pod poglavjem 24. oktober, ravno tisti kraj kjer sem se rodil (ob tisti železni kači, ki se je stegnila čez slovensko zemljo od Dunaja do Trsta - od Donave do Adrije) pri Jagrovih pod št. 365 a, katere hišice in hlevčka že zdavnaj t. j. od 1890 leta ni več. Tam, ob železniški progi, čijaj se ji zdi vredno, piše ta v homerskem slogu uglasbeni naš partizan-pisatelj in rekorder, presunljivo sliko o mestu mojega rojstva, o mestu, ki je tudi meni dalo neugasno življensko smer izza najmlajših let. Spominjam se svoje dvoletnice, ko me je krava Rudečka vrgla v robide in me je Polona, prijateljica matere Katarine vzlekla vsega opraskanega iz gošče. Blizutam sem hodil s popkarico praskati rumeni kamen (oker) in ga zalivati s svojo vodico v rumen močniček s katerim sem slikal na prstek po apnenčevi skali. Tudi hobatove jagode so mi dajale opravka, lepa modrikasto črna barva me je sila zanimala. Ampak roke sem dobil od zlodeja črne in kregali so me.

Tedaj beri 24. oktobra 1942, v Tovarišiji, da vidiš v kaki ne samo prekrasni pa nadvse značilni za naše osvobojenje pokrajini sem

zagledal luč solnca, katerega neminljive žarke še častim in bodem dokler mi ne ugasnejo oči. Čitaj, beri, da občutiš občutke velikega tega partizana-občudovalca Slovenije v najtežjih časih. Kocbek ni vedel ni trohice o meni, pa kak spomenik je zapisal mojim starišem, nam vsem-to je čudovit slučaj v naši literaturi. Iz tega vidiš kako rastejo ljudje po prilikah prirode, ki nas uči, ki nam daje vsega človeka vrednega. Vse to kar je pisal Kocbek, izpisano je tudi meni iz srca. Tisto siromaštvo nad Bistrom, nad Verdrom, nad Galetovim gradom (Kartuzijanski samostan Menišija) ... kamor sem hodil na jez Bistre z materjo Katerino, kamor je hodila na pranje ... Vsa tista skrivnost Meniševskega gozda in bučnega prometa C. kr. priv. Južne na Trst in Dunaj - vse to so največje dragocenosti mojih spominov ... na Ljubljanskega gradu pogled ... in na pogled Triglava katerega sem toliko desetletij kasneje študiral v naše prastarine po devtingerjevih tablah ... o tem več drugič.

John Jager,
6 Red Cedar Lane, Minneapolis 10,
Minnesota

Ob Kresi 1955

Po več kot pol stoletja življenja v Združenih državah Amerike se tako presunljivo spominja svojega (in bratovega) rojstnega kraja 84-letni Ivan John Jager.

8. maja 2010 se je Muzejsko društvo Vrhnika v sodelovanju z Občino Vrhnika in Zavodom Ivana Cankarja poklonilo spomenu na bogati življenji in dela bratov Franca – Francisa in Ivana – Johna Jagera in jima v rodni Bistri odkrilo spominsko ploščo. V dogovoru s Tehniškim muzejem Slovenije smo ploščo pritrdili na obzidje zunanjega grajskega dvorišča v Bistri. Na njej piše:

Tod mimo je vodila pot k čuvajnici 365 A
kjer sta bila rojena brata

FRANC FRANCIS JAGER

Duhovnik in profesor čebelarstva
Na univerzah v ZDA in Kanadi
2. 4. 1869–30. 1. 1941

in

IVAN JOHN JAGER

Pionir sodobne slovenske arhitekture
In graditelj Minneapolisa v ZDA
16. 5. 1971–13. 10. 1959

Muzejsko društvo Vrhnika 2009

(op. avtorice: Ob kasnejšem še podrobnejšem biografskemu raziskovanju se je izkazalo, da podatek o Johnovi smrti žal ni točen: umrl je 31. 10. 1959 in ne 13. 10. 1959.)

Predsednica Muzejskega društva Vrhnika Marija Oblak Čarni je v uvodnem govoru na kratko opisala življenjski poti bratov Jager.

Povedala je, da je ideja o postavitvi spominskega obeležja uglednima rojakoma stara že vsaj toliko kot Muzejsko društvo, da smo pred

leti že pripravili priložnostno razstavo s predavanjem o njunem življenju, za spominsko ploščo pa smo bili v zadregi, kam jo postaviti, saj čuvajnice ob železniški progi, v kateri sta bila rojena, ni več. Skupaj z gospo Mojco Arh Kos z Zavoda za spomeniško varstvo smo se odločili, da je najprimernejša lokacija stena na grajskem zunanjem dvorišču.

Poleg arhitektke Nataše Oblak Japelj, ki je obeležje oblikovala, sta bila v pripravjalnem odboru za postavitev spominske plošče bratoma Jager še gospoda Franci Dovč in Niko Šušteršič. Ploščo je iz sivega lesnobrdskega apnenca izdelal kamnosek Beno Ogrin. Pripravljena je bila že konec leta 2009, ko je poteklo 140 let od rojstva Franca in 50 let od smrti Ivana. Zaradi izjemno dolge in snežene zime, ki je onemogočila odkritje, smo leto vključili med slovesnosti vrhniških Cankarjevih dni, ki potekajo v mesecu maju.

116. Franc Francis Jager.

Franc Jager se je kot prvi izmed dvanajstih otrok rodil 2. aprila 1869 materi Katarini in očetu Andreju. Na ljubljanski realki je bil dva meseca pred maturo izključen iz šole, ker se je uprl krivičnemu nemško naravnemu šolskemu sistemu, ki je grobo

podcenjeval slovenske dijake. Odzval se je povabilu slovenskega misijonarja in z njim odpotoval na študij bogoslovja v St. Paul v državo Minnesota v Združene države Amerike. Kasneje je kot duhovnik Francis Jager služboval v različnih farah v okolici Minneapolisa ter poleg tega uspešno vodil številne zidave cerkva in drugih sakralnih objektov. Vzporedno z duhovniškim delom je razvil čebelarstvo s stotimi panji čebel, se ukvarjal s sadjarstvom in poljedelstvom. Dosegel je čast univerzitetnega profesorja čebelarstva na Državni univerzi v Minneapolisu in na univerzi v Regini v Kanadi. Imenovan je bil za predstojnika odseka za čebelarstvo, vodjo kmetijske poskusne postaje, bil je tudi svetovalec na kmetijskem ministrstvu. Veliko je potoval po Združenih državah, širil znanje o čebelarjenju, pisal strokovne članke, radijske izobraževalne oddaje. Aktiven je bil vse do svoje smrti leta 1941.

117. Ivan John Jager.

Drugorojeni **Ivan Jager** se je rodil 16. maja 1871. Na ljubljanski realki je pod mentorstvom Frana Levca aktivno sodeloval v tajnem društvu Sloga in v družbi z ostalimi znamenitimi Slovenci: Cankarjem, Murnom, Kettejem gojil ljubezen do slovenstva

in slovanstva nasploh. Med leti 1892–1898 je študiral na Politehniku na Dunaju, kjer je po diplomi delal dve leti in pol tudi kot asistent. Ves čas je intenzivno zbiral in proučeval slovensko narodno blago, sodeloval na številnih arhitekturnih natečajih v domovini, sodeloval s Fabijanijem pri urbanističnih načrtih, oblikoval knjižno opremo, opremil Narodno kavarno v Ljubljani in bil aktiven na številnih drugih projektih. Leta 1901 je sprejel ponudbo za obnovo avstroogrške ambasade v Pekingu. Po opravljenem delu je iz Kitajske odpotoval v Ameriko k bratu Francisu. S svojim urbanističnim, arhitekturnim in publicističnim delom se je v Novi domovini tako uveljavil, da še danes velja za »graditelja Minneapolisa«, utemeljitelja moderne napredne arhitekture in kulturnega delavca najširših obzorij. Ves čas je z velikim zanimanjem in skrbjo spremljal življenje in razvoj napredne miselnosti v svoji Stari domovini. Fakulteto za arhitekturo je po drugi svetovni vojni redno oskrboval s strokovnimi revijami, knjigami, z risarskim materialom. Ohranjena je tudi bogata korespondenca s številnimi naprednimi misleci v Sloveniji, predvsem s prijateljem Plečnikom. John Jager je umrl leta 1959, na svojem domu v Minneapolisu.

Ob opisu življenj obeh bratov Jager ne moremo mimo dejstva, da sta oba aktivno sodelovala v pomoči prizadetemu civilnemu prebivalstvu med 1. sv. vojno na solunski fronti – na območju današnje Makedonije, za kar sta bila odlikovana s strani ameriške vlade. Menda sta na poti med Makedonijo in Ameriko obiskala tudi svoj rojstni kraj in prenočila v Galetovem gradu.

V nadaljevanju kulturnega programa ob otvoritvi plošče je župan Vrhniko dr. Marjan Rihar izrazil obžalovanje, da sta brata Jager, ki sta odšla v obljubljeno deželo in tam ureničila »ameriške sanje«, tako slabo poznana in cenjena v rodnem kraju in domovini.

118. Akademik dr. Boštjan Žekš med slavnostnim govorom. Na desni predsednica Muzejskega društva Marija Oblak Čarni in vrhniški župan dr. Marjan Rihar (foto: Franci Dovč).

Izrazil je upanje, da bo postavitve tega spominskega obeležja pripomogla k boljšemu poznavanju teh dveh znamenitih mož.

s predmeti s celega sveta (največ s Kitajske in Japonske), pa tudi s številnimi primeri slovenske ljudske umetnosti.

Slavnostni govornik na odkritju plošče je bil minister za Slovence po svetu akademik dr. Boštjan Žekš. Opisal je življenjski poti obeh bratov s poudarkom na pomenu nju-nega dela in dosežkov v Novi domovini.

Akademik dr. Žekš je povedal, da je Ivan John Jager ves čas spremljal dogajanje v Stari domovini, se veselil vsakega napredka in aktivno pomagal pri izgradnji nove svobodne

Izpostavil je bogato zapuščino Ivana Jagra, ki jo hrani Slovenska akademija znanosti in umetnosti, ki jo je na željo svojega moža podarila Sloveniji vdova Selma Jager. Zapuščino sestavljajo: knjižnica z več kot 1400 knjigami, biografsko dokumentarno gradivo v obliki rokopisov, pisem, študij in skic, arhitekturno gradivo, etnološka in umetnostna zbirka

119. Udeleženci odkritja pred spominsko ploščo na zunanjem grajskem dvorišču. (foto: Nataša Oblak Japelj).

120. Plošča na obzidju zunanjega grajskega dvorišča v Bistri (foto: Nataša Oblak Japelj).

države po 2. svetovni vojni, in sicer s pošiljanjem dragocenih strokovnih knjig, revij in ostalega materiala.

Slavnostni govornik je svoj govor zaključil z dejstvom, da Slovenci radi pozabljammo na domača velika imena, posebno na tiste, ki jih je življenjska pot vodila v tujino, da se jih

začnemo spominjati in spoštovati šele več desetletij po njihovi smrti.

Predsednica Muzejskega društva Vrhnika Marija Oblak Čarni je odkrila spominsko ploščo in jo izročila kraju Bistra, ki naj jo hrani v spomin na svoja pomembna krajana.

121. Mešani cerkveni pevski zbor Sv. Pavla na Vrhniki med prireditvijo (foto: Franci Dovč).

Kulturni program ob odkritju plošče je potekal na notranjem dvorišču grajskega kompleksa; posamezne govore je povezovalo petje Mešanega cerkvenega pevskega zbora Sv. Pavla na Vrhniki.

John Jager je eno izmed pisem bratu Francisu, napisano leta 1939, zaključil: »Pri Sv. Pavlu kjer so naju h krstu držali lepo zvone zvonovi, nisem jih pozabil še iznad bistriških gozdov.«

PROJEKTNA NALOGA

»MUZEJ VRHNIKA«

V OKVIRU STRATEGIJE RAZVOJA KULTURE, TURIZMA IN ŠPORTA NA VRHNIKI

Vrhniški muzej. Lanskoletna uspešna arheološka izkopavanja prof. Schmida so dala vzpodbudo za ustanovitev Muzejskega društva na Vrhniki. čigar naloga je urediti krajevni muzej. Društvo si je nadelo nalogo, zbrati v arheološki zbirki ostanke mostičarske, keltske in rimske kulture, ki jih je vrhniška okolica tako bogata pozneje pa priključiti arheološki še umetno-obrtno, etnografsko in prirodoslovno zbirko. Slednjo bosta uredila botanik dr. Pajnič in jamar prof. Habe. Za enkrat je dobil muzej streho v županovi pisarni na občini, kjer sta pred nekaj dnevi prof. Schmid in odvetnik Marolt uredila zbirko dosedaj najdenih arheoloških predmetov. Tako je ustvarjen začetek novemu muzeju, ki obeta postati lepa kulturna ustanova, ki bo ponos naši okolici. Muzejsko društvo prosi vse lastnike izkopanin, pa tudi drugih zgodovinskih predmetov, naj mu jih odstopijo, bodisi v last ali pa vsaj v razstavo.

122. Časopisno obvestilo o ustanavljanju muzeja na Vrhniki leta 1935 (Slovenec, 6. september 1935, št. 204, str. 8).

Vsebina:

- UVOD
- IZ VRHNIŠKE ZGODOVINE
- POSKUSI USTANOVITVE MUZEJA V PRETEKLOSTI
- PRIZADEVANJA ZA MUZEJ PO OSAMOSVOJITVI SLOVENIJE
- IDEJNA ZASNOVA MUZEJSKE ZBIRKE »MUZEJA VRHNIKA«
 - Naloge muzeja, status muzeja
 - Potrebni kadri
 - Potrebni prostori
 - Segmenti stalne postavitve
 - Možne stavbe za namestitev muzejske zbirke

UVOD

V muzeju urejena in dostopna zbirka zgodovinskih predmetov, fosilov favne in flore, umetniških del ter izdelkov umetne obrti bi obogatila kulturno in turistično ponudbo Vrhnike. Zbirka bi bila zanimiva za tuje obiskovalce in nič manj za domačine, saj je življenje v kraju, ki ima svojo »osebno izkaznico«, ki pozna svojo preteklost in svoje posebnosti in se zaveda svojega pomena, kvalitetnejše in lepše. Za vzpostavitev »Muzeja Vrhnika« obstaja širok javni interes, saj je 90 % vprašanih na anketi, ki jo je leta 2006 izvedel Zavod Ivana Cankarja, odgovorilo, da Vrhnika potrebuje muzej. Zato je bila uvrščena v strategijo razvoja kulture, turizma in športa tudi ta projektna naloga.

IZ VRHNIŠKE ZGODOVINE

Vrhnika je nastala na pomembni evropski poti že v davнинi. Nad Vrhniko je med Ljubljanskim vrhom in Ulovko najzložnejši prehod od osrednjega Podonavja in severnega Balkana čez notranjske kraške planote in postojnska vrata proti Italiji. Vrhnika, ključna točka te poti, je nastala na stičišču vodne in kopne poti, ob izviru Ljubljaniče, ki je plovna že ob izviru. Tod je peljala verjetno že predzgodovinska jantarjeva naravna pot, po kateri je potekala trgovina z jantarjem. O tej poti govori legenda o Jazonu in Argonavtih. O davni poselitvi tega prostora pričajo med drugim najdbe kolišč pri Verdu in več kot 5000 let staro kolo, najdeno v zadnjem času prav tam.

Rimljani so tod tovorili kakovostno noriško železo, še preden so te kraje zasedli. Po njihovi zasedbi v 1. stoletju pred n. š. so zgradili Nauportus na desnem bregu Ljubljaniče (med okljuko Ljubljaniče in današnjim priključkom na avtocesto). Takrat so zgradili ob zahodnem robu barja cesto in posledično je promet potekal po cesti in po Lju-

bljanici s pretovarjanjem blaga na Vrhniki s čolnov na vozove in obratno v nasprotni smeri. Najnovejša izkopavanja so odkrila rimsko naselbino tudi na levi strani Ljubljaniče (na Kočevarjevem vrtu). V 3. stoletju so na Gradišču zgradili peterokotno trdnjavo in opazovalni stolp na Turnovšu. Stoletje za tem pa so po okoliškem hribovju postavili sistem močnih zapornih zidov s številnimi obrambnimi stolpi – Ajdovski zid (Claustra Alpium Luliarum). S tem zidom so znotraj cesarstva zaprli vse naravne prehode med današnjo Reko in Rotni vasjo v Ziljski dolini. Na vrhniškem, strateško izjemno pomembnem območju je skoraj 10 km teh zapornih zidov.

Promet po tranzitni poti skozi Nauportus je v nemirnih poznoantičnih časih zamrl, a se je v kasnejših stoletjih spet obnovil. V 8. in 9. stoletju, ko je bilo slovensko ozemlje v celoti združeno v frankovski državi, je stekel promet iz Panonije po stari rimski cesti v Italijo. Skozi Vrhniko so tisti čas tovorili sol s severnega Jadrana, v nasprotno smer pa med, vosek, živino, krzno in kože. Trgovina po tej »kraški« poti je zacvetela spet konec 14. stoletja, ko so Habsburžani dobili Trst.

Na Vrhniki je delovala poštna postaja (Stara pošta – Lavrenčičeva hiša, danes last IUV) že konec 15. in v 16. stoletju, ko so se začele vzpostavljati redne poštno zveze. Pošto, ki je takrat prihajala z Dunaja in iz Gradca v Ljubljano, so po Ljubljaniči vozili do Vrhnike, od koder so jo odpravljali dalje do Gorice, Trsta in Benetk. Od 17. stoletja se je Vrhnika začela razvijati v pomemben pristaniški kraj. Valvasor poroča, koliko različne robe so od Ljubljane do Vrhnike prevažali po Ljubljaniči na čolnih in naprej proti Italiji na vozovih. Z italijanske strani pa je, razen zelo cenjenega vipavskega vina in idrijskega živega srebra, prihajalo različno kolonialno blago, ki so ga tovorili iz Trsta in Reke. Vse blago so pretovarjali in zanj pobirali mitni-

no na Vrhniki. Idrijski rudnik je ob vrhniškem tovornem pristanišču zgradil veliko skladišče za živo srebro, ki so ga po cesti preko Veharš pritorovali iz Idrije in po Ljubljani po pošiljali do kupcev, in za ogrsko žito in drugo blago, ki so ga prenašali v Idrijo. Mogočna stavba stoji še danes. Priča o velikosti in pomenu vrhniškega pristanišča.

Z izgradnjo »cesarske« ceste (po njeni trasi teče cesta Ljubljana-Vrhnika) v začetku 19. stoletja je promet po Ljubljani izgubil na pomenu. Razvilo se je prevoznitvo in z njim povezane obrti: kolarstvo, kovaštvo, jermenarstvo, sedlarstvo. Odpirale so se nove gostilne. Furmani so vozili vse do Mantove v Italiji. Od tod ime znani gostilni Mantova, zgrajeni leta 1852 (porušeni 1960). Z dograditvijo južne železnice leta 1857, ki je Vrhniko obšla, pa so Vrhnicanom ostali prevozi lesa z vrhniških žag in moke iz vrhniških mlinov na postajo v Borovnico. Zato so na Vrhniki v tem času razvili nove gospodarske panoge, za katere so imeli vire in možnosti doma. Predvsem je bila tu lesna industrija. Parket iz Kotnikove parketarne v Verdu je bil konec 19. stoletja znan tudi v Ameriki. Bogati vodni viri so omogočili nastanek številnih usnjarskih delavnic, ki so bile podlaga za nastanek velike Industrije usnja v naslednjem stoletju. Razvilo se je opekarstvo, živilska industrija. Razvijali so tudi turizem.

Vrhnika je bila zaradi svoje strateške lege pomembna tudi za vojsko. Skozi Vrhniko so prihajale in odhajale številne vojske. V prvi in drugi svetovni vojni je bil kraj poln vojaštva. Nad Vrhniko so poleg omenjenih rimskih zapornih zidov tudi dobro ohranjene utrdbe jugoslovanskega zapadnega obrambnega sistema, t. i. Rupnikova linija, ki so jo zgradili tik pred drugo svetovno vojno. Na Vrhniki je imela po drugi svetovni vojni svojo garnizijo JLA, danes pa slovenska vojska.

POSKUSI USTANOVITVE MUZEJA V PRETEKLOSTI

Številne in bogate arheološke najdbe na Vrhniki v 19. in v začetku 20. stoletja so gotovo zbudile zanimanje strokovnjakov in domačinov, a so našle pot drugam in niso ostale na Vrhniki. Nekatere so pristale v privatnih zbirkah ali pa so izgubljene – tako kot jelenovo rogovje iz ledene dobe z vrezninami, ki jih je naredil človek, zapisa o postavljanju svetišča boginji Ljubljani- ce Eqorni v Nauportu, zakladi keltskih in rimskih novcev idr. Izkopavanje arheologa Walterja Schmida na desnem bregu Ljubljani- ce leta 1934 pa se je bolj dotaknilo vrhni- ške javnosti. Vrhnikiški veljaki so se zavedali pomena najdb za Vrhniko. Zato so ob pod- pori župana sklenili urediti krajevni muzej, kjer bi bile izkopenine na ogled. Slovenec je leta 1935 prinesel novico o ustanavljanju muzeja na Vrhniki. O tem beremo v član- ku zgodovinarke Anke Vidovič Miklavčič v Vrhnikiških razgledih 2007 (št. 8, str. 35): »Vrhniška okolica je znana po bogatih arheoloških izkopeninah prof. Walterja Schmida, zato se je leta 1934 porodila misel o ustanovitvi Muzejskega društva na Vrhniki. Njegova prvenstvena naloga je bila urediti krajevni muzej, ki naj bi postavil arheološko zbirko ostankov mostiščarske, keltske in rimske kulture na vrhniškem območju. K tej naj bi kasneje priključili še umetno-obrtno, etnografsko in prirodoslovno zbirko. Slednjo naj bi uredila Edvard Pajnič, pravnik in botanik, in pa geograf in zgodovinar ter mednarodno priznani speleolog, vrhniški rojak, prof. France Habe. Muzej je dobil prve prostore v županovi pisarni na občini; tedaj je županoval Stan- ko Hočevar. Prof. Schmid in umetnostni zgodovinar in advokat, ki je leta 1932 odprl svojo pisarno na Vrhniki, Marijan Marolt, rojak iz Verda, sta uredila arheološko zbir- ko. Med pobudniki za ustanovitev muzeja je bil predvsem Marolt, ki si je tudi priza-

deval za izkopavanje ostankov Nauportusa. Organizatorji muzeja so tudi pozivali lastnike izkopanin in drugih zgodovinskih predmetov, naj jih darujejo ali posodijo muzeju. Slovenec je ob tej novici še zapisal, da je s tem ustvarjen začetek novemu muzeju, ki obeta postati lepa kulturna ustanova, ki bo v ponos naši okolici« (Slovenec, 6. september 1935, št. 204, str. 8).

Žal o usodi te muzejske zbirke ne vemo ničesar.

Po vojni je bil glede muzejske dejavnosti za občino Vrhnika pristojen Notranjski muzej v Postojni. Industrija usnja Vrhnika pa je izročila nekaj predmetov v Muzej Tomaža Godca v Bohinjsko Bistrico. Kaj je bilo izročeno v Notranjski muzej oz. v Muzej Tomaža Godca, bi bilo treba še ugotoviti.

PRIZADEVANJA ZA MUZEJ PO OSAMOSVOJITVI SLOVENIJE

Po osamosvojitvi Slovenije je bilo leta 1992 ustanovljeno Muzejsko društvo Vrhnika, ki naj bi s svojimi nalogami, kot so »zbiranje in obdelovanje gradiva o zgodovini kraja« in »razvijanje domoznanskih in muzejskih dejavnosti« pripravilo temelje za lokalni muzej.

Društvo zbira gradivo o zgodovini Vrhnike, prireja predavanja, srečanja z občani, strokovno vodene ekskurzije. Velik interes so zbudile razstave, ki jih je društvo pripravilo o temah iz zgodovine Vrhnike, tako npr. o razvoju usnjarstva, zgodovini plovbe po Ljubljanici, Vrhniki, kraju na pomembni evropski poti, mlinih, Ajdovskem zidu, Stari cesti, Gradišču idr. Društvo je doslej pripravilo tudi 9 obsežnih zvezkov zbornika Vrhnikiški razgledi (10. zvezek je v pripravi) s prispevki o krajevni zgodovini, vidnejših krajanih in geografskih posebnostih vrhniškega območja. Občani kažejo

za zgodovino in posebnosti kraja vse večji interes in vse bolj glasno izražajo željo po javni krajevni muzejski zbirki.

Delo društva je doseglo stopnjo, ko volontersko delo v njegovem okvirju ne zadošča več. Potrebno je ustanoviti muzej, kjer bodo dane možnosti za ureditev in hrambo zbir. V muzeju bi predstavili premično kulturno dediščino z območja občine Vrhnika iz vseh zgodovinskih obdobj, do sodobnega časa, tudi umetniška dela, prav tako naravno dediščino, kot so fosili živali in rastlin ter značilne kamenine. Tak prikaz bi bil gotovo zanimiv in privlačen za domače ter za tuje obiskovalce.

IDEJNA ZASNOVA MUZEJSKE ZBIRKE »MUZEJA VRHNIKA«

• Naloge muzeja, status muzeja

Muzej zbira, varuje, dokumentira, proučuje, prezentira premično kulturno dediščino z območja občine Vrhnika iz vseh zgodovinskih obdobj, zbira in varuje tudi premično naravno dediščino, kot so fosili živali in rastlin ter značilne kamenine. V okvir premične dediščine štejemo tudi umetniška dela, izdelke umetne obrti in oblikovanja, ustvarjene ali uporabljene na Vrhniki.

Vrhniška občina si za svojo muzejsko zbirko uveljavlja lastniško pravico do arheoloških najdb v zemlji ali v vodi na svojem območju.

Vrhniška muzejska zbirka je splošna muzejska zbirka, ki samostojno deluje v okviru Zavoda Ivana Cankarja za kulturo, turizem in šport. Pri svojem delu se povezuje s partnerji v projektu (Občina Vrhnika, Muzejsko društvo Vrhnika, Turistično društvo Blagajana Vrhnika, Športna zveza Vrhnika, ostale strokovne inštitucije na področju muzejske dejavnosti).

• *Potrebni kadri*

Muzej mora imeti ustrezen strokovni kader, v začetku vsaj enega kustosa z univerzitetno izobrazbo družboslovne smeri (zgodovina, zgodovina in umetnostna zgodovina, zgodovina in etnologija ...) za kulturno dediščino in enega kustosa z univerzitetno izobrazbo prirodoslovne smeri (biologija, biologija in geologija ...) za naravno dediščino. Imeti mora delavca s srednjo izobrazbo, ki dela po navodilih kustosov, ter delavca, ki opravlja dela vratarja in varnostnika. Po potrebi se lahko pri delu pritegnejo tudi zunanji delavci raznih strok (arhitekt, restavrador, oblikovalec idr.) ali pa ta dela opravijo specializirane strokovne službe.

• *Potrebni prostori*

Razstavni prostor - ločeno za zgodovinsko gradivo (in naravno dediščino) in za umetniška dela.

Prostor za delo z obiskovalci (predavanja, srečanja).

Depoiji, ustrezno opremljeni (prezračevalne naprave, predalniki, police, mize za obdelavo, tehnična oprema gradiva itd.).

Delovni prostor za kustosa.

Delovni prostor za tehničnega delavca. V teh dveh delovnih prostorih je potrebna oprema za dokumentacijo, priročna knjižnica in računalnik.

Prostor za sprejem obiskovalcev in ponudbo promocijskega gradiva in spominkov.

• *Segmenti stalne postavitve*

1. Predstavitev geoloških obdobij s fosili favne in flore in značilnimi kameninami.
2. Predzgodovinsko obdobje do rimske dobe.

3. Rimska doba.
4. Srednji vek.
5. Novi vek.
6. Sodobnost.
7. Umetniška dela. Izdelki umetne obrti in oblikovanja.

Rdeča nit obdobj 2-6 je položaj Vrhnike - kot kraja na pomembni evropski poti.

Muzejska zbirka naj bo del turistične kulturne ponudbe.

• *Možne stavbe za namestitev muzejske zbirke*

Zaželeno je, da ima poslopje status nepremične kulturne dediščine (državne ali lokalne), da je primerno dostopno in na frekventiranem mestu. V prvi vrsti pride v poštev Stara pošta (Lavrenčičeva hiša) ob nekdanjem potniškem pristanišču na Ljubljani ali poslopje nekdanjega skladišča idrijskega rudnika ob nekdanjem tovornem pristanišču ob Ljubljani. Primerno pa je tudi poslopje nekdanje vrhniške mlekarnice in poslopje nekdanjega vrtca na Poštni ulici.

Vse omenjene stavbe so dovolj prostorne za delovanje muzeja.

Gornji osnutek je treba uskladiti z Zakonom o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1, Ur. l. št. 16, 15. 2. 2008).

O vsebini segmentov stalne postavitve je delno govora v poglavju Iz zgodovine Vrhnike. Postavitve bo odvisna od razpoložljivih predmetov in velikosti prostora, ki bo posameznemu segmentu namenjen. Glede predmetov sta bili v zadnjem času podani dve zanimivi ideji. Direktor Narodnega muzeja dr. Peter Kos je na sestanku na občini Vrhnika, 5. 3. 2008, ko je tekla razprava o možnosti postavitve muzeja na Vrhniki, iz-

javil, da bi razstavo Ljubljana – kulturna dediščina reke, ki je trenutno v Narodnem muzeju, nato prenesli na Vrhniko. Prav tako je dr. Jana Horvat, ki je leta 2005 vodila izkopavanja na Kočevarjevem vrtu, nato na razstavi tam najdenih arheoloških predmetov, menila, da bi morali biti razstavljeni na Vrhniki. Če bi bilo to realizirano, bi se lahko potegovali za status pooblaščenega muzeja (ZVKD-1, čl. 93–96), ki ga delno financira država.

Pomembno je tudi, koliko predmetov bo uspelo pridobiti od privatnih zbiralcev. Teh je kar nekaj. Dopis ZKO Vrhnika iz leta 1997 našteva naslednje zbirke:

- Miro Potočnik: Zbirka več sto arheoloških najdenih predmetov iz Ljubljane, Barja iz različnih časovnih obdobj
- dr. France Habe: Speleološka zbirka
- akad. slikar Floris Oblak: Retrospektivna zbirka
- F. Petrič iz Blatne Brezovice: Zbirka redkih in drugih barjanskih ptic
- Združenje borcev NOB: Zbirka 1941–1945
- Arhivski posnetki vojne za Slovenijo (Vrhnika) 1991

Od zbirk, omenjenih v gornjem dopisu, je leta 2004 Zavod Ivana Cankarja že sprejel donacijo 80 dragocenih umetniških slik vrhniškega rojaka akad. slikarja Florisa Oblaka (1924–2006) in uredil galerijo v delu pritličja biv. Rokodelskega doma v prostori, ki jih je občina Vrhnika že leta 2000 predala Muzejskemu društvu z namenom, da bo začel ustvarjati muzej. Slike je v razstavnih prostorih razvrstil še slikar sam. To je že zametek vrhniškega muzeja, katerega naloga bo zbiranje, obdelava in predstavitve del še drugih slikarjev z vrhniškega območja.

Od stavb, ki bi bile najbolj primerne za namestitve muzeja, sta pod spomeniško zaščito Stara pošta (Lavrenčičeva hiša) in idrijsko skladišče na Ljubljanski cesti. Vpisani sta v register, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS. Za stavbi – opuščena mlekarna in vrtec – je treba podatke še pridobiti.

Ker sta prvi dve v privatni lasti in sta njun odkup ali podaritev vprašljiva, bi se – v kolikor bi se za eno od njih odločili – z lastnikom skušali dogovoriti o javno zasebnem partnerstvu. Če bi uspeli, bi to omogočilo pridobiti več financierjev.

Na Vrhniki, avgusta 2009

VRHNIŠKA KRONIKA

OD DECEMBRA 2009 DO NOVEMBRA 2010

DECEMBER 2009

4. in 5. december – Sodnijski trg v središču Vrhnik je gostil Miklavžev sejem v organizaciji vrhniškega Zavoda Ivana Cankarja. Oba dneva mu je družbo delal še sejem rabljene smučarske opreme v izvedbi Smučarskega društva Vrhnika. Organizator je program popestril še s predstavami za otroke. Miklavž je najmlajše pričakal na sveti Trojici, do kamor so se sprehodili z baklami.

5. december – Zdravko Godnjavec, predsednik vrhniško-logaškega odbora združenja policijskih veteranov Sever – Ljubljana, in vrhniški župan dr. Marjan Rihar sta na stavbi Zavoda za zdravstveno zavarovanje Slovenije (nekdanja postaja milice) odkrila spominsko ploščo ob 20. obletnici policijske akcije Sever. Slavnosti govornik je bil direktor uprave uniformirane policije na GPU Danijel Žibret.

8. december – V Cankarjevi knjižnici je potekala okrogla miza na temo razvoja knjižničarstva v občini, na kateri so med drugim predstavili tudi idejni zasnovi za novo knjižnico na Vrhniku.

11. december – Pevski zbor Društva invalidov Vrhnika je v Cankarjevi osnovni šoli pripravil dvanajsti letni koncert. V goste so

povabili Moški pevski zbor Jepa – Baško jezero iz avstrijske Koroške.

12. december – Mešani pevski zbor Ivana Cankarja z Vrhnik je v osrednjem vrhniškem hramu pripravil celovečerni koncert, imenovan »Praznični koncert«, na katerega je povabil goste iz Podgrada pri Ljubljani in domači pihalni orkester. Koncert v štirih delih je zaznamovala predvsem izredna programska pestrost.

15. december – V galeriji Cankarjevega doma so vzgojiteljice vrhniških javnih vrtcev pripravile razstavo unikatnih izdelkov. Tokrat so za osrednjo temo izbrale koledarje.

16. december – S stropa ene od učilnic Osnovne šole Ivana Cankarja je med poukom odpadlo približno štiri kvadratne metre ometa. Na srečo je bila miza prazna, zato nihče od učencev ni bil poškodovan. Neljubi dogodek se je zgodil v starem delu šole, zgrajenem leta 1960.

19. december – Pred Cankarjevim domom so se ustavile sani Božička, kjer ga je kljub sneženju pričakalo veliko radovednih otroških oči. Pričakovanje je bilo zelo veliko, dodatno pa jih je k temu podžgala še čarovniška predstava čarodeja Janija, ki je potekala pred prihodom dobrega moža.

22. december – Ravnateljica Vrtcev Vrhnika Marta Samotorčan in župan dr. Marjan Rihar sta slavnostno odprla vrata novega vrtca na Stari Vrhniki, imenovanega Žabica. Zaradi dobrega sodelovanja občine in obrambnega ministrstva – vrtec stoji na nekdanji vojaški parceli oziroma tik ob vojašnici – se je odprtja udeležila tudi ministrica za obrambo dr. Ljubica Jelusič. Vodja občinskega odbora za gradnjo novega vrtca je bil Marjan Leon Možina. Vrtec bo sprejel 148 otrok v skupno devetih oddelkih. Ima 1550 m² prostorov, poleg samih oddelkov pa ima tudi večnamenski prostor ter skupno pralnico in kuhinjo za vse javne vrhniške vrtce. Objekt je zasnovan energetsko varčno. Novi prostori naj bi predvidoma zadostovali za vse vrhniške otroke, ki še čakajo na sprejem v vrtec.

123. Ministrica Ljubica Jelusič med otroci ob odprtju novega vrtca Želvica.

22. december – V Cankarjevem domu sta vrhniško muzejsko društvo in Zavod Ivana Cankarja Vrhnika predstavila desete Vrhniške razglede. Njihovo vsebino na 207 straneh bogati 18 zgodovinskih prispevkov, za dodatno popestritev pa skrbi še 230 fotografij in grafičnih skic.

25. december – Ligojski kulturniki so v opuščnem kamnolomu Peske uprizorili že 14. Žive jaslice, obenem pa so postavili še maketo jaslic. Ponovitve so bile še 26. decembra, 2. in 3. januarja.

26. december – Pred trgovskim centrom v središču Vrhnike je potekalo občinsko praznovanje Dneva samostojnosti in enotnosti, na katerem je bil slavnostni govornik župan. Obenem je potekal še blagoslov konj.

26. december – Po koncu kino predstave v vrhniškem Cankarjevem domu se je pred kulturnim hramom s svojim košem dobrot ustavil dedek Mraz.

124. Dedek Mraz je najmlajše obiskal v Cankarjevem domu.

31. december – Nekateri Vrhničani vstopijo v novo leto na Sodnijskem trgu, kjer je bilo poskrbljeno za živo glasbo.

JANUAR 2010

4. januar – Enota vrtca Žabica na Stari Vrhniki, ki je dobila uporabno dovoljenje na predvečer božiča, je ta dan sprejela 148 malčkov.

6. januar – Poveljstvo sil Slovenske vojske je v Vojašnici Ivana Cankarja na Vrhniki obeležilo sedmo obletnico obstoja. Ob tem je osrednji govornik, načelnik Generalštaba SV Alojz Šteiner, dejal, da je za poveljstvom leto polno izzivov in preizkušenj zaradi zmanjševanja finančnih sredstev, zaradi reorganizacijskih postopkov in zaradi kadrovske konsolidacije.

9. januar – V vrhniškem kulturnem hramu je potekal tradicionalni novoletni koncert v izvedbi orkestra Simfonika, ki sta se mu na odru pridružila še mešana pevska zbor z Vrhniko (MePZ Mavrica) in iz Črnega Vrha. Pripravili so klasično mešanico priredb svetovno znanih evergreen uspešnic in opernih mojstrov.

15. januar – V Cankarjevem domu je potekala razglasitev »športnika leta«. To sta postala Helena Gutnik in Jaka Južnič, ki sta postala svetovna prvaka in evropska vice prvaka v rock'n'rollu v kategoriji starejših mladincev. Plesalca sta prejela tudi zlato plaketo; poleg njiju pa še David Nagode, ki je ravno tako stal na stopničkih svetovnega prvenstva, in šahovski mojster Matej Šebenik. Organizatorja dogodka sta bila Športna zveza Vrhnika in Zavod Ivana Cankarja Vrhnika, ki sta podelila tudi srebrne in bronaste plakete ter pohvale za perspektivne športnike.

125. Helena Gutnik in Jaka Južnič – športnika leta 2009

16. januar – Športno društvo Povž s Stare Vrhniko je v soboto organiziralo že 46. smuk Kuren. Udeležilo se ga je okoli petdeset smučarjev. V ciljno ravnino je najhitreje pripeljal Andrej Maček iz Športnega društva Šentjošt, pri ženskah pa domačinka Lea Grom.

126. Po nekaj letih zelene zime so Starovrhničani zopet organizirali smuk Kuren.

20. januar – Hči in vnuk enega od graditeljev propadle vrhniške tovarne IUV sta preko občine darovala 240 evrov za otroke staršev, ki so izgubili službo zaradi stečaja usnjarne. Vrhniška občina je znesek nakazala lokalnemu Rdečemu križu. Ta pa bo prejeta sredstva porabil za sofinanciranje dijaških mesečnih vozovnic in nakup najnujnejših šolskih potrebščin otrok staršev, ki so izgubili službo v IUV.

21. januar – Svoja vrata je na Gospodarskem razstavišču v Ljubljani odprl Turizem in prosti čas. Na njej je vrhniško občino predstavljal Zavod Ivana Cankarja Vrhnika. Vrhniški stojnici je delala družbo še horjulska, brezoviška in dobrovska občina.

29. januar – V Cankarjevem domu na Vrhniku so se srečali člani kulturnih društev občin Borovnica, Log-Dragomer in Vrhnika. Družabno srečanje se je začelo s predstavo borovniške gledališke skupine Šota, nadaljevalo pa v avli doma ob izbrani kapljici, prigrizku in živi glasbi. Gostitelj večera je bila vrhniška izpostava Javnega sklada RS za kulturne dejavnosti.

FEBRUAR 2010

2. februar – V Bevkah so kulturni praznik

obeležili skoraj teden dni pred uradnim datumom. Na odru lokalnega kulturnega hrama so nastopili malčki iz vrtca Rosika in Podružnične osnovne šole Bevke, ki so prepevali, plesali; slišati pa je bilo mogoče tudi Prešernove verze.

3. februar – Zavod Ivana Cankarja Vrhnika in Cankarjeva knjižnica sta ob prihajajočem kulturnem prazniku povabila v goste v osrednji vrhniški kulturni hram Anatola Šterna, ki je nastopil z monodramo »Slovo Andreja Smoleta od veselih uric«, avtorja Matjaža Kmecla.

9. februar – V avli vrhniškega Cankarjevega doma so odprli fotografsko razstavo Jane Pestotnik z naslovom »V njihovem svetu«. Avtorica razstave je v fotografski objektiv ujela svet divjih konjev. Razstavo je organizirala vrhniška območna izpostava Javnega sklada RS za kulturne dejavnosti.

11. februar – Vrhniški komunalni primanjkuje soli za posipanje cest. Zaradi dolgotrajnega mraza v Evropi so skopnele številne zaloge soli. Na komunalni jo še imajo, a brez večje zaloge. Za en obhod po vseh treh občinah, ki jih pokrivajo, porabijo od 25 do 30 ton soli.

14. februar – Skozi Vrhniko se je sprehodil pustni karneval. Na čelu sprevoda je korakala vrhniška godba na pihala, za njimi or-

127. Skozi Vrhniko so se sprehodili tudi kurenti.

ganizirane skupine mask, na koncu pa še posamezniki, ki so prišli na ulice pozdravit Vrhničane. Zimo so prišli odganjat tudi kurenti iz okolice Ptuja. Organizirane skupine mask so se na koncu predstavile na odru na Sodnijskem trgu.

20. februar – Po zaključku trimesečnega roka za legalizacijo orožja vrhniška upravna enota prejme 53 vlog, od tega jih je največ sodilo v kategorijo pušk in pištol. Upravna enota je prejela tudi 4 vloge za brzostrrelke.

25. februar – Usnjarno in čistilno napravo so v celoti ponudili na javni dražbi, in sicer za 13,25 milijona evrov. Dražba ni uspela.

27. februar – Člani starovrhniškega kulturnega društva so v domači dvorani uprizorili predstavo Katarine Lavš Mejač in Henrika Podkrajška z naslovom »Družinska zgodba v pismih«. Igralci so preko prebiranja pisem predstavili zgodbo družine pred stotimi leti.

MAREC 2010

2. marec – V Cankarjevem domu je svoja vrata odprla fotografska razstava Tatjane Rodošek z naslovom »Impresije«. Avtorica je motive posnela v kamnolomu nad Verdrom.

6. marec – Dramska sekcija Sadika iz Kulturno-umetniškega društva Ligojna je na domači oder postavila veseloigro z naslovom »Zakonci stavkajo«. V igri sodeluje dvanajst domačinov, režisersko taktirko pa drži v rokah Janez Cankar.

12. marec – Društvo ljubiteljev narave in običajev Notranjske je v sodelovanju z Zavodom Ivana Cankarja Vrhnika organiziralo tradicionalno spuščanje gregorjevih lučk po vrhniškem potoku Bela. Prireditve se je udeležilo okoli petsto obiskovalcev, po vodi pa je zažarelo okoli sto lučk.

15. marec – V vrhniškem Cankarjevem domu je potekal 20. regijski otroški parlament, na katerem so razpravljali učenci treh notranjskih regij. Vrhniške barve so zastopali osnovnošolci iz OŠ Ivana Cankarja Vrhnika: Tom Mišič, Filip Koprivec in Tim Mišič. Filip Koprivec se je v debati odrezal celo tako odlično, da bo zastopal celotno notranjsko regijo na nacionalnem otroškem parlamentu.

128. Vrhniške barve so zastopali osnovnošolci iz OŠ Ivana Cankarja Vrhnika: Tom Mišič, Filip Koprivec in Tim Mišič.

18. marec – Vrhniški Cankarjev dom zadnje čase gosti vedno več kinopredstav. Te potekajo v sodelovanju Zavoda Ivana Cankarja Vrhnika in Go Partnerja. Poseben mejnik predstavlja premiera filma Alice v čudežni deželi, ki naj bi bila edina med Obalo in Gorenjsko.

19. marec – V središču Vrhniko so posekali ginko, ki naj bi ga s Kitajske nekoč prinesel lokalni veleposestnik. To je med nekaterimi občani vzbudilo ogorčenje. Na občini Vrhniko so pojasnili, da so se za posek odločili, ker je drevo predstavljalo nevarnost za mimoidoče in ker je uničevalo sosednjo stavbo. Občina je v zameno za posek v Parku samostojnosti že posadila dva njegova podtaknjena.

23. marec – Galerija Cankarjevega doma je

gostila slikarsko razstavo »Duet palet«, avtoric Erike Pavlin in Vesne F. Rustja.

25. marec – »Sto let brnenja na našem nebu« se imenuje razstava, ki so jo odprli v Tehniškem muzeju Slovenije v Bistri. Gre za razstavo o bratih Rusjan in obenem za doslej najbogatejšo tovrstno razstavo. Njen osrednji del tvori opisna in slikovna predstavitev njunega življenja in letalskega dela.

26. marec – Oder Cankarjevega doma je gostil goste z drugega konca zemeljske poloble – iz Dežele vzhajajočega sonca. Ženski pevski zbor Oggi z Japonske je nastopil v sodelovanju z Mešanim pevskim zborom Ivana Cankarja Vrhnika. Čeprav sta zbora nastopila na koncertu ločeno, sta ga sklenila s skupno Avsenikovo pesmijo.

27. marec – Tradicionalne spomladanske čistilne akcije, ki je v organizaciji Okoljevarstvenega društva Barjanski zmaj potekala na območju celotnega Ljubljanskega barja, se je udeležilo skoraj dva tisoč prostovoljcev iz sedmih barjanskih občin. V občinah Borovnica, Log-Dragomer in Vrhnika so zbrali nekaj več kot 28 ton odpadkov. Na Vrhniki je okolico čistilo več kot 400 ljudi.

APRIL 2010

1. april – Klub vrhniških študentov je pozimi organiziral delavnico za svoje člane, ki jo je vodil ljubiteljski fotograf Andrej Nagode. Nadebudni fotografi so tečaj zaključili z razstavo v klubu Zakon, kjer so razstavili fotografske portrete.

4. april – Pohodniki so se že desetič podali okoli nekdanje kartuzije v Bistri. Pohod je organiziralo Športno društvo Žaba – Bistra iz Bistre pri Vrhniki. Pohoda pa so se letos udeležili tudi konjeniki z Vrhniko. Pohodniki so v 12 urah prehodili 44 km poti in ozemlje štirih občin.

6. april – Vrhniški planinci so zalotili objestneža, ki je na lastno pest odstranjeval bruna za odvodnjavanje meteornih voda na planinski poti proti Planini nad Vrhniko. Nepripravljen je zabrusil, da bruna odstranjuje, ker naj bi bila nevarna za kolesarje. V Planinskem društvu Vrhnika, ki skrbi za omenjene poti, so nad dejanjem ogorčeni. Prijavili so ga policiji.

8. april – Na odru Cankarjevega doma so v okviru območne revije predšolskih pevskih zborov nastopili štirje zbori, od tega trije domači (župnijski, borovniški, Barjanček) in gostje iz Hrastnika. Nastope si je ogledala strokovna spremljevalka Branka Potočnik Krajnik, ki je na koncu podala zborovodjem nekaj idej za izboljšanje nastopov.

10. april – Na Sodnijskem trgu na Vrhniku je potekal tradicionalni sejem »Vse za vrt in dom«, kjer je bila obiskovalcem na voljo pestra ponudba okrasnih cvetlic, pripomočkov in preparatov za delo na vrtu. Kot pretekla leta je organizator, to je Turistično društvo Blagajana, brezplačno razdelil med obiskovalce okoli štiristo sadik balkonskih cvetlic, Center za ravnanje z odpadki Vrhnika pa brezplačen kompost.

13. april – V Cankarjevem domu na Vrhniku je odprla svoja vrata slikarska razstava domačina Petra Lovrina. Umetnik, ki se je v Cankarjev rodni kraj preselil pred tremi leti

in živi v Verdu, se je predstavil s svetlobnimi slikami iz svile in poslikanimi paravani.

17. april – Tudi vrhniška občina se je pridružila vseslovenski akciji Očistimo Slovenijo v enem dnevu. Akcije se je udeležilo čez tisoč občanov.

27. april – 23 kilometrskega pohoda po Vrhniški planinski poti se je udeležilo okoli sedemdeset pohodnikov. Že tretje leto zapored so jo mahnilo po isti poti, a v obratni smeri kot v preteklosti. Pohod so zaključili pozno popoldne v koči na Planini nad Vrhniko. Organizator pohoda je bilo PD Vrhnika.

S pohodom so se začeli tudi tradicionalni Cankarjevi dnevi, ki so 17. maja. V tem času so se zvrstili kulturni in športni dogodki, zagotovo pa so svoj vrhunec doživeli v ponedeljek, 10. maja, ob občinskem prazniku.

MAJ 2010

1. maj – Novo ustanovljeno oziroma kot pravijo fantje na novo oživljeno Mladinsko športno-kulturno društvo Verd je za svojo prvo odmevnejšo akcijo poskrbelo z organizacijo prvomajskega kresovanja pri Stari žagi. Desetmetrski kres je bil po mnenju organizatorja največji v občini; družabna prireditev, na kateri so za glasbeno podlago skrbeli žažarski Proseni, pa je obiskalo veliko domačinov in okoličanov.

2. maj – Športno društvo Dren je pripravilo tradicionalni tek po mejah Krajevne skupnosti Drenov Grič-Lesno Brdo. Tekmovanja se je udeležilo 240 tekačev, kar je skoraj četrtino več kot leto pred tem.

6. maj – 65. obletnico osvoboditve so na Vrhniku obeležili nekoliko bolj slovesno kot pretekla leta. Najprej so pri partizanski grobnici na Drči položili spominski venec, nato je v Cankarjevem domu sledilo odprtje

129. Svetlobni paravani Petra Lovrina.

razstave o drugi svetovni vojni na vrhniškem območju; večer pa so sklenili s proslavo, na kateri je bil slavnostni govornik dr. Ivan Kristan. Pri organizaciji spominskega dne so sodelovali Občina Vrhnika, Območno združenje borcev za vrednote NOB Vrhnika, Zavod Ivana Cankarja Vrhnika, Muzejsko društvo Vrhnika in Cankarjeva knjižnica na Vrhniki.

130. Slovesno prireditev v Veliki dvorani Cankarjevega doma je v Mali dvorani spremljalo še odprtje razstave »Slike iz vojnih dni z Vrhnike in okolice 1941–1945.«

131. Spominska plošča bratoma Jager.

8. maj – Na zunanem dvorišču Tehniškega muzeja Slovenije so odkrili spominsko ploščo Ivanu in Francu Jagru, rojenima v Bistri. Slavnostni govornik je bil minister za Slovence po svetu dr. Boštjan Žekš, ploščo pa je postavilo Muzejsko društvo Vrhnika ob sodelovanju občine.

8. maj – Društvo upokojencev Vrhnika je v okviru Cankarjevih dnevov organiziralo tradicionalni balinarski turnir v počastitev občinskega praznika ali kot mu radi pravijo »otvoritveni turnir balinarske sezone«. V ženski konkurenci trojk so se najbolj odrezale brezoviške upokojenke pred vrhniškima ekipama in presersko. V moški konkurenci pa je zmaga odšla v loško dolino; zopet pa sta sledili dve vrhniški ekipi in polhograjska.

10. maj – Občina Vrhnika je svoj občinski praznik obeležila v Cankarjevem domu s slavnostno akademijo. Slavnostni govornik je bil župan dr. Marjan Rihar, ki je podelil tudi občinska priznanja. Zlato plaketo je prejel Igor Novljan za življenjsko delo, srebrno Društvo upokojencev Vrhnika za 60 let delovanja, Muzejsko društvo Vrhnika za dolgoletno ohranjanje zgodovinskega spomina ter Dom upokojencev za 35 let delovanja.

132. I. Novljan, dobitnik Zlate plakete Ivana Cankarja.

10. maj – Cankarjeva spominska hiša ima posmrtno masko pisatelja. Takoj po Cankarjevi smrti leta 1918 jo je posnel kipar Lojze Dolinar. Nastalo naj bi več odlitkov, prvega pa je obdržal kipar sam. Posmrtna maska, ki je na vpogled v pisateljevi spominski hiši, je bila odlita druga po vrsti. Kako je prišla maska na Vrhniko? Leta 1992 jo je ponudil Vrhniki v odkup njen dotodanji lastnik Zdene Ančik.

14. maj – V Blatni Brezovici se je začel vikend glasbe in zabave – imenovan tudi Marostarska noč. Med drugim so domači gasilci, ki so bili organizatorji prireditve, pripravili tudi tradicionalno harmonikarsko tekmovanje za Zlato žabico. Zmagala je petnajstletna Sandra Murgelj z Otočca.

16. maj – Planinsko društvo Vrhnika je na Planini nad Vrhniko organiziralo srečanje notranjskih planinskih društev, obenem pa je društvo obeleževalo tudi svojih petdeset let. Uradni program je potekal ob trinajsti uri pred zavetiščem na Planini, dogajanje pa se je začelo že v zgodnjih dopoldanskih urah. Planinske goste iz notranjskih društev so namreč vrhniški planinci popeljali na planinski ogled vrhniških znamenitosti.

19. maj – V vrhniškem Cankarjevem domu je potekalo regijsko srečanje plesnih skupin osrednje Slovenije z naslovom Migam. Predstavilo se je kar 18 plesnih skupin iz osrednje regije s krajšimi miniaturami in z različnimi plesnimi stili. Plesne skupine so združevale otroke različnih starosti, od najmlajših, ki so bili stari štiri leta, do plesalcev najstniških let.

22. maj – V Slomškovi dvorani na Vrhniki je potekal finalni turnir v mini rokometu za slovenske osnovnošolske dekliške ekipe. Sodelovalo je 16 najboljših slovenskih ekip, med katerimi so bila najbolj uspešna dekleta iz OŠ Grm Novo mesto, na odlično dru-

go mesto pa se je zavihtela ekipa OŠ Ivana Cankarja Vrhnika.

22. maj – V osrednjem vrhniškem kulturnem hramu je svoj visoki jubilej obeležila vrhniška godba, ki preigrava že 85 let. Ob tej priložnosti so pripravili uro in pol dolg program pod dirigentsko taktirko Milana Matičiča, v ozadju pa so se na platnu vrteli zgodovinski fotografski posnetki orkestra.

25. maj – V galeriji Cankarjevega doma so odprli razstavo risb in skic na Stari Vrhniki rojenega slikarja Florisa Oblaka. Velik obisk razstave je znova potrdil veličino in vsestranskost tega pred štirimi leti umrlega umetnika. Temu je v svoji likovni kritiki pritrdil tudi Milček Komelj, ki je dela označil kot lirične obrise popolnosti. Polde Bibič je prebral nekaj odlomkov Oblakovih pisateljskih del, slikarjeva soproga pa je predstavila Florisovo pedagoško delo. Sicer pa je razstavo na svoj način odprl kar Floris Oblak sam: predvajali so njegov intervju, ki so ga posneli še pred njegovo smrtjo.

29. maj – Vrhnikiški Motoklub Nauportus je v športnem parku že tretjič zapored organiziral dan varne vožnje, ki se ga je udeležilo okoli 230 motoristov. Za trening varne vožnje so skrbeli ljubljanski prometni policisti in avtošola. Obiskovalci so se preizkusili tudi v poznavanju CPP ter na simulatorju motornega kolesa. Na prireditvi so svoje delovanje in opremo pokazali prometni policisti ter kriminalistična policija. Manjkala pa ni niti Upravna enota občine Vrhnike ter združenje šoferjev in mehanikov, ki so udeležencem predstavili uporabo varnostne opreme. Prireditve pa so organizatorji popestrili še s simulirano nesrečo izsiljenega motorista.

29. maj – PGD Sinja Gorica je na domačem terenu organiziralo člansko gasilsko tekmovanje, ki se ga je udeležilo 12 ekip no-

trajnske regije. Tekmovanja so se udeležile tako ekipe, ki se pripravljajo na državno prvenstvo v Celju, pa tudi ostale ekipe iz različnih gasilskih društev.

31. maj – Mediji so poročali, da je Žirovcova jama v bližini Vrhnike, ki jo je odkril Milan Ferran, vpisana v register jam Jamarske zveze Slovenije, kot desettisoča raziskana podzemna jama v Sloveniji. Doslej je bilo v jami 58 raziskovalnih akcij, v katerih je skupaj sodelovalo 15 jamarjev. Skupna dolžina izmerjenih rovov je 4100 metrov, globoka pa je 110 metrov.

JUNIJ 2010

2. junij – Slovesno so predali uporabi 44 parkirnih mest za Zdravstvenim domom Vrhnika.

5. junij – Športno društvo Bevke je poskrbelo za odlično organizacijo največjega športno-družabnega dogodka v kraju. Osrednje mesto je imel tek, kjer sta na najdaljši trasi (14 km) slavila Tadej Kaluža s časom 48 minut in 13 sekund, med nežnejšim spolom pa Melita Šinkovec iz Celja s časom 55 minut in 36 sekund. Poleg samega tekmovanja v teku so pripravili še bogat spremljevalni program za vse generacije. V skladu s tradicijo so športni dan zaključili z živo glasbo.

133. Bevškega teka se je udeležilo čez tristo tekačev.

5. junij – Jaka Južnič in Helena Gutnik sta na tekmi za svetovni pokal v rock'n'rollu v Riminiju stala na najvišji stopnički v kategoriji starejših mladincev. Tako sta v bogato zbirko vrhunskih rezultatov dodala še zadnji manjkajoči naslov, to je zmago na tekmi svetovnega pokala.

11. junij – Z večernim spektaklom luči in glasbe so se v Močilniku začeli 18. Argonavtski dnevi. Prireditev si je ogledalo okoli petsto obiskovalcev. Režiser predstave Matija Milčinski je tudi tokrat s svetlobnimi efekti in z izbrano grško glasbo poskrbel, da je prireditev obiskovalcem ostala v lepem spominu. V programu so nastopili domači in grški izvajalci, nekateri med njimi pravi profesionalci.

12. junij – Drugi dan Argonavtskih dni je zaznamoval sejem na Trgu Karla Grabeljska, obenem pa se je po vrhniških ulicah sprehodila tudi povorka folklornih skupin. Novost je bilo tudi tekmovanje za najmočnejšega Slovenca (Martin Krpan).

15. junij – Glasbena šola Vrhnika je pripravila premiero Glasbene baletne pravljice »Babica in lonec pravljič« (avtor Jaka Jerina). Za glasbeno podlago je poskrbel Simfonični orkester glasbene šole pod taktirko maestra Andreja Ožbalta, pravljico pa so odigrali, odplesali in odpeli plesalci baletnega oddelka.

16. junij – V galeriji vrhniškega kulturnega hrama je svoja vrata odprla razstava z naslovom Apel podoba na ogled postavi. Svoja dela so razstavili Art brut umetniki z Nizozemske in po duši sorodni umetniki iz Varstveno-delovnega centra Mengeš. Razstavljeni dela so nastala v okviru umetniških delavnic za odrasle s posebnimi potrebami.

17. junij – V okviru Argonavtskih dni je pri gostišču Boter potekalo tradicionalno tek-

movanje v mešanju barskih pijač. Mednarodnega tekmovanja se je udeležilo 23 tekmovalcev iz Češke, Italije, Avstrije, Hrvaške, največ pa jih je bilo iz Slovenije.

17. junij – V galeriji Kašča v Verdu je svoje glinene stvaritve postavila na ogled Sonja Železnik.

19. junij – Gasilska članska B ekipa iz PGD Podlipa je v Celju osvojila naslov državnih prvakov v mokri vaji z motorno brizgalno.

19. junij – Noč na Vrhnikih je zopet krojilo slabo vreme. Kljub temu je prireditev obiskalo od dva do tri tisoč obiskovalcev.

21. junij – 18. Argonavtski dnevi so se zaključili z interpretacijo Cankarjevega dela Kurent v osrednjem kulturnem vrhniškem hramu. Za njegovo oživitev je na odskih deskah poskrbel Jurij Souček. Prireditev bi sicer potekala v Cankarjevem lazcu, a sta jo organizatorja – Cankarjeva knjižnica in Zavod Ivana Cankarja – zaradi slabega vremena preselila v Cankarjev dom.

23. junij – Občina Vrhnika je Dan državnosti obeležila popoldne pri Lipi samostojnosti v središču mesta. Slavnostni govornik je bil minister za Slovence v zamejstvu in po svetu ter častni občan Vrhnik dr. Boštjan Žekš, prisotne pa je nagovoril tudi župan dr. Marjan Rihar. Za krajši kulturni program je poskrbela vrhniška godba na pihala. Večerni del slovesnosti je potekal na Sveti Trojici, kjer se je darovala sveta maša za domovino, nato pa je prisotne pozdravil župan. Sledil je krajši kulturni program, na koncu pa še druženje ob kresu.

26. junij – Turistično društvo Blagajana, Športno društvo Povž s Stare Vrhnik in Občina Vrhnika so v Starem malnu na Vrhnikih organizirali že 6. tek Star maln, nato pa še srečanje vrhniških staroselcev s pri-

seljenci na Vrhnikih. Obiskovalci so si lahko tekom dneva ogledali tudi različne stojnice vrhniških društev in posameznikov.

134. Srečanje vrhniških staroselcev s kasnejšimi priseljenci, imenovano »Tu smo doma«, je imelo pester program s predstavitev lokalnih društev.

JULIJ 2010

1. julij – Na Vrhnikih se je začel Poletni vklop – organizirano preživljanje počitnic za osnovnošolce. Vklp je trajal do konca avgusta, vsebino pa so mu dale vsakodnevne ustvarjalne delavnice, športne in izobraževalne aktivnosti ter taborjenje.

3. julij – Sto Povžarjev ali Starovrhničanov se je podalo na najvišji slovenski vrh. Pri koči na Kredarici so pripravili tudi kulturni program, pridružil pa se jim je tudi vrhniški župan.

3. julij – Prostovoljno gasilsko društvo Verd je uradno prevzelo novo avtociстерno GVC 16/25. Obenem so ob tej priložnosti podpisali listino o ustanovitvi gasilske dislocirane enote na območju Pokojišča, Padeža, Zavrha, ki so ji verdski gasilci poklonili svojo staro avtociстерno. Dogodek so slovesno obeležili z gasilsko parado in s slovesnim rezanjem traku, nato pa še z veselico.

15. julij – Brezplačne počitnice za osnovnošolce, ki jih pripravljata vrhniška zavoda.

Zavod Ivana Cankarja in Center za socialno delo v sodelovanju zavodom SENT beležijo rekorden obisk otrok. Delavnice na dan obišče v povprečju 78 osnovnošolcev.

135. V času poletnega vklopa je potekalo svetovno nogometno prvenstvo, zato je bila v telovadnici dnevno na sporedu tekma: Slovenija proti Braziliji.

19. julij – Delavci v Verdu že nekaj časa gradijo kanalizacijo. Po položitvi kanalizacijskih vodov bo občina na relaciji proti Bistri zgradila še pločnik.

24. julij – Športno društvo Morostarji iz Blatne Brezovice je ob svoji tridesetletnici obstoja svečano predalo svojemu namenu prenovljen športni park, ki se lahko kosa z mnogimi v okolici. Ima obnovljeno košarkarsko in nogometno ploščad, brunarico in parkirišča.

27. julij – Občina in Franz Galle ter Eva Lehman, dediča denacionaliziranega Galletovega posestva v okolici Vrhnike, so podpisali poravnavo. Občina je dlje časa uporabljala več Galletovih zemljišč, za katera bi jima morala plačati odškodnino. Po dolgotrajnih dogovorih so dosegli poravnavo, po kateri se Franz Galle in Eva Lehman odpovedujeta odškodnini, občina Vrhnika pa mora trideset tisoč evrov nameniti pomoči potrebnim otrokom v občini.

AVGUST 2010

1. avgust – Vrhnikiški osnovnošolci so v organizaciji mladinskega odseka pri Planinskem društvu Vrhnika odšli na desetdnevni planinski tabor v Podpeco na Koroško. Koroške planine in hribovja je spoznavalo in osvajalo trideset osnovnošolcev.

13. avgust – V okviru Poletja na Vrhniki, ki ga organizira Zavod Ivana Cankarja Vrhnika, je v parku samostojnosti potekala prva prireditev. Na svoj račun so prišli najmlajši s pripovedovanjem pravljic, z lutkovno igrico; nekoliko starejši pa so lahko prisluhnili tudi mednarodni zasedbi muzikantov.

136. Pravljичne urice za najmlajše v okviru Poletja na Vrhniki.

15. avgust – Na mednarodnem srečanju narodnih noš Evrope v Beljaku je sodelovalo okoli štiri tisoč posameznikov, ki so na ta način izkazovali svojo narodno ali lokalno pripadnost. Med njimi sta bili tudi dve folklorni skupini z Vrhnike – otroška folklorna skupina s Stare Vrhnike in vrhnikiška folklorna skupina. Sprevod se je sprehodil po beljaških ulicah; prav vsako skupino posebej pa je pozdravil deželni glavar.

17. avgust – V koči na Kredarici je zadonela vrhnikiška harmonika. Ta bo poslej hišna harmonika kočje. Pobudo zanjo je dal Vrhnikan Franc Gorenc, ki je preko donatorjev

zbral več tisoč evrov. Izdelal jo je Janez Železnik z Vrzdenca.

23. avgust – V vrhniškem domu upoko-jencev je stoto svečko upihnila najstarejša vrhniška občanka Ivanka Bogataj iz vrhniškega Gradišča. Čestital ji je tudi župan dr. Marjan Rihar.

SEPTEMBER 2010

1. september – Šolski prag je v vrhniški občini prvič prestopilo 145 otrok (5 na Drenovem Griču, 15 v Bevkah, 74 na OŠ Ivana Cankarja in 51 na OŠ Antona Martina Slomška). Po vseh šolah so prvošolcem pripravili posebno dobrodošlico.

3. september – Z monokomedijo »Čefurji raus!« se je v petek začela 15. Cankarjada – tradicionalni gledališki festival v organizaciji Kluba vrhniških študentov. Desetdnevni festival je postregel z vrsto impropredstav in komedij, pa tudi s kančkom glasbe. Vstop na vse dogodke, ki so potekali na Vrhniki in v okolici (Bevke, Podlipa, Borovnica), je bil prost.

12. september – Turistično društvo Blagajana Vrhnika je v Starem malnu podelilo 24 priznanj (Blagajane) za najlepše urejene hiše, vrtove, ribnike, balkone in stare objekte. Podelili so tudi priznanje za najlepše urejeni kraj v občini – to je postalo Smrečje. Obenem so na prireditvi odkrili tudi kip Paole Korošec, ki ga je izdelala na kiparskem simpoziju Forma Viva.

13. september – Na natečaju za energetske najbolj učinkovite občine se je vrhniška občina uvrstila med finaliste. Na natečaj, ki ga je organiziral portal energetika.net, se je prijavilo 14 občin.

15. september – Na občinsko volilno komisijo so kandidaturo za župana pravočasno

vložili štirje kandidati. To so: aktualni župan Marjan Rihar kot neodvisni kandidat, kandidat Slovenske ljudske stranke in bivši direktor Lika Roman Strgar, direktor Komunalnega podjetja Vrhnika Stojan Jakin kot neodvisni kandidat ter aktualni občinski svetnik Vlado Petek, ki je kandidat Slovenske demokratske stranke.

19. september – Vrhniška župnija je po skoraj leto dni trajajoči obnovi objekta kaplanije pri cerkvi sv. Pavla na Vrhniki slavnostno odprla tri dodatne vrtičevske oddelke. V omenjenem objektu je nekoč vrtec že domoval.

20. september – Slovenijo so prizadele hude poplave, nekaj škode je nastalo tudi na Vrhniki. Najhuje je bilo v Verdu, Sinji Gorici, Blatni Brezovici, na Lošci in Betajnovi ter v naseljih ob reki Ljubljanici in potoku Bela, kjer je voda poplavlila nekaj posameznih objektov, pojavljali pa so se tudi plazovi. Ljubljanica in Bela sta prestopili bregove, poplavljenе so bile številne ceste. Gasilci iz GZ Vrhnika so samo iz sobote na nedeljo opravili več kot sto intervencij. Kot je pojasnil namestnik poveljnika civilne zaščite Viktor Razdrh, so morali v Verdu 19 ljudi tudi izseliti, saj je pretila nevarnost, da Ljubljanica v njihova stanovanja vdre skozi okna. Sicer pa je gasilcem večino objektov,

137. Poplave na Betajnovi na Vrhniki.

ki jim je pretela nevarnost vdora vode, uspešno zavarovati s protipoplavnimi vrečami. Gasilci vrhniške občine so z delom začeli v petek (17.), nato pa so v soboto zgodaj zjutraj ustanovili v Sinji Gorici štab občinske civilne zaščite, ki je deloval do nedelje zvečer. V tem času so gasilci opravili 144 intervencij oziroma preko 2300 prostovoljnih delovnih ur.

21. september – Mala galerija Cankarjevega doma je gostila odprtje kiparske razstave Domžalčana Marijana Vodnika, ki že vrsto let ustvarja lesene skulpture iz lesa. Razstavil je 22 del, med drugim tudi veličastna v enem kosu izrezljana skulptura jaslic iz orehove korenine.

22. september – Občina Vrhnika je ponovno pristopila k projektu Dan brez avtomobila. V ta namen so se na Stari cesti predstavljala vrhniška društva in potekale razne delavnice. Sredi dneva so pri športnem parku predali v javno uporabo javno polnilno postajo za električna vozila; pozno popoldne pa so se po Stari cesti zapodili očetje v tako imenovanem »teku očkov«. Dan so obeležili še z odkritjem kiparske skulpture na krožišču v Sinji Gorici, ki je delo Draga Vita Rozmana. Slednji je skulpturo, ki jo je poimenoval Jazonova barka, oblikoval na kiparski delavnici Forma Viva v Starem malnu.

138. »Avtor skulpture Drago Vit Rozman tretji z leve, na njegovi levi strani pa asistent Jurij Fingušt, ki mu je ravno tako pomagal pri ustvarjanju.«

26. september – Društvo ljubiteljev narave in običajev Notranjske je v vrhniškem gasilskem domu pripravilo razstavo gob. Tokrat so zbrali 218 različnih vrst.

OKTOBER 2010

3. oktober – Pri pomniku manevrske strukture narodne zaščite RS pri Črnem orlu v središču Vrhnike je potekala spominska slovesnost ob njeni 20. obletnici. Glavni govornik je bil Jožef Molk, tedanji pomočnik načelnika omenjene organizacije in hkrati komandant Območnega štaba Teritorialne obrambe Vrhnika. Ta je v svojem govoru poudaril, da je pomen tovrstnih slovesnosti v tem, da ljudje poznajo tudi to organizacijo in da bodo verjeli vase, v slovenski narod, ko bo to zopet potrebno.

8. oktober – Na Vrhniki se je začel tridnevni plesni festival Zmigajse, ki je potekal v Slomškovi športni dvorani v dveh delih: v obliki delavnic in nedeljskega plesnega spektakla. 8. oktober – Na Sodnijskem trgu so se zbrale vse stranke, liste in županski kandidati in pripravile za simpatizerje in mimoidoče pogostitev v obliki »predvolilnega golaža«.

10. oktober – Na lokalnih volitvah je največ glasov: 43,61 % prejel Stojan Jakin. Na drugo mesto se je zavihtel dr. Marjan Rihar z 22,7 %, na tretje mesto Vlado Petek z 21,1 %. Kandidat SLS Roman Strgar je prejel 12,57 % glasov. Volilna udeležba je bila 46,79 %. V drugem krogu se bosta pomerila Jakin in dr. Rihar.

10. oktober – V pobrateni občini Gonars je potekala zabavna prireditev Festa d'Autunno, ki jo organizira lokalno združenje trgovcev in obrtnikov. Tradicionalnega srečanja so se v organizaciji Zavoda Ivana Cankarja Vrhnika udeležile tudi vrhniške folklorne skupine in društva z namenom okrepiti pobratenost.

13. oktober – Društvo upokojencev Vrhnička je v Cankarjevem domu praznovalo 60. obletnico obstoja. Ob tej priložnosti so razvili tudi nov društveni prapor.

139. Razvitje društvenega prapora.

16. oktober – Prostovoljno gasilsko društvo Drenov Grič-Lesno Brdo je v športnem parku na Drenovem Griču pripravilo deveto gasilsko tekmovanje za člane in članice v vaji z motorno brizgalno. Tekmovanja se je udeležilo štirinajst ekip iz bližnje in širše okolice, med katerimi so vajo najhitreje opravili šentjoščtani. Opravili so jo brez napak v času 35,3 sekund.

16. oktober – Vrhniška Karitas je v Cankarjevem domu organizirala dobrodelni koncert Dva novčiča, na katerem so sodelovali domači glasbeni izvajalci. Izkupiček od prodanih vstopnic in doniranih sredstev (1750 evrov) bodo na vrhniški Karitas namenili za plačevanje položnic družinam, ki so se znašle v stiski.

18. oktober – V Cankarjevem domu je potekal pogovorni večer z Vrhničanom Jožetom Rode, pisateljem, dramaturgom, urednikom in dramatikom. Pogovor, ki ga je vodila Mirjam Suhadolnik, je potekal v okviru Gabeljškovega večera, na katerem so obujali spomine na preminulega vrhniškega pisatelja Karla Gabeljška.

140. Gost Gabeljškovega večera je bil Vrhničan Jože Rode.

21. oktober – V predverju vrhniškega Cankarjevega doma je potekalo odprtje razstave likovnih del, ki so jih ustvarjali osnovnošolci v okviru literarno-likovnega natečaja vrhniške izpostave Javnega sklada za kulturne dejavnosti in Zavoda Ivana Cankarja Vrhnika (Naš časopis) na temo »Revščina in socialna izključenost«. Na literarnem natečaju je sodelovalo 9 osnovnošolcev, na likovnem pa 34.

22. oktober – Osnovna šola Antona Martina Slomška je praznovala desetletnico obstoja. V ta namen je v športni dvorani pripravila slovesnost. Kulturni program so oblikovali učenci.

141. V kulturnem programu so nastopali učenci.

24. oktober – Novi župan Občine Vrhnika je Stojan Jakin, ki je prejel 65,55 % glasov. Dr. Marjan Rihar jih je prejel 34,45 %. Volilna udeležba je bila 38,56 %.

142. Župan Stojan Jakin in na volitvah izvoljeni občinski svetniki.

NOVEMBER 2010

1. november – Na partizansko grobnico na Drči so položili venec. Položil ga je dr. Marjan Rihar skupaj s predstavnikoma obeh veteranskih organizacij; slavnostni govornik pa je bil novoizvoljeni župan Stojan Jakin.

11. november – Na svoji ustanovni seji se je sestel občinski svet, ki po novem šteje 24 članov (štiri več kot doslej), svečano je prisegel tudi novi župan Stojan Jakin.

20. november – KUD Drenov Grič-Lesno Brdo je pripravilo v gasilskem domu na Drenovem Griču razstavo ročnih del in starih predmetov.

22. november – Nova ljubljanska banka je Domu upokojencev izročila donacijo v višini 4000 evrov.

16. november – V Cankarjevem domu je Muzejsko društvo Vrhnika (avtorica Nataša Oblak Japelj) postavilo na ogled razstavo o bratih Jager, Ivanu in Francu, rojenima v Bistri v drugi polovici 19. stoletja. Informa-

tivno in slikovno izredno bogata razstava je pritegnila veliko pozornosti. Več občin iz Notranjske je že izjavilo željo, da bi razstava gostovala tudi v njihovem kraju.

143. Avtorica razstave Nataša Oblak Japelj med predstavitvijo razstave.

DECEMBER 2010

1. december – Župan Stojan Jakin je začel delo župana opravljati profesionalno. Do tega trenutka je bil še vedno direktor vrhniške komunale.

3. december – Tehniški Muzej v Bistri je odprl novo stalno razstavo o zgodovini koles.

3. december – Ob svetovnem dnevu invalidov in dnevu kulture je Mešani pevski zbor Društva invalidov Vrhnika v osrednjem vrhniškem kulturnem hramu pripravil trinajsti letni koncert. Pevci so v goste povabili še pevski zbor z Drenovega Griča in pevke iz Doma upokojencev Vrhnika.

144. Mešani pevski zbor Društva invalidov Vrhnika poje pod vodstvom Jožeta Jesenovca.

3. december – Na Vrhniki se je začel tako imenovani »Veseli december«, ki ga je zaznamovala vrsta prireditev. Začel se je z Miklavževim sejmom na Sodnijskem trgu, kjer je bila organizirana tudi komisijska prodaja rabljene smučarske opreme. Organizator, Zavod Ivana Cankarja Vrhnika, je pripravil tudi otroške delavnice in gledališki program. Zagotovo pa je vikend doživel vrhunec z obiskom sv. Miklavža na Sv. Trojici.

4. december – Na Verdu so pripravili v gasilskem domu otroške Miklavževe delavnice za otroke, naslednji dan pa jih je na prostem obiskal še Miklavž. Ta se je mudil tudi po drugih krajih po Vrhniki.

145. Sveti Miklavž v cerkvi na Sv. Trojici.

17. december – Glasbena šola Vrhnika je na odru Cankarjevega doma izvedla baletno pravljico »Babica in lonec pravljic«. Šlo je za ponovitev junijske premiere, ki je doživela zelo dober odziv. Predstavi je nudil glasbeno podlago simfonični orkester glasbene šole, zaplesali pa so učenci baletnega oddelka omenjene šole.

18. december – Na odru Cankarjevega domu sta Pihalni orkester Vrhnika in Mladinski pihalni orkester Glasbene šole Vrhnika pripravila celovečerni koncert.

18. december – Zavod Ivana Cankarja je na Sodnijskem trgu pripravil Božični sejem, ki pa ga je nekoliko okrnilo slabo vreme. Or-

ganizator je poskrbel za otroški program, med drugim se je na njegovo povabilo odzval tudi Božiček.

25. december – V Ligojni so domačini uprizorili že petnajste Žive jaslice, ki so znova pritegnile na stotine ljudi. Svetopisemsko zgodbo so ponovili še 26. decembra in 2. januarja.

26. december – Pred Mercatorjem v središču Vrhnike je potekala slovesnost ob dnevu samostojnosti in enotnosti. Slavnostni govornik je bil župan Stojan Jakin, obenem pa je potekal tudi blagoslov konj. Na prireditvi so se zbrali tudi pohodniki, ki so se podali po poti Neže Cankar – od Vrzdenca do Vrhnike.

26. december – V Cankarjevem domu je po koncu predstave najmlajše obiskal še zadnji decembrski dobri mož – Dedek Mraz.

146. Dedek Mraz in snežak Ambrož.

26. december – KUD Drenov Grič-Lesno Brdo je pripravilo v lokalnem gasilskem domu božično-novoletni koncert (nastopili so tudi učenci tamkajšnje podružnične šole).

27. december – V Cankarjevem domu je potekal tradicionalni božično-novoletni koncert tenorista Uroša Petrača.

31. december – Zavod Ivana Cankarja je na Sodnijskem trgu pripravil silvestrovanje z živo glasbo. Obiskovalci so novo leto pričekali v soju ognjemeta.

POROČILO O DELU MUZEJSKEGA DRUŠTVA VRHNIKA V LETU 2009

V letu 2009 so člani Izvršnega odbora: Franci Dovč, Marija Malovrh (blagajničarka), Marija Oblak Čarni (predsednica), Nataša Oblak Japelj, Olga Pivk (podpredsednica), Mira Rančov, Branko Stanovnik, Niko Šušteršič (tajnik) in Janez Žitko; člani Nadzornega odbora pa: Elica Brelih, Pavel Mrak in Milena Živec; in člani Disciplinske komisije: Tone Stanovnik, Janez Verbič in Pavel Zupan. Izvršni in Nadzorni odbor sta se sestala na skupnih sejah 19. januarja, 9. marca, 18. septembra in 18. decembra, občni zbor pa je bil 30. januarja 2009. Muzejsko društvo posluje v svojih prostorih na Tržaški c. 23, kjer se srečujemo po potrebi, sicer pa imamo redno uradne ure ob ponedeljkih od 10. do 12. ure. Dežurata Niko Šušteršič, tajnik društva, in Franci Dovč, ki vodi zbirko fotografij.

Delo v preteklem letu je potekalo po programu, ki zajema naloge s področja domoznastva ter varstva kulturne in naravne dediščine.

1. Zbiranje gradiva o zgodovini Vrhnike – zbrali smo nekaj dokumentov in 276 fotografij. Od drobnih predmetov je npr. zanimiv star novec, najden na mahu pri Bistri, ki ga je podarila društvu naša članica. O njegovem izvoru in starosti

bomo povprašali strokovnjaka. Večjih predmetov ne moremo zbirati, ker nimamo prostora, kamor bi jih shranili.

2. Pripravili smo dve razstavi. V času Argonavtskih dni smo junija 2009 odprli razstavo »Vrhniško Gradišče skozi stoletja«, kjer smo prikazali zgodovino hiš in prebivalcev tega najstarejšega poseljenega predela Vrhnike. Razstava je zbudila precejšnje zanimanje, saj je avtorica razstave Polona Roblek s pomočjo številnih informatorjev zbrala veliko zanimivega gradiva. Digitalizirani sestavki iz Vrhniških razgledov o Gradišču in Stari cesti so objavljeni na Domoznanskem regijskem spletnem portalu KAMRA.

Novembra pa smo na razstavi »Črta kot spomin« predstavili življenje in delo v letu 2009 umrlega Vrhničana karikaturlista Marjana Bregarja (1928–2009). Karikature je odbrala in na razstavi uredila Ana Tršar.

3. Poskrbeli smo za obnovo starega harmonija, izdelanega v nekdanji Lenarčičevi tovarni Harmonijev in upognjenega pohištva na Vrhniki (na Lošci), ki smo ga pridobili pred dvema letoma. Harmonij sedaj krasi predverje Cankarjevega doma.

Digitalna zbirka

Fotografija Ljubla

Avtorski deli člani

 Otvori prvo slikovno listo v Gradščini št. 4
 (p. 100-103)

Zaloka - naš "Disneyland"

Pod Kaničovo hišo se bil Tršarjev sadovnjak, imenovan Zaloka. V njem je raslo dobro sadje. Preverjeno! Ob potoku so se nad vodo sklanjale stare kosate vrbe, vsaka je imela svojo stanovalko, saj smo si dekleta v krošnjah uredile hišice, vrtnice, gradove ali utrbe. Fantje so se naokrog podli kot partizani, vtrzi ali kavboji, odušeno od tega, kateri film so tisti teden vrtili v hišo.

Kisrnce so bili tam: vrtniki stacovscev iz blokov. Nedavno so drevesa poskali, zemljo odpejali, napolnili pesek in uredili parkičke.

Igrali smo imeli kar na ulci. V pesek smo si narisali polje za smed dvesta ograjenc, vrtnarica ali pa smo se šli »zonijo« v vrste. Najlepše pa je bilo zvečer, ko smo se širvali in lovili po vežah ter otrog hiš – vsaki večer so naz prezgodaj poklical domov.

Informacije

Nosilec:	Cankarjeva knjižnica Vrhnika
Kontaktne osebe:	Suzana Potočnik
Partnerji:	Zavod Ivana Cankarja za kulturo, šport in turizem Vrhnika Muzejsko društvo Vrhnika

Sorodne račbine

Bosanski Preseki
 Pavel Komarovič
 "3. laharska splošna v. mesto"
 Vrhniki se združijo skozi stoletja
 Srečo! so vrhnikiški stari cesti

Komentarji

147. Digitalizirani sestavek iz Vrhniških razgledov je objavljen na portalu KAMRA (www.kamra.si).

148. Harmonij pred obnovo, 2009 (foto: Niko Šuštaršič).

- Zbrali smo gradivo in ustne vire ter pripravili sestavke o treh vrhniških učiteljih: Mariji Marinko, Emilu Milanu Schifrerju in Antoniji Završnik (avtorica Tatjana Hojan), članek Razvoj glasbenih dejavnosti na Vrhniki (avtorica Mateja Glušič in Elica Brelih), Sokolsko Gibanje na Vrhniki (avtorica Milena Živec) in O športu na Vrhniki po vojni (avtor Zdenek Mohar). Članki so objavljeni v zborniku Vrhniški razgledi št. 10. Na temo vrhniški župani smo pridobili nekaj gradiva o županu Francu Tršarju.
- Uredili in z Zavodom Ivana Cankarja smo izdali 10. zvezek zbornika Vrhniški razgledi, ki na 206 straneh prinašajo prispevke 20 avtorjev. Predstavili smo jih 22. decembra 2009 v Cankarjevem domu. (Predstavitev je v prilogi poročila.)

6. Po dogovoru z Zavodom Ivana Cankarja smo izdelali projektno nalogo »Muzej Vrhnika« v okviru strategije razvoja kulture, turizma in športa na Vrhniku (avtorja Marija Oblak Čarni in Janez Kos). Malo znano je, da je Vrhnika pred tričetrstoletja (1935) že imela muzej – majhen sicer, ker je zanj odstopil prostor župan Hočevar kar v občinski hiši. Usode tega muzeja in razstavljenega gradiva zaenkrat še ne poznamo.
7. Obsežne so bile priprave za postavitve spominskega obeležja bratoma Jager, rojenima v železniški čuvajnici nad Bistrom. Franc Francis Jager (1869–1941) je bil duhovnik in profesor čebelarstva na univerzah v ZDA in Kanadi, Ivan John Jager (1871–1959), pionir moderne slovenske arhitekture in po izselitvi v ZDA urbanist Minneapolisa. Ker so se pripravave zavlekle, nas je prehitela zima in pripravljena marmorna plošča z vklesanim napisom čaka na pomladno odjugo, ko jo bomo odkrili na zunanjem dvorišču bistriškega gradu.
8. V društvu je opravila del obvezne poletne prakse študentka etnologije z Ljubljanske Univerze. Predvsem je zbirala in urejala fotografije. Za dijakinjo viške gimnazije v Ljubljani pa smo pripravili vprašalnik za intervjuje s starejšimi občankami za raziskovalno nalogo »Kuhinje naših babic na Vrhniškem«.
9. V dneh 22. in 23. maja 2009 smo organizirali ekskurzijo v Nemčijo. Obiskali smo mesta, ki so bila nekoč rečna pristanišča – podobno kot Vrhnika. Bili smo v Burghausenu, Pasauu in Regensburgu. V Regensburgu je ohranjena stara pristaniška stavba ob Donavi, ki je danes lepo obnovljena in se na turističnih prospektih in razglednicah pojavlja kot simbol mesta.

149. V Regensburgu smo si ogledali staro pristaniško stavbo ob Donavi, ki je danes lepo obnovljena. V njej so uredili tudi muzej (foto: Marija Oblak Čarni).

V njej so uredili tudi muzej. (Menimo, da bi bilo podobno »impozantno« lahko tudi vrhniško staro idrijsko skladišče ob Ljubljani, ki še danes – čeprav zapuščeno – priča o velikosti in pomenu nekdanjega vrhniškega pristanišča.)

10. Finančna sredstva za delo društva je prispevala Občina Vrhnika. Za nekatere naloge, ki smo jih delali skupaj, tudi Zavod Ivana Cankarja ter društveni člani s članarino in prostovoljnimi prispevki. Nekaj denarja smo dobili s prodajo zbornika Vrhniški razgledi, za ekskurzijo v Nemčijo pa je prispevala Mi 2 Group, s. p., iz Ljubljane.
11. Delo v društvu je bilo opravljeno s podporo in sodelovanjem društvenih članov, zlasti s požrtvovalnim in z zavzetim delom odbornikov.

V 10. številki zbornika Vrhniški razgledi je 21 prispevkov 20 avtorjev in že njih številno zagotavlja, da je vsebina zbornika dokaj pestra.

Prvi članek o vrhniškem Gradišču je prispevala Polona Zalokar, ki je v prejšnji številki pisala o Stari cesti – takrat še s priimkom Roblek. Naslovila ga je Hiše se spreminjajo, sledovi ostajajo II. Junija letos smo ob obisku grških gostov na Vrhnikih pripravili razstavo z naslovom »Vrhniško Gradišče skozi stoletja«, ki je domnevno najstarejši naseljeni predel Vrhnike, kjer so se po legendi pred tisočletji ustavili tudi Argonavti na svoji poti do morja. Rimljani so tu postavili peterokotno trdnjavo, ki so jo s trdnjavami na Hrušici in v Ajdovščini vključili v obrambni sistem rimskega cesarstva *Claustra Alpium Iuliarum*. Ta zapora naj bi ščitila cesarstvo pred vdori barbarskih ljudstev z vzhoda. Trdnjava je le delno raziskana. Odkopani in vidni – danes zaraščeni z zelenjem – so ostanki obrambnega stolpa pri vrhniškem pokopališču. Ko je življenje v 4. in 5. stoletju našega štetja v rimskem Nauportu zamrlo in se je razvilo pristanišče na Ljubljani na Bregu, je okoli cerkve sv. Pavla nastalo naselje Hrib, kamor ja spadalo tudi Gradišče. Dolga stoletja so gradiško pokrajino pokrivala polja in travniki z velikimi kozolci. V to idilično vaško okolje je po drugi svetovni vojni posegla IUV. Le-ta je nastala na temeljih bivše Pollakove usnjarne. Na spodnjem delu ulice so zrastle številni stanovanjski bloki in pomožne stavbe, le zgornji del ulice je ohranil stavbno zasnovo iz 19. stoletja. Avtorica nas v članku popelje od hiše do hiše, odkriva stanovalce, njihove dejavnosti in njihove zgodbe. Dodana sta zanimiva sestavka nekdanjih Gradiščancev, in sicer Marije Habič: Naša mladost v Gradišču, in Marjana Sedeja: Gradišče 9 – prečudoviti

dom, ki govorita o lepi, brezskrbni mladosti in dobrih ljudeh iz Gradišča.

Nato nam Janez Kos v članku Podložniki samostanskega zemljiškega gospostva Bistra v Verdu, na Mirkah in v Podlipi ter drugih krajih leta 1659 prikaže del podobe prebivalcev in njihovega življenja pred stoletji. Ko našteva njihovo imetje, dajatve, ki so jih bili dolžni izročati samostanu, tlako, ki so jo opravljali pri sekanju lesa, žganju apna, čolnarjenju, obdelavi njiv in vrtov, nam je posebej zbudila pozornost beseda *paradeis*. Tlačani iz Zavrha so morali namreč »obdelati in pognojiti vse zelenjavne vrtove in paradeis« (gl. str. 61, fotografija teksta iz urbarja). Iskali smo pojasnilo. Specialistka, ki se ukvarja z zgodovino vrtov, mag. Darja Mavrič nam je povedala, da se paradižnik v Evropi prvič pojavi leta 1644. Tega podatka o Bistri ni poznala. In ni nemogoče, da bi svetovljani, kot so kartuzijani bili, že med prvimi v Evropi gojili paradižnik. Pozornost je zbudilo tudi, da v urbarju še ni imen, kot so: Drenov Grič – Stara Šranga, Sap, Sinja Gorica. Obstaja le župnija Teuniz (Tojnica), nemška oblika imena podlipskega potoka Tunjica (ime naj bi pomenilo »potok, ki poplavlja«).

V ta čas seže tudi besedilo Janeza Žitka Seznam priimkov iz krstnih matičnih knjig na Vrhnikih iz let 1633 do 1745, ki bo dobrodošel pripomoček vsem, ki iščejo podatke o svojih prednikih.

V sklopu življenjepisov vidnejših Vrhničanov (kot so npr. učitelji) objavljamo tokrat življenjepis znanega vrhniškega živinodaravnika Ivana Groma izpod peresa njegovega sina ing. Slavka Groma. Tekst je na željo pok. Slavka uredil prof. dr. Jože Jurca. Poleg tega pa je napisal še obširen članek o šolanju in delu Ivana Groma z naslovom Življenjepis veterinarskega podpolkovnika Ivana Groma na rob.

Tatjana Hojan v tem zvezku nadaljuje z življenjepisi vrhniških učiteljev. Predstavlja učiteljico Marijo Marinko (1886-1934), Vrhničanko po rodu; učitelja in šolskega upravitelja Emila Milana Schifrerja (1881-1930) in Antonijo Završnik (1890-1939). Avtorica, katere rod izvira z Vrhnike, nam je doslej predstavila poleg splošnega pregleda delovanja vrhniškega učiteljstva v strokovnih organizacijah že devet zaslužnih vrhniških učiteljev. Z veseljem smo izvedeli, da načrtuje nadaljevati s svojim delom.

Tudi tokrat smo se pomudili ob našem velikem rojaku. Profesor dr. Igor Koršič je pripravil članek *Idealist Na Klancu*, s podnaslovom *Težave s Cankarjem in filmom*, kjer kritično obravnava naš odnos do Cankarja in položaj filma pri nas. Ob filmih *Na Klancu* in *Idealist*, posnetih po Cankarjevih romanih *Na Klancu* in *Martin Kačur*, pa govori o možnostih in pasteh filmske adaptacije literarnih del.

150. Premiera filma *Na klancu*, Vrhnika 28. januar 1971 (foto: hrani MDV).

Mateja Glušič in Elica Brelih sta v obsežnem članku *Razvoj glasbenih dejavnosti na Vrhniki* prikazali bogato glasbeno življenje na Vrhniki. Sežeta od prvih začetkov s cerkvenimi pevskimi zbori do današnjih zborov in orkestrov. Dragocene so zbrane izjave številnih delavcev z glasbenega področja. Posebej moramo omeniti intervjuja z danes že pokojnima glasbenikoma Stanetom Habetom in Tonetom Jurjevčičem.

Mileni Živec je v članku *Sokolsko gibanje na Vrhniki* uspelo, kljub temu da je bil arhiv vrhniškega Sokola ob okupaciji leta 1941 uničen, dokaj verno prikazati živahno in prizadevno delo članov Sokola na telovadnem in kulturnem področju. Po arhivih in časopisih je našla podatke tudi o dogajanjih na Vrhniki. Dopolnila jih je s svojimi spomini in podatki iz maminega dnevnika, ki ga sicer ne omenja. Članek je bogato ilustrirala s fotografijami.

Prav tako nam – pretežno po spominu napisanem članku *O športu na Vrhniki po vojni* – Zdenek Mohar lepo prikaže množično udejstvovanje vrhniške mladine v športnih organizacijah in klubih. Opiše, kako je Vrhnika nekoč zgradila igrišča, kopališče z olimpijskim bazenom, smučarski center, kamp. Avtor opisuje športno udejstvovanje moške mladine. Upamo, da bo v eni prihodnjih števil sledil članek o udejstvovanju deklet, ki niso bile nič manj aktivne od svojih kolegov.

Kratek zapis *Vajenec pri mojstru Simonu* na Vrhniki je odlomek iz knjige Franca Bekša *Prvi borci*, ki je izšla leta leta 1976 pri založbi Borec. Avtor v odlomku, ki smo ga natisnili po rokopisu za knjigo, živo in zanimivo slika položaj obrtnikov in vajencev v tridesetih letih – letih krize – v prejšnjem stoletju.

V nadaljevanju objavljamo akademika dr. Branka Stanovnika *Nagovor ob odkritju spomenika vrhniškim krasoslovcem Ivanu Michlerju, Francetu Habetu in Petru Habiču* decembra 2009 v Močilniku.

Po vrhniški kroniki od decembra 2008 do novembra 2009, ki jo je tudi tokrat pripravil Gašper Tominc, objavljamo še kratko poročilo o delu Muzejskega društva v letu 2008 in načrtih za leto 2009.

Sledi sestavek Borovniški most avtorja Leopolda Lenarda. Podnaslovil ga je Pravljičica z borovniškega barja. Objavil ga je leta 1915 v Slovencu kot podlistek. V njem opisuje zalivanje in zasipanje gradbenih jam med gradnjo borovniškega mostu. To naj bi ljudje pripisovali Divjemu možu, ki je branil svoje barjansko kraljestvo. Morali so ga podkupiti s človeškimi žrtvami. Sestavek smo ilustrirali s fotografijami, ki so nastale v času gradnje in nas prepričajo o res gigantski gradnji pred več kot 150 leti. Zgodovinsko društvo Borovnica je oktobra letos namreč pripravilo razstavo teh fotografij, ki so jih pridobili z Dunaja in so nam dovolili objavo. Fotografije je na razstavi posnel Janez Žitko.

Na koncu objavljamo Bibliografijo prispevkov v prejšnjih devetih zvezkih Vrhniških razgledov, ki sta jo za jubilejno 10. številko pripravili Zdenka Obal in Mojca Okorn iz Cankarjeve knjižnice na Vrhniki. Tako smo s tem zvezkom dobili pregled, kaj vse so prinesli doslej Vrhniški razgledi na skupaj 2093 straneh.

Vrhniški razgledi št. 10 so izšli 17. decem-

151. Na dan izida Vrhniških razgledov v prostorih Muzejskega društva.

bra 2009. Obsegajo 206 strani in imajo 230 ilustracij.

Izdala in založila: Muzejsko društvo in Zavod Ivana Cankarja za kulturo, šport in turizem, Vrhnika.

Uredniški odbor: Igor Berginc, Franci Dovč, Pavel Mrak (tehnični urednik), Marija Oblak Čarni (glavna in odgovorna urednica), Tatjana Oblak Milčinski, Olga Pivk
Lektoriranje: Mirjam Šemrov
Oblikovanje: Milena Oblak Erznožnik
Tisk: Starling
Naklada: 350 izvodov

152. Predstavitev Vrhniških razgledov št. 10 v Galeriji Cankarjevega doma 22. decembra 2009.

BIBLIOGRAFIJA

objav o aktivnostih Muzejskega društva v letu 2009

S[imon] S[eljak], Spomenik vrhniškim krasoslovcem. Naš časopis, Vrhnika, 26. januar 2009, str. 39.

Gašper Tominc, Rdeča nit so bile lanske obletnice. Izšli so deveti Vrhniški razgledi. Naš časopis, Vrhnika, 23. februar 2009, str. 38.

Marjetka Balkovec Debevec, Vrhniški razgledi, leto 2008, št. 9. Šolska kronika, Ljubljana, 2009, 1., str. 256-257.

Iz dela Muzejskega društva Vrhnika. Naš časopis, Vrhnika, 23. februar 2009, str. 38.

Olga Pivk, Muzejci v Nemčiji. Naš časopis, 29. junij 2009, str. 56.

S[imon] S[eljak], Gradišče skozi stoletja. Naš časopis, Vrhnika, 29. junij 2009, str. 6.

S[imon] S[eljak], Oživel karikaturist Marjan (razstava: Črta kot spomin). Naš časopis, Vrhnika, 21. december 2009, str. 44.

Karikaturist Marjan Bregar (1928-2009). Naš časopis, Vrhnika, 21. december 2009, str. 44.

Gašper Tominc (foto: S. S.), Izšli so jubilejni Vrhniški razgledi. Branje, ki ne sme manjkati na knjižni polici. Naš časopis, Vrhnika, 25. januar 2010, str. 45.

Razgledani z Razgledi. Ob izidu 10. številke Vrhniških razgledov. Naš časopis, Vrhnika, 25. januar 2010, str. 45.

Marjan Bregar – karikaturist

153. Plakat na razstavi Črta kot spomin, Vrhnika, november 2009.

OBČNI ZBOR MUZEJSKEGA DRUŠTVA VRHNIKA LETA 2010

Občni zbor Muzejskega društva Vrhnika je bil 16. novembra 2010 v mali dvorani Cankarjevega doma pred odprtjem razstave o bratih Jager.

Po uvodnem pozdravu predsednice smo se z minuto molka spomnili lani in letos umrlih članov društva: Ančke Petkovšek, Milojka Dominka in Jožeta Corna.

Sledilo je poročilo predsednice o delu društva. Ker je poročilo za leto 2009 objavljeno (v tem zvezku, str. 209 do 213), povzemamo tu le del za leto 2010. V začetku meseca maja smo s Cankarjevo knjižnico, z Zvezo borcev za negovanje tradicij NOB in Zavodom Ivana Cankarja pripravili razstavo o dogajanju na Vrhniki v času druge svetovne vojne »Slike iz vojnih dni z Vrhnike in okolice 1941–1945«. Za tem smo 8. maja odkrili spominsko ploščo bratoma Jager v Bistri, njunem rojstnem kraju. V začetku junija smo organizirali dvodnevno ekskurzijo na Južno Tirolsko. Zbrali smo gradivo za 11. številko zbornika Vrhnikiški razgledi, ki naj bi jo do konca leta uredili in oddali v tiskarno. Maj je bil za društvo posebej slovesen, saj smo za svoje delo prejeli občinsko priznanje, in sicer srebrno plaketo Ivana Cankarja.

154. S poti po Tirolski junija 2010: lončena peč (majolika) poslikana s prizori iz sage o Argonavtih iz leta 1584 v Nadškofijskem muzeju v Briksnu.

Člane društva in občane je predsednica pozvala za razmislek o načinu ohranitve arhiva in knjižne zbirke propadle Industrije usnja Vrhnika. Slovenski muzej usnjarstva,

za katerega smo pred leti upali, da ga bomo postavili pri nas, ustanovljajo v Šoštanju. Na Vrhniki pa smo dolžni ohraniti vsaj dokumentacijo IUV (arhiv, dragocene recepture, knjige). Ne smemo dovoliti, da na Vrhniki izgine tudi vsaka sled za našo nekoč veliko in znano tovarno.

155. Pogovori o sodelovanju. Na obisku v Muzejskem društvu Vrhnika: Miran Aplinc, kustos v Muzeju usnarjstva na Slovenskem v Šoštanju, in Blaž Verbič, kustos v Muzeju Velenje, november 2010.

Na finančno poročilo, ki ga je predstavila Marija Malovrh, in tudi na poročilo nadzornega odbora, ki ga je podala Milena Živec, ni bilo pripomb.

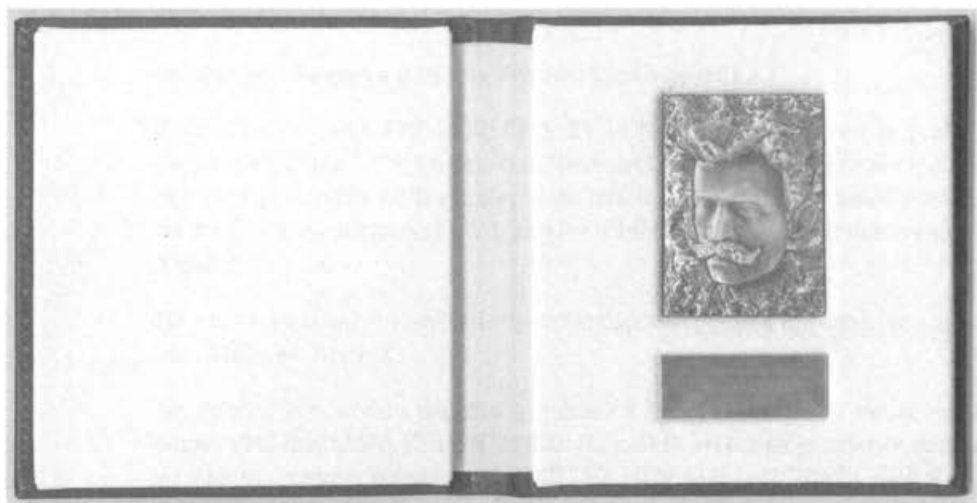
Zbor smo zaključili s pobudami in predlogi članov. Anka Grom je predlagala, da bi v društvu raziskali, koliko je na Vrhniskem še najti stare lesoreze in intarzije in ali jih še danes kdo izdeluje. Na Stari Vrhniki jih je izdeloval Franc Potrebuješ. Kulturno društvo s Stare Vrhnike je o intarzijah že objavilo sestavek na svoji spletni strani pod naslovom »Mojster Stare Vrhnike«. Iva Pečar je dodala, da sama hrani nekaj primerkov intarzij, da o načinu izdelave intarzij kroži ustno izročilo, da so jih izdelovali v mizarški delavnici mojstra Groma iz tisočletnega hrasta. Zvone Šemrl je predlagal, da

bi raziskali zgodovino vrhniskih opekarn. Bilo jih je kar nekaj: v Sinji Gorici, kjer je danes Ribiški dom, Kotnikova opekarna na desni strani in Jelovškova na levi strani Ljubljane in še druge. Lahko bi pripravili razstavo. Sam je že zbral nekaj opek z monogrami lastnikov opekarn, kjer so bile izdelane. Razstavo bi dopolnili s slikami opekarn. Menil je še, da bi tudi lovci lahko pripravili kak prispevek, kajti lovstvo je bilo včasih na Vrhniki zelo razširjeno. Znane so bile npr. »lovske maše«, ki imajo na Vrhniki tradicijo, ki se spet obuja. Hranijo še Tršarjevo sliko lovske maše. Dobro bi bilo najti kip lovca, ki je nekoč stal pred gradom v Bistri. Dr. Marija Popit je predlagala, da bi pripravili prispevek o izrezljanih jaslicah vrhniskega podobarja Ivana Buha. Navzoči člani so se dotaknili tudi dokumentiranja starih hiš in načina, kako pridobiti podatke, s čimer se v društvu že nekaj časa ukvarjamo. Ema Goričan je v zvezi s pripravami za razstavo harmonijev iz nekdanje Lenarčičeve tovarne harmonijev na Lošci menila, da je treba zbrati podatke o harmonijih, ki se še nahajajo na Vrhniki. Peter Caserman je povedal, da tak harmonij ima. Odkupil ga je pred leti in ga sam restavriral. Ponudil ga je za predstavitev na razstavi. Pripravljen je sodelovati in posredovati gradivo, ki ga je doslej zbral o tehniki izdelovanja in vrstah harmonijev.

Predsedujoča Olga Pivk je predlagala, da se podani predlogi članov sprejmejo, da se najprej evidentirajo znani podatki o rezbarskih delavnicah, opekarnah, intarzijah in drugih predmetih. Na podlagi zbranih podatkov in dostopnega gradiva pa bomo izvedli ustrezne raziskave, pripravili prispevke in razstave.

Volitve ni bilo na dnevnem redu, tako je sestav društvenih organov ostal nespremenjen.

OBČINA VRHNIKA

podeljuje

Muzejskemu društvu Vrhnika

za dolgoletne uspehe in izjemne dosežke trajnega pomena

SREBRNO PLAKETO

IVANA CANKARJA

Vrhnika, 10. maj 2010

Občinski svet
župan

156. Srebrna plaketa in listina - priznanje za dolgoletne uspehe in izjemne dosežke trajnega pomena, ki ga je Občina Vrhnika podelila Muzejskemu društvu Vrhnika, 10. maj 2010.

POPRAVKI:

Str. 157, slika 82, izpuščeno: Stojijo Neda Novak, Janko Oblak, Minka Nagode, Gabrijel Rijavec, Mirjam Rijavec, Stane Šventner, sedita Marija Oblak in Miloš Rijavec.

Str. 186, 24. vrstica: 16. 5. 1971, prav 16. 5. 1871.

Str. 215, 2. vrstica: 1909, prav 2009.

Str. 223 (neoštevilčena), predzadnja in zadnja vrstica: (hrani knjižnica Mirana Jarca, Novo mesto), prav (last Marije Zakrajšek).

NA NASLOVNICI:

Odlikovanji šolskega vodje na Vrhniki Vinka Levstika.

Zgoraj: odlikovanje PRO ECCLESIA ET PONTIFICE, katero mu je podelil papež Pij XI. leta 1925. Listino o odlikovanju gl. na str. 112. Pro ecclesia et pontifice je najvišje odlikovanje, ki ga lahko podeli papež laičnim osebam na predlog krajevnega škofa. V Ljubljani je bil takrat škof Anton Bonaventura Jeglič.

Na averzu medalje je v sredini papeževa doprsna podoba in okrog nje napis: LEO XIII P. M. ANN. X.

Na reverzu je v sredini papežev grb (tiara s ključi sv. Petra) in okrog njega napis: PRO ECCLESIA ET PONTIFICE. Na krakih križca pa je zapisan datum po starem rimskem koledarju: PRID[IE] CAL[ENDAS] IAN[UARII] 1888 tj. 31. decembra 1887.

Spodaj: avstrijsko državno odlikovanje ZLATI ZASLUŽNI KRIŽEC, ki ga je Vinko Levstik prejel ob rojstnem dnevu cesarja Franca Jožefa I. leta 1917. Listina o odlikovanju verjetno ni ohranjena.

Na averzu križca sta v sredini inicialki cesarjevega imena F J in okrog je zapisano cesarjevo geslo: VIRIBUS UNITIS (»z združenimi močmi«).

Na reverzu je letnica 1849.

Premer prve medalje je 43 mm, druge pa 30 mm; na sliki na naslovnici sta nekoliko povečani. Obe medalji hrani Levstikov pravnuk T. Kernc.

NA ZADNJI STRANI KNJIGE:

Prosvetni dom na Vrhniki ok. leta 1940 (*foto: last Toneta Stanovnika*).

Avtorske ilustracije geologa Janeza Petkovška iz knjige Die Erdgeschichte Nieder-Österreichs, 1899, tehnika lesoreza (*hrani knjižnica Mirana Jarca, Novo mesto*).

Žegnanje zvonov na Stari Vrhniki, 11. in 12. junij 1921. (*Zgibanka Stara Vrhnika, izdalo Kulturno društvo Stara Vrhnika, 2008.*)

Bilten Zveze za telesno vzgojo Partizan Jugoslavije, 1951(?). (*hrani knjižnica Mirana Jarca, Novo mesto*).

VRHNIŠKI RAZGLEDI

Leto 11 (2010)

Izdala in založila:

Muzejsko društvo Vrhnika in Zavod Ivana Cankarja za kulturo,
šport in turizem, Vrhnika

Uredniški odbor:

Igor Berginc,

Franci Dovč,

Pavel Mrak,

Marija Oblak Čarni (glavna in odgovorna urednica)

Tatjana Oblak Milčinski

Olga Pivk

Lektoriranje: Mirjam Šemrov

Oblikovanje: Milena Oblak Erznožnik

Tisk: Starling, Vrhnika

Naklada: 350 izvodov

Vrhnika, marec 2011

ISSN 1408 - 0583 - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

VRC p 908
VRHNIŠKI...
2011

908(497.4 Vrhniko)

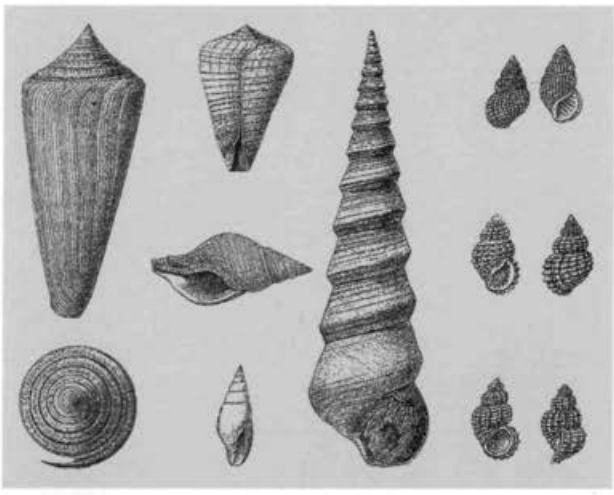
00114650

COBISS

KNJIŠNICA VRHNIŠKI

Prosvetni dom
Vrhniko

3 1830045 910494